

Per. 277 ^d / 1862, P

ОСНОВА

ЮЖНО-РУССКІЙ ЛИТЕРАТУРНО-УЧЕНЫЙ

ВѢСТНИКЪ

«Добра хочю братья и Русьскій Земли.»
Владимиръ Мономахъ.

1862

СЕРПЕНЬ

(АВГУСТЪ)

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ВЪ ТИПОГРАФІИ П. А. КУЛИША И ТОВАРИЩА И К^о.

155 *de*

GA

Рет. 277 d - 1862, 8

Одобрено ценсурю. С. Петербургъ. 9 октября 1862 года.

Bayerische
Staatsbibliothek
München

71015010-

МЫСЛИ ЮЖНОРУССА.

VI.

На какомъ языкѣ должно обучать народъ?

Хочь не еъ ладь,—да шіроко ступаю.
(Народная пословица).

Вопросъ объ украинской народности и литературѣ переходить изъ области предположеній въ область дѣйствительности: теперь не только научнымъ образомъ разясняются характеристическія черты народности южнорусской, но и самая рѣчь украинская становится рѣчью литературною. Какъ ни юна еще эта литература, но въ ней уже чувствуется могучесть южнорусскаго *земля*: изящество, сила и возвышенность поэзіи Шевченка, истиннаго сына народа украинскаго, — убѣждаютъ въ этомъ до-очевидности. Обновленіе и развитіе южнорусской народности на новыхъ началахъ — есть *совершающійся фактъ*, предъ которымъ должны бы умолкнуть всѣ возгласы; здѣсь та же непобѣдимая жизнь, та же логика событій, какъ и въ другихъ подобныхъ случаяхъ... Но какъ при другихъ случаяхъ, такъ и при этомъ, появляются люди, лишенные чутья жизни, невѣрующіе логикѣ событій: дѣйствительность не удовлетворяетъ ихъ предзапаятымъ идеямъ — и они придумываютъ разныя теоретическія соображенія, которыми будто-бы уничтожается сила совершающихся событій. Очевидно съ перваго взгляда, что логикѣ теоретическихъ соображеній не устоять передъ логикою дѣйствительности уже и потому, что первая — мечтаніе, а вторая — жизнь; но она, эта логика мечтаній, несостоятельна и сама съ собою, предъ судомъ безпристрастной критики. Такую именно несостоятельность неосновательности, соображеній мы встрѣтили въ статьѣ, напечатанной въ «Трудахъ Кіевской Духовной Академіи» за май

1861 года: «по поводу распространения грамотности въ югозападной Россіи.»

Извѣстно, что грамотность есть лучший проводникъ сознательно-разумныхъ понятій въ среду народа. Такъ-какъ народъ ближе всего самъ къ себѣ—къ своей собственной народности, то, очевидно, и грамотность его должна быть первѣе-всего своя, родная,—т. е. народъ долженъ пріобрѣтать грамотность преимущественно *на языкъ* своемъ, *родномъ* ему. Кажется, противъ этого нечего спорить. Такой способъ обученія народа грамотности, т. е. на языкъ родномъ,—будучи и естественъ и законенъ, скорѣе приводитъ и къ цѣли—къ *распространенію* грамотности: народъ съ большею легкостью и охотою усваиваетъ то, что ближе его сердцу. Съ этою цѣлью—съ цѣлю распространенія грамотности въ народъ южнорусскомъ, разрѣшено изданіе букварей на народномъ языкѣ, и они принимаются народомъ съ большимъ сочувствіемъ. Такое явленіе не могло не быть пріветствовано всеми, кому дорого просвѣщеніе и благо народа, и *граматки* стали быстро распространяться въ Украинѣ; но, какъ явленіе доселѣ небывалое, оно возбудило въ нѣкоторыхъ какое-то недовѣріе къ себѣ и вызвало ихъ сужденія *противъ* распространенія грамотности народно-украинской. Къ числу такихъ лицъ принадлежатъ и авторъ статьи, о которой сказано выше и которая побудила насъ взяться за перо.—Насколько основательности въ доводахъ этого неизвѣстнаго намъ (авторъ почему-то скрылъ свое имя) противника естественности—мы тотчасъ увидимъ.

Начинаемъ разборъ сужденій автора въ томъ порядкѣ, въ какомъ они излагаются у него. Поставивъ свою задачею рѣшить вопросъ, который, по словамъ автора, стали задавать себѣ многіе—«не обучать ли украинскій народъ на малорусскомъ нарѣчій и по малорусскимъ букварямъ?»—авторъ, по заведенному порядку, старается, прежде всего, показать важность вопроса. Какъ же онъ разсуждаетъ объ этомъ?..

Это любопытно. «Самъ-по-себѣ этотъ вопросъ не имѣлъ бы особеннаго значенія; но мы обращаемъ на него вниманіе потому, что одни, *по простотѣ своей, не могутъ* понимать важнаго значенія его...» Останавливаемся на этихъ словахъ въ недоумѣніи... Что это такое: вопросъ (объ обученіи народа малороссійскаго на языкъ малороссійскомъ) и не имѣетъ особеннаго значенія и имѣетъ важное значеніе? Можно ли разсуждать такъ: этотъ вопросъ не имѣлъ бы *особеннаго значенія*, если бы другіе пошмали *важное значеніе его*? Держась приведенныхъ словъ автора, мы рѣшительно не понимаемъ:—даетъ ли

авторъ какое-нибудь значеніе вопросу, который онъ берется рѣшить, или нѣтъ, потому-что авторъ, въ одно и то же время, и не намѣренъ давать этому вопросу *особеннаго* значенія и даетъ ему *важное* значеніе, упрекая тѣхъ, кто, *по простотѣ*, не можетъ понимать этого значенія. Правда, авторъ говоритъ, что этотъ вопросъ не имѣетъ особеннаго значенія *самъ-въ-себѣ*: но когда онъ, вслѣдъ за этимъ, упрекаетъ другихъ въ непониманіи важности предложеннаго вопроса, то не объясняетъ—какое онъ, въ этомъ случаѣ, разумѣетъ значеніе вопроса—значеніе-ли вопроса самого-въ-себѣ, или иное. Такъ-какъ авторъ, въ первой части своей періодической рѣчи, говоритъ о значеніи вопроса самого-въ-себѣ, то должно думать, что онъ разумѣетъ это же значеніе вопроса и во второй части. Если же онъ разумѣлъ другое какое-либо значеніе, то отчего не сказалъ этого? Не обязанъ же читатель искать, въ рѣчи другаго, еще особаго, внутренняго, смысла, *отличнаго* отъ наружнаго,—искать для того, чтобъ сколько-нибудь понять наружный смыслъ рѣчи, весьма трудный для пониманія по отсутствію чего-то... весьма нужнаго.

Значеніе вопроса *самого-въ-себѣ* о распространеніи грамотности среди украинцевъ на украинскомъ языкѣ, въ этомъ случаѣ, тоже, какъ и значеніе слѣдующихъ вопросовъ: о распространеніи грамотности среди сербовъ на сербскомъ языкѣ, среди поляковъ на польскомъ, и проч. Грамотность есть ни болѣе, ни менѣе, какъ средство къ образованію: вотъ значеніе всякой грамотности самой-въ-себѣ — украинской и не-украинской. Поэтому, авторъ напрасно относится къ заданному вопросу съ замѣчаніемъ, что этотъ вопросъ безъ *особеннаго* значенія (*самъ-въ-себѣ*): вопросъ не имѣетъ и не можетъ имѣть притязанія ни на какое *особенное* значеніе: у него есть *свое* значеніе, которымъ онъ и довольствуется. — Мы обращаемъ на этотъ вопросъ вниманіе и потому,—продолжаетъ авторъ,—что «другіе, подъ покровомъ благожелательности, скрываютъ свои заднія мысли, слишкомъ неблагоприятныя развитію нашего народа и, что не менѣе важно, будущимъ мирнымъ судьбамъ его.» Послѣ неудобопонятныхъ разсужденій автора о важности означеннаго вопроса, мы здѣсь встрѣчаемъ болѣе понятныя, но, тѣмъ-не-менѣе, весьма странныя разсужденія въ литературномъ сюрѣ. Что это, въ самомъ дѣлѣ, за *заднія мысли*, о которыхъ говоритъ авторъ? Вѣроятно, польско-католическія притязанія? Такъ почему бы прямо и открыто не вывести ихъ на свѣтъ, не показать, въ чемъ они состоятъ, гдѣ ихъ корень, какова ихъ сила,

значеніе для народнои жизни... Дѣлать намѣки, на основаніи предпо- лагаемыхъ въ комъ-то заднихъ мыслей, — несправедливо въ-отношеніи къ обществу: можно предполагать много всякихъ заднихъ мыслей во вся- комъ, не исключая и автора разбираемой нами статьи; но какое значеніе будетъ имѣть это безъ ясныхъ данныхъ и доказательствъ? Читателю покажется, что вы сражаетесь съ своими собственными мечтаніями, или — если онъ вамъ повѣритъ, то будетъ безплодно смущень — и только: пользы тутъ немного.

Не можемъ не обратить вниманія и на нѣкоторыя выраженія въ са- момъ вопросѣ, который берется авторъ рассмотреть и о важности кото- раго онъ такъ неуклюже разсуждаетъ. Авторъ говоритъ — «не обучать ли малороссійскій народъ на малорусскомъ *нарѣчій*?» Вѣроятно, авторъ недаромъ сказалъ — на малорусскомъ *нарѣчій*, вмѣсто того, чтобы сказать на малорусскомъ языкѣ, потому что нарѣчіе и языкъ — двѣ ве- щи разныя. Какъ же онъ думаетъ: признаётъ ли ту рѣчь, кото- рою говоритъ народъ малороссійскій, самостоятельнымъ языкомъ — та- кимъ, какъ языкъ великорусскій, сербскій, польскій и проч., или же русскимъ нарѣчіемъ — какъ московское, владимірское, нижегородское, и проч? Такъ-какъ мы всякой фразѣ автора имѣемъ право давать серь- ёзное значеніе, то думаемъ, что авторъ считаетъ малороссійскій языкъ однимъ изъ русскихъ *нарѣчій*. Но автору слѣдовало бы прежде доказать это, а не выдавать за что-то положительно-извѣстное. Авторъ, безъ- сомнѣнія, знаетъ, что существуетъ другой взглядъ на этотъ предметъ и существуетъ не даромъ. (Такъ, знаменитый славянскій филологъ, Миклошичъ, признаетъ южнорусскій языкъ *языкомъ самостоятель- нымъ*). А между-тѣмъ, рѣшеніе вопроса — считать ли малороссійскую рѣчь языкомъ или нарѣчіемъ, — имѣетъ весьма важное вліяніе и на рѣшеніе другаго вопроса — того, который берется рѣшить авторъ, т. е. какъ обучать малороссійскій народъ — по малороссійскимъ ли буква- рямъ, или нѣтъ. Такъ-какъ, не уяснивъ перваго вопроса, авторъ по- рѣшилъ съ нимъ съ-плеча, бездоказательно, то, разумѣется, и сужде- нія его по второму вопросу, какъ мы увидимъ, вовсе не убѣдительно.

Авторъ не изгоняетъ совершенно языка украинскаго изъ народна- го образованія: «мы не исключаемъ совершенно,» говоритъ онъ, «упо- требленія малорусскаго текста въ букваряхъ и книжкахъ для народнаго образованія.» Ну, слава Богу! Авторъ повеликодушничалъ и пощадилъ тебя, несчастный языкъ — священное достояніе цѣлаго народа. Какъ ни негѣно было бы налагать запрещеніе на безвинный языкъ, но есть

и такіе противники нашей народности. Нашъ авторъ, видно, великодушнѣе... Зато—какъ дорого обошлось украинскому языку это великодушіе! Вѣроятно, привыкнувъ измѣрять достоинство и значеніе *слова*—*количествомъ*, а не *качествомъ*, авторъ проговорился, что дѣлаетъ уступку нашему языку только изъ снисхожденія, что, на самомъ дѣлѣ, языкъ малороссійскій того не заслуживаетъ, такъ—какъ литература малороссійская скудна и ничтожна! «*Какъ ни скудна (или лучше сказать, какъ ни ничтожна) малорусская книжная литература, мы не отвергаемъ ее пособій для народнаго образованія*». Но, г. анонимъ! являясь снисходительнымъ, наблюдайте справедливость: ужели въ самомъ дѣлѣ литература малороссійская скудна или — по вашему — *лучше сказать* — ничтожна? Вѣдь ничтожество равно нулю. А литература малороссійская ищетъ памятники и изъ прошедшаго, и современные. Чтѣ литература малороссійская по количеству *скудна сравненій съ другими литературами*—противъ этого никто не станетъ спорить, но называть ее ничтожною вообще—это недобросовѣство. Но пусть наша литература и скудна до ничтожества,—чтожь изъ этого? ужели потому, что литература украинская скудна, нужно ограничивать распространеніе ея среди того народа, которому она родная? котораго чувства и понятія она выражаетъ явнѣе и доступнѣе всякой другой? Въ такомъ случаѣ, и Сербы, и Болгары, и Великороссіане (что и было когда-то) должны отложить въ сторону изученіе своего роднаго языка и заняться прежде всего изученіемъ другихъ, болѣе развитыхъ, литературъ — англійской, нѣмецкой, французской?.. Нѣтъ—благоразумнѣе поступать иначе: если литература какого-либо народа скудна, то долѣ того, кому она близка,—заботиться всѣми силами о ея развитіи (начиная съ употребленія народныхъ букварей), а не бить ее наповагъ. Но авторъ разбираемой статьи полагаетъ противное; вотъ его собственныя слова: «хотя по происхожденію мы принадлежимъ къ южнорусскому племени, однакоже рѣшительно думаемъ, что нашъ народъ должно обучать прямо по букварямъ на общерусскомъ книжномъ языкѣ (разумеется, что молитвы могутъ быть написаны церковнославянскимъ алфавитомъ), не *исключая впрочемъ* прибавленія какихъ-нибудь статей нравственнаго содержанія на малорусскомъ нарѣчій, — *хотя и это не составляетъ особенной, безусловной, необходимости*». Напрасно авторъ, называя себя южноруссомъ, думаетъ подкрѣпить этия свои разсужденія противъ малороссійскаго языка: мы тоже изъ южноруссовъ, но ду-

маемъ, вмѣстѣ съ весьма многими, совершенно иначе. Именно: нашъ народъ, какъ и всякій другой народъ, должно обучать грамотности прежде всего на его *родномъ* языкѣ, знакомя его при этомъ и съ в.-русскимъ языкомъ—близкимъ ему во многихъ отношеніяхъ. Говорить же, что знакомство съ нравственными понятіями посредствомъ народнаго языка не составляетъ необходимости, т. е. что знаніе роднаго языка можетъ быть отложено всторону,—значить говорить негѣпость,—такую же, какую говорили, въ былыя времена, великороссы о своемъ языкѣ, предпочитая его французскому. Не смотря на то, авторъ приписываетъ доказательства и для той своей мысли, что малороссъ долженъ изучать прежде всего великорусскій языкъ, а свой родной оставлять въ пренебреженіи. Послушаемъ эти любопытныя доказательства.

«Кто изъ поселянъ (?) выучится читать по букварямъ на общерусскомъ книжномъ языкѣ, тотъ ровно ничего не потеряетъ въ отношеніи къ своему «просторѣчю» (!). Азбука того и другаго языка одинакова—и, если ему угодно, онъ можетъ прямо приступить къ чтенію своихъ книжекъ.» Удивительное доказательство! Если азбука одного народа сходна съ азбукою другаго, то онъ долженъ бросать свой букварь и браться за изученіе чужаго! Сербы пусть не смѣютъ брать въ руки своего букваря и скорѣе принимаются за изученіе русскаго,—потому что азбука въ русскомъ букварѣ сходна съ азбукою въ сербскомъ. Французы, Англичане и другіе европейскіе народы пусть забрасываютъ свои народные буквари и со всѣмъ усердіемъ изучаютъ древнелатинскія грамматки,—потому что ихъ азбука сходна съ латинскою! Что это вы сказали, г. анонимъ?!

Нѣтъ спора, что сходство азбуки одного языка съ азбукою другаго благоприятно для знакомства съ обоими языками, но почему же именно я долженъ изучать чужую азбуку, сходную съ моею, а не мою, сходную съ чужою? Вѣдь, изучая свою, я могу читать и чужую—потому, что онѣ обѣ сходны. Но я изучаю эту азбуку *первые* всего по своимъ букварямъ, потому что эти буквари *мои, родные*: вотъ разумная—важная причина того, почему я берусь сперва за изученіе *своего* букваря, хотя азбука его и сходна съ азбукою другаго языка. Въ этомъ случаѣ, знакомство съ другимъ—родственнымъ намъ—языкомъ, желаемое авторомъ и нами, происходитъ само-собою, а между-тѣмъ не нарушается, не оскорбляется великое нравственное чувство! Потери нѣтъ, а польза несомнѣнная.—Выписываемъ дальнѣйшія разсужденія автора о выгодахъ обученія по великорусскому букварю,—выписываемъ болѣе для озна-

ковленія съ способомъ разсужденій автора: «много, говорить онъ, важныхъ выгодъ отъ изученія малороссами русскаго, а не малороссійскаго языка, но самая первая выгода та, что выучившемуся читать по букварю общерусскому вы открываете возможность читать и другія полезныя ему книги, которыми такъ богата уже русская литература»... Какъ видите, авторъ опять сбивается на ту дикую мысль, что если своя литература бѣдна, а чужая богата, то скорѣе бросай свою и берись за чужую. Зачѣмъ намъ, Славянамъ, толковать о своей литературѣ—кто о русской, кто о польской, о сербской и проч.? Скорѣе примемся за англійскую, нѣмецкую, французскую! Эти богаты, а наши бѣдны... Правда, кто умѣетъ читать и понимать *скудную* южнорусскую литературу, тотъ можетъ удобно читать и обильную литературу великорусскую: но автору почему—то невыгодно быть въ прямыхъ, близкихъ отношеніяхъ къ бѣдной родной матери въ виду богатой тетушки. Тетушкѣ первѣе всего—привѣтъ, а матери—потомъ—живнемъ головой, а пожалуй, по его мнѣнію,—не бѣда и совсѣмъ отъ нея отворотиться. *Сыны родихъ..... ти же отверюшася мене...* «Кромѣ того,» прибавляетъ авторъ—все въ пользу изученія в.—русскаго букваря,—«при помощи такого букваря, *поселяне*, въ своихъ *общинахъ*, скорѣе сзуютъ пользоваться нужными для нихъ *циркулярами правительства* и сами, не прибѣгая къ сторонней, часто убыточной для нихъ, помощи, станутъ вести по своимъ дѣламъ по крайней мѣрѣ самую главную переписку, вести счета, отчеты и тому подобное.» Безподобно! И такъ полякамъ, евреямъ, татарамъ, грузинамъ, нѣмцамъ и другимъ инородцамъ, живущимъ въ Русскомъ государствѣ, нужно отложить въ сторону изученіе родной для нихъ грамоты и заняться всѣми силами изученіемъ грамоты на томъ языкѣ, на которомъ пишутся правительственныя распоряженія, судебныя дѣла и проч. Кажется, такъ разсуждалъ въ былыя времена и австрійскіе нѣмцы, налагая запрещеніе на славянскій языкъ въ Австрійской имперіи. Чтожъ изъ того вышло?.. Предоставляемъ автору любоваться послѣдствіями такой системы... Русское правительство думаетъ иначе: оно позволяетъ инородцамъ заниматься роднымъ языкомъ сколько душѣ угодно. Если нужно, оно переводитъ правительственныя распоряженія и на языки нерусскіе. Безъ—сомнѣнія, никто не станетъ отрицать необходимости знакомства съ русскимъ языкомъ и для не—русскихъ, живущихъ въ Русскомъ государствѣ; но слѣдуетъ ли отсюда, что для этого они должны забывать свой родной языкъ? А малороссу легче,

тѣмъ кому—нибудь другому, вести знакомство съ в.-русскимъ языкомъ. изучая свою русскую грамоту, онъ неизбежно знакомится и съ в.-русскою грамотою, потому что азбука въ той и другой одинакова; следовательно»... слѣд. разсужденія автора о необходимости малороссу изучать великорусскій букварь, отложивъ въ сторону свой,—страдають отсутствіемъ всякой основательности.

Высказавъ такіа доказательства въ пользу изученія малороссами великорусскаго языка и забвенія своего, авторъ прибѣгаетъ къ другимъ — политическимъ, историческимъ, филологическимъ и какимъ—угодно доказательствомъ, все въ пользу той же предзанятой мысли. Не будетъ ли онъ счастливѣе въ этихъ, по его словамъ, болѣе широкихъ и важныхъ соображеніяхъ? «Есть», говоритъ авторъ, «другія, болѣе широкія и болѣе важныя послѣдствія употребленія общерусскаго языка въ народномъ обученіи, которыхъ мы иногда не должны терять изъ виду, *если дѣйствительно желаемъ прочнаго блага нашему народу въ будущемъ, а не тоняемъ только за призраками оригинальныхъ выходовъ и, изъ-за какихъ нибудь своихъ частныхъ интересовъ, не зложелательствуемъ ему тайны.*» Что это такое—мы рѣшительно не понимаемъ. Должно быть что—нибудь въ родѣ заднихъ мыслей, о которыхъ любить намекать авторъ... Пока онъ ясно ихъ не покажетъ намъ, до-тѣхъ—поръ все эти странныя фразы мы вправѣ считать выходками баронской фантазіи, призраками авторскаго воображенія... «Знакома все русскія племена съ общерусскимъ книжнымъ языкомъ»,—говоритъ авторъ далѣе,—«мы тѣмъ самымъ поддерживаемъ между ними внутреннее единство, а въ единствѣ важнѣйшій залогъ ихъ крѣпости, несокрушимой для самаго завистливаго ока нашихъ западныхъ недоброжелателей.» Все это прекрасно; но, какъ намъ кажется, написано подъ влияніемъ страха, у котораго, — извѣстно, — глаза велики. Развѣ, вводя народные буквари, кто—нибудь говоритъ малороссамъ: — «не знакомьтесь съ другими языками и знайте *одинъ свой?*» Мы, напротивъ, отъ души желаемъ всемъ малороссамъ быть какъ — можно ближе знакомыми съ великорусскимъ языкомъ; мы считаемъ это необходимымъ; но тѣмъ не менѣе желаемъ, чтобы малороссы дорожили и своимъ роднымъ языкомъ и занимались имъ настолько, насколько вообще нужно заниматься *роднымъ* языкомъ. А такъ—какъ, кромѣ этого, малорусскій и великорусскій языки весьма сродны между собою, какъ сродны и самые народы, то и вѣтъ основанія, по причинѣ различія

языковъ, опасаться за единство между народами, говорящими этими языками: различіе между двумя языками и народами существуетъ и не можетъ не существовать — и, однакоже, единство между ними есть и не можетъ не быть. Чтѣ глубже — единство или различіе? Конечно, единство. Значить, совершенно напрасно авторъ опасается за единство при видѣ различія: единство будетъ, и различіе будетъ. Различіе въ языкахъ малорусскомъ и великорусскомъ не настолькоъ важно, чтобъ разорвать существенныя связи и отношенія между двумя народами. Равно и наоборотъ: уничтоженіе разностей въ языкахъ не настолькоъ само-по-себѣ существенно, чтобы, посредствомъ его, могъ образоваться, — изъ двухъ разныхъ народовъ — одинъ. Не говоримъ уже о томъ, что это намѣренное уничтоженіе единства и разности въ языкѣ невозможно на дѣлѣ; — оно возможно развѣ съ исчезновеніемъ самихъ народностей... Послѣ этого, никакъ нельзя согласиться съ мнѣніемъ автора, что еслибы въ югозападной Руси, въ прежнія времена, былъ употребляемъ не тамошній — малорусскій и бѣлорусскій, а книжный русскій языкъ *наподобіе нынѣшняго* (?), то, какъ выражается авторъ, метаморфозъ, совершившійся въ нѣкоторыхъ слояхъ южно-русскаго населенія, не могъ бы совершиться (стр. 106). » Почему же, въ самомъ-дѣлѣ, способенъ предохранять отъ метаморфоза — именно в.-русскій, а не южнорусскій языкъ? Это тѣмъ страннѣе, что тогдашній книжный южнорусскій языкъ, по словамъ самого же автора, былъ весьма близокъ къ книжному русскому языку. А желать, какъ желаетъ того авторъ, чтобы столѣтіями раньше южнорусскій народъ имѣлъ *современный* книжный русскій языкъ — значить желать нелѣпаго...

Чтобы сильнѣе доказать необходимость изученія малороссіи языкомъ в.-русскаго — въ видахъ сохраненія единства между народами великороссійскимъ и малороссійскимъ, авторъ старается доказать необходимость между ними единства *вообще*, и для этого пускается въ исторію. — Здѣсь онъ исчисляетъ тѣ, всѣмъ извѣстныя, бѣдствія, которыя терпѣла Малороссія до присоединенія къ Великороссіи, и тѣ выгоды, которыя она приобрѣла съ присоединеніемъ. Никто не говоритъ противъ этого; но изъ приводимыхъ авторомъ историческихъ доказательствъ, можно заключить, что, по его мнѣнію, народъ южнорусскій обязанъ *изъ благодарности* забывать свой языкъ и принимать великорусскій! Въ такомъ случаѣ, и соединенный съ Россіею народъ польскій долженъ пренебречь свой языкъ для языка русскаго? Въ такомъ случаѣ, и Италия, за услуги Франціи, должна принять букварь французскій?.. Опять

повторяемъ: единеніе можетъ существовать между разными, тѣмъ бо-
лѣе—сродными, народами, при естественномъ различіи ихъ языковъ.—
Вспомнимъ Швейцарію, гдѣ, бокъ-о-бокъ спокойно и дружно живутъ
и французы, и нѣмцы, и итальянцы, гдѣ разнообразіе народностей, въ
отдѣльныхъ кантонахъ, ничуть не препятствуетъ единству дѣлага.

Обративъ вниманіе на природное различіе языковъ южнорусска-
го и великорусскаго, авторъ не видитъ и въ этомъ препятствія къ
усвоенію украинскимъ народомъ языка великорусскаго, съ забвеніемъ
собственного. «Обыкновенно,» говоритъ онъ, «ссылаются на несход-
ство между южнорусскимъ языкомъ и нынѣшнимъ книжнымъ обще-
русскимъ. Но это несходство не такъ велико, чтобы оно могло быть
препятствіемъ къ господству между нами одного книжнаго языка, ко-
нечно—русскаго.» (Автору почему-то нравится какой-то книжный
языкъ, держущійся всторонѣ отъ народнаго). Но гдѣ всякій книж-
ный языкъ чѣмъ ближе къ народному, тѣмъ онъ лучше; единеніе
книжнаго языка съ языкомъ народнымъ—лучшее достоинство книж-
наго языка, и къ этому свойству долженъ стремиться всякій книж-
ный языкъ, потому-что онъ существуетъ для народа, а не народъ
для него. Слѣд., и книжный русскій, если теперь и не исполнѣ наро-
денъ, то современемъ долженъ сдѣлаться народнымъ. Впрочемъ, кто
же не видитъ, что нынѣшній русскій книжный языкъ есть все-таки
языкъ *особый*, а не южнорусскій? И этотъ-то языкъ предлагаетъ ав-
торъ усвоить народу малороссійскому?!.... Мысль о существующемъ
книжномъ русскомъ языкѣ, общемъ будто-бы и народу великорос-
сійскому и малороссійскому, и значить, равно отстоящемъ и отъ на-
роднаго великорусскаго и отъ южнорусскаго языковъ, есть мечта ав-
тора: такого общенароднаго языка нѣтъ, а есть языкъ *книжно-рус-*
скій, но не *народный*. употреблеііе этого языка въ Малороссіи есть
необходимость или подражаніе, а народъ всегда вправѣ отказать
подражанія и жить своею жизнію. Что касается до замѣчанія автора,
что и древній книжный малорусскій языкъ былъ весьма сходенъ съ
древнимъ книжнымъ великорусскимъ языкомъ, то это свидѣтельству-
етъ лишь о томъ, что и тотъ и другой книжные языки отступили отъ
своего народнаго и брали для себя въ образецъ мертвый, общій имъ,
языкъ церковнославянскій. Но это не могло продолжаться долгое вре-
мя; скоро книжный языкъ въ Великороссіи началъ мало-по-малу про-
никаться стихіями народнаго языка—великорусскаго; а въ послѣднее
время, такое же явленіе возникло и въ народѣ южнорусскомъ, но съ

тою разницею, что послѣдній стремится свой *народный*—коренной—языкъ развить въ книжный литературный. Авторъ указываетъ на то, что въ малороссійскомъ языкѣ много мѣстныхъ различій или нарѣчій, такъ-что будто-бы трудно и опредѣлять, какое изъ нихъ избрать литературнымъ и общеупотребительнымъ. Но въ великороссійскомъ языкѣ также много, и даже больше, мѣстныхъ нарѣчій и, однакожь, это не помѣшало сдѣлаться литературнымъ и общеупотребительнымъ нарѣчію московскому; тоже, безъ-сомнѣнія, будетъ да почти и есть, и у насъ: возобладаніе одного нарѣчія совершится постепенно, свободно, и воображаемое авторомъ препятствіе—вовсе не препятствіе.

«Въ-заключеніе», говоритъ неистощимый въ прискиваніи доказательствъ авторъ, «не можемъ не коснуться еще нѣкоторыхъ, чрезвычайно-важныхъ, побужденій къ употребленію общерусскаго книжнаго языка въ народныхъ букваряхъ. Не забудемъ, что и враждебныя намъ *западныя* стремленія, прикрываясь личною благожеланіемъ, направлены именно къ разъединенію двухъ племенъ русскихъ—сѣвернаго и южнаго. Съ этою цѣлію и нашимъ недругамъ хотѣлось бы, подъ предлогомъ сочувствія нашей народности, убѣдить насъ ограничиться въ обученіи народа только малорусскимъ языкомъ. Кто не знаетъ подлинной цѣли подобныхъ благожеланій, тотъ быть-можетъ повѣритъ искренности ихъ; но мы достаточно понимаемъ истинный смыслъ ихъ, а потому знаемъ, чего они заслуживаютъ.»

Принимаемъ, согласно съ авторомъ, что существованіе этой задней мысли не подлежитъ сомнѣнію и что наши недруги желаютъ намъ употребленія народнаго языка для своихъ цѣлей: чтожь изъ этого? Слѣдуетъ ли отсюда, что употребленіе малороссійскимъ народомъ своего языка *само-въ-себя* дурно? Подобная логика странна, очевидно. Пусть наши недруги благожелательствуютъ намъ по недобрымъ побужденіямъ, а мы будемъ дѣлать свое дѣло по добрымъ, законнымъ и чистымъ побужденіямъ. Притомъ, не всѣ же такъ близоруки, чтобъ не видѣть дѣла въ его настоящемъ видѣ и не отличить добро отъ зла. Можно слушать всякія стороннія рѣчи и не терять своего ума; такъ, мы слушаемъ что говорятъ авторъ—и не расстаемся однакожь съ своимъ собственнымъ убѣжденіемъ.

Нельзя не обратить вниманія на слѣдующее подстрочное примѣчаніе, поставленное авторомъ (тоже какъ доказательство) въ видѣ точки и восклицательнаго знака къ своей статьѣ: «съ большимъ удовольствіемъ мы получали положительныя свѣдѣнія изъ разныхъ мѣстъ нашего юж-

норусскаго края, что народъ желаетъ учиться именно на общерусскомъ книжномъ языкѣ.» Не споримъ: быть—можетъ, авторъ и получилъ такіа свѣдѣнія; но возникнулъ ли онъ во всѣ причины этого неестественнаго явленія?.. Да притомъ, мы невольно должны нѣсколько смутить его удовольствіе... Свидѣтель любви южнорусскаго народа къ своему родному языку—не какія-нибудь свѣдѣнія невѣдомаго автора, а распространеніе сочиненій на украинскомъ языкѣ, не исключая и народныхъ букварей... Если и среди самихъ малороссовъ находятся противники развитія народнаго языка, то это явленіе хотя и неутѣшительное, но и неудивительное. Еслибъ авторъ, еще немного лѣтъ назадъ, собиралъ въ Россіи свѣдѣнія о желающихъ учиться французскому языку вмѣсто русскаго, то къ какому неутѣшительному выводу пришелъ—бы онъ!.. Не говоря о многихъ причинахъ и препятствіяхъ, самая новость дѣла возбуждаетъ въ непривычныхъ—рутинистахъ—папистахъ—ретроградахъ и т. п.—недовѣріе, противорѣчіе и даже противодѣйствіе. Но это явленіе временное, хотя, во многихъ, и естественное. Пройдетъ нѣсколько лѣтъ—и голосъ противниковъ нашего народнаго языка будетъ такимъ же голосомъ вопіющихъ въ пустынѣ, какинъ кажется намъ голосъ автора. «Добре речеши» (скажемъ ему словами украинскаго народа), «да въ громаду не беруть...» а «громада—великий чоловікъ.»

Г. Т.

Іюнь 1861 г.

Кіевъ.

И МОЯ ЛЕПТА.

Не вважаючи на всі труднощі, наші писателі виявляли и виявляють мірові найкращий квіть народнёго життя—нашу гарну мову.

Через великого нашого Кобзаря и ми-самі, и де-які інші славяне, навки зродумилі ту святу правду, що наша мова не то-що гарна тільки для слуху, а має въ собі и таку силу, що може нашому людові розігріти серце и освіжить голову. Де-які зъ пострахомъ прислухались до нашої мови: тім-то й трудно було нашимъ писателямъ безъ упину прямувати по тій дорозі, що веде людъ нашъ до правдивої освіти; а теперъ, якъ обізався високоповажний нашъ діеписатель, Мик. Ив. Костомаровъ, и своїмъ щиримъ, розумнимъ словомъ (*Основа, червець 1862 р.*) вияснивъ велику вагу учеоників на рідній мові; якъ показавъ, котрі зъ нихъ найпотрібніші и якіми вони повинні бути, да ще, до-того, розігнавъ де-кому страхъ, а де-кому сумління—на-щогъ того, що коли ми поведемо народъ нашъ до освіти на своїй мові, то не тільки не зробимось нікому через те ворогами, а ще більшъ здружимося, а може й въ пригоді станемо:—то, після сёго, дорогі мої земляки—Українці, нема чогъ гаяти часу: візьмемось за цеє діло зъ любовью и доведёмъ ёго до кінця; не будьмо на цей голосъ глухими и нерозумними, а докажімо, що любимъ и поважаємо народъ свій не словами тільки, а й самимъ діломъ!

Голосъ в.-п. добродія М. Ив. Костомарова не оставсь голосомъ вопіючого въ пустині. Добродій Степанъ Погарський одкликнувся на той голосъ и первий привісь свою лепту на жертвенникъ доброго діла: «не дати же намъ себе,» каже вінъ, «на-поталу—тімъ, що задумаля провести у нашъ людъ граматкі, писані латинськими літерами.»

Ні, добродію! Нічого намъ лякаться ні польськихъ граматокъ, ні

другого чого, коли ми — самі щиро візьмемося за показане діло: *пра́вда віявлятьця*, мовлявъ народъ, и, съ поміччю Божою, все злѣ-ли-хѣ одъ насъ одступитця.

Добродій Погарський пише (*Основа, липець 1862 р.*), що коли зберѣтця грошей карбованьщівъ тисачъ зо дві, тоді можна оповіс-тити конкурсъ, и, видавши одинъ учебникъ и продавши ёго якъ тамъ часть, братись за видання другого. Мик. Ив. Костомаровъ каже, що люде достатні поможуть, чи то, пакъ, повинні бъ помогти намъ у цѣ-мъ ділі. Бѣдемо ждати... и грошей, и книжокъ — чи то рукописей. Дѣ-які книжки ужѣ написані, другі вже пишутьця: тильки ще грошей въ насъ небагато. Гроші тепѣра найпотрібніші; грошей и грошей подай намъ, Боже! *Булі бъ зрѣши*, мовлявъ, *а порада буде*. А поки-що, то я своїхъ 50 карбованьщівъ даю на добре діло.

Зосниъ Недоборовський.

Додатокъ. Зазиваемо на трудъ и на помічъ усякого — и багатого и вбогого — хто тильки любить свою Країну, свій народъ, и дѣмає стать ёму у пригоді. Хто маѣ гроші, нехай пожѣртвуѣ частину для люду, на учебники; хто маѣ таланъ и знаття — нехай пише книжки. Прѣспмо слать и свої гроші и свої трудъ на руки *Миколая Ивановича Костомарова, въ Петербургъ, на 9-й линіі Васи-левского острова, домъ Карманова*; вибрані люде тутъ усѣ роз-беруть, — візьмуть на розвагу и дотѣпність книжокъ и потребу цѣі, чи другої, для народу, та й присѣдять громадою и росходъ на печать и скільки видати грошей за працю. Хочъ тепѣра тутъ перекладаѣтця, на нашу мѣву, *Евангелія*, и пишетьця: *священна й церковна исторія, геометрія и космографія*, — да сѣ не стане на заваді нікому, коли чпійс инчий трудъ бѣде пригодніший.

Часъ ужѣ намъ усїмъ старатись для нашихъ дітокъ, и для нашо-го хлїборѣбного люду: черезъ ёго жъ то трудовий пїть ми багатіли и достаткомъ и освітою! *Ред.*

КОБЗАРЬ.

LXVII.

МАТИ — ПОКРИТКА.

У нашімъ раі, на землі,
Нічого кращого немає,
Якъ тая мати молодая
Зъ своїмъ дитяточкомъ маліємъ.
Быває, иноді, дивлюся,
Дивуюсь дівомъ — и печаль
Охвѣтпть дѹшу; стане жаль
Мини іі... и зажурюся,
И передъ нею помолюся,
Мовъ передъ образомъ святїмъ
Твєї матері святїі,
Що въ мнрѣ нашъ Бѹга принесла.

Теперъ іі любо, любо жити!
Вона середъ-ночи встає,
И стережє добро своє,
И дожидає того свїту,
Щобъ зновъ на єго подвїтись, —
Наговорїтсь... »Це моє,
Моє!..« — и дївптя на єго,
И молїтця за єго Бѹгу,
И плє на ўлицю гулять
Гордїйше самої царїці,
Щобъ людямъ, бачте, показати

Своє добро... за подивіття —
 Моє вайкраїце надъ всіма! —
 И ненарокомъ инший гляне. —
 Весела, рада. — Боже мій!
 Несе до-дому свого Івана,
 И ій здається — все село
 Весь день дивилося на ёго,
 Що тільки й дїва тамъ було,
 А більше не було нічого....
 Щасливая!....

Літа минають;
 По-троху діти виростають;
 И віросли, и розійшлись
 На заробітки, въ москалі...
 А ти осталася, небого,
 И не осталося нікого
 Съ тобою дома.... Наготі
 Старіи нічимъ одягті
 И вітопить зімою хату;
 А ти нездужаєшъ и встати,
 Щобъ хочъ огонь той розвести...
 Въ холодній молишься оселі
 За їхъ—за діточокъ..

А ті,
 Великомученице! Села
 Минаєшъ, плачучи, въ-ночі,
 И подемъ — стеномъ идучи
 Свого ти сїна закриваєшъ,
 Бо й пташка иноді пізнає
 И защебече: — онъ, байстрія
 Несе покритка на базаръ. —

Безталанная! де ділась
 Краса твої тая,
 Що всі люде дивовались?
 Пропала, немає!..

Все забрала дитіночка...
И вигнала зъ хати;
И вийшла ти за цярину
Зъ хрестá нибі знята;
Старці тебе цураютьця
Мовъ тії прокази;
А воно такé малёнке —
Воно ще й не лазить,
И коли-то воно буде
Гратись—и промовить
Слово: »мамо,« — великее,
Найкращее слово!...
Ти зрадієшь—и розкажешъ
Дитиві правдиво
Про паничá лукавого, —
И будешъ счаслива...
Та недóвго: бо не дійде
До-зросту дитина, —
Пійде собі слінця водить,
А тебе покине
Калікою на роспўтті,
Щобъ собáкъ дражніла,
Та ще й вілає... за те, бачъ,
Що на світь родїла,
И за те ще, що такъ тяжко
Дитїну любїла...
И любїтимешъ, небóго,
Покї не загїнешъ
Межі пса́ми, на морóзі,
Де-небудь підъ тїномъ...

LXVIII.

Ой одна, я одна,
 Якъ биливонька въ полі,
 Та не давъ мині Богъ
 А ні щастя, ні доли;
 Тільки давъ мині Богъ
 Красу, карії очі, —
 Та й ті виплакала
 Въ самотні дівочій;
 А ні братика я,
 Ні сестрички не знала.
 Міжъ чужими зрелá,
 Та вже й вьянута стала...
 Дѣ жъ дружина моя,
 Дѣ вп, добрі люде?!
 Ихъ нема, — я сама,
 А дружини — й не буде...

LXIX.

Мовъ за подушне оступили
 Оце мене на чужині
 Нудьга п осінь... Бóже милій!
 Дѣ жъ захватися мині?
 Що діято? Ужé й гуляю
 По цімъ Аралу, п пшшү —
 Віршүю — нищечкомъ грішүю —
 Богъ-зна-колишній случаі
 Въ душі своїй перебіраю
 Та спісую, щобъ та печаль
 Не перлася, якъ той москаль,
 Въ самотню дүшү... Лютий злодій
 Впираетця-такі та й гóді...

Т. Шевченко.

ДНЕВНИКЪ Т. Г. ШЕВЧЕНКА.

Отрывокъ четырнадцатый, и послѣдній.

17 апрѣля 1858.

Н. Д. Старовъ прислалъ М. М. Лазаревскому написанное слово, сказанное имъ въ честь мою на обѣдѣ у графини Н. И. Толстой. Какъ вещь дорогую для меня, заносу его въ мой журналъ ⁽¹⁾.

В. М. Б-л-з-рскій познакомилъ меня съ профессоромъ Кавелинымъ. Привлекательно-симпатическая натура.

Тотъ же Б-л-з-рскій познакомилъ меня съ тремя братьями Жемчужниковыми. Очаровательные братья!

Вечеромъ въ цркѣ-театрѣ слушалъ оперу *Жизнь за царя*. Гениальное произведеніе! Безсмертный М. И. Глинка! Петровъ въ роли Сусанина, по-прежнему хорошъ, и Леонова, въ роли Вани, хороша, но далеко не Петрова, которую я слышалъ въ 1845 году.

18 апрѣля.

Получилъ милѣйшее письмо отъ милѣйшаго С. Т. Аксакова, на которое буду отвѣчать завтра: сегодня я увлекся своею *Лунастикой* (?). Еслибы не мѣшалъ обязательный Сошальскій, то я кочилъ бы *Лунатику*. Но увы! нужно было оставить невещественное слово и приняться за вещественное дѣло, т. е. за увѣсистый обѣдъ.

⁽¹⁾ См. въ польской книжкѣ «Основы» статью: «Значеніе Шевченка, проводы тѣла его въ Украину» стр. 9-я. *Ред.*

Вечеромъ, съ тѣмъ же обязательнымъ Сошальскимъ, поѣхали мы къ милой и талантливо-голосистой пѣвицѣ, мадмуазель Гринбергъ. Тамъ встрѣтился я съ Бенедиктовымъ, Даргомыжскимъ и съ архитекторомъ Кузьминимъ—старымъ и хорошимъ знакомымъ. Музыкальное наслажденіе заключилось смѣшнымъ и приторнымъ мяуканьемъ Д—скаго. Точно мышонокъ въ когтяхъ кота; а ему аплодируютъ. Странные люди, эти меломаны! а еще страннѣе такіа пѣвцы, какъ Д—скій.

19 апрѣля.

Вчера Сошальскій пригласилъ меня съ Михайломъ А на борщъ съ сушенымъ карасями, и на вареники. А сегодня графиня Н. П. проситъ запиской къ себѣ обѣдать и обѣщаетъ познакомить съ барономъ Штенгелемъ. Мы предпочли барона борщу съ карасями, и за измѣну были наказаны; онъ не пришелъ къ обѣду. Оди­чав­шій баронъ!

За обѣдомъ познакомился я съ адмираломъ Голенвицевымъ. Адмиралъ—товарищъ графа Федора Петровича. Простой, и, кажется, хорошій человекъ.

Вечеръ провелъ у Галагана. Онъ прочиталъ описаніе своего будынка, збудованного имъ въ старомъ малороссійскомъ вкусѣ. въ Прилуцкомъ уѣздѣ. Барская, но хорошая и достойная подражанія, затѣя.

20 апрѣля.

Обѣдалъ у К. Д. Кавелина, в тамъ же познакомился съ Галаховымъ — составителемъ русской хрестоматіи.

21 апрѣля.

Безъ всякой цѣли, до обѣда, шлялся по городу. Вечеромъ пошелъ въ театръ. Спектакль вообще былъ хорошъ, а увертюра *Вильгельма Телля* — очаровательна. Хваленый теноръ С—въ ниже всякой посредственности; а ему аплодируютъ. Семень, въ роли отца Линды-ди-Шамуни, очень хорошъ.

Изъ театра зашелъ къ Б-л-з-рскому и засталъ у него К. Д. Кавелина. Съ разговора о минувшей и будущей судьбѣ Славянъ.

мы перешли къ психологiи и философiи, и просидѣли до трехъ часовъ утра. Школьничество... Но очаровательное школьничество!

22 апрѣля.

Тоже, безъ всякой цѣли, шаялся до обѣда, — только уже не одинъ, а съ Семеномъ. Вечеромъ, съ Семеномъ же, пошелъ къ землячкѣ М. Л. Мокрицкой, и до второго часу съ удовольствiемъ переливали изъ пустого въ порожнее.

23 апрѣля.

Вчера условились мы съ Семеномъ, чтобы сегодня, часу въ первомъ, ѣхать посмотрѣть дачи. Ровно до двѣнадцати часовъ была погода хорошая; потомъ пошелъ дождь — *затяжной*, какъ его называютъ. Мы просидѣли весь день дома, читали Гумбольдта *Космосъ*, и глядя въ окно, повторяли поговорку: «вотъ тѣ, бабушка, Юрьевъ день!»

24 апрѣля.

Предположенiя мнѣ никогда не удаются; а не могу отказать себѣ въ удовольствiи сочинять предположенiя. Сегодня, напри- мѣръ. Выходя изъ дому, я располагалъ провести время такъ: сначала зайти въ академiю посмотрѣть выставку; потомъ зайти къ Юрдану, своему будущему профессору; потомъ къ барону Клодту, и въ заключенiе, къ графинѣ Н. П. и у нея остаться обѣдать. Таковъ былъ проэктъ; а случилось вотъ какъ. Въ первой залѣ, въ академiи, встрѣтился мнѣ Зимбулатовъ и Бориснолецъ, — мои старые и искреннiе друзья. Наскорю обошли мы выставку, отправились къ Зимбулатову и время до обѣда провели въ воспоминанiяхъ. Я совершенно-доволенъ неудачею.

Вечеромъ собрался мы съ Михайломъ Л. къ брату его, Василию, да зашли къ Семену, и тамъ провели вечеръ. Тоже неудача.

25 апрѣля.

Въ 10 часовъ утра пошелъ проститься съ А. Н. Мокрицкимъ, отъѣзжающимъ въ Москву. По дорогѣ зашелъ къ М. П. Сухом-

лину, да по дорогѣ же зашелъ къ барону Клоту, полюбавался монументомъ и прошолъ въ академію. Въ первой залѣ встрѣтился съ Жемчужниковымъ, а въ послѣдней—съ Семеномъ. Изъ академіи поѣхали съ Семеномъ на Петербургскую Сторону, искать дачу. Дачу нашли, оставили задатокъ, и въ 6 часовъ вечера пріѣхали домой. Вечеромъ, съ Семеномъ же, были у Н. П. Петрова, слушали безконечные и бесплодные толки о эманципаціи.

26 апрѣля.

На обѣдѣ у Сошальскаго лично познакомился съ поэтомъ Курочкинымъ и съ братомъ его, Николаемъ, достойнымъ молодымъ человекомъ. Поэтъ Курочкинъ многое общается въ будущемъ. Дай Богъ, чтобы сбылись мои надежды.

27 апрѣля.

Общавая обѣдать у художника Л — ча и, по-разсѣянности, совралъ.

28 апрѣля.

Сошальскій подарилъ мнѣ часы стѣнные, а Василь Лазаревскій — термометръ. По милости добрыхъ людей, главные инструменты имѣю для опытовъ надъ аивантиной. Когда же пріймусь за самые опыты?

29 апрѣля.

Зашелъ къ Дзюбину. Не засталъ его дома, спросилъ завтракъ и оставилъ ему, за угощеніе, случившуюся со мною рукопись: *»Посланіе до мертвыхъ, живыхъ и ненарожденныхъ землякивъ»,* написавши — на память 1-го мая, тоже по разсѣянности.

30 апрѣля.

Пошелъ съ Семеномъ въ Лѣтній Садъ, съ намѣреніемъ посмотреть монументъ Крылова. По дорогѣ, зашли въ Казанскій соборъ посмотреть картину Брюлова. Но, увы! она такъ умно — удачно — поставлена премудрыми, что и кошачьи глаза видѣти

ея невозможно... По дорогѣ зашли въ Пассажъ полюбоваться шляющимися красавицами и Алеутскими болванчиками, и прошли въ Лѣтній Садъ. Монументъ Крылова, прославленный *Пчелой* и прочими газетами, ничѣмъ не лучше Алеутскихъ болванчиковъ. Безсовѣстные газетчики! Въмѣсто величественнаго старца, баронъ Клодтъ посадилъ старичка въ нанковомъ сюртукѣ съ азбучкой и указкою въ рукахъ. Баронъ, безъ умысла, достигъ цѣли, вытѣпивши эту жалкую статую и барельефы — именно для дѣтей, — но никакъ не для взрослыхъ. Бѣдный баронъ! Оскорбилъ ты великаго поэта, и тоже безъ умысла.

Оскорбленные барономъ, мы взяли яликъ и поплыли на Биржу. Полюбовались величественной биржевой залой, прошли въ скверъ, посмотрѣли на обезьянъ и попугаевъ, и зашли на постоянную выставку художественныхъ произведеній. Бѣдный Тирановъ! онъ и свое болѣзненное мارانье тутъ же выставилъ. Грустное, тяжелое впечатлѣнiе!

Находившись до-ушаду, мы на яликѣ переплыли Неву, прошли часть бульвара, въ окнахъ магазина Дацiаро полюбовались акватинтами, взяли извозчика и отправились домой обѣдать.

Вечеромъ былъ у Б-л-з-рського и у Круневича.

1 мая.

Рѣшили мы съ Семеномъ провести день какъ-нибудь, а вечеромъ отправиться въ Екатерингофъ посмотрѣть праздничную публичку. Часу въ первомъ пошли мы въ академiю на выставку и зашли къ графини Н. П. Не застали ее дома и прошли къ Остроградскому съ намѣренiемъ тамъ и пообѣдать. Не удалось. М. В. и его благовѣрная В. Д. больны, а дѣти гулять ушли: мы послѣдовали ихъ примѣру и, пошлявшись по набережной Невы, возвратились домой.

Въ 8 часовъ вечера, вмѣсто Екатерингофа, зашли къ Б-л-з-рському и весело болтали до первого часу.

2 мая.

Были съ Семеномъ въ Эрмитажѣ, въ отдѣленiи древней и новой скульптуры. Я не воображалъ въ такомъ количествѣ остат-

ковъ древней и новой скульптуры въ Эрмитажѣ; вѣроятно, онѣ собраны со всѣхъ дворцовъ. Прекрасная мысль. Въ отдѣленіи новой скульптуры, меня очаровалъ Таверини своей *Умирающей Душенькой*, и обидно разочаровалъ покойникъ Ставассеръ своей неуклюжей *Русалкой*. Смотрѣли музей древностей, бібліотеку, и, на первый разъ, тѣмъ кончили. Вниманіе утомилось. Залы музея отдѣланы съ бѣльшимъ вкусомъ, нежели картинная галерея.

Изъ Эрмитажа прошли мы на выставку цвѣтовъ. Изумительная роскошь цвѣтовъ и растений! Но густая толпа хорошенькихъ зрительницъ мѣшаетъ вполнѣ наслаждаться произведеніями Флоры. Въ толпѣ посѣтителей встрѣтилъ старыхъ друзей моихъ — Маслова и толстѣйшаго Серезу У—рова. Не графа, а просто — У—рова.

3 мая.

Былъ въ Эрмитажѣ, одинъ, безъ Семена. Его утомля вчера античная галерея и древности и онъ отказался мнѣ соупрствовать. *Идѣйце!* Въ Эрмитажѣ встрѣтился и познакомился съ знаменитымъ граверомъ Иорданомъ. Онъ слышалъ о моемъ намѣреніи заняться акватинтой, и предложилъ мнѣ свои услуги въ этомъ новомъ для меня дѣлѣ. Обрадованный его милымъ искреннимъ предложеніемъ, я обошелъ два раза всѣ залы съ цѣлію выбрать картину для первой пробы избранного мною искусства. Послѣ внимательнаго обозрѣнія, остановился я на эскизѣ Мурильо—*Святое Семейство*. Навязное, милое сочиненіе. Я не видалъ картины этого содержанія, которой бы такъ шло это названіе, какъ геніальному эскизу Мурильо. И такъ, съ Божією и Иордановою помощію, принимаюсь за опыты, а потомъ и за Мурильо.

Въ 4 часа оставилъ я Эрмитажъ и зашелъ на выставку цвѣтовъ. Волшебный переходъ! Впродолженіе нѣсколькихъ часовъ внимательнаго созерцанія произведеній великихъ мастеровъ, я утомился, отяжелѣлъ духомъ, и вдругъ—живая, свѣжая прелесть природы и искусства благотворно охватываетъ меня и обновляетъ. Разнообразная зелень, массы свѣжихъ роскошныхъ цвѣтовъ, музыка и, въ-довершеніе очарованія, толпы прекрасныхъ молодыхъ свѣжихъ, какъ цвѣты, женщинъ. Я общался въ 5 часовъ обѣдать у Уваровыхъ, и пробылъ въ этомъ раю до 6 часовъ. О столнца!

Вечеромъ передавалъ мои впечатлѣнія Семену и его милѣйшей Александрѣ Ивановнѣ.

4 мая.

Былъ у Ѳ. И. Иордана. Какой обязательный, милый человекъ и художникъ, и, въ-добавокъ, живой человекъ, — что между граверами большая рѣдкость. Онъ показалъ мнѣ, въ продолженіи часа, всѣ новѣйшіе приемы гравюры акватинты. Изъявлялъ готовность помогать мнѣ всѣмъ, что отъ него будетъ зависѣть. Я расстался съ нимъ вполонину будущимъ граверомъ.

Отъ Иордана зашелъ ненадолго къ графинѣ Н. П., а отъ нея пришелъ къ граверу и печатнику Служинскому, тоже за свѣдѣніями, засталъ его за обѣдомъ, и о дѣлѣ не было рѣчи. Зашелъ къ старымъ друзьямъ, Уваровымъ, съ цѣлью у нихъ обѣдать. Старикъ Уваровъ сообщилъ мнѣ, что спутникъ мой отъ Астрахани до Нижняго А. А. Сапожниковъ здѣсь и завтра уѣзжаетъ въ Москву. Я пустился къ нему, засталъ его дома, но онъ меня не принялъ по случаю скорого обѣда. Это меня немного сконфузило, я отряхнулъ прахъ отъ ногъ своихъ, и по дорогѣ зашелъ къ черниговскому земляку своему, Н. И. Петрову, гдѣ и пообедалъ на-распашку.

Вечеромъ поѣхали съ Семеномъ къ графини Н. П., гдѣ и пробыли до блага дня.

5 мая.

Въ Эрмитажѣ встрѣтилъ товарища по академіи, Михайлова, бывшаго фаворита К. П. Брюлова. Обойдя картинную и античную галерею, зашли мы въ Лондонъ позавтракать. До выѣзда своего изъ Рима въ Мадридъ, Михайловъ часто видѣлся съ К. П. Брюловымъ въ Римѣ и рассказалъ про его изумительное, неслышанное скаредничество. Великій Брюловъ великаго Рембрандта перереголялъ въ этомъ таинственномъ искусствѣ! Разставшись съ Михайловымъ, пошелъ я обѣдать къ А — чу, — тоже ученикъ и любимецъ великаго Брюлова. А — чъ повторилъ мнѣ слова Михайлова съ варіаціями. Кромѣ нравственнаго безсилія, не-чѣмъ разтолковать подобное явленіе.

Съ Служинскимъ зашелъ къ Н. И. Уткину и не засталъ его

дома. Вечеромъ съ М. Лазаревскимъ попли къ Семену и тоже не застали дома.

6 мая.

Съ Семеномъ поѣхали мы къ Энгельгардту и не застали дома. Зашли къ Курочкину—тоже; зашли къ землячкѣ М. С. Кржи-севичъ, и она насъ встрѣтила—рѣзвая, веселая, молодая, какъ и десять лѣтъ назадъ. Чудная женщина! ея и горе не беретъ. А горя у нея немало. Она, на-дняхъ, возвратилась изъ Москвы и привезла мнѣ три короба поклоновъ отъ мнѣхъ московскихъ друзей. Гостеприимная землячка предложила намъ завтракъ, а мы не отказались. Позавтракавши и весело поболтавши, мы взялись за шапки, какъ вошелъ Громека и съ нимъ еще какой-то кievскій землякъ.

Семень, за какой-то надобностию, зашелъ къ Юзефовичу, оберъ-секретарю синода, и меня потащилъ съ собою.

Разставшись съ новымъ знакомымъ, поѣхали мы обѣдать тоже къ новымъ знакомымъ—къ Степановымъ, изъ Харькова. После обѣда, Семень пошелъ въ театръ, а я—къ Сухомлинову, гдѣ встрѣтилъ старого знакомаго и земляка, академика Никитенка. Изъ декламатора-профессора Никитенко превратился въ простого любезнаго старика, въ разговорѣ не избѣгающаго даже малороссійскихъ выраженій. Приятное превращеніе!

7 мая.

Отъ 10 до 12 часовъ, Семень, съ своимъ ученикомъ, пѣлъ разные дуэты, А. П. имъ аккомпанировала на фортепьяно, а я слушалъ и, по-временамъ, анюдировала... Съ какимъ трепетнымъ наслажденіемъ я воображалъ подобную сцену въ Новопетровскомъ укрѣпленіи; а теперь, когда осуществилось мое лихорадочное ожиданіе, я смотрю и слушаю какъ самую обыкновенную вещь. Странный — человекъ вообще, въ томъ числѣ и я. После дуэтовъ вышли мы съ Семеномъ на улицу, безъ всякой цѣли. Зашли случайно въ музыкальный магазинъ Пецца поболтать, а потомъ зашли къ художнику Соколову, полюбовались рисованными на шнуръ земляками и землячками, и пошли къ Дзюбину; не застали дома. Возвратились къ Семену и, дождавшись Юзефовича съ семействомъ, принялись обѣдать.

8 мая.

Написалъ письмо Н. А. Брылкину, отослалъ на почту, и собрался итти въ Эрмитажъ работать, какъ вошелъ Н. Курочкинъ и Вильбуа. Планъ мой внезапно измѣняется. Въсто Эрмитажа, пошли мы къ Семену потолковать насчетъ постановки на сцену оперы Вильбуа. Семена не застали дома. Зашли къ Софьѣ Федоровнѣ — тоже самое. Зашли въ трактиръ, пообедали и разошлись.

9 мая.

Было намѣреніе вытащить Дзюбина въ Павловскъ. Онъ не согласился и я пустился пѣшкомъ на Крестовскій къ Старову. Въ ожиданіи обѣда, обошелъ съ Ноздровскимъ половину Крестовскаго и Петровскаго острова. Пообѣдалъ и пѣшкомъ же возвратился домой.

Вечеромъ были съ Семеномъ у m-elle Гринбергъ. Она много и прекрасно пѣла. Какая славная, пламенная была бы актриса!...

10 мая.

Началъ работать въ Эрмитажѣ. Въ добрый часъ сказать, въ худой помолчать. Во второмъ часу пошелъ на англійскую набережную проводить Сухомлина за границу. Простившись съ Сухомлиновымъ, зашелъ къ Н. П. Петрову; у него случился билетъ для входа въ Исакіевскій Соборъ, и мы отправились, и насъ не впустили, потому что билетъ подписанъ Васильчиковымъ, а не Гурьевымъ. Китайскій резонъ.

11 мая.

Работалъ въ Эрмитажѣ до трехъ часовъ. Обѣдалъ съ Антономъ Совой у Б—рського, и за успѣкъ будущаго журнала *Слово* выпилъ бутылку шампанскаго. Вечеромъ съ Семеномъ отправились къ графинѣ Н. П. Толстой и возвратились въ 4 часа утра. Къ великой радости хозяйки, послѣдній весенній вечеръ былъ оживленъ какъ-обыкновенно, и необыкновенно весель. Семень и мадамъ-эль Гринбергъ были душою общей радости.

12^о мая.

Проводилъ Грицька Галагана въ Малороссію, а потомъ пошелъ къ графинѣ Н. Н. съ цѣлью устроить себѣ постоянную квартиру въ академіи. Она общается, и я вѣрю ея общанію. Разставшись съ Н. П., зашелъ ненадолго къ художнику Макѣшину, и потомъ къ Глѣбовскому. Счастливые юноши и паки счастливые художники!

По приглашенію Троцины и прочихъ земляковъ, пришелъ я къ Дюсо, въ 5 часовъ, обѣдать, и неожиданно встрѣтилъ Нижегородскихъ моихъ пріятелей — Лацу и Бабкина. Послѣ обѣда ѣздили съ Троциною и Макаровымъ кое-куда—неудачно.

13 мая.

Заказалъ мѣдную доску. По дорогѣ зашелъ къ Курочкину и не засталъ дома. Зашелъ къ землякѣ Кржисѣвичъ — тоже самое. Зашелъ къ Градовичу, и въ дверяхъ встрѣтилъ сестру Троцины, сегодня возвратившуюся изъ-за границы. Свѣжая и здоровая. Поѣздку за границу должно принять за нормальное лѣкарство.

Вечеромъ былъ у поэта *A. Сова* и онъ мнѣ записалъ свое прекрасное стихотвореніе (*Do poety ludu*), а Каменецкій записалъ малороссійскую пѣсню: первая пѣсня, которую я знаю, безъ рифмы.

* * *

Забілія сніги,
Заболіло тіло,
Ще я головонька.
Ніхто не заплаче
По білому тілу
По бурлацькому:
Ні отець, ні мати,
Ні братъ, ні сестриця,
Ні жона ёго;
Ой тільки заплаче
По білому тілу
Товаришъ ёго.
«Прости мене, брате,
Вірний товаришу!
Можеть я я умру;

Зроби мині, брате,
 Вірний товаришу,
 Съ кипль-древа труну;
 Поховай мене, брате,
 Вірний товаришу,
 Въ вишневімъ саду, —
 Въ вишневімъ садочку,
 На жовтімъ пісочку
 Підь рябнюю.»
 Рости, рости, древо,
 Тонке, високе,
 Кучерявее;
 Та й роспусти гилля
 Зь верху до коріння,
 Листь до долоньку;
 Покрий тее тіло
 Бурлацькее біле
 Ще й головоньку,
 А щобь тее тіло
 Бурлацькее біле
 Та й не чорнію,
 Одъ ясного сонця,
 Одъ буйного вітру
 Та й не марнію!

14 мая.

Дни нечаянныхъ встрѣчъ: третьяго дня съ Лапой, вчера съ Троциной, а сегодня прихожу къ графинѣ Н. П. обѣдать и встрѣчаюсь съ моимъ единымъ, моимъ незабвеннымъ другомъ, М. С. Щепкинымъ. Онъ прїѣхалъ сюда по случаю юбилея Геденова. И не зная моего адреса, искалъ меня въ академіи, и зашелъ къ графинѣ, зная что я тамъ бываю. Догадливый мой великий другъ!

Послѣ обѣда, графиня, со всѣмъ семействомъ и мы съ нею, отправились къ адмиралу А. В. Голенищеву. Старикъ былъ въ восторгѣ отъ неожиданнаго гостя. Тутъ же встрѣтилъ я и познакомился съ барономъ Штейнгелемъ, съ Тобольскимъ другомъ Михайла Л.

15 мая.

Обѣщался быть у М. С. въ 7 часовъ утра и проспалъ до 10. Хорошъ прїятель! Ушолъ въ Эрмитажъ и работалъ до трехъ часовъ. Вечеромъ пошелъ до Семена и не засталъ дома.

16 мая.

Не умывшись поѣхалъ къ М. С., но онъ уже исчезъ; съ горя зашелъ къ Курочкину, — спитъ. Зашелъ къ Энгельгардту, — въ ваннѣ. Пошелъ къ мѣднику, взялъ доску и, на-авось, зашелъ къ землячкѣ М. Ст. засталъ дома. Наболтавшись до-сыта, провелъ ее къ Градовичамъ и пошелъ домой. Вечеромъ восхищался пѣніемъ милочки Гринбергъ, съ Сошальскимъ и Семеновъ; въ восторгѣ, заѣхалъ ужинать къ Борелю, и погасили свои восторги... Цинизмъ!..

17 мая.

Изъ приюта, въ 7 часовъ утра, отправился къ М. С. Щ., засталъ еще въ халатѣ. Наговорились и уговорились обѣдать у К. Д. Кавеллина, что и исполнили въ 4 часа. Вечеромъ былъ у Семенова и не засталъ дома. *Гульвайса!*

18 мая.

Очаровательная Александра Ивановна Артемовская сегодня именинница. М. Лазаревскій купилъ для нея роскошный букетъ цвѣтовъ, а я отнесъ ей и приподнесъ; и я въ барышахъ и она неправѣ сказать, что я поздравилъ ее съ пустыми руками. И вѣжливо, и дешево....

Отобѣдавъ у именинницы, я, съ Лазаревскимъ, вскорѣ отправились къ графинѣ Н. И. и нашли тамъ М. С. Щепкина. Великій другъ мой, по просьбѣ графини, прочиталъ монологъ *Скупого Рыцаря*, Пушкина, *Феерверкъ*, и *Разсказъ Охотника*, изъ комедіи Ильина. И прочиталъ такъ, что слушатели видѣли передъ собою юношу пламеннаго, а не 70-лѣтняго старика Щепкина. Геніальный актеръ и удивительный старикъ. По-обѣщанію, и я, съ горемъ по-поламъ, прочелъ имъ свои *Неофиты*. Не знаю, насколько они меня поняли, — по-крайней-мѣрѣ внимательно слушали.

19 мая.

Въ 12 часовъ проводилъ моего великаго друга, М. С. Щепкина, на Московскую желѣзную дорогу. На Михайловскомъ театрѣ

смотрѣлъ Садовскаго, въ роли *Расплюева* (Свадьба Кречинскаго). Послѣ Щепкина, я не знаю лучшзго комика. Самоиловъ далеко уступаетъ Садовскому. Г. Снѣткова 2-я пргала слабо. Какъ бы хороша была моя незабвенная Пиунова!

20 мая.

До трехъ часовъ работалъ въ Эрмитажѣ. Обѣдалъ у моихъ старыхъ друзей У—ровыхъ. Сергѣй У—овъ, веселѣйшій толстакъ на свѣтѣ, сказалъ слѣдующій экспромтъ разносчику апельсинавъ:

Напрасно, разносчикъ, въ окно ты глядишь
Подъ бременемъ тягостной ноши;
Напрасно ты голосомъ звонкимъ кричишь:
Лemons, пельцины гороши!

Не обольщай меня мечтой
Плодовъ привозныхъ изъ чужбины:
Нѣтъ, душу полную какой-то пустотой
Не соблазнять златые апельсины.
Я отжилъ жизнь свою давно,
И всѣ души моей желанья
Сосредоточилъ я въ одно
Разоблачонное отъ счастья ожиданье.

Напрасно, разносчикъ, въ окно ты глядишь, и проч.

Вечеромъ былъ у Семена, и милѣйшая Александра Ивановна играла лучшіе мѣста изъ *Трубадура*. Очаровательно играла!

Повернулся я зъ Сибірі,
Та не маю долі:
Хоть, здаеця, не въ кайданахъ,
Та не маю волі.

Слѣдять мене злиі люде
День, часъ и годину,—
Прайде туга до серденька,
То ледві не згину.

Зовуть мене розбійникомъ —
Кажуть, що вбиваю:—
Я нікого не вбивъ ніще,
Бо самъ душу маю.

Возьму гроші въ багатого,
Убогому даю,
И, такъ людей поділявши,
Самъ гріха не маю.

Маю жінку, маю дітокъ,
Однакъ їх не бачу;
Якъ згадаю про їх долю,
То гірко заплачу.

Треба мені въ лісі жити,
Треба стерегтися...
Хоть, здаеця, світъ широкий
Та нігде подітьца.

Сочиненіе этой. весьма немудрой. пѣсни приписываютъ са-
мому Кармелюку. Клеветцють на славного лицаря. Это рукодѣлье
какого-нибудь мпаернаго Падуры.

(Съ 21 мая по 13 іюля 1858 г. ничего въ „Дневникѣ не
записано).

13 іюля 1858.

СОНЪ.

На пѣнцині пшеніцю жѣла;
Втомѣлася; не спочивѣтъ
Пішла въ снопі, — пошкандибѣла
Пвана-сіва годувати.
Вонб сповѣтеє кричало
У холодбчку за сповѣтъ;
Росповѣла, нагодувала,
Потѣстѣла, — и ніби сномъ.
Надъ сіномъ сѣда, задрінала.
И снітца ій той спнъ Пванъ —
И уродливий, и багатий,
Не одинѣкий, а жонѣтѣй
На вѣльній, баचितца... бо я самъ
Ужѣ не пѣньський, а на вѣлі
Та на своїмъ весѣлімъ полі
У-двохъ собі пшеніцю жнуть,
А діточкі обідѣ несуть...
Та я усміхнулася небѣга...
Прокінулася — нема нічого!
На Пваса глянула; взяла,
Їго гарнѣнько сповѣла,
Та, щобъ дожати до ланового.
Щѣ кону дожннати пішла...
Остѣтню, може; Богъ поможе,
Той сонъ твої справойтца...

Т. ШЕВЧЕНКО.

Примѣчаніе. Последнихъ двухъ стиховъ нѣтъ въ этомъ стихотвореніи, напечатанномъ, при жизни Тараса Григорьевича, въ *Русской Бесѣдѣ*. И, дѣйствительно, эти два стиха нарушили бы художественную цѣльность поэтического созданія; но они дороги для насъ, какъ указаніе на то, какой заботой, какой надеждой постоянно была занята душа истиннаго кобзаря-народолюбца; ими же оканчивается и *Дневникъ*, — Дневникъ — драгоценный по своей правдивости, простотѣ, искренности и по автобіографическимъ подробностямъ. Намъ кажется, что Шевченко, какъ поэтъ, художникъ и человѣкъ, полнѣе всего высказывается въ *Дневникѣ*. Кто внимательно прочтетъ его, отъ начала до конца, тотъ сразу составитъ себѣ живое представленіе объ этомъ гениальномъ явленіи, и не только будетъ удивляться ему, пораженный многосторонностью ума и сердца этого дивнаго самоучки, шароты и истинностью его взгляда на жизнь и искусство, но и полюбитъ его, какъ человѣка, со всѣми его слабостями, которыми онъ такъ-глубоко сознаетъ и въ которыхъ такъ-откровенно сознается. Намъ упрекали, зачѣмъ мы печатали весь *Дневникъ* сподрядъ, не исключая многихъ мелочей — и не замѣтныхъ и, въ то же время, слишкомъ обнажающихъ темныя стороны домашней жизни поэта. По мнѣнію этихъ строгихъ судей, образъ поэта долженъ оставаться свѣтлымъ и величавымъ, какъ его произведенія: слѣдовало выбрать лучшія страницы изъ *Дневника*, а не помѣщать такихъ подробностей, которыя прочесть было бы непріятно самому Шевченку.

Мы руководились иною мыслью; мы, напротивъ, жалѣемъ, что принуждены были выпустить нѣкоторыя мѣста, гдѣ рѣзко высказываются и его негодованія, и ненависть, и желчныя приговоры, и насмѣшка; мы увѣрены, что поэтъ не упрекнулъ бы насъ за это. Шевченко, при жизни, скрывалъ только свои задушевные думы и самыя нѣжныя проявленія своего сердца; но никогда не старался скрыть и тѣмъ-болѣе закрасивать тѣ пятна, которыя наложила на него многопечальная и многотрудная жизнь, прoderжавшая его, отъ колыбели до могилы, въ черномъ тѣлѣ. Онъ никогда не подымался на ходули, никогда не разыгрывалъ роли; будучи, безъ малѣйшихъ усилій, истинно — возвышенъ, неподражаемо-великъ въ своихъ поэтическихъ созданіяхъ, (изъ которыхъ многія еще не напечатаны), — онъ никогда въ жизни не выискивалъ весь свой ростъ, становясь рядомъ, рука-об-руку, съ людьми обыкновенными, рядовыми. Посмотрите, сколько очаровательныхъ личностей онъ встрѣчаетъ на каждомъ шагу, какъ онъ восхищается ими — и какъ мало самоувѣренности, довольства *самимъ-собою* выражается въ его *Дневникѣ*! Въ жизни, онъ былъ еще скромнѣе. *«Ты у насъ будешь старшимъ обо всѣхъ, а какъ заговоришь, то мовь найменьший братъ,»* вполне справедливо сказано въ *юлосині* одной Украинки у его гроба.

Насъ, Украинцевъ, нерѣдко обвиняютъ въ увлеченіяхъ, даже въ пристрастіи къ своимъ героямъ... Да, это съ нами случается; но если къ намъ увлекались по-справедливости, то это Шевченкомъ, — если мы преданы кому съ заслуженнымъ вполне пристрастіемъ, то къ Шевченку. Шевченко принадлежитъ къ числу тѣхъ необычайныхъ личностей, въ которыхъ, какъ въ Гарибальди, можно видѣть слабости, ошибки, но зато еще силь-

нѣе привязаться къ нимъ, еще нѣжнѣе любить ихъ. Пускай, въ напечатанномъ нами *Дневникѣ*, увидятъ Шевченка всего, каковъ онъ былъ; пускай изъ него поймутъ, что наше пристрастіе не то, которое боятся правды для своихъ любимцевъ. Тому, кто имѣлъ полное право отнестись къ своей *Музѣ* — къ своему главному призванію — съ словами:

»Ми не лукавили съ тобою, —
 Ми прѣсто йшли: у насъ нема
 Зернъ неправди за соббою:

тому не страшна правда. Въ этомъ должны сознаться всѣ, даже люди въ родѣ тѣхъ господъ, которые осуждали почтеннаго соплеменника, г. Совиньскаго, за его оцѣнку Шевченка... Немногіе рѣшатся теперь напомнить собой пѣтуха, который не умѣлъ отличить, въ сору, жемчужныхъ зеренъ. *Ред.*

ЗАМѢЧАТЕЛЬНЫЕ ВАРІАНТЫ УКРАИНСКИХЪ

ИСТОРИЧЕСКИХЪ ПѢСЕНЪ.

I.

ОЛИКСІЙ ПОПОВИЧЪ (¹).

Эй, по Чорному морю,
На камені біленькімъ,
Тамъ сидить сокілъ ясненькій,
Жалібненько квиле-проквляє,
И на Чорне море
Спильна поглядає,
Шо на Чорному морю
Шось не добре начпнає:
Злоспротивна хвилечна
Хвиля вставає,
Судна козацькі-молодецькі
На три части розбиває:
Перву часть ухопило
У Біларанську (²) землю занесло;
Другу часть схопило
У Дунай въ гірло забгло:

(¹) Сохраняемъ произношеніе и распредѣленіе стиховъ въ томъ видѣ, въ какомъ оно находится у доставителя, которому приносимъ глубочайшую благодарность. Дума о бурѣ на Черномъ морѣ, припоминаетъ Владимірова богатыря, Алѣшу Поповича, и Садка Богатаго, кушца новгородскаго, въ великорусскихъ былинахъ. *Ред.*

(²) Біло-арисску.

А третя часть тутъ має —
 Посередъ Чорного моря,
 На бистрій хвилі,
 На ляхій хуртовині потопляє.
 При той часті
 Було війська много;
 А бувъ старшиною
 Грицько Коломвниченко, —
 По всьму війску барзе окличентъ,—
 Словами промовляє,
 Слізами обливає:
 »Эй, козаки, панове-молодьці!
 Добре ви дбайте,
 Гріхівъ не тайте!
 Исповідайтеся ви
 Милосердному Богу,
 Чорному морю,
 Отаману Кошовому,
 Хто на собі гріхі має!
 Тутъ всі козаки
 Такъ замовчали,
 Якъ въ ротъ води набрали.
 Тільки озоветьця
 Олексій Поповичъ,
 Гатманъ запорожець:
 — Эй, козаки, пани-молодьці!
 Добре ви чиніте,
 Самого мене —
 Олексія Поповича — возьміте,
 До моеї цнї
 Камінь біленький прив'язіте,
 Очі мої козацькі, молодецькі,
 Червонною китайкою затміте,
 У Чорне море
 Самого мене спустіте:
 То нехай я буду
 Своєю головою
 Чорное море дарувати,

Ніжъ я маю
 Много війська безвинно
 На Чорнімъ морі погубити, —
 Ніжъ я маю много душъ —
 Вірь християнськихъ
 На Чорному морі потопити. —

Тое козаки якъ зачували,
 Словами промовляли,
 Слізами обливали:
 »Эй, Олексію Поповичу,
 Славний лицарю и писарю!
 Ти жъ Святе Письмо
 По тричі на день читаешъ
 И насъ — простихъ козаківъ —
 На все добре навчаешъ;
 Про шо жъ ти одъ насъ
 Гріхівъ більше маешъ?

Олексій Поповичъ
 Тое зачувае,
 Словами промовляє,
 Слізами обливає:
 — Эй, козаки, панове-молодьці!
 Я Святе Письмо
 По тричі на день читаю,
 И васъ — козаківъ простихъ —
 На все добре навчаю, —
 Одъ васъ-таки гріхівъ більшъ маю:
 Шо якъ въ охотне військо одъїжжавъ,
 И зъ отцемъ и зъ матірью
 Впрощення не мавъ,
 И старшого брата
 За брата не мавъ;
 И старшу сестру
 Барзе звеважавъ, —
 Стремінемъ у груди однихавъ;
 А ще зъ города вибігавъ,
 Триста душъ дітей маненькихъ
 Конемъ своїмъ добримъ розбивавъ,

Кровъ християнську
 Безвинно пролпвавъ;
 А молодіі жéнц'
 За ворота вибігавъ,
 Дітокъ маленькихъ
 На руки хватали,
 Мене, Олексія Поповича,
 Кляли-проклинали.
 А ще мимо сорока церковъ пробігавъ
 Шляпи не здіймавъ
 И на себе хреста не покладавъ,
 И отцевської — матчиної
 Молитви не спомпнавъ...
 Либонь мене, козаки панове-молодці,
 Найбільше той гріхъ споткавъ.
 А ще мимо царської громади пробігавъ,
 За своєю гордошчу шляпи не здіймавъ
 На день добрий не дававъ...
 Либонь мене, козаки панове-молодці,
 Найбільшъ той гріхъ споткавъ.
 Эй, се не Чорне море
 Мене отопляє:
 Се отцевська, - матчина
 Мене молитва карає.
 Эй, колпбъ мене отцевська матчина молитва
 На Чорному морю не втопила,
 Одъ смерти боронила!..
 Якъ буду я до отця, до матері
 И до роду прибувати,
 То буду я отця и матіръ
 Штяти, шанувати, поважати.
 И старшого брата
 За рідного отця почитати;
 И близькихъ сусідъ
 За рідну братію
 У себе вживати. —
 Якъ ставъ Олексій Поповичъ
 Гріхи Богу повідати,

То заразъ стала злоспротивна
 Хвилечна хвиля
 На Чорному морю притихати:
 Притихала и впадала,
 Мовъ на Чорнімъ морі не бувала;
 Усіхъ козаківъ до острова
 Живцемъ прибывала.
 То козаки на островъ виходили,
 Великимъ дивомъ дивовали,
 Словами промовляли,
 Слезами обливали:
 Шо на Чорномъ морі,
 На бистрій хвилі,
 На лхій хуртовині потопали, —
 Ні одного козака,
 Черезъ Оликсія Поповича,
 Междо військомъ не стирали.

Оликсій Поповичъ

На-чудо вихожає,
 Бере въ руки Святе письмо,
 По тричі на день читає:
 И всіхъ простихъ козаківъ
 На все добре навчає:
 «Слушайте, козаки, панове-молодці,
 Якъ сѣ Святе Письмо просвіщає,
 На все моленіє указує:
 Которий чоловікъ
 Отцевську — матчинну молитву
 Штить, шанує, поважає,
 Того отцевська — матчина молитва
 Зо два моря винімає,
 Одъ гріхівъ душу одкупає,
 До царствія небесного провожає;
 Та отцевська — матчина молитва
 У купецтві и въ реместві,
 И на полі и на морі,
 На помічъ приспіваеть.
 Намъ годитьця тоє спам'ятати.

За котрими молитвами
 Стали ми хліба — соли поживати.
 Дай, Боже, миру царському,
 Народу християнському,
 Усімъ на здоровіе, на многі літа мати!

(Записано въ Харьковской губерніи отъ лірника)

II.

ПРО СЕМЕНА ПАЛІЯ.

Ой и підъ ругою, підъ Саборею,
 Ой підъ вишневимъ садомъ,
 Тамъ Мазепа наметъ напинае,
 Все кубочки сповняе.
 Ой исповняе та тіі кубочки
 Все зеленимъ виномъ,
 Вітати Палія Семена.
 Ой ище жъ Палій, ой ище жъ Семень
 Меду й вина сѣго не напився;
 А уже жъ Палій, а уже жъ Семень
 Изъ своїхъ нігъ звалився.
 Ой и крикнувъ проклятий Мазепа
 На свої *лайтани*
 »Возьміть Палія Семена,
 Та забийте въ кайдани,
 А на руки скрипиці,
 Та посадіть Палія Семена
 У превеликій темниці;
 А самъ же я поїду, самъ же я поїду
 До государя на столицю.
 Якъ озвався та Палій Семень,
 Та свдячи у темниці,
 То стало жъ чудно, то стало жъ чудненько
 У государя на столиці:
 »Ой бреше, бреше проклятий Мазена,
 Якъ песь, на столиці!«

Тоді крикнувъ великъ свѣтъ государь
 На свої москалі:
 »Возьміть ви сѣго плута Мазепу
 Та закуйте въ кайдани,
 Та посадіть плута Мазепу
 У превеликій темниці!
 Та приставте ви Палія Семена
 Та до мене на столицю...
 Ой чи можешъ ти, Палію Семене,
 Та Мазепу звоювати?
 Будешъ ти зъ мене, Палію Семене,
 Великую плату братис.
 —»Ой не хочу я, великъ свѣтъ государь,
 Великої плати брати,
 Тільки не подозволяйте изъ України
 Да віку некрутіть брати,
 А ні некрутіть, а ні подушного,
 А ніякої плати,
 То можу я плута Мазепу
 Заразъ звоюватис.

Ой уже жъ хмель, тонкая хмельна,
 Коло дерева вѣтця:
 Уже жъ шведський король съ Паліємъ Семеномъ
 Підъ Полтавою бѣтця.
 Ой уже жъ хміль, тонкая хмельнина,
 Зъ тичини похвалився:
 Уже жъ шведський король Палію Семену
 У віженьки поклонився.

*(Записана одъ Саги Бовкуна, въ Лу-
 бенськѣмъ повіті, на річці Сліпороді, въ
 селі П. И. Рудановської, 17-го августа
 1860-го року, Андріємъ Призарю, кан-
 дидатомъ юридическихъ наукъ).*

III.

НАРОДНАЯ ПѢСНЯ.

(1775).

Та славне жъ було Запорожъя,
 Та в всіма сторонами,
 А тепера віде жпти,

— — — — —
 Та бережися жъ, Калнишевський,
 Та й відъ чистого ставу;
 Бо втерешъ Запорожъя
 П козацьку славу.
 Та й не вберігся Калнишевський
 Та й відъ синього моря;

— — — — —
 Та наступила чорна хмара,
 Иде дощикъ зъ неба:
 Зруйнували Запорожъя —
 А колись буде треба.
 Та й зройнували Запорожъя,
 Та забрали клейноти;
 Наробили сіромахамъ
 Превилккої скорботи.
 Та наїхали відкупщики
 Рыболовні скупляти:
 Тоді стали Запорозці
 Підъ Турка втікати.
 Та зібралося сорокъ тисячъ,
 Та підъ Турчина жити,
 Заприсягли Турчинові
 Вірненько служити.
 Та добре було. та добре було
 Та підъ Турчиномъ жити,
 Та яковось. та яковось
 За невіру служити!..

(Сообщено г. Федоромъ Щербиню).

IV

• Ой за Богомъ — за рікою,
 При Турецкій грядиці,
 Тамъ стояли пікинѣри,
 Зъ ними компанійці.
 Въ зеленую неділеньку,
 Якъ стало світати,
 Компанійці пікинерамъ
 Заразъ дали знати: —
 Иде орда изъ-за гарда,
 Много съ прапорами:
 Поляжемо, милі браття,
 Тутъ ми головами.
 Маіоръ Тищовъ ⁽¹⁾ командувавъ:
 — Стійте, не боѣмся!
 Хоча жъ орди много иде —
 Ружжомъ отобѣмся.
 Маіоръ Тищовъ командовавъ —
 И храбро стояли;
 Пікинери черезъ Богъ-ріку
 Утікати стали.
 Стали жъ вони утікати,
 Стали топятися,
 А Нагайці, съ сильнимъ обо(зомь?),
 Стали ломитися.
 Якъ нагнали пікинерівъ —
 Кололи й рубали,
 А послідки съ-підъ каменя
 У полонь забрали.
 Якъ добули пікинерівъ
 При Турецкій двері,
 Останніи изъ походу
 Идутъ пікинери.

(1) Ртищевъ?

Стрінуть отці и матері,
 За синів питають.
 — Уже жъ вашихъ синівъ давно
 Орли доглядають!
 Осталися ваші сині
 Надъ Богомъ-рікою,
 Поселились у Мигеї ^(¹)
 Ономъ ^(?) слободою.
 Не надійтесь своїхъ синівъ
 Съ походу ніколи:
 Уже жъ вони вамъ оддали
 Послідні поклони.

*(Свообщено Марією Івановною Наджи-
 ной, изъ г. Новомосковска, черезъ Г. П.
 Наджина.)*

⁽¹⁾ Въ другой разъ было пропѣто: *въ Семіеі.*

Принося искренную благодарность всімъ доставителямъ, повторяемъ свою просьбу спасать отъ забвенія цѣнные памятники народной поэзіи и исторіи и сообщать ихъ въ *Основу* — *Ред.*

ГАРКУША.

ДРАМАТИЧНІ КАРТИНИ, У 3-ХЪ ДІЯХЪ (¹).

ЛИЦЕДІІ:

Прохоръ Семеновичъ Бутузъ, сотникъ, старий чоловікъ.	Куць (обиватель, трохи молодші Бебехъ) одъ сотника.
Пані Маруся, жінка ёго, по 17-му г. Галя, молошна її сестра.	Гаркуша, отаманъ розбійників. Овухъ, ёго джура.
Катерина, кляшниця, стара баба.	Власъ (старшина у розбійників. Помело Вакула
Хведіръ, джура сотниківъ.	1-ий (розбійники.
Хорунжий, обиватель, и сусіда сотниківъ.	2-ий

Двороні люде сотника, козаки, народъ, розбійники, дівчата и козачки.

ДІЯ I.

(Обстановка: спальня сотничихи; въ кутку ліжко зъ пологомъ; кругомъ дивани и диванки, прикрті пістриними чехлами. На стінахъ висить броня и бандура. Посередні двері у дівочу, а далі видко ще и другі двері въ сіню. На правій стороні спальні — вікно, а на лівій — двері въ покоі сотника. Въ дівочій дівчата матають нитки и прядуть. Сотничиха, смутная, сидить біля стола, схиливши голову на руку. Галя стоить біля неї).

ВНХОДЪ I-ий.

СОТНИЦХА, и ГАЛЯ.

Галя. Та годі тобі. мое серденько, сумувать и вбиватьця! Якъ таки: четвертий місяць, якъ одружилась, а й досі усе плачешъ, — очі не висихають! Пора бъ вже тобі й привикнуть...

Сотничиха. Привикнуть до своєї неволі, до брідкого сотни-

(¹) Зъ оповідання Флора Ульяновича, въ моєму романі: *Братъ-Близнець*

ка, до ёго осоружного кохання?!.. Чи ти знаєшъ, що мій нелюбъ теперчки міні ще гідший ставъ, якъ до шлюбу...

Галля. Не ти жъ перва одружилася зъ старимъ. — та й живуть же щасливо, неначе зъ молодими. А коли вже вінъ такий тобі гідний, нащо йшла за ёго?

Сотничиха. Хібажъ ти не знаєшъ, що мене матуся приневолена...

Галля. Знаю; ти жъ довго спрочалася, а тамъ такъ швиденько згодилася. Я вже подумала, чи не причарувавъ тебе чимъ, справді, панъ сотникъ...

Сотничиха. Лихо мене тяжке згодило! Ось слухай: зпершу, матуся мене вмовляла, уещала, навколюшкахъ передо мною стояла—просила, я й слухать не хотіла; далі, матуся сварилася, лаяла мене, біла, хотіла проклясти, а я все-таки не згодилася; та вже якъ матуся сказала, що вона бідна, п стала мене корить, що відіймаю въ її остатній шматокъ хліба, тоді я, завязавши очі, покорилася лютій моій долі!.. Лучче лежать у спрії землі, аніжъ жпть зъ нелюбомъ! *(Плаче.)*

Галля. Рідна венька згубила свою дитину!.. Вона думала, що для дівочого серця тільки й треба що срібла, золота та убрання.

Сотничиха. Я одъ тебе, Галю, ніколи не таїлася. Слухай, я тобі розкажу, що найгіршъ точить мое серце й не дає міні спокою ні вдень, ні вночі...

Галля. Розкажи, мое серденько, розважъ свое горе: ти знаєшъ, що ніхто тебе такъ не любить якъ я.

Сотничиха. За-кільки днівъ до мого шлюбу, разъ пішла я у лісъ посумувать та поплакать. Було ще рано,—сонечко тільки що викотилось пзъ-за гори, и я, замислившись, схиливши голову, йшла собі. Коли разомъ щось залопотіло... озирнулася. дивлюсь — стоять передо мною два козаки вёрхи, неначе зъ землі впросли. Той, що іхавъ попереду, сидівъ на білимъ коню, въ червоному жупані. Такого гарного, моторного козака міні не доводилось ніколи й бачить. Жупанъ на ёму бувъ весь у золоті; броня блищала самоцвітнимъ каміннямъ; а я тільки й бачила ёго чорні очі, що сяяли неначе зорі середъ темної ночі. Серце мое затокотіло, въ грудяхъ сперся духъ, а я стояла—п все на ёго дивилася, мовъ причарована. И козакъ, зупинивши коня, тежъ дивився на мене: далі усміхнувся та й каже: »Здорова була, моя

горличко! сѣгодні, якъ бачу, зійшло два соньця разомъ... не знаю, яке й краще!.. « До смерти не забуду ёго погляду, ёго усмішки! зъ-підъ чорного вуса, якъ жемчужне намисто, заблищали зуби, зъ очей посипались искри и всю мене запалили; ёго голосъ и тепероньки чую. Міні стало страшно, п я, мовъ несамовита, побігла у гущину та й сховалась. Зъ того часу, козакъ не виходить у мене зъ голови; тільки ёго одного й бачу, тільки про ёго одного и думаю, и гадаю!

Гляя. Давно бъ призналась!.. Такъ ётъ воно що: тебе привчаровали чорні очі!.. Я заразъ приведу Зіньку-шептуху, то вона скропить тебе водицею и розібие ті чари. (*Хоче йти*).

Сотничиха (*удержує*). Постривай! сі чари, сі муки, милі мойму серцю; вони тільки мене й держуть, и втішають на світі!

ВИХОДЪ 2-ий.

Тіть и КАТЕРИНА.

КАТЕРИНА (*приледжуючись до Сотничихи*). Все плаче та вбиваєця!.. Чого жъ тобі ще бракує, моя пані кохана?.. Панъ сотникъ тебе любить, души въ собі не чує; ти—въ багатві, въ роскоші, якъ рибонька въ плесі; глянь на себе, — вся въ перлахъ, въ яхонтахъ, въ шмарагдахъ, грезеті, въ оксампті!.. Увесь світъ взходи, то щасливішої павіи не побачишь. Усі тобі завидують, а ти...

Сотничиха (*перехоплює*). А я завидую найбіднішій хуторянци. Зъ мильнъ и въ простій хатинці була бъ щасливіша!..

КАТЕРИНА. Рóсказні, моя пані кохана! Се тобі такъ здаєця; якъ бачу, не коштувала ще ти гірко; безъ достатку и зъ мильнъ нудно жить на світі. Покорися жъ своїй долі, полюби пана сотника... якого що тобі чоловіка?.. панъ на всю губу, всі ёго поважають, всі ёго боятьця!..

Сотничиха (*зъ досадою*). А я ёго, гидкого-бридкого, зневажаю! вінъ неначе гробакъ точить мое серце!

КАТЕРИНА. Охъ, моя пані кохана! попалась би ти другому чоловікові, — не стала бъ такъ кирцу гнути!..

Гляя (*перехоплює*). Годі тобі, стара воркотухо! твої вешцання ще гіршъ засмутили павію...

(*За лаштунками чути голосъ Сотника*):

Хведоре! нехай коней сідлають, та щобъ гончихъ и хортівъ на швори позбірали!

Катерина. Сотникъ, сотникъ!.. Годі плакати, моя пані кохана! панъ сотникъ дуже сваритця, якъ угледить твої слези, и на насъ, підвласнихъ, зганя свое серце.

(Сотникъ за лаштунками):

Добре нагодовать народъ и козаківъ, що зібрались на полювання. Та щобъ було чимъ нагодувать людей Бебеха, Куця и Хорунжого, бо й вони тежъ прийдуть.

ВИХОДЪ 3-ій.

Тіжъ и СОТНИКЪ.

Сотникъ. Добрідень, моя кралячко, моя лялечко! *(прильдується)*. Усе така жъ заплакана! и поглядъ той же, похмурий. Чого жъ тобі треба, чого бажаешъ? скажи тільки, слово промовъ— и все, якъ зъ неба, посвплетця!

Сотничиха *(чуло)*. Я бажаю смерти, одній смерти!

Сотникъ *(сміється)*. Ну, скажіть-таки на милость, якъ ёго на світі вгадаешъ, чого часомъ бажають гарні молодиці?... Чи тобі жъ таки, моя кралячко, бажать тієї смерти? Тобі тільки жить та Богу дякувать, що пославъ тобі такого чоловіка, якъ я!.. Не дуже я молодий, правда,—затежъ десять молодихъ за поясъ заткну!... Якого тобі ще треба *(береться вбоки)*, чимъ не воякъ?...

Сотничиха. Чомъ же ти не пішовъ на війну?

Сотникъ. Чомъ?.. и безъ мене багацько дурнівъ знайшлося! Та шó тамъ и робить на тій війні? Отъ, якъ-бі були лицарі, то бъ я сівъ на свого шнака, та й поїхавъ на турниръ...

Сотничиха *(перехоплює)*. Недалеко бъ заїхавъ: заразъ би пняного привезли до-дому.

Сотникъ. Брехня! я бъ наповонивъ чоловіка зъ двадцять лицарівъ, привівъ би їхъ до тебе, та й сказавъ: «кланяйтесь, бісова німота, моїй жінці, пані Марусі,—отъ такъ!» *(Хочає за коміръ Катерину и намагає її до нігъ Сотничихи)*.

КАТЕРИНА *(жалібно)*. Змилуйся, пане сотнику, схаменись! Який и лицаръ? и—стара баба! *(Про-себе)* Глянь, який бравий —

и старої баби не злякався! *(За лаштунками чути ловецькі рої).*

Сотникъ. Отъ и панї-товаришї збираютьця! *(Катерині)* Наготуй намъ снідання, та щобъ більшъ було настоекъ, запіканокъ, наливкоъ — и полинкової, и м'ятної, и курдюмонової и калганівки...

Катерина. Чую, пане сотнику. *(Виходить зъ Галюю).*

ВИХОДЪ 4-ий.

Тїжъ, КУЦЬ, БЕБЕХЪ и ХОРУНЖИЙ *(въ броні, зъ фузіями, pistolsями и кинжалами).*

Куць, Бебехъ и Хорунжий *(разомъ)*. Великопменитому пану сотнику и найпрекраснішій пані Марусі доброго здоровья и всякого благоденствія бажаємо и низенько кланяємось!..

Сотникъ *(сановно протлюе на нихъ руку)*. Здорові були, паня товаришї! просимо сидати, — щобъ усе добре сідало. *(Містляця и сідають)*. Сёгодні запросивъ я васъ до себе на полювання — таке, що якъ світъ-сонця, то ще такого у нашому краю не бувало. Зо всеї околиці зібравъ на облаву козаківъ и народъ, — просто, *посполите-рушення*: всю мою бровню роздавъ охотникамъ, одніхъ тенетъ вистачить на дві милі.

Куць, Бебехъ и Хорунжий. Ого-го-го!..

Сотникъ *(перехоплюе)*. Та се ще не все, — а отъ-що: сёгодні зъ вами буде полювати и найпрекрасніша моя жінка, пані Маруся!..

Куць, Бебехъ и Хорунжий *(весело)*. Пані Маруся! Ай, пане сотнику! оттакъ вигадай!

Сотникъ. Всіхъ ведмедівъ и вепрівъ вилучимо, всіхъ вовківъ, лисиць, витравимо.

Бебехъ. Глянь! а чи давно жъ ти, пане сотнику, переставъ боятца ведмедівъ и вепрівъ?

Сотникъ. Та я й чорта не злякаюсь, якъ до чого припаде! *(Готують закуску; Катерина и дівчата покривають стілъ и ставлять блюда, тарїлки, плинки и чарки).*

Бебехъ. Ну, гледи жъ, пане сотнику! я вже тобі сёгодні догожу: всіхъ ведмедівъ и вепрівъ прямисінько на тебе випру! Роби зъ ними що самъ знаєшъ...

Сотникъ *(скоро)*, Чи ти не здуривъ?! аджежъ я стоятиму біля пані Марусі... ти ще її до-смерти перелякаєшъ!

Куць. Не бійсь, пане сотнику: я самъ буду біля пані Марусі, всіх ведмедівъ и вепрівъ перестреляю! *(Показує на рушницю.)* Всіхъ таки до одного! *(Цілує руку пані Марусі.)* Не бійсь, моя крулево!

Хорунжий. Та годі вамъ, пани-товариші, изъ пустого въ порожне переливать! Ведмеді и вепрі намъ нестрашні; а отъ, послухайте, яке лихо насъ чека: е відъ чого зимислвтись в потилицю почухать: особливе тому, у кого, якъ у жида, грошей и така гарна жінка, якъ пані Маруся!

Сотникъ *(швидко)*. Яке тамъ лихо? Печина тобі въ ротъ и сіль у вічі!..

Бевехъ. Чи не сарана?

Куць. Падіжъ, хвороба?

Хорунжий. Гіршъ! Сёгодні мій своякъ, зъ Стародуба, давъ міні звістку, що до насъ мандрує у гості Гаркуша, — отъ-що!

Усі. Гаркуша!... Гаркуша!

Сотникъ. Несподіване лихо, кара Божа! Що теперечки будемо робить, пани товариші?

Куць. Далеко куцому до зайця, такъ и Гаркуші до паніві Марусі: я самъ її обороню!..

Бевехъ и Хорунжий. Голови наші положимо за паню Марусю!

Сотникъ. Спасбі вамъ, пани-товариші... Нехай насъ милує и хранить Господь одъ такого ворога! Хіба ви не чули, який се паливода Гаркуша?..

Бевехъ. Дё ще той Гаркуша, а ти вже, пане сотнику, и вісь похнюпивъ. Не бійсь: Гаркуша не який-небудь дурень — голви підъ колесо не підсує. Мало у тебе того люду, — козаківъ?.. Та й ми не сидітимемъ, згорнувши ручки: сплячого, кажутъ, татаре беруть!

Хорунжий. Нехай тільки сунетця, то ми ёго на першіі осяці провітримъ!

Куць. Се ёму не зъ Литвинами дзекать... я ёго одиць!..

Бевехъ. Ударъ лихомъ объ-землю, пане сотнику! бачъ, скільки у тебе заступниківъ! Дё ще той у біса й Гаркуша, а ти вже й злякавъ!..

Сотникъ. И не думавъ лякатись! Якъ до чого припаде, то я ёго на шматки пошарпаю, — якъ мишь въ ступі задавлю!... Вже я его не помилюю!.. Випьемо жъ, пани-товариші, й поснідаємо; пора вже й на полювання...

Хорунжий. Розумне слово и слухать гарно!

Куць. Давно бъ такъ!

Сотникъ. Почастуй же насъ, кралечко моя, ручковою, щобъ запіганка посолодшала. *(Сотничиха частує и кланяється.)*

Куць *(випива и нильно дивитця на Сотничиху)*. О, та яка жъ смашна! Оттакъ би й до смерти усе пивъ, та на тебе диввся бъ, моя крулево!

Хорунжий. Веселе бъ життя було...

(Випиши по чарці, сідають за стіл.)

Сотникъ. Ну, пани-товариші, випьемо по другій: по першій не свідають! *(Ще пьють и ідять. Сотничиха тежъ зъ ними сидить, схилившись на руку. Дівчата прислужують.)*

Куць. Що се за мара така — Гаркуша? розкажіть. будте ласкові; признається, я про ёго не багато де-чого й чувъ...

Бєбєхъ. Тимъ-то такий и смілий!

Хорунжий. Э, не взявъ ёго катъ, — зъ біса-завзятий козакъ! Вінъ зъ Січу; розказують, що разъ, у бенкеті, кругляючи горілку, полаявся вінъ зъ куріннимъ отаманомъ, та якъ затопивъ ёго по випску михайлівкомъ, такъ вінъ и дуба давъ. Отъ, Гаркуша, щобъ не мотатьця на шибениці, або не крутитьця на паля, и давъ зъ Січи дропакá, та й не одинъ, а підмовивъ зъ собою ще кілька січовиківъ, такихъ же харцизівъ якъ и самъ, та й стали різать та грабувать народъ хрещений, — не такъ простихъ, якъ нашого брата, та ще й багатого. Спочатку, розбивавъ вінъ біля Дніпра, а теперечки и по Десні, та й до насъ не прошений поверта. Якъ послухаешъ, що про ёго вигадують, такъ волосся до-гори підіймається: ёго й куля не бере, бо вінъ характерникъ, и такий здоровий, що карбованця згина на долоні, шістерню въ мливі здержує; на все здатний: зъ пистоля кулею летючу птицю бє, досконально грає на бандурі, співа. вірші komponує: пице молодий, а такий зъ ёго козарюга, що на яку дівчину, або молодицю, не накине окомъ, то такъ її и причарує до себе....

Сотникъ. Брєхвя, тричі брєхни! гидкий - брідкий, більшь

здався на чорта, якъ на чоловіка; а гляне на кого, то неначе поломьямъ опалить!

БЕБЕХЪ. Такихъ-то жіночки наші й люблять:—щобъ однимъ поглядомъ її спаливъ!

Хорунжий. А який смілий, матері ёго ковінька! Чи чули, яку вінъ штукерію викинувъ въ Острі?... Розсердився за щось на військового писаря, та, у-день, витягъ ёго зъ-за пѣчи, и вже на третій день знайшли ёго въ лісі: висить на сучку, обідраний якъ заяча тушка. А въ Мглині — такъ ще лучче: просто, прихавъ у двіръ до сотника и одшмагавъ ёго канчуками: «суди,» каже, «по-правді и хабарівъ не бери.»

Куць. Ёму до всѣго діло е!.. Якъ ёго досі самого не почепили на шибениці?

Хорунжий. Ёму самъ бісъ помага, — одъ ёго не втечешъ и не сховаеся!...

Сотникъ *(скоро)*. Брехня, тричі брехня! Тó все вигадки старихъ бабівъ!

БЕБЕХЪ. Жаль козака! Пішовъ би на войну, покався, то й Богъ би ёго помилувавъ и цариця пожалувала; а то—пропаде ні за спасибі, бо якъ нахопитця на ёго Куць або сотникъ, то пропаде, якъ собака на ярмарку!... *(Сміється)*.

Сотникъ. Тільки бъ міні ёго знайти, — а тамъ вже заливъ би я ёму за шкуру не одну кварту гарячого сала! Ловить вовкъ, та вже якъ и вовка підмають!..

Куць *(наливає въ шклянки)*. Пани-товариші, объ ка-зна-чимъ забалакались, и досі не пожегнали здоровья пані Марусі. *(устає)* Здоровьячко нашої крулевої пані Марусі!

Всі. На здоровья!... Голови наші положимо за нашу крулеву, пані Марусю! *(пьють)*.

ВИХОДЪ 5-й.

Тіжъ и ХВЕДІРЪ.

Хведіръ *(закланавшись, подає листъ сотнику)*. Якійсь козакъ, неначе січовикъ, у строкатому кунтуші, на червоному коню... гее... на строкатому, — убігъ у двіръ, тиць міні у руку сю цидулку; «віддай», каже, «сотниковіа, та й счезъ!

Сотникъ (*розглядує письмо.*) Воскомъ запечатане, и якость чудво надписано: *До вась-пана Прохора.* (*Розвіртує и читає; далі, зъ-лякомъ, выпуска письмо съ рукъ*). Пропавъ я, нещасливий, на-віки пропавъ, зъ худобою, зъ жінкою!.. (*Закриває лице руками и жнече.*)

Всі (*перелякавшись.*) Богъ зъ тобою, пане сотнику!.. що се за письмо?... відкіля воно?

Хорунжий (*підіймає письмо.*) Отъ побачимо. (*Голосно читає*): «Вась-пане Прохоре! Довідались ми, що у вась-пана до чорта всякого добра: перегіннихъ горілокъ, смачнихъ наливкокъ, запіканокъ и дубовая скринька, та ще й не порожня. И ще довідались, що у вась-пана, старої собаки, молода и дуже гарна жінка, — сидить у світлиці, якъ пташечка въ клітці. Проізваючи черезъ тутешню околицю, заверну и до тебе въ гості зъ товариствомъ и, щобъ ти, старе опудало, подобався паніі сотничисі, наляжу тебе въ червону ю шапочку и чобітки, якихъ вась-панъ зроду не бачивъ, які й не снились тобі. Прихильний до тебе Тарасъ Гаркуша.»

Бєбєхъ. Собака!

Куць. Погано, Тетяно!

Сотничиха. Про яку се шапочку и чобітки пише Гаркуша?

Хорунжий. Здєре шкуру зъ голови и зъ вігъ: отъ яка шапочка и чобітки.

Бєбєхъ. А ти вже злякалась, моя пані кохана, думала що справді, подобаєця тобі панъ сотникъ! (*Сміється*).

Сотникъ (*плаче.*) Пропавъ я нещасливий, пропавъ! ратуйте, пани-товариші, не дайте загинуть спроти!..

Бєбєхъ. Чи не соромъ тобі, пане сотнику, хлипать, мовъ стара баба? Тільки-що храбрився, а теперечки й сплянешъ. Чого ти злякався? Подивись, скільки у вась народу, та якого ще! кожний самъ піде на ведмедя; та ще й, якъ нарощне, зібравсь до купи, підемъ ёму навперейми, и не сєгодні, такъ ззєтра, приведемо Гаркушу до паніі Марусі, якъ цуцпка на ланцюжку!

Куць и Хорунжий. Такъ, такъ... приведемо Ирода... Знатно вгадавъ: заразъ видко бувалога козака!..

Сотникъ (*смілише*). Якъ такъ, то й такъ! Тільки, пани-товариші, якъ би намъ такъ Гаркушу перепинить, щобъ не дуже до ёго зблизитись?..

Хорунжий (*наливає в чарки.*) Випьемо жъ, пани-товариші, щобъ наші дома не журлись!

Всі (*пють.*) На погибель харцизу, прочварі!

Сотникъ. Куди жъ намъ, пани-товариші, простувать?

Бєбєхъ. На Густинський гай, по-біля ёго йде Мглинський шляхъ, а по дорозі наберемо щє козаківъ, и таке військо вистачимо, що й Кримського хана звоювали бъ!

Сотникъ (*наливає в чарки*) Випьемо жъ, пани-товариші, та, помолившись Богу — и въ дорогу!.. тільки, будьте ласкові, обороняйте мене; а якъ пімаємо, то я задамъ вамъ такий бенкетъ, що й пєбу буде жарко!

Всі. Голови наші положимъ за тебе, пане-сотнику!... Положивъ на насъ!... (*Пють.*)

Сотникъ (*трошки нъльний, хоче обнять Сотничиху.*) Прощай, моя кралечко, прощай, серденько мое! (*Сотничиха одпихує сотника и виходить изъ-за столу; всі встають.*)

Куць (*цілує руку у сотничихи.*) Найпрекраснішая крулево....

Бєбєхъ (*одводить Куця.*) Годі тобі умизгаться, пора въ дорогу!

Сотникъ (*випивши чарку наливки.*) Въ дорогу, въ дорогу, пани товариші! Та й задамъ же я дявольському сину чосу! буде вівъ згадувать сотника Бутуза! шаблю, пістолі, мушкетъ! (*Пъльний хилитця.*) Мнї тільки... до чого припадає... (*Хведіръ, Куць и Бєбєхъ одягають сотника; засовують ёму за поясъ пістолі, вішають мушкетъ; помилвавшись, причеплюють шаблю до правого боку. Хорунжий частує сотника.*) Великий на світі чоловікъ сотникъ Бутузъ!... (*Обійма Катерину, цілує, и крикоче тупить до серця; думає, що вона Сотничиха.*) Прощай, моя кралечко, прощай, мое серденько!.. Тьфу... (*Плює и одпихує.*) Відьма Кпівська, відкіля вона взялася?! Гледи мнї, доглядай панію, якъ ока свого! а коли тее... крий, Боже... то я тебе, чортову кочергу, живцемъ въ землю закопаю!... Чуєшь?...

Катерина (*низенько кланяючись.*) Чую, пане сотнику! (*Про себе:*) хочъ бї тебе мертвого скорішъ въ землю закопали!

Всі (*виходячи.*) Прощайте, прощайте! (*Виходять; дівчата прибірають зъ столу.*)

ВИХОДЪ 6-ий.

СОТНИЧХА и ГАЛЯ.

Сотничха (*болзко*). Поїхали!... Другимъ часомъ, вїїздъ мого нелюба звеселивъ би мене, а тепероньки, сама незнаю відъ чого, мині такъ сумно!... Бідне мое серце токотить, якъ не вискочить зъ грудей... Що то воно міні віщує?.. певно не радість: на мою долю досталось тільки горе та слізи... (*плаче*):

Галья. Чогожъ ти боїся, мое серденько? хибажъ не бачила, скільки народу зібралось? якъ-таки не оборонитьця відъ того Гаркуши?

Сотничха (*болзко*). И сама незнаю, відъ чого, — здається, неначе яке лихо мене спіткає сёгодні!

Галья (*весело*). Не смуткуй, моя ластівко; щобъ розважить тебе, я тобі заспіваю (*співає*):

(Котилися вози зъ гори та въ долині стали,
Кохалися, любилися, та вже перестали (*bis*).

Кохалися-любалися, що мати не знала,
А тепера розійшлися, якъ та чорна хмара (*bis*).

Ой у полі росте вишня — чому не черешня?
Кохалися, любалися — чому не берёмся! (*bis*)

Котилися вози зъ гори, — поламались синці:
А вже міні не ходити на ті вечерниці (*bis*).

Ой у полі нивка, — на їй материнка;
Тамъ дівчина жито жала — сама чорнобривка (*bis*).

Ишовъ козакъ дорогою: «помагай Бігъ, женче!»
Вона жъ ёму одказала: «здоровъ бувай, серце» (*bis*).

А вже жъ тая слава по всімъ світі стала,
Що дівчина козаченька серденькомъ назвала (*bis*).

ВИХОДЪ 7-ий.

Тіжъ и КАТЕРИНА (*вбїла злїккана*).

КАТЕРИНА (*загапувшись*). Охъ, мині лихо!.. Тільки-що панъ сотникъ сховався зъ війскомъ за гору, дивлюсь, ажъ зза саду ідуть

два козаки—Січовики, чи що? Той, що въ червоному жупаві, на білому коню, такъ и простує сюди у будинокъ; ёму кажуть: нема панівъ дома, а вінъ, неваче ёму позакладаю, іде собі та й іде.... Пропала моя головонька!... Що зо мною буде, якъ панъ сотникъ довідаецця, що, безъ ёго, приїздивъ молодий козакъ?... Панъ сотникъ мене нещасливу зъ світа жене!... *(За лаштунками чутно:)* Сотника нема дома, — не велено нікого пускати!

КАТЕРИНА. Мій Боже милий!... Іде, іде!.. що міні на світі робить?... *(До Сотничихи.)* Сховайся, моя пані кохана, сховайся! *(Веде Сотничиху до ліжка и ховає підъ полою.)*

СОТНИЧИХА *(злякавшись)*. Не пускайте, не пускайте! *(Сотничиха закриваецця полою; Катерина и Галя біжать въ дівочу. Гаркуша переступає поріть.)*

КАТЕРИНА, ГАЛЯ и ДІВЧАТА. Нема сотника дома, — не велено нікого пускати!

ВИХОДЪ 8-ий.

Тіжъ в ГАРКУША.

ГАРКУША *(увійшовши и озираючись.)* Коли не велено, то й не пускайте!

СОТНИЧИХА *(виплянувши за полог, и закриваючись)* Вівъ! той самий!

ГАРКУША *(вслідівши Сотничиху, підходить до неї)*. Не прогнівайся, моя пані кохана, що я, непрошений, увійшовъ у твою світличку. Міні сказали, що нікого нема дома; колибъ знавъ, що ти одна, то не осмілюся бъ тебе сполохати. *(Цілує руку у Сотничихи)*. Не покладай на мене твого гніву, пані кохана! *(Про-себе:)* Та й ласпій же кусъ!

СОТНИЧИХА *(випручує руку)*. Чого тобі треба, козаче?... Сотника немає дома...

ГАРКУША. И безъ ёго обійдемось. У мене е невеличке діло; хотівъ бувъ цидулочку до сотника написати, такъ теперечки вже не треба: я тобі розкажу, моя пані кохана, — а ти ёго за мене попросишъ, то воно ще й краще зробітьця. Тільки вже не сердься на мене, моя горлячко! *(Цілує її руку)*.

СОТНИЧИХА *(смілишъ)* Я не серджуся, козаче... яке жъ тамъ у тебе діло до сотника? *(До Катерини и Галі:)* Ідіть собі.

ВИХОДЪ 9-ий.

ГАРКУША и СОТНИЧИХА.

Гаркуша (*підводить Сотничиху до столу и сідають ря-домъ*). Ось-яке. Оттакъ, якъ бачишъ, зъ самісінького малку, я — круглий сирота на світі, — одинъ, якъ билина въ полі... Я бувъ тоді по сѣмому року, якъ, одного разу, приїхавъ до мого опікуна запорожець; якось я ёму подобався, отъ вінъ мене и взявъ изъ собою у Січъ. Опікувъ мій згодивсь, — бачишъ, легшъ було тоді загарбать сирітську худобу!...

Сотничиха (*чуло*). И Бога не побоявся!

Гаркуша. Одначе Богъ заступився за сироту; Січовикъ ставъ мні за рідного батька, запорозька Січъ за рідну матіръ, а товариші були мні рідними братами. Я вирісъ на коні, въ походахъ; загартувався на війні зъ Татарами, Турками, Нагайцями и не нарікаю на свою долю. Провештавшись двадцять два годи зъ Січовиками, схотілось мні навідаться у рідний край, — глянуть на свій хутірець и поклониться батьківській и матчівній могильці. Приїжаю—и щожъ? сутяжники загарбали всю мою худобу и не zostавили мні ні кришки, ні покришки.

Сотничиха. Де жъ ти теперечки живешъ. козачо?

Гаркуша (*смутно*). Дѣ трапця: въ лісу, въ полі, по-під-твищу...

Сотничиха (*жальбно*). Лишко тяжко!

Гаркуша. Поки на Вкраїні лицарствували, то хочъ дѣколи одъ Ляхівъ та Татаръ и приходилось намъ не-до-чмиги, такъ ще великого лиха не було: заберуть, що знайдуть, та й тільки: а теперечки, якъ покинули шаблю й мушкетъ, та взялись за ті пір'я, — такъ що й гармати! заберуть все до нитки — и хату, и гай, и поле, та й пустять обідраного сироту!

Сотничиха. Якъ земля носить такихъ дряпівнихъ людей! Не журись, козаче: я попрошу сотника, — вінъ за тебе заступитця!..

Гаркуша (*цілує руку въ Сотничихи*). Спасибі тобі, моя гор-lichko!

Сотничиха. Чи не хочешъ пополуднувать?

Гаркуша (*шалко*). Цілісінький день не ївъ, и їсти хотілось,

та якъ тебе, моя крале, побачивъ, то й про хлѣбъ святий забудь.
Чимало-таки повештавъ я по свѣту на своєму віку: бувъ за
Кавказомъ, въ Туреччині, въ Польщі, а такихъ гарнихъ молодичъ
не доводилось бачить, якъ ти, моя горличко. — та, певно, хочъ
увесь свѣтъ вѣходи, то не побачишь!..

Сотничиха (*соромливо*). Не смійся, козаче; щобъ ти знавъ —
и я спрота, якъ и ти, и моя доля така жъ нещаслива!..

Гаркуша (*живо*). Нещаслива! Хтожъ загубивъ твою долю?

Сотничиха (*жалібно*). Рідна матуся прпневолила мене од-
ружитись зъ старимъ, осоружнимъ сотникомъ, бо вінъ дуже ба-
гатий....

Гаркуша. Злая жъ твоя доля, моя горличко! Не ворковати-
мешъ ти съ сизимъ голубомъ, не обійме тебе рука милого; на
білій твоій шийці повійсвуть, якъ холодна гадюка, золоті ланцю-
ги. Ти въ самоцвітахъ, въ жемчугі, въ грезеті, въ оксамиті,
а душа твоя пошарпана и въ бідному твоєму серці, якъ въ пуст-
ці, облуплені стіни и купа цегли, закуреної димомъ!

Сотничиха (*плаче*). Правда твоя, козаче; ти кажешъ, не-
наче бачивъ пошарпану мою душу и бідне мое серце.

Гаркуша (*оглядуюця и, побачивши бандуру*). Однакъ, моя
горличко, ви таки не дуже сумуете зъ сотникомъ, — у васъ и
бандура є. (*Здійма бандуру*). Щобъ хочъ трошки розбитъ твою
тугу, заспіваю тобі пісню (*настроює бандуру, вирава, а далі
співає*).

Чи я въ тебе, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі теперъ мила?
Охъ, мати, мати, ти жалю не маєшь:
Хто прийшовъ по серденьку, забудь заставляешъ.
— Спитай же ти, доню: котру теперъ любить?
Що вінъ тебе молодую за любовь осудить!
»А въ горді частоколи, два кущики піжма;
А хто любить та покине, той не діжде тижня.
А въ горді частоколи, два кущики руті;
А хто любить та покине, не діжде минути.
А въ горді чистоколи, два кущика м'ята;
А хто любить та покине, не перейде хати.
А въ горді чистоколи, два кущики дроку;
А хто любить та покине, той не діжде року.
Ой не ходи коло води, не тужи за мною:
Ти не будешъ мині мужемъ, я тобі жоною.

Он не ходи коло води, буде хвиля бити,
Щобъ съ тобою не стояти и не говорити.
— Якъ я любивъ по-прежньому, не буду цуратъца.
Не попущу тебе, мила, иншому достатьця.»

(Розжалоблена сотничиха плаче, Катерина и Галя вмиляються зъ дівочою и журливо слухають).

Сотничиха *(зітхнувши)*. Охъ, козаче! якъ-же ти гарно и жалібно співаєшь: душа рветця, серце кровью обливаєця, а все бѣ слухала тебе, до смерти бѣ слухала...

Гаркуша. Ти плачешъ, моя горличко? оглянулася на свою неволю, на свое лихо?... Не журися жъ, не сипъ зъ яснихъ очей жемчугу: ти починаешъ тільки жити и не вгадаешъ, що й завтра буде! *(Цілує Сотничиху, а вона ёю леенько одпихує)*.

Сотничиха *(жалібно)*. На мою долю досталпсь одві муки: я бажаю смерти, смерти!...

Гаркуша *(нагло дивитця на Сотничиху)*. А якъ знайдеться таке серце, що тільки для тебе буде битьця въ грудяхъ, такі очі, въ котрихъ побачишь свое щастя?...

Сотничиха *(перехоплює)*. Перестань, козаче: мині и весело и страшно тебе слухать... Не дивись на мене такъ пильно, твої очі мене спалаять *(закриває лице руками)*.

Гаркуша. Якъ бачу, то я ще гіршъ розвередивъ твою болячку, моя горличко? Заспіваю ще швидкої, чи не розвеселю тебе сією! *(Устає и співає)*:

Он на дворі метелнца.
Чому старий не женитьця?..

(Гаркуша виправлетця, брязька підківками, далі підступає до Сотничихи, бере за руку и танцює. Сотничиха встає, дивитця, усміхаєця, стука кбрками, и тежъ пускаєця у танецъ, — спершу тихенько, а тамъ — смілішь.)

ВИХОДЪ 10-ий.

Тіжъ. КАТЕРИНА. ГАЛЯ, дівчата и дворові хлопці. *(Въ дівочій, дівчата и хлопці танцюють и режучуть)*.

Галя *(глеючи на Гаркушу и Сотничиху)*. Отъ пара, такъ пара! не сотникові рівня!

Дівчата (*сміюцца*). Спарувать би сотника съ тіткою Катериною; нехай би собі удвохъ танцювали!

Хлопці. Та й важно жь садить тропака! Певно, у ёго въ чоботяхъ чорти сидять! (*Гаркуша зь Сотничихою обіймаюцца, крутятця*).

КАТЕРИНА (*хоче здержать Сотничиху*). Годі, годі, кажу вамъ!.. Зовсімъ сказались! пропала тепереньки моя головонька: сотникъ съ світа зжене! (*Ловить Сотничиху, — Сотничиха увіртуецця, Гаркуша загорожує Сотничиху, пхає Катерину, вона пада, схоплюецця и зновъ хоче розвести.*) Ратуйте! хто въ Бога вірує — ратуйте!.. (*Утомившись, Сотничиха пада на дзидликъ и закрива лице руками. Гаркуша сіда біля неї; хлопці и дівчата реючутця*).

КАТЕРИНА (*сердито*). Оттеперечки пропали—такъ пропали! всі загинемо! и самъ панъ сотникъ, якъ почує, щó тутъ безъ ёго діялось, то лусне зь досади! Глянь, якъ її разносило! На чоловіка и глянуть не хоче, а до запорозця горнетця, — мокримъ рядномъ прилипа... (*Підходить до дівчатъ и хлопців*). А ви щó тутъ робите, яропуджі діти? Чи такъ ви слухаете пана сотника?.. Чимъ-би втурить вамъ геть якъ чортамъ диявольську мацапуру,—а вони ще похваляють, регочутця, танцюють?.. Отъ я васъ! (*Підходить ближе, — хлопці и дівчата тікають*). Глянь, який гармивдеръ підняли! усе поперекидали... Се, мабутъ, не запорожець, а самъ чортъ зь рогами! (*Виходить; Галя за нею*).

ВИХОДЪ 11-ий.

СОТНИЧИХА и ГАРКУША.

СОТНИЧИХА (*смієтця*). Щó се зо мною сталося? якъ несамовига!.. Такъ міні весело стало, такъ легенько, неваче на крилахъ мене носило!

ГАРКУША (*обнімає Сотничиху*). Отъ бачишь, моя горличко! а ти вже налагодилась вмирать!.. Куди жь поїхавъ твій сотникъ?

СОТНИЧИХА. Гаркушу ловить.

ГАРКУША. Помогай ёму Богъ!.. Добре бь зробивъ, якъ-би підмавъ диявольського харциза. Чурина до-гори підіймаецця, якъ послухаеть, щó про ёго люде розказують; кажуть, що вінъ зь

живих людей шкуру здирас. маненьких дітокъ на сковороді жарить, наче той шашликъ...

Сотничиха (*затика уши*). Охъ, не розказуй, козаче: страшно й слухать!

Гаркуша. А тобі доводилось, моя горлячко, бачить Гаркушу?

Сотничиха. Богъ милувавъ. Мині здаеця, якъ-би я ёго побачила, то одъ страху вмерла бъ.

Гаркуша. Боронь тебе, Боже! А вже тобі не минуть ёго рукъ...

Сотничиха (*злякавшись*). Що се ти, козаче, вигадуешъ?

Гаркуша. Гаркуша—хитрий зъ-біса, прудкий якъ куля; а до гарних молодцих ласий якъ ведмідь до меду. Багацько у ёго п срібла й золота, и драгоцінного каміння, а такої жемчужини, якъ ти, моя горлячко, певно немає.

Сотничиха (*пулює*). Не лякай мене, козаче: мині й такъ страшно!

Гаркуша. Чого тобі боятись, моя горлячко? Твій сотникъ такий завзятий козарлюга,— та й військo въ ёго таке велике, що, певно, вже теперечки й ніймали Гаркушу. (*Встає и беретця за шапку*). Прощай же, моя пані кохана! спасибі тобі за твою ласку, — не поминай лихомъ...

Сотничиха (*скоро*). Куди жъ се ти, козаче? глянь: нічъ на дворі!

Гаркуша. Для мене все одно — що день, що нічъ.

Сотничиха. А Гаркуша?

Гаркуша (*смієтця*). Міні не страшний Гаркуша. Я не сотникъ: у мене нема ні скарбівъ, ні гарної жінки.

Сотничиха (*жалебно*). Хто жъ мене оборонить одъ Гаркуши? Хлба тобі, козаче, мене не жаль?.. Останься... Хто жъ вийдѣть на-нічъ?.. Я тебе не пуцу. (*Бере за руку Гаркушу*).

Гаркуша. Якъ такъ, то мушу остатьця; бо, по нашому лицарському закону, ми повинні слабого боронить! (*Кладе шапку*). Теперечки треба, про всякий случай, бути на готові: сидячого татари беруть. (*Вишлює въ вікно*). Обухъ!

ВИХОДЪ 12-ий.

Тіжъ и ОБУХЪ.

Обухъ. Пане-отамане...

Гаркуша. Гляди, коней не розсідлувать. О-півночі треба сподіватись Гаркуши!

Обухъ (*усміхається*). Кому жъ про се й знать, якъ не тобі, пане отамане.

Гаркуша. На-случай набіжить, випалпшъ зъ пістоля, и поспішай зъ кіньми якъ сѣму вікну. (*Показує на вікно*).

Обухъ. Буде, якъ звелівъ, пане отамане. (*Виходить*).

ВИХОДЪ 13-ий.

СОТНИЧИХА и ГАРКУША.

Сотничиха (*ласкаво*). Теперечки повечеряемо: ти, за цілісенький день, нічого не ївъ. (*Підходить до дверей*). Давайте вечерять!

Гаркуша. Я бъ и одъ хліба одцурався, тільки бъ мині, отакъ, жити зъ тобою укупі, моя горличко! (*Ставляють на стілъ вечерю; Гаркуша и Сотничиха сідають*).

Сотничиха (*частує Гаркушу*). Випий же на здоровьячко, мій лицарю, моя обороно!

Гаркуша (*п'є*). Бувай здорова! (*Частує Сотничиху; вона докторкуєтца устами и ставить чарку на стілъ*). Теперечки нічого не бійся, моя горличко: я тебе и одъ самісінького чорта обороню!

Сотничиха. Зъ тобою я нічого на світі не боюсь... Сегодні я така щаслива!

Гаркуша. И я тежъ, моя горличко.. Якъ-бї такъ що-дня, до смертї?..

Сотничиха (*важко зітхнувши*). Не моя се доля!..

Гаркуша (*наливає дві чарки*). Бажаю тобі, моя горличко, одъ широго серця, щобъ твій вікъ такий же бувъ щасливий, якъ твоя гарная врода, и щобъ все те сталося, чого ти бажаєш!... Впьемо жъ по повній, то, може, воно такъ и буде?

Сотничиха (*весело*). И надія вже щастя! (*Гаркуша цілує Сотничиху и п'ють обое*).

Гаркуша (*встає*). На-добра-нічъ, моя горличко! Спчивай, а завтра у ранці розкажешъ, що тобі снилось. (*Цілує сотничиху въ лобъ*).

Сотничиха (*схиливши голову до грудіи Гаркуши*). Прощай, козаче! Спасибі тобі... (*Гаркуша иде на половину сотника; Сотничиха провозжа єю очами; Гали виходить изъ дівочої*).

ВИХОДЪ 14-ий.

СОТНИЧИХА ■ ГАЛЯ.

Сотничиха (*жалебно.*) Отъ и нічъ... Якъ на крилахъ перелетіли ті часи, неначе все те щастя міні тільки снилось!.. Бідне мое серце, щб воно міні віщує? Я бажала смерти, а теперички скотілось ще жить, хочъ те життя лякає мене гіршъ смерти. Мертвимъ—вічний спокій, а живимъ—нетерпуча мука: розлука зъ мливмъ!..

Галля. Щб се ти розказуєшъ, мое серденько? Така була весела, а теперечки зновъ зажурилась?

Сотничиха (*схаменувшись*). Ти тутъ, Галю? Здаєтця, я нічого не розказувала... (*Прикладує руку до серця:*) Серце розказувало!..

Галля (*пильно дивлячись на Сотничиху*). Щб се зъ тобою дієтця, мое серденько? Ти неначе увъ огні горішъ?..

Сотничиха (*ламає руки*). Галю, рибко моя! (*обійма Галю*) рагуй мене, рагуй! утечемо відсіля!

Галля (*пуливо*). Куди жъ намъ тікати, мое серденько?

Сотничиха. И сама не знаю!.. Якъ-би можна, то я сама бь одъ себе бігла. Та втежъ, хочъ-би на край світа зайшла, а все відъ ёго не втічу, все вінъ буде зо мною,—оттуть! (*прикладує руку до серця*).

Галля. Теперечки вже я й сама бачу, мое серденько, що се одъ очей! (*Тимъ-часомъ, розмовляючи, Галля зодійма зъ Сотничихи убрання и дає їй білу кофту. Сотничиха ляга на ліжку*).

Галля (*запинаючи пологъ*) На-добра-нічъ, мое серденько! (*Галля запалює ношникъ, виходить и зачиняє за собою двері. Музики грають тихо. Гаркуша тихенько уходить въ спальню, прислухаєтця, замикає на заціпку двері въ дівочу и підходить до вікна, махає хусткою и иде на половину Сотника. Черезъ минутку чутно вистрелъ зъ пистоля. Сотничиха прокинулась и розвела пологъ; чутно другий вистрелъ,—сотничиха зскакує зъ ліжка. Чутно за лаштунками: »Гаркуша, Гаркуша! Въ дівочій» тежъ голосять: »Гаркуша, Гаркуша! рагуйте, хто въ Бога вірує!«)*

ВИХОДЪ 15-ий.

СОТНИЧИХА ■ ГАРКУША.

ГАРКУША (вбіа въ спальню) Гаркуша, Гаркуша!..

СОТНИЧИХА (якъ несамовита, біа; далі тупитця до Гаркуши). Ратуй мене, козаче, ратуй!

ГАРКУША (бере на оберемокъ Сотничиху и несе до вікна). Обухъ!

Обухъ (за лаштунками). Пане-отамане!. (Гаркуша висажуе у вікно безпам'ятку Сотничиху и самъ счеза. Двері зъ дівочої триціять, розломуютьця и розчиняютьця; убіа Галя, за нею дівчата.)

ВИХОДЪ 16-ий.

ГАЛЯ ■ ДІВЧАТА.

Галя (підбіаючи до вікна). Поіхали, помчались якъ стрілка пзъ лука! (Ламае собі руки. Завіса спадає.)

О Л Е К С А С Т О Р О Ж Е В К О .

ЗАСПІВЪ (¹).

Кобзо, моя непорочна утіхо!
Чомъ ти мовчишъ? Задзвони міні стиха,
Голосомъ предківъ святихъ задзвони,
Давні пригоди міні спомяни.
Може, чие неспанілее серце
Тяжко забьетця, до серця озветця,
Якъ на бандурі струна до струни.
Хто не зуміє озватись річами,
Хай обізветця дрібніми слізами:
Ти жъ свої речі дзвони-прмовляй,
Душамъ братерськимъ заснуть не давай.
Хай недовірки твої каменіють,
Хай вороги твої съ жалью німіють, —
Ти рідну сѣмью до-купи зиввай.
Гей, хто на горе, на лати багатий!
Сходтеся мовчки до вбогї хати,
Мовчки сідайте въ мене по лавкахъ,
Мовчки сумуйте по вбогихъ братахъ.
Темно на-дворї, зоря не зоріє,
Вітеръ холодний одъ півночи віє,
Квилять вовки по степахъ-облогахъ.
Кобзо! ти наша утіха єдина...
Поки прокинетця сонна Україна,
Поки дождетця своєї весни,

(¹) П. А. Кузішъ згодївся, щобъ ми перепечатали одї стихї зъ Чернїовською Листкї-Поспїшаємо зазнаємить читателєй Осноєв зъ гїрними думамя щїрого Українця, и дякуємо високоповїжному сочинїтелю. Ред.

Ти намъ по хатахъ убогихъ дзвони.
 Стиха дзвони, нехай братнее серце
 Важко забьтца, до серця озветца,
 Якъ на бандурі струна до струни.

К у л і ш ь.

ПАРУБОЧИЙ ЖАЛЬ.

Въ-осені, пам'ятаю, було,
 Якъ прийшли вони въ наше село,
 Якъ двітись на їх всі спивули,
 Тільки вгледіли, що за горбамъ
 Піднялася курява стовпомъ
 І москóвські піснi почули.

Мóже, й гáрно співають вони,
 Мóже й гáрні на поглядъ самі —
 Та вже лóчче бь було їх не знáти,
 И не чýть и не бáчить у насъ на селі...
 Було бь сёрцю мойму́ веселі́й —
 Не прийшло́сь би зъ нудьго́ю блукати...

Вони́ до́лю въ мене́ одняли́,
 Мою́ радíсть на лихо́ звели́,
 Надъ кохánнемъ моімъ насмія́лись!
 Що́ миву́ло — томú вже не буть...
 Вже давнó її піснi не чýть...
 Не кохáтись, якъ спёршу кохáлись!

За зiмóю в дру́га мни́ю,
 А не сáде вона́ повзъ мене́
 И любóвно у вічі не гляне,
 Про кохáння не стáне питáть:
 Бúде въ на́криткахъ вікъ доживáть
 И — якъ злóмана квітка — завья́не!..

Насміявся лнхій чоловік!
 Загубивъ її славу на-вікъ
 И дівочую ясную вроду....
 Що колись-то дѣ серце подить...
 Не схотивъ би на неї гледить
 А ні згáдувать въ думці изрóду!

Вже забувъ би давно й москалівъ,
 Якъ були вони въ насъ на селі
 И що скóилось въ тую годіну....
 Та ні!.. Мабуть, тогó не забудь! ..
 Хай же далій вони собі йдуть
 Й не вертаютьца въ нашу країну!

Х р у щ ь.

• •

Блакитнее небо все зірками сяє, —
 Люблю я туди поглядать, —
 Та поглядъ мій сумно по небу блукає,
 Бо щось тамъ моєї не знать.

Міжъ зіръ золотихъ десь на яснімъ просторі
 Вона заблудилася тамъ,
 Якъ тутъ, на землі, безъ пуття и безъ долі,
 Давно заблудився я самъ...

Х р у щ ь.

ДУМКА.

Шумлять лѣси при дорѣзі,
Забіліло въ полі;
Метіль мете; буйний вітеръ
Розходивсь на волі;
Гуля собі, — нема ёму
На світі зуйну,
Гуля собі черезъ гори
Та черезъ долини.
Колибъ міні, вітре буйний,
На часъ твої крила.
Тоді бь мене людська воля
Нічимъ не спинила, —
Тільки бь вечера дїждався,
Заховалось сонце, —
Полинувъ-би до милої —
До її віконця;
Черезъ садокъ перекинувсь
Зь широкого поля
Та й нахпивъ край-віконця
Високу тополю...
Кликнувъ милу потихеньку....
Чує — хтожъ-то кличе?
Та й подума: «чудний вітеръ»,
Чудні ёго річі.
Я бь усе, що ё на серці,
Росказавъ дівчині,
Росказавъ-би, якъ у світі
Тяжко сиротині,
Якъ безъ неї душа болить,
Мовъ слізами плаче,
Якъ за нею вбивається
Серденько козаче.
Можебъ вітру послухала

Моя чорноброва,
Може бь вітрові сказала
Хочь ласкаве слово...

НЕВІДОМНІЙ.

ОСІНЬ.

Уже осінь красить лістя,
Тополя жовтіє,
Вѣрби, лози обпадають,
Бѣресть червоніє;
Скрізь, де глянешь, пүсто вь полі,
Де-де козакъ оре,
И вже птиця вь край тепліший
Одліта за море;
Вже не гріє сонце ясне,
Мовь-би одцуралось,
Небо наче насүпилося —
У тумань убралось...
Скүшно, правда, — та е дүмка,
Що весною знову
Листь зелѣний заквічає
Байракъ и дїброву;
Все оживѣ, щѣ повьяне,
Все помолодіє,
Весѣліше й сонце гьяне
И зѣмлю пригріє;
Бүду знову, безталанний,
Весною втїшатись...
Тїльки весні життя мого
Уже не вертатись!..
Не вернутця вже до мене
Лїта молодїї...
Що день божий, що чась божий
И мїй листь жовтіє.
Здавить горемь мое серце, —
Я кажу: »минетця!»

Ажъ и чую, Боже милай,
Якъ доля смієця: —
— Ні, козаче, — вона каже,
То спрежду бувало:
Поки цвіє ти, якъ калина,
То й лихо минало. —

НЕВІДОМИЙ.

ПОЖЕЖА.

Не за моєї памяти, прийшовъ у наше село батько сѣго Пітушенка, що церкву збудовавъ: казанъ такий здоровий, чорнявий, вже не молодий. — Пітуховимъ звали; — черезъ те й сивъ Пітушенко. Де той Пітуховъ до того часу тягався, ніхто не знавъ; а казали люде, що живъ вінъ у тій пуші, що підъ Квівомъ, у якомусь *красному трактирі* и що чимало душъ занаштавъ. Якъ прийшовъ вінъ у село, заразъ и сивъ у панському шинку; туди, далі, оженився. узявъ удову-козачку и самъ у общество приписався. Тоді тільки й дознались люде, яка у ёго сила грошей була; заразъ почавъ у землю вкладатись. Понаскуповувавъ землі більшъ ніжъ день на сто; мо'бъ-ще й більшъ придбавъ, колибъ не вмеръ.

Після ёго тільки й зосталось семі, що удова, та сивъ, — оцей самий Пітушенко Семень. Вінъ мені неначе товаришъ: знаю ёго изъ самого малку; такий швидкий хлопець бувъ, що й не доведи Господи; чи боротись, чи у булки грати, се вже ёго діло. Парубковавъ вінъ не довго; мати заразъ и оженила, бо не було кому господарювати. Узявъ вінъ Горпину Поставцівну. Що за славна молодиця була; якъ згадаю, її такъ неначе бачу, бо й я думавъ її сватати, та якось забарився, а сей Семень и перебивъ.

Не нахвалитця Семень жінкою, Горпина чоловікомъ, а стара Пітушиха обома. Однимъ тільки журятця: годъ пять якъ побрались, а Богъ дітокъ не посилає; вже й на прощу ходили и до знахарівъ кидались — не пособляє.

Отъ, якось почали люде балакати, що Горпина товста; ми не ймею віри; сказано: ніколи одна баба збреше, а десять пронесуть; ажъ захо-

дять до мене Семень, за якимъ-сь діломъ, такъ и той не втерпівъ — похвалився.

Се вже після Покрові було увъ-осені я саме тільки-що зъ лісу приїхавъ, а жінка й каже: »приходивъ челядникъ Пітушенківъ, на хрестини кличуть, та вже й подавно кликали; я, каже, тебе дождала«.

Убрались ми, узяли хлібъ и пішли. Підходимо до хати, ажъ тамъ неначе бжолы гудуть; скільки зазнаю, на хрестинахъ ніколі такого галасу не бувало. Ми у хату, поздоровили; не вспівъ я ще й сісти, а тутъ Семень заразъ изъ чаркою, а самъ вже підпьяний на radoщахъ, що дитини дждавъ; а гості же пьяніши: хто співає, хто таке верзе, що й ладу не добересся. Погуляли;— вже бъ слідъ йти намітку замочувати, а Семень просить, щобъ ще по чарці, та по другій. випили, та все жінку хвалить. »Ось«, каже, »Гарина: потішила таки мою душу. Спасибі тобі, моя голубко;« та все її частує: »випій, жінко, чарочку, полехшає, заразъ по животу піде, усяке лихо минетця. Коли мене любишь, то випій«. Тій бідній не до горілки,—стогне, да не хоче чоловіка сердити; чарокъ, може, изъ пять при мені випила, а вінъ, кажуть, її ще й до мене частувавъ.

Випивъ и я тогді зъ-дебела, ледве жінка додому дотягла. У-ранці уставъ, такъ и голови не зведу; пораюсь на дворі, гній викидавъ зъ кошари, та ворота поладнавъ, а жінка до Семена на зливки пішла. Се вже законъ такий. Ажъ и по мене челядникъ біжить: »Идїть, дядьку, хазяинъ кличе«. Чоловікамъ не гараздъ и слідъ на тії зливки ходитъ. »Ні«, кажу хлопцеві, »не піду;« такъ де вже вікараскатись: зновъ Семень шле: щобъ бувъ, та й годі. Прихожу, ажъ тамъ таке-жъ тирло, якъ и вчора; нема й одной людини тверезої, и жінка моя *коваля* ⁽¹⁾ співає; а Семень тільки ходить, да частує, и Горинни не минає; тая вже проситця й молитця, бо цілу нічъ, кажуть, незаджала, а вінъ усе одно: »випій, полехшає; хйба-жъ ти не рада, що у насъ Левко е«.

Прийшовъ я до-дому, звісно вже не тверезий, упавъ на припечокъ и заснувъ; прокинусь, вже нічъ; ажъ тутъ у віконце стукають, жінка одчишила: иде у хату Семенова челядка. »Що таке?« »Хазяйка,« каже, »вмерла,—такъ по вашу бабу прислали.

(1) Пісня, що разъ-у-разъ співають пляні на хрестинахъ. Надрюковати її не можна.

Я на похороні не бувъ, у лісь їздивъ; тоді саме комору перероблювавъ, а бабуся моя тамечки у Семена ажъ три дні сиділа, такъ се вона розказувала. «Зразу,» каже, «Семень усе плакавъ, одначе ще не такъ журивсь, хоча до людей озивавсь; а вже, якъ почавъ ёго пань-отець корити: «ти,» каже, «пьяниця, ти душу занастивъ; черезъ тебе жінка на той світъ пішла; ти її опоївъ горілкою, душегубецъ ти! багато треба прохати Бога, щобъ вінъ тебе помилувавъ,» та й наложивъ на ёго, пань-отець покуту, щобъ чотирі обідні на вколяшкахъ вистоявъ, ходивъ на усяке служення у церкву, чи на йтреню, чи на часи, чи на вечерню, и до року щобъ не женився».

А Семень. — каже моя баба — мовчить, ни слова пань-отцеві, у землю дивитця, та вже й не плаче, тільки важко зітхає. Съ того часу, якъ умовкъ, то й люде розходились, вінъ не попросився.

У неділю бувъ я у церкві; стоить Семень цілу обідню на вколяшкахъ, а стари жонки, що у внутрені були, кажуть, що й утренью цілу вистоявъ.

Тижнівъ черезъ шість пішовъ я у церкву: стоить Семень на вколяшкахъ; вже й покуту, що пань-отець наложивъ, отбувъ, такъ самъ на себе наложивъ, щобъ до року, що службу, на вколяшкахъ вистояти.

Хазяйство чисто занехавъ, мо-бъ и звівся, колибъ не стара ёго мати; таа усімъ орудовала.

Продасть що-небудь мати, а Семень заєви гроши забере на церкву, або дзвінь справить, або плащаницю, або корогву. Самъ разъ-у-разъ у церкві; жадної служби, у великий пість, не пропустивъ. Якъ годъ минувъ, пань-отець и каже Семснови: «Добре, сишу, ти покутовавъ; оженись темерь, та господарюй. Одмоливъ ти свій невідлий гріхъ!» «Ні, пань-отче,» каже Семень: — колибъ я сто годъ ёго одмолювавъ, то тоді бъ хіба Богъ мене, душегубця, помилувавъ. Загубивъ я першу милу, загубивъ свою вірну дружину, не знайти мені такої, — не оженись до-віку».

Господарює стара мати, а Семень усе у церкві; научивсь читати, на крылосі читавъ, співає було изъ дякомъ; а тутъ ще громада ёго титаремъ наставила, такъ вінъ мало-що й до-дому наvertsя: або у церкві, або у пань-отця святи-книги читає. Горілки и не коштує, по бесідахъ не ходить, хіба инколи до старихъ людей зайде побалакати, а тні ёго поважають и слухають, якъ вінъ про мучениківъ та святихъ розкаже. И за порадою до ёго ходили, чи тамъ дочку отдати, чи парубка одружити: Сказано: Божа душа—святий чоловікъ; щобъ вінъ кого

вилаявъ, або изъ кнмъ посваривсь, сѣго й зъ-роду не було. Коли стара Пітушиха челядку попобье, або челядника вчубуе, то вінъ матці, звісно, ничого не сміє сказати, а нишкомъ пійде та перепросить, щобъ не сердилась, та ще й подарує що-небудь.

Такъ отъ-який той Семень бувъ.

Титарствує Семень, та Бога молить, щобъ ёго помилувавъ; стара Пітушиха господарює, а тинь-часомъ Левко росте та росте.

Така чорноброва, гарна дитина була, сей Левко; тільки якийсь не-наче чудний: грає було изъ хлопцями, а прийде до дому, сиде, та й думає. Се, мабуть, черезъ бабу: тая, що-вечіръ, було, ёму казки каже, про мертцівъ, про відємъ, або яку давнину, якъ гетьмани воювались, якъ татарва находила, села руйновала, могли насипала: надана на усі забобони баба була; а Левко усе вислухає, та хлопцямъ на гулянкахъ и переказує. Ось каже, якъ ваші діди були.

Де вже хлопці гуляютьця, вінъ завсїгда за старшого: безъ того в гуляти изъ їми не стане. Пійде геть, а вони заразъ завернуть, бо безъ ёго їмъ нудно: вінъ усімъ приводъ дає.

Чудний таки Левко бувъ; одно слово: чудний. Разъ, якось мій хлопець погубивъ волю. Пішовъ я самъ шукати, а вже совде низенько, саме вечеріє, тепло, та гарно. Иду, ажъ бачу: на кручі, по-надъ річкою хтось сидить—на річку дивитця. А въ насъ одинъ берегъ річки високий, ще й лісокъ порієсь, а другий луговий, а за лугомъ степъ, и краю не видно ёму. Підхожу, ажъ то Левко. (а вінъ тоді вже підпаробочимъ бувъ) »Левко,—питаю,—чого се ти тутъ?» Вінъ и не учувъ, якъ я й підходивъ, якъ и озвався. Я и у-друге питаю: »Чого се ти тутъ сидишь?» Вінъ якъ подивитця на мене, я ажъ злякався,—такъ грізно, неначе розбійникъ. »Тебе,—каже—дядьку, не займають, такъ тобі яке до мене діло? не на твоїй ниві сижу; а хочабъ и на твоїй, то зъ сѣго шкоди нема».

Колибъ не такий случай, що волівъ шукавъ, то я бъ не втерпівъ, поповивъ би Левка, бо не слідъ ёму такъ старому чоловікові відказувати, та думка така, мо'бачивъ волівъ, — а якъ попобью, то й не скаже.

— »Чи не бачивъ моїхъ волівъ« — питаю.

— »Онде,— каже Левко,—въ очереті.« Показавъ мені пучкою, а самъ знявся, та й пішовъ; тихесенько йде, та все на річку позирає; а річка наша зъ берегівъ очеретами, та осокою позаростала, а по-середині

вода чиста, синя, тихо-тихо ллетця. Про сёго Левка, сосіди кажуть було, що сяде опівночи у саду, та соловья до самусенького світу слухає; або якъ поїде на ночліги, то замість того, щобъ коней пасти, цілу ніч по степу, та по лісу, ввиздять. Дивуютьця люде на таку чудасію.»Се,— кажуть,—зъ роскоши, самому робити не хочетця: челядники та люде перероблять,—черезъ те в по-надъ кручами тягаецця, и на коняхъ ганяе, и соловья слухає,—балуетця;« такъ и то не річъ, бо гріхъ ёго и ледачимъ назвати. Якъ піднявсь на ноги, такъ бабі велику помічъ дававъ, челядникамъ приводъ дасть, усе розскаже, и самъ поможе у всякому ділі. Та що й за гарний парубокъ бувъ! високий, чорнявий, а на лиці білий, наче дівчина. Сказано: усімъ Бігъ ёго наділивъ, и багатий вінъ и вродливий, и розумний; а сильнішого надъ ёго чоловіка на всёму селі не було, — дарма, що ще літ не дійшовъ.

Одно въ ёму не гарно було: що никого вінъ не послухає, що усякимъ чоловікомъ гордує, що було хоче, щобъ усе по ёго було. И батька и бабу не гараздъ поважавъ.

У нашому селі є хазяинівъ изъ пять—чумаківъ. Розбалакався якось изъ имъ Левко про чумацьке житте, про дорогу, та степа, та солоні озера, про Кримъ та про Чорне море. А вже ниhto такъ не набреше, якъ чумакъ: цілу зиму, наче тхірь у ямі, зъ полу не злазючи, люльку смалять, — такъ надумаецця.

Послухався Левко чумацькихъ брехень, та й прийшовъ до баба.

— Дайте мені, бабусю, грошей, куплю волівъ, чумаковати буду.

— Що се ти, унуку, задумавъ,— каже ёму Пітушиха: — якъ въ мене гроши? хйба ти не знаєшь, що батько усі гроши на церкву отдає.

— Школа-жъ,— каже Левко, — якъ нема грошей: жити мені тутъ надокучило, пійду у москалі.

Тоді саме наборъ бувъ; Турокъ, чи що, збунтовавсь.

— Пійду,— каже Левко бабі,—объявлюсь голові, що самохіть иду у службу.

Злякалась баба, побігла до пань-отця, по Семена: отъ таке и таке, каже, лихо; думала, що Семень почне сына одговоряти. А той и каже: Щожъ? якъ хоче йти у москалі, нехай иде кровъ за віру Християнську проливати; відъ сёго одмовляти гріхъ.

Бачить баба, що біда, а удачу Левкову знає, що якъ сказавъ, такъ

воно й буде,—доставала глечикъ изъ карбованцями, що ще її чоловікъ заковпавъ, та й отдала Левкові.

Почавъ нашъ Левко чумаковати. Зразу усі звичай чумацькі перенявъ, походивъ літо, грошей придбавъ силу, такъ, за сі гроши, ще волівъ купивъ. На весні рушають наши чумаки у Кримъ, а старий отаманъ у до-рогу не пішовъ: треба новаго поставити. Думали-гадали, та й наставили Левка. Той зразу и одмагався, а далі й каже: »Коли жъ вамъ треба, щобъ я бувъ отаманомъ, коли наставляєте, такъ и слухайте жъ мене. Худоба у дорозі уся моя: я порядкую, а ви (се до хозяйнівъ такъ каже) поки не прийшли до дому — мої челедники; вернемось — тоді забирайте ваши мажи, ваши воли и робіть изъ ими, що знаєте«. Чумаки зразу думали, що вінъ шуткує, а туди-далі, якъ загуляли у дорозі, а худоба ненагодована стоїть, та якъ почавъ Левко хозяйнівъ, за сиви чуби, изъ корчми виводити, то бачуть, що не на вітеръ казавъ Левко. Лають Левка цілу дорогу, а битись не сінаютьця, бо не подужають, и горілку вже не такъ пьють, бо сорому боятця, щобъ парубокъ та за чубъ не узявъ. Прийшли зъ дороги, мажи ціли, воли дужи, не покалічені; лають Левка, якъ зберутця, а на самоті коженъ бачить, що, за ёго головою, усімъ чумакамъ добре. Цілу зиму у шинку лаяли да похвалялись на Левка, а на весні таки-жъ ёго отаманомъ наставили. Чотири года ходивъ Левко у дорогу; на ньятий умерла стара Пітушиха, такъ вінъ зостався, щобъ доглядати хозяйства; та й безъ того, незнаю, чи пішовъ би вінъ у дорогу, бо вже скла-лося ёму лихо.

Я, дарма що старий, а цікавий, такъ мені весело послухати, якъ челядь гуляє; а вона, наче знає, разъ-у-разъ біля мого двора на майда-ні сходитця.

Що я за-молоду за охочий до сіхъ улицъ, та гриць бувъ! було тільки й ждешъ свята, щобъ погуляти. Та не довелось мені й погуляти: молодимъ батько оженивъ. Ажъ кумедно, якъ теперъ згадаю: було, лежу изъ жінкою у коморі, да якъ почуємо, що челядь співає, да гарцює,—и плачемо у-двохъ, що намъ не можна йти до їхъ, а инколи повиходимо изъ комори, та підъ грушею и сядемо, та й слухасмо, а на серці такъ тямно, — примівъ би литівъ до челяді.

Разъ, сопілка якъ заграє підъ нашою коморою, коло самій кроваті, не втерпіли ми зъ жінкою, скочили, та й танцюємо, ажъ ність ходоромъ

ходить Батько й вчувъ у хаті, вскочивъ у комору изъ чепцією, та й ну насъ окладати. »Я,—каже,—думавъ пожежа, а се ви, скажені«.

Й досі весело мені, якъ почую, що челядь гуляє, а се у мене дочка, що у м'ясниці заміжъ пішла, та хлопець, на улицю ходили, такъ не втерпишъ: було, хочъ и соромно, и не слідъ мені старому, а роспитаешъ, що въ їхъ на Йулиці, та на грищі робитця; яка дівка изъ якимъ парубкомъ гуляє... така вже у мене придбаха погана.

Сей Левко, літомъ, черезъ чумаство, на улицю не ходивъ, а вже на грищі, такъ вінъ самий старший, та ще й отаманомъ молодецькимъ бувъ; у ёго й скринька була на схованні. Задивляютьця дівчата на Левка, а въ насъ и дівчата тоді гарні були; теперъ якомсь понереодились. заміжъ повиходили, а молодши не піросли. Никого зъ гарнихъ дівчатъ не вподобавъ Левко; підпала ёму підъ мисли Галя Зазубельна. Вона хоча й сирота, а ґрунтівка и хата своя и поля день пять; та хита бъ Левко на сі злидні позавидувавъ? и чімъ вона ёму уподобалась—самъ не знаю. Я й старий и поганий, а на таку, ей-же-Богу, не позавидувавъ-би: суха, низенька, білява, неначе впрачковата: очи зелені, чи голубі, таки здорові. Я більшь чорнявихъ люблю: чи молода, чи стара, а все чорнява. хочабъ моя жінка, — куди вона годитця: шостий годъ у баби ходить, а ось, подивлюсь: очи чорні, брови чорні, то й згадаю свою молодість.

Білява, або руда—що? пристаріе—неначе та жаба стане; и кобила ворова краща відъ сявої.

Левко и самъ чорнявий, а вподобавъ таки Галю, та ще якъ уподобавъ! проводять її разъ-у-разъ, а якъ нема її на грищі, такъ и вінъ не всядить, все коло її двора похожає. Та не любить ёго Галя, усе, було, дівчатамъ каже, що боітця Левка. Отъ,—каже,—колибъ мене Василь Левенець проводивъ, — я бъ сёго кохала.

Сей Василь бувъ такъ-собі паробіка; вінъ и майстеръ бувъ — критникъ; на владчу плохий, ёго й гласу було нечутно, тільки на сопілку грає.

Постерігъ Левко, що не горнетця до ёго Галя: »се,—думає,—вона така на-владчу; «а того що въ її вишій на думці—не догадуєтця черезъ те, що дуже гордий бувъ; думавъ, що кожна, аби вінъ схотівъ, мусить ёго полюбити.

Оброблясь люде,—починаютьця весіля. Заходить до мене старий Пітушенко, просять, щобъ ишовъ у сваті. »Синъ,—каже,—хоче жену собі чи *піймати*, чи *полати*«. Я й не разчовновъ гараздъ; Семень усе якомсь по-церковнѣму казавъ.

Одягся я й пішовъ. Товаришемъ мені бувъ Підтока Іванъ.

Законъ вже звісний; по-переду у шинкѣ, изъ парубкомъ, випити для смілости. Купивъ Левко горілки; я й питаю ёго: «Кого-жъ будемо сватати». Вінъ и каже:—Галяю.—А я вже відъ дочки чувъ, що у Галі на думці. Не буде, думаю, ладу; треба хоча випити добре, щобъ не такъ соромно було. Підійшли підъ хату Степана Зазубельного (се її дядько) постукали у вікно, заразъ и отчинила намъ ёго молодиця... тамъ така баба швидка, пронозувата! якъ подивилась, що ми у сватахъ, (Левка ми приховали) подивилась, кажу, що перши хозяйни у сватахъ, заразъ и засвітила.

Увійшли ми у хату; старий заразъ знявся и дочка ёго зъ полу зскочила: дівка вже давня була, погана, ряба, та руда, завсігда розпатлана, наче чортъ зъ-підъ куни. А теперъ прибралась, и хустку заграничну повязала. Мені смішно: не до тебе, думаю, довби (а її довбою звано) прийшли. Почали ми теревені верзти; якъ усе переказали, хлібъ на стілъ положили, Степанъ и питає насъ про молодого. Якъ сказавъ мій товаришъ, що Левка сватаємо, такъ стара ажъ підскочила, а старий и очи вирачивъ. Заразъ укликали Левка; були бъ зовсімъ ёму свою довбу отдали, та я вже догадавсь, та й питаю про Галяю. Старий заразъ и губи накопививъ, бо ёго дочка багато старійша відъ Галі була, та ни який бісъ не бравъ. «Хиба мені,—каже,—за ёю бігати: де вона тягаецца? А тутъ и Галя у хату увійшла. Питаю я Степана, чи отдасть небогу за Левка. Вінъ и одказавъ: — Се якъ вона схоче; а самъ на полу й лігъ. Я тоді до Галі: — Ну, небого,— кажу, — кажи зразу, чи пійдешъ, чи ні?

Вона одмагатись: и того нема, и другого нема.

— Се все пусте, — кажу я: — тобі уся матчина худоба досталась. Не води бо насъ, не вари зъ насъ води.

— Ні,— каже, — не пійду: ще мені рано, — гуляти до весни.

Кивнувъ я Левку, щобъ її у сини вивівъ. Пошли вони собі. Сіли ми зъ Підтокою на лаві, а Степанъ люльку цалить; стара ажъ на пічъ зализала, и довби не видно, тожъ на печі. Сидимо мовчки, а світло горить; таки довгенько балакавъ Левко зъ Галею, мабуть усякъ благавъ, та нічого не врадивъ. Идуть у хату. — Щожъ, — питає Іванъ: — магаричъ, чи що.

— Ні,— каже Галя: — разъ казала не пійду за ёго, такъ ніхто мене не прислаує.

Бачу — треба йти геть. Узяли хлібъ и Левко за нами.

— Не хоче?— питає Іванъ.

Левко тільки кивнув головою.

— Знаєш що, Левко, — каже Іванъ: — вернемось у хату, да висватаеть Стеху (се такъ добу звали). Захотілось таки Івану магарича.

Ничого не одказавъ Левко, тільки плюнувъ, трохи не въ ніс Івану.

Ми пішли до-дому, а Левко у дворі zostавсь. (Про се вже я описавъ). Мо'вже серце ёго чуло. Потушили у хаті світло, а вінъ у кошарі стоїть, притаївшись, сочить, чи не вийде Галя. Трохи згодя вийшла Галя, стала на порозі, та злегка й свистить. Чує Левко, що у саду Галиному тожъ хтось свиснувъ, коло її хати, що пустою у саду стояла. Галя у садокъ. Левко поїдъ твинку слідомъ и ставъ підъ грушею. Чує — ажъ Галя засміялась та й поцілівала когось. Се Василь. Цілютьця, та ще про Лева балакають. Що вони кажуть проміжъ собою, не чутно ёму; стоїть вінъ, не живий, не мертвий. Чує, ще поцілювались — набалакались, се вже часъ розходитись. Левко на улицю, та й ставъ. Ажъ иде Василь проти ёго, та якъ ухвативъ за груди, та потрасъ ёго, той бувъ умеръ зъ-ляку.

— Такъ се ти, — каже, — поганий хурбетъ, наймит! будешъ мені перебивати, будешъ зъ мене сміятись!.. Га, кажи? розцавлю, якъ муху.

Той зъ-ляку тільки труситця; божитця, що не сміався, та проситця. — Не бий мене, братіку, — каже: — я, ей же Богу, тобі не ворогъ, не нівичъ бо мене: я й такъ слабосильний чоловікъ, нездужатиму, на подушне не зароблю.

Плаче бідний Василь, а Левко тільки ёго трусить, а далі иднявъ ёго оборучъ, та якъ вдарить объ мерзлу землю, у того ажъ кровъ зъ рта побігла. Вбий би Василя, колибъ не вчула Галя; вибігла вона на улицю, та й почала пробі кричати; Левко покинувъ Василя и пішовъ до дому.

Такъ, черезъ тиждень, чуємо: засватавсь Левко; у чумака Пилипенка висватавъ дочку и зъ Василемъ погодився, перепросивъ ёго, а той самъ радъ ёму кланятись.

— Ходи, — каже ёму Левко, — до Галі: хiba я тобі бороню? се я тоді п'яний бувъ, такъ завівся; а теперъ я засватавсь, такъ мені яке діло.

Кличе Василя до себе крити, подруживъ изъ імъ, а той, сказано, парубокъ плохий, усе ёму розказує, якъ и зазнавсь изъ Галею, що вона ёму каже, та й похваливсь, що Галя ёго у свою хату водить и що вінъ тамечки що-свято ночує. Василь розказує, а Левко наче й не чує сёго, наче й справді не ёго діло.

У суботу у-вечері, зібралось насъ чоловіка зъ десять въ шинку, свидмо та балакаємо, ажъ чуємо — дзвонять, — а вже нерано, мо'й о-цівно-

чи було; повискакували ми, бачимо: пожежа; а люде такъ и біжать. Що таке горить? Кажуть: Зазубельня. Ми мерщій туди, ажъ горять Галина хата, криша такъ и палає. Бігає Степанъ Зазубельний, да тільки голосять. «Ой,— каже,— пропавъ я на-віки». Чуємо ми, ажъ и у хаті, що горить, хтось озиваєтця, а підійти за огнемъ не можна. Неначе Галинъ та Василівъ гласъ. До дверей,—двери замкнути. Питаємо—де ключъ; Степанъ каже: Галя забрала. А Степанъ ще й вікна залізомъ позакочувавъ, бо у тій хаті усячина лежала.

Набігли люде, отбили сінні двері, ажъ якъ затрещать крокви! усі поодскакували: упала криша, такъ и заспало сінні; въ хаті, ще кричать Василь та Галя, а тутъ и вмовкли: столя обурилась. Тоді тільки постерегли, що хатні двері товстимъ колкомъ березовимъ підперти.

Тутъ и панъ пріїхавъ, якъ дознавъ що у хаті люде горять, заразъ усіхъ насъ обляввъ, що не ратуємо; самъ було кинувъ, ажъ пече, вінъ и назадъ. «Двадцять карбованцівъ — каже — дамъ, хто у хату вскочить.» Усі стоять; ажъ идуть саме весільни, а попереду Гордій Летяга. Вінъ нашъ, козакъ; батько ёго и хазяїнъ бувъ, а вінъ, черезъ горілку, чисто усе рішивъ; п'яний, преп'яний, зъ весілля йде. Якъ почувъ, що двадцять карбованцівъ панъ дає, и не зупинивъ; солома горить, а вінъ у її, ажъ вище колінъ, встрібнувъ, ухопивъ дрючокъ, та й кинувъ намъ. Узая ми дрючокъ, а вінъ, мо'такъ Богъ давъ, щобъ душегубця пізнати, не то що не обгорівъ — и не присмавився. Парубки міжъ собою заразъ и почали казати: Левківъ дрючокъ, вінъ изъ імъ сёго вечора ходивъ.

Гордій ускочивъ у хату, а Галя саме коло дверей лежить. Вінъ и витягъ її на двіръ, а самъ упавъ, кричить: води, води! бо на ёму штани сгоріли и ноги пухиремъ знялись. Галя-жъ мовчить, наче мертва, а лиця її й пізнати не можна! увесь порепався и очей не видно. Утягли обохъ у хату...

А за Василемъ ніхто й не посмівъ кинутись. Похожає панъ на пожезі, та порядкує, щобъ воду носили, та й почувъ, що парубки міжъ собою про дрючокъ балакають. Питає, де той Левко, бо вінъ Левка мо'й зроду не бачивъ.

Левка на пожезі не було,— не посмівъ прийти. Кажуть, мо'дома.

Панъ и каже отаманові (1): «Біжи, знайди Левка и приведи сюди»

(1) Отаманомъ зовуть соцького.

Отаманъ в такъ не живий, не мертвий, ходить; бо знає, що вже безъ суда не обійдетця—слідствие наїде; та що клопіть наберетця, а часомъ и у зуби попаде. Радъ, що хоча панъ приїхавъ, хочъ, думає, не такъ одвічатиму.

Узявъ отаманъ чоловіка трохъ, побігли по Левка. Панъ увійшовъ у хату. Галя лежить, та важко дише, а Гордій кричить на усю хату; вже й витверезивсь. Подививсь панъ на ёго ноги, ажъ злякався: чисто шкури нема, а у Галі тільки видъ шиїкся та голова, бо вона у хутравці була, такъ поломя не всило дошкулити. Тимъ часомъ и пожежу загасили, тільки одна хата й згоріла, бо вітру не було. Витягли и Василене тіло; плаче надъ нимъ мати, убиваетця, голосить, — черезъ ёго в хазяйство держалось. Ведуть Левка: а вінъ дома бувъ, (спавъ, чи мо такъ лежавъ, — тільки притаївся). Якъ почувъ, що голосить Левенчиха надъ синомъ, побілівъ, кажуть, увесь, та скрививсь неначе всмихнувся. Увели ёго у хату. Каганецъ горить. Лежить на полу Галя, Гордій далі, а панъ середъ хати изъ тинь березовинъ дрючкомъ.

— Ти, — питає панъ, — Левко Пітушенко?

— Я, — наче не своїмъ голосомъ, одказавъ Левко.

Панъ лівою рукою показує ёму Галю, а правою дрючокъ.

— Дивись, — каже, та у вічі Левку дивитця. А той стоить — то біліє, то червоніє; панъ очей не зводить, и люде усі на Левка дивлятця.

Левко понурився, дивитця у землю, — а далі піднявъ голову: — Чого дивитесь на мене, — озвався: — душегубця не бачили? Я хату підпаливъ, я її дрючкомъ підперъ, я своїмъ ключемъ сіни зачинивъ! Чого дивитесь? Ваяжить! куйте, та мерщій, бо мені душно тутъ.

Ми стоїмо усі, ажъ и панъ неначе засмутився.

— На що-жь, — питає, — запаливъ ти хату?

— Ваше якъ діло! — ревноувъ Левко: — ваяжить, кажу вамъ, швидко. Ваяжить-же.

Нарядивъ отаманъ три підволи, положили на одну Галю, на другу Гордія, на треттю посадили Левка изъ сторожею; повезли у городъ. Цілу дорогу, кажуть підводчики, Галя стогнала; а Левко мовчавъ, та очей не зводивъ зъ воза, де вона лежала.

Печенихъ положили у больниці, а Левка здали увъ острогъ. На другий день занесуджавъ вінъ, гарячка напала; усе Галю згадувавъ, та

того підводчика, що віз її у городъ, та просивъ, щобъ швидко їхавъ: — мене, — каже, — огнемъ пече, якъ вона стогне; вози, — каже — її швидко, бо не сила моя на її дивитись.

Старого Пітушенка, на той часъ, якъ була пожежа, у селі не було; возивъ попенявъ у губерню, — у школу, чи що. Якъ прихавъ, та почувъ про своє лихо, тільки упавъ передъ образомъ, та застогнавъ; давъ йому панъ-отець води напиться, вінъ и очунавъ; перекрестився, прочитавъ молитву, та й каже: хвала Богу милосердному: се вінъ карає, за мої та за батькові гріхи.

Повізъ Семена панъ-отець у городъ, до сина; той не пізнавъ батька, бо вже безъ памяти бувъ. Перекрестивъ його Семень, та й поїхавъ до дому.

Тяжнівъ черезъ два, чуємо — вмеръ Левко; передъ смертю кажуть, наче очунавъ, попрохавъ хвершала (бо в вінъ у больниці лежавъ), щобъ покликати Гаю. А Галя одужала, тільки сліпою залилася.

Увели Гаю; побачивъ її Левко, и тяжко, тяжко заплакавъ: — Умираю, Гаю, — каже: — прости мене, що я тебе обізвичивъ; хоча мені у пеклі легше буде, — а самъ важко, важко душе, бо вже кінець його приходивъ.

— Нехай, тебе Богъ простить, — каже Галя, — якъ я тебе прощаю.

Піднявся Левко на лижку, простягнувъ руки, мо'за її хотівъ ухопитись, та упавъ и вмеръ.

А тутъ смотритель набігъ. Хвершала у зуби, сторожа тожъ: — нащо, каже, ви дівку у рештанську привели: черезъ васъ, каже, рештантъ вмеръ, ви його потревожили.

Вигоївсь в Гордій; зовсімъ вигоївсь. Давъ йому панъ двадцять карбаванцівъ, окружний десятъ; зъ губернії хтось п'ятдесятъ приславъ, ще й медалъ йому повісили; та ще за крадежку треба було йому хлосту дати, такъ в те подарували.

Зразу бувъ оханувсь, купивъ волівъ, а далі якъ запивъ: — мені, — каже, — горілка на увесь світъ славу дала; мене усі знають: якъ мені її не пити? Тяжнівъ три зъ шянку не вилазивъ; та пішовъ якось на споръ — п'ятнадцять осмухъ випити; випивъ та й умеръ; ще за його й таганина була.

А Семень Пітушенко продавъ усю свою худобу, тисячъ дватцять, або

тридцять (¹) грошей зібравъ, за сі гроши збудовавъ сю церкву, а собі тільки де-яку поганійшу одежину зоставивъ, щобъ до смерти було у-чому ходити. Разъ-у-разъ вінъ біля сієї церкви: ми й сторожа не наймаємо, бо вінъ її в уночі стереже.

Окрім хліба нічого не їсть, та й то, якъ панъ-отець, або добри люде дадуть; а якъ забудуть про ёго, то й голодний сидить. Усе у церкві та у церкві, усе молитця; може надієтця одмолити батькови та синові гріхи.

Митро Олельковичъ.

С. Минино, Козелецького повіту.
2-го Січня, 1862 року.

(¹) Четвертаківъ.

НАТАЛЬ-ОЗЕРО.

1.

...Була у мене старша сестрина, квіточка рожева на порі!
Що то за щіра тепла душа була. Якъ згадаю про неї, ажъ на серці веселенько стане...

Були ми у батька, відъ покійниці-неньки, двойко, якъ голубь-ятокъ пара, — я й сеструня Наталя; та ще, відъ першої татусевої жінки, братъ намъ бувъ, Хвѣдіромъ звався, що писарювавъ десь у городі; зъ нами жъ жила п бабуса Івга, неньчина мати.

Я ще невпличкмиъ хлопемъ бувъ якъ померла наша ненька, п якъ згадати про неї, то тільки й памьятки по ній зосталось, що, було, інколи, візьме мене до себе на руки, посаде на коліни, та голубе, голубе, — а далі підніме мою голову, та такъ пилненько подивитця міні въ очі, — ажъ у самій слези навѣрнутця: дивитця, дивитця, та ще більшъ почне мене жалувати, пестити... а тутъ де візьметця Наталія, — прилітїла, почвпїлася їй на шю, обівьєтця руками, пригортаєтця, п, якъ та ясочка, зазирає їй въ очі... п цілує п просє, п моле — не тужити...

Батько нашъ на видъ бувъ високїй, ажъ похилився; чорнявий зъ просіддю; брови стояли якось сторчъ, такъ-що й розгледити очі єго було трѣдно, — тільки було блищать блискавкою; п все сваритця, гомонить; одна Наталія єго розважала; вінъ, здавалось, тільки її п любивъ, єю й кохався; а то більшъ мовчки до всіхъ. Що за туга була у батька, — ніхто не знавъ, а роспїтувати самого не посміли.

Ще зъ давнєї порі татусъ працювавъ у чумацтві: сіль, рїбу возивъ; а то таки й пасіку державъ чималу; овечокъ було може зъ сотню, та й землі таки днівъ зъ сорокъ, або й більшъ... Кн-

ліяжъ ми у сімъ же селі, й на сімъ же ґрунті, тільки дворища було більше; — отъ-то, гень, й пенькі ще зостались відъ тїхъ вербъ, що колись росли кругомъ батьківського міста, пригорнувши весь двіръ зъ садкомъ, до самісенного оттого озера, що станове річка... а садокъ той увесь бувъ зарісь вишнінїемъ, сливнякомъ и рясніми ґрушами и яблуннемъ.

Хата наша стояла причілкомъ на шляхъ, що йде зъ нашого села на Голодробівку, паныське село; ми жъ були, якъ спокінв-віку й теперъ — въ козацтві.

Двіръ у насъ бувъ широкїй та веселий, а біля самої комори стояла престарѣзна галляста ґруша; підъ нею, въ-літку, йнколи було вечеряемъ и обїдаемо; кругомъ же хати, підъ вікнами, буйно порісь бузокъ, а міжъ нимъ агрусъ й порічки, міні на втіху; тутъ же були й ґрядочки зъ любисткомъ, нагїдками, чорнобривцями, травя́нцями и зірками — на втіху Наталі... Се все повасажовавъ, понасїєвавъ дідусь Омелько, що живъ у насъ въ-приймахъ. Вінъ бувъ зъ Голодробівськихъ паныщанъ, и першъ доглядавъ паныськихъ садківъ, а зостарівся, то й пустїли ёго на свій хлїбъ; бувъ вінъ безрѣда, то й приставъ до насъ доглядати двору, паныськи и хазїйства, — якъ було панотець, зъ Михайломъ, та Паныкомъ, — нашими жъ прийматями, — поберутця чї то на Дїнъ, або Марноцѣль, за рїбою, а чї въ Кримъ за сіллю.

Весело, кажў, було у насъ въ дворі, що весь порісь дрібненькимъ споришомъ: комора, повіткі, лѣхъ, кошари, — все якоесь прїязно поглядало; дїдъ Омелько такий вже чупурунъ бувъ, що й соломинка даремно не валялася; оцѣ, побаче, якъ що не такъ, вже й за мїтлў, турбуєтця, прибирає... За коморою була клуна, а коло неї тїкъ, й становились стїжки й скпрді; а далі слався й горѣдъ, весь въ макў, сонышникахъ и гарбузяхъ, що повились по всїмъ тивамъ, та цвітуть, та повивертавшись ґриютця на сонці, мовъ після доброго обїда.

Зъ рундукá, въ старчѣвій лїсці, була невилчка калїтка въ садокъ... а садочокъ той, по весні, якъ зацвітѣ, — мовъ молокѣмъ візьметця: бжѣли, метѣлики, ѳси, бабкї, чмїлі, такъ и рїють, ґуають. дзпжчать, снують відъ квіта до квіта... а, по вечерній зорі, або ранкомъ, якъ залютця у бѣрезі, по густїмъ лозамъ, соловейки, — то такъ, здаєтця, й окаменївъ би тамъ на вікв-вішні... ажъ духъ займаєтця...

Було підешъ, узенькою стѣжечкою, ажъ до самісенького берега, забпрѣся підъ високій кущъ пїжма, або мѣти, що поросла берегомъ, лежешъ, занїшкнешъ, дивисся и слушаешъ... Нічъ зоряна, а ні хмарїни; гень и місяць, такий червонїй, впливає и тихпмъ свѣтомъ ле на озеро, що геть-геть простяглося до острова, котрий зарїсь дубнякомъ, вільхами, вербами, високими осоками, и густими кущами ліщини, глѣду и калини... а по другимъ краямъ, на плавахъ, стоїть и майче въ воді високїй, густїй, шпроколістїй очереть, повїтїй березкою и тимъ синѣчервовенькимъ горішкомъ, що цвіте ажъ до самісенького снїгу... їнде, поверхъ води, колищутця лапастї латахї зъ жовтими квітами и тиковкѣми, гостролістїй рїзакъ, и ті білесенькі, та повні, якъ пївонь, маківкі, що, мовлявъ, де тільки русальна зъ молодикомъ поголѣблятця, тамъ вони врожаютьця и цвітуть... край бѣрега жъ—півники, гнучкі лози, жовтіє пісочокъ, и стоїть височѣнна глїяста верба, стоїть и купає свої віти въ воді: а до неї привязаний, стїха хитаєтця човникъ дїдуся Омѣлька... кѣрші и ятірі вже по захїстамъ... карасї, азї, щуки, окуні, — виляскують по воді... дѣ-де залопотїть по латахамъ водянѣ кѣрочка, озовѣтця лїска, кахне крижня, або прогудѣ бугай... а тутъ садочокъ пахѣче віе, розлягаєтця пісня соловейка, — ажъ лунъ по озеру їдѣ!..

Люба була красѣ божого свѣта, любї булі и нічъ зоряна, и озеро синѣсеньке, и пісні соловейка, и садочокъ пахѣчїй, — всѣго жъ мїлїшъ мїні на свѣті була моя Натѣля, моя рїднѣнькая сестрїця-жалїбниця!

И щѣ-то за весѣле, моторне дївчѣ було! На-зрїсть височѣнька, гнучкѣ, становокъ якъ та раїна, бровенїята чорні, очї синѣсенькі, якъ той прѣлісокъ по весні; — погляне, мовъ ириголѣбе, заспїва, на-що и соловейка!.. Оцѣ було якъ уберѣтця до цѣрквї, надїне на голову галѣнку, заквічаєтця конвалїєю и барвінкомъ, вплете въ рѣсу густѣ та довгу косу стрїчки, одягнетця въ кѣрсетъ, мерѣжатї рукава повѣрхъ, ніжкї въ стрїльчатїхъ панчішкахъ и червонїхъ черевичкахъ, — дѣ мовъ тѣя либѣдъ иливѣ; всї було зазираютьця; а вона така прївїтна до всїхъ, — усміхнетця — у всѣкого чоло прояснитця... А менѣ жъ-то було пестїть, и сказати не можна!.. Вона, моя голѣбка, дїдъ Омѣлька, и Михай-

ло. було й одъ себе не одпускають... Оце сідемо обідати, або вечерати підъ грушою, — то вже Наталія такъ й варовить, щобъ підсунути міні чого ласєпського:—«їжъ, Івасю, на здоровья!» промовить, усміхнеться, та й поцілує:—«їжъ, братуню, покіль сестра передъ очимає, — скаже, й почервоніє... Михайло те жъ мене вітавъ,—росказувавъ за чумацтво, що-то вінъ бачивъ на Дону, въ Марнопілі, за Перекопомъ... а ділує Омелько було зазває мене въ пасіку щобъ медку дати, та оповідати якъ живуть пані, — що-то за Москва, куди вінъ разъ водивъ хури панамъ; або згадає й старовину... про чубатихъ Запорозцівъ, въ червонихъ жупанахъ, січовихъ орлятъ, — про їхъ характерниківъ, — ворожбитівъ, а то зтиха й заспіває про Чалого, Петруню, Палія Семєна... Живъ я, якъ кітъ въ тепломъ запічку; в сито, в весело й казюк доволі!.. Що жъ найлюбішъ було міні, то по озеру; зъ Наталією, въ човнику поплавати... Що-то й Наталія любила тее озеро! Ще змалчку, — оцє булб бабуса Івга піде у берегъ, то й вона за нею біжить, старá зъ наймичкою полóтна кладе, а вона знай, якъ рибонька хлюбоштьця на бережку, співа, збирає черепашки, грає въ кремьяшкí, а не то—сплетє вівочокъ зъ барвінку, надіне на голóвоньку—и рада, й весела! Абó наберє крихóтъ та й біжить до берега годувати вівсянку, й каже: «то воно тільки днемъ рибина, а въ ночі—русальні дítки, що при місяці колішутьця на латахъ та на онъ-тихъ білесенькихъ маківкахъ.»

Віросла Наталія зъ дівку, а та жъ була дитина. Було, въ літку, раненько збуде мене; пди, — каже—Івасю, купатись, — Богъ здоровья дає! — а сама вже й вкупалась, очіці якъ зірочки сяють, сама біленька, свіженька, щоченята червоніють, ще й мóкри коси не заплетєні, — а вона мене розбуркує, та цілує, та прижовляє. Очі злипаютьця відъ сна, позіхаєшь, потягаєсья; — а далі схопсья й біжить веселенько мерщій до берега. Не успівъ вийти зъ водп, якъ тутъ й Наталія, й біленька сорóчечка для мене, зъ мержаннимъ коміромъ п червоною стєжкою; убрáвся, а Наталія вже й на човнику: — сідай, Івасю, попливемó!...

Усілись любєнько. Сóнечко вже встало п красить спзєнькі хмарини, що гєнь по небу простяглись й облились жóвтогарячимъ світómъ... Отъ и берегъ біжить; садóкъ криетьця за очеретómъ; утáта такъ п шнirять по-надъ голóвами; а тутъ щука вискочила, ляснула хвостómъ по воді, та впять на дно пірнула... все

рúшило житв: те гудé, те гельгоче, те свйще, те турчйтъ те щобéче,—а тамъ; на селí, вílъ заревívъ. кíнь заржávъ, пívнi спi-вáють:—а мi пливнiмó нiшкомъ, та тiльки осмiхáємося... Доплвiлi до острова, та въ лiсь; а тамъ ожiнн, полуницъ,—куди не глян. нарвнiмó зъ мiску, абi стáло на варéннички, та й до дому... а тамъ вже бáтько турбóуетця коло вóзiвъ; Михайло гóне волiвъ зъ водою; Омéлько-дiдúсь тiгне до пáсики, та стúка рiжкомъ по чóботу, — збрáетця вюхвúти... бабúся Iвга, зъ кудéлею пiдъ рукою, спотикаючпсь несé глекъ зъ молокомъ; а Панькó, покiль наймичка готúе снiдати, вже дудiть на сопiльци, та мiнi пiдмóргуе до тáнцiвъ,—тутъ и покóть зъ вовчкóмъ несúтьця до мéне, сплнáютьця, лéдвe не звáлять;—а я првтýмóмъ до грушi, пущь на землю, та колесомъ кругомъ грушi й обернуся... всi смiютьця, а мiнi такъ веселéнько-вэсело... Вставили снiдання, бáтько промовивъ »Отче нашъ«, всi перехристiлися та й посiдали кружкомá;—отъ тутъ-то й рáда, щó на той день робити? а позáдь мéне, звичайнéнько, втóтсторонь, покóть зъ вовчкóмъ простяглися, обiязуютьця, та вилiють хвостами: вже знають, щó й iмъ пожива буде!..

II.

Якъ помéрла наша матуся, то бáтько-тó бувъ неговорькiй, а тó вже й гóлосъ ёго рiдко чувáли; знай, все ходивъ у дорóгу:—зёмлю вiдававъ сусiдамъ зъ половини; у пáсици сидiвъ дiдъ Омéлько; коло насъ жилá бабúся Iвга, зъ кудéлею, що й зъ рукъ у неi не випадáла;—а вiвъ було лiто й зiму у дорóзи зъ Михайломъ та Панькомъ. Сi були брáття й жили у насъ въ приймахъ; зостались ще дiтьми-сiротами, бáтько й принявъ iхъ; якъ пiдрослi, ховáвъ для нихъ плáту за роботу,—а стáли годiщннн,—купiвъ iмъ волiвъ, та й принявъ въ товариство чумаковáти. Михайло бувъ старшiй брáть, вже парубокъ настoящiй; на видъ чорнвнпй, висóкпй, суховатпй, та дужпй:—бувáло паровiцю плечёмъ пiдвáжуе; поглядъ мавъ тихпй, а ходú зъ повагомъ. Панькó жъ, ще тiльки úсп засiялись, тежъ бувъ парубiйко здáтнпй,—веселпй та жартлпвпй: знай, все коли не виспiвуе, то тривiдка, абó й дучи пiдтанцёвуе; такá вже булá ёго вдáха до пiсёнъ, та до тáнцiвъ: iсти не дай, — тiльки загрáй!

Хвёдора жъ, брата нашого, першъ ми мáло й бáчили; якъ

нап'явъ брузументи на шню, то такъ въ горѣді й застр'явъ; тильки й чутки було, що знай прѣсе у батька грѣшей, а той ёму висп'я, абѣ й самъ, по дорѣзі, завѣзе въ городъ; мнѣ жъ ёго м'ало й знавъ; разъ тильки, якъ вінъ задумавъ бувъ одружитися зъ якою-сь непуцяшою вдовою-москѣвкою, то батько, щобъ не набрат'ця сором'а, поїхавъ у городъ, привізъ ёго до-дому, та й продѣржавъ щось м'ясець абѣ два; отъ-тоді-то ми роспизнали нашого братика!.. Оцѣ було день настане, сонце вже височѣнко пидьбетця, а вінъ спить; а проснѣтьця, якъ почне одягатися та чепуритися, то, глѣдя на нѣго, ажъ нудно стане... а далѣ якъ приймутьця вридовати: и тѣ не такъ, и то не по вѣму... ну, якъ паньска болячка!.. А вже кому, а мнѣ дався въ знакѣ: и те приписи, й туди побіжи, и того украдь... д'алеби, и красти вчавъ, а я, дурнѣ хлопця, слухавъ безпутнѣго... та ще гар'аздъ якъ вінъ бувъ тверезий, а то якъ злиг'ався зъ нашимъ дякомъ, гунг'явнимъ Самійломъ, та почавъ, нишкомъ відъ батька, зъ нимъ гуляти, то й останне пуття пропало... А що-ще найгиршъ було мнѣ: дивит'ця, та слухати, якъ вінъ почне було глузувати зъ моєї Наталі, або кепковати зъ бабусі Івги, та дорікати дїду Омельку крепачтовмъ... Мнршаве, клишовѣге, недоріка, а й воно ще всякого псуѣ, на глумъ пидним'ае, сиволапою мазѣпою ввбрїхуе!.. Якъ би була воля, та сила, то такъ-би, здаетьця, й задушивъ злу лпчїну! Доставалось, за-очі, й батьку... А Наталі-сѣрце, такъ же коло ёго впадала, годїла ёму:—чого забажа,— вже й вродилось! батько, часомъ, на нѣго загрїма, вже вона й тутъ: и прѣсе, й моѣ... Отъ же й спров'адили Хведірка въ городъ на писарство, коли не пройшло и тїжня, якъ ось чутка, що вінъ таки,— на перекіръ батькові,— одружився зъ вїкчѣмною москѣвкою. Засмутився татусъ відъ сїї вїстї, ажъ поспивъ увесь, якъ голубъ зробився бїлимъ; одрікся відъ Хведірка, казавъ, щобъ й на очі вінъ не являвся; а все-таки, якъ слїзъ відъ насъ Хведірко, то якось стало и въ дворі яснїшъ, и въ душі веселїше.

Оцѣ, якъ настане свято, прийдемо зъ церкви, пообїдаємо въ садку пидъ колесомъ (тамъ така гилляста яблуня була, колесомъ зв'алася), а вѣчеромъ, якъ зїйдутьця дївчата та парубкї, то піснямъ, танцямъ, жартамъ, й кінця не було!.. згадаешъ, — жити-бъ не хотївъ, — такъ було хѣроше! Оцѣ Панько, якъ пїде на вїдумки, то чогѣ тильки вінъ не перебрешѣ! Н'ащо батько бувъ смутний,

або дідусь Омелько хірий, — оджежть й вони було осміхаютьця відь Паньковихъ брехень!.. Оце було преставе москаля зъ вѣдмідомъ й козюю, або пана зъ жидомъ, або якъ слідъ ходити по гусячі та по пндичачі... то регіть й не втихаѡ... Михайло-жъ більшъ въ-ѡдсторонь; хочъ и вінъ було співае, та все пісні поважні чумацькі, або й войскові козацькі; татусь дуже любивъ слухати сі пісні; та й дідъ Омелько не разъ слѣзи втиравъ, слухаючи якъ було Михайло затигне:

Устань, Харьку, устань, батьку, прбсьть тебѣ люди!
Онъ якъ підемъ до цариці, — по прежнему буде!...

А Наталія було слухае не наслухаетьця, тільки очіці втирае. А тутъ, де візметьця Панько, та виступцемъ, на вприсідки, якъ вдаре:

Онъ годъ-гоцака!
Любить дівка козака,
Все менѣ, все менѣ,
Не Сѣмена — а менѣ!
Все менѣ, все менѣ,
Не все мина, а минѣ!...

Сю пісню я й досі не забувъ, бо Панько навчивъ її мене ва-згадъ про нѣго сердегу.

Хочъ я ще малімъ, нерозумнимъ хлопцѣмъ бувъ, а все такі разъ лучилось міні запримітити, що Михайло залицьавъ на Наталю, п вони собі кохались.... Лучилось же міні ось-якъ:

Разъ, ще по-весні, нагледівъ я на вербі, що стояла край огорода, гніздѣчко шпачківъ; пильновавъ їхъ довго; вже дідъ Омелько п клітку міні зробивъ хаткою, въ-заввишки зъ мене, думка була забратъ молодѡнькими, підлітками; — отъ вже й дїждався поріи, що треба вже їхъ брати, та, на той часъ, якось про се забувъ; отъ, разъ, після вечѣри, лежѡ собі коло бабусі Івги, вже й маъ заспати, а тутъ и прийшло на думку: а що, якъ шпачкі вилитять? Чимъ більшъ думаю про се, тимъ жалю більшъ; лежѡ п сонъ мене не берѣ; — думую-гадаю, а далі тихесенько й вилізъ зъ-підъ рядна; двлюсь: повний місяць такъ п сѣе, зорі ажъ горять... отъ, я меріщї вїшкомъ у садокъ, та въ огородѣ; ажъ ось, чую, хтось зтиха, у бѣрезі, співае; прислухуюсь, — ажъ голосъ Михайла:

Світе місяць яснєсенько,
Вийди, міла, тихєсенько,
Вийди, серце, не барись,—
Та до мене пригорнись!..

Сеі пісні опісля Натала менé навчила, а тоді я стоявъ, та тільки слухавъ; ажъ ось-гледь, — в Натала, якъ тутъ вроділась; сіли вони на бережку, підъ вербою, обнялись та й розмовляють любєсенько; а я тоді притьомъ до шпачківъ, — заліз на вербу, духъ затаївъ, та мерціи сорочкою й заткнувъ дупло... а далі, потихеньку й запустивъ туди рѹку, — щупаю, — ажъ тільки одне пір'я, а шпачківъ — помпнай якъ звали!... Дуже міні жалъ стало, не стямъвся якъ в зъ верби спустився, та якъ заридяю, та побіжѹ... не счѹвся якъ в білія Наталі опинився... вона мене пригортає, та голубить, та впитує, — ледве я очнувся. Михайло тежъ мене привітавъ. хвалівся що влѹбе міні гратьця земляного зайчика, та такі й шпачки відъ ёго рукъ не втпуть: отъ я й втхомірівся, злігъ на коліна Наталі, довго слухавъ, якъ вони розмовляли, а далі й заснувъ: не счѹвся якъ ранкомъ в проснувся опьять підъ рядномъ, коло бабѹсі Івги. Того жъ дня, якъ плававъ зъ Наталею на чѹвні, вона тільки сказала міні, щобъ я нікому не хвалівся, що бачивъ її зъ Михайломъ, в мавъ би Михайла за брата, бо скѹро. въ-осені, буде у насъ весілля, в тоді вона дасть міні саму найкращу квітку зъ найкращихъ стѹжокъ; — я зъ тимъ в зостався; Михайло жъ, до мене, й ще привітнішій бувъ. Та недовго прийшлось жити взатишку, мабѹть недобрій чоловікъ позавидувавъ, лхѹ ёко зъурѹчило наше щасте...

III.

Незабаромъ, після Спаса, зъ чумаками нашого жъ села, батько проводивъ Михайла въ Марнопѹль.

Якъ теперъ згадати, — була неділя, весь двіръ нашъ бувъ у цѹркві, а опісля пан-отѹць Герасимъ приходивъ до насъ в водо-святіє творивъ; кропивъ хѹри, що йшли въ дорогу, благословлявъ Михайла на працю, а далі, по обіді підъ колесомъ, рѹшпи й проводили ми Михайла ажъ за село, а я, зъ иншими хлопьятами, пробігалась ажъ до могилѹкъ... Побравъся чумаченьки виспівуючи, тільки возі риплять; ідѹть сірі та полові тихою ходѹю, тільки геть-геть кѹрава по ширѹкому шляхѹ піднімається.

Пішовъ Михайло; смутно стало у насъ у дворі; а гіршъ усєго сумувала Наталія, ниваче серце чуло недобленьку... Ждали ми зъ Наталією Покровій; думка була, якъ вернетьця Михайло, то й весілля бути... такъ вонó склалося, та не такъ сталося.

Скоро після провoдівъ Михайла, щось ставъ недужати нашъ татусь: сохне, бухика, а далі й залігъ; вже й бабу и лікарівъ звали, ні! не помагá! Далі татусь переставъ й лічитьця, та поєднавъ ледащого Самійла, щобъ той ходивъ до нєго письмó читати; отъ, благодарєніє Бóгові, такъ, мóже черезъ тїждень, або два, бáтькові полєгшало, вже буцимъ й здоровий ставъ, тільки йнокли кашлянє; думали: слава Богу, усе гаразд! ажъ ні... Опіяка Самійло влїзъ въ душу тата, та й ставъ клонити єго на свою стежку.... Щó то плакала-ридала Наталія, щó то вимовляла бáтькові гіркими слєзами! ні! буцимъ не чує й не бáче та останне здоровья гўбе, добру славу гáнить! Першъ було, зъ Самійломъ пьють то у нєго, то у садкў підь колесомъ, а то вже почали вчашати й до шинку; а якъ прочули про се пьянщци, ярїги и всяке ледащо, то такъ якъ воронъ на трупъ кинулись до нашого двору... горе тяжке, лихо вáжке!

Ждали Покровій, якъ Бога, — чи не приїде Михайло, чи не зупинить вінъ тата, бо бáтько поважавъ и слўхавъ Михайла: тимъ Хведірко, й ремстовавъ на Михайла, и безвинно мавъ єго собі за лютого вóрога.

Разъ, въ обїдню пору, чуємо, ідуть наші чумаки, співають... ми зъ Наталією притьмомъ за ворóта чи не йде Михайло? Проїшла одна вáлка, а далі й друга, — нема!... Наталія поблїдла, ажъ труспитьця, а очі повнісенькі слєзъ... стоїмо, ждемо, а питати якось страшно... ажъ ось тягне Максимъ Вовкогінъ и привертáє до нашого двору; дивимось—ажъ за єго царовицями й нашихъ три парн ідуть, а Михайла — нема!... Де жъ Михайло? пита Наталія—Недужий, въ Марнополі зостався, — одказує Максимъ.... Якъ почувла се Наталія, то такъ и зомліла; а далі закрїла очі руками, та мóвчки, якъ несамовїта, й піїшла въ садóкъ; а я побігъ до Омєлька діда, та за Панькомъ; батька не було дома. Причáлили хурн до комóри, випрягли волівъ, та й почали гуртомъ сумовати за Михайломъ; Панько ажъ плакавъ, а далі побігъ роспїтовати, що й якъ сталося; та небагато й вінъ довідався, — всі въ одинъ гóлосъ оповїдали, що Михайло зостався хворий

въ Марнопóлі; а хури наші принявъ Вовкогінъ, — отъ и всі висти!... Батько якъ прочувъ про се, то першъ, днівъ зó три, ні горілки, ні хлѣба въ ротъ не бравъ, тяжко сумовавъ, та молѣвся Богу; а далі якъ закуривъ, — то вже нащо Самійло лядщиця гйрава, — одъ-же й той відъ нѣго відступився.... Пье татусъ, ажъ лихо сміється! а Наталя день и нічъ вбпваетьця, якъ горлиця, вся змарніла, очіци потухли, — знай, все нишкомъ плаче.

Такъ застала й зима; гине добро; худобонька зъ двора такъ и пливѣ; тилько дідусь Омѣлько й турбувавсь коло хазяйства. Передъ Різдомъ вмерла бабуся Івга, а після Різвѣ, Панька взялі въ москалі... батько жъ все мовчить та пье на безголовья, — пье, наче у нѣго пожежа въ грудяхъ; нема ёму ні дня, ні нóчі, — ні будня, ні свѣта!... А тутъ ще на лихо, якъ довідавсь Хведірко щó у насъ діється, кинувъ городъ, та, якъ разъ передъ Вилкоднимъ святомъ, до насъ, зо всімъ згіддемъ и перебрáвся. Батько, зпершу, не хотівъ пускати ёго й до двору, а далі, махнувъ рукою та й потягъ — геть до шйнку.

Наталя хпїлась щйримъ серцемъ до брата Хведіра й жінки ёго Куліни, — такъ ні: не на тїхъ напала, — й не дивлятьця; теперь-то Хведірку була воля! Вбрáлись въ свѣтлицю та й заплї. Хведірко осівся на хазяйстві... Було вже намъ, сйротамъ, горя, а бильшъ усѣго натерпилась, сердешна Наталя, відъ того гáспіда Куліни!... Дня не проходило, щобъ не було лáйки та свáрки; — одніми слізанами впливала свое горе бідна сеструня, та ждала, чи не повернетьця зъ Марнопóля Михайло, чи не заратѣ дўшу?...

Загосподарѣвавъ Хведірко; на всѣ село ослáвпвся: позвани зъ сусїдами, а собáчимъ життѣмъ дóма; батька прибрáвъ у рўки, чáсомъ и грїмавъ, а то, разъ, лѣдвѣ й рукъ на нѣго не наложивъ, та вже Наталя заступїлась та вговорїла, — а той мовчить ажъ плаче, та моле: хочъ чáрочку щобъ дали!..

Правду люди кажутъ, що одної бідї не буває: — якъ лихо йде, то ще за собою нязку веде; якъ піде вже на безголовья, то тильки держись, якъ прорва у грѣблѣ, — однó другóго прўдко поганяє; такъ и зъ нами: тутъ, відъ Хведірка, нема життя, а то ще прихавъ до ёго якийсь то рóдичъ ёго жінки, — відставний мўвдирь....

Отъ-той доканавъ! — зóвсімъ зпоївъ батька, а самъ бувъ такий вже опїяка, що й горілка ёго не проймала. Чоловічого вїду

на нѣму не було, та й звірюки такі наврядь чо надетьця! Рн-жип, волосся ѣму іжабѣмъ, пѣса мовъ зъ підѣшви вкросена, таранковатий, вѣси щіткою, — нічого казати, гярний бувъ мундиръ, бодай й не знати! а безсоромітно лайливий, то й сказати не можна! Всі ѣго жахались, одна Кулінка панькалась зъ нимъ, а Хведірко трохи й не боявся его.

Отъ-туть вже гірка перелилась черезъ край! напали Хведірко зъ жінкою на сердешну Наталю, щобъ ишла за того мундира заміжъ; поїдомъ взяпсь; що два гризуть їй голову, ще й батька до того підмовляють; а далі й порішили: хоче, не хоче, а нехай, будімъ, батькову волю не переступа, а їде за мундира, та порішивши назначили й весілля на після Пѣтра.

IV.

Минѣла зелѣна недѣля, пройшла й Петрівка, — Наталя хѣде якъ несамовіта; першъ було одрікалася відъ своєї напасті, відъ мундира; а тѣ вже не перече, мовчпть, тільки слізьми своєю горе вилпває: — глѣдя на се й Куліна мовъ прихильніша стала, та все Наталі свого рѣдича влпхвалѣе; влпщаѣе, що вінъ и слякий, и такий, що вінъ и багатий и родовитий, и вона, чѣрезъ ѣго, мундиршою стане.... Слѣха Наталя, та мѣвчки-мѣвчпть....

Ажъ ось и недѣля близько; приїхала тітка Хіма зъ Байрака, щобъ порядокъ на весіллі дати; прибулі й посѣстрини дружечками, а радощівъ ні, нема!... Вже й короваї спеклі, княжѣцькій казачъ на столі, гільце стоїть розукрашене, крий Бѣже, якѣ хо-роше!... Пішла моя Наталя проспть на весілля.

Хѣде Наталя, якъ світъ бѣжій їй завязаний; дріжечки заквічані, веселѣнькі, молодѣнькі, коло її щѣбѣчуть, влпсївують та влптягають голосніше, а вона въ дукатахъ, квїтахъ; синѣсѣнькій шушбѣнъ червоною стѣжкою оторѣчений, шѣвковимъ платѣчкомъ станѣчокъ перехвачений, така, здаетьця, пишна дівчпна, якъ квїтонька рожева у садѣчку... та на сѣрці гѣре лѣте, гадюкою влплося!... хѣде, а нїби не жива, клавѣетца — й слѣзи на ѣчахъ... Приїшла до дому, ажъ тамъ вже музїки, почалїсь танці, пісні, — а дівчатъ-дівчатъ, якъ маку на вгорѣді! Е зъ кимъ поговорати, ѣ кому повлпчати!...

Батько зь своїмъ товариствомъ, підъ кілесомъ, допливсь, до того, що тамъ и позасинали, а я, зморівшись на все глѣдя, забрався у курінь до діда Омелька, зарився въ дідову одѣжу та й не счүвся, якъ и заснувъ.

Чи довго спавъ, чи ні, — не знаю; ажъ ось, чүю, мене будять; откриваю очи — тільки що на світь починає благословитьця; дивлюсь, — Наталія передо мною, така яка п вчора: заквічана, въ дукаталъ, намисті, въ синесенькому керсеті, червоною стѣжною отороченімъ, рукава сорочки въ мерѣжкахъ, а самá бліда-блїда! нахилилась до мене та й каже: — вставай, Івасю, може скупається, вода свіженька, здоровенька; ось я принесла тобі сорочечку и тую квітину зь стѣжокъ, що обіщалась — сегодні мое вінчання!... Дивлюсь, квітка у неї въ рукахъ, та така жъ гърна, така гърна, що я заразъ схопився, та мерщій до бѣрега, а Наталія пішла за мною.

Ще всюдн тихо було, тільки що зорі почали блѣкнуть, и місяць поблїдъ; по дворахъ все спало.... Отъ, я й вскочивъ въ воду, — тепленько, гарненько; пірнувъ разівъ тричі, похлюпостався, та й на берегъ, — ажъ тамъ уже и біла сорочечка лежить, коміръ їй и рукавці змерожані червоними и синіми мерѣжками, та такъ любо-гърно, що й не надивитьця! се мені, Наталія подарунокъ на весілля зготовила. Одягся, озирнувся въ воду, а далі дивлюсь — Наталія стоить підъ вербою, та пилюнько дивитьця на озеро, а воно таке тихе та привітне; оце пробіжить вітерецъ по очерету, зтиха заколишетця хвилина, занішкне, и зновъ озеро гладеньке якъ скло.... Отъ прибігъ я до Наталі, пригорнувся до неї, — а вона пришпилює міві квіткуна грүди и каже: сядьмо, Івасю, — а сама слізюньками такъ и вмиваетця; сядьмо, — каже, та слухай, мое серденятко; слухай, моя братино-сиротино, моя родина ріднесенька; слухай, що я тобі буду казати: — якъ побачившъ коли Михайла, скажи ёму, що я любила, дүже любила ёго, що й вікъ свій занапачаю за ёго! нема міві життя, на сімъ світі, пошукую кращого краю... скажи: що буду молитись за ёго, и за тебе, мое голубятко; вїпрошу, вамъ у Бога долю, хочъ сама її не маю... — та кажучи се пригортає мене до себе, та голубе, та приволяє, моя жалібниця, такъ, що й я розплакався; а далі й каже, скрізь слізъ осміхаючись: — перестань, Івасю, сегодні мое вінчання, а ти будешъ заплаканий, — не гоже? Иди лишъ спатки, а я тутъ сама скупаюсь!

Я було й пішовъ, та мабуть серце чѣло щось недобре,—оглянувся назадъ, ажъ бачу, Наталія, пливѣ човникомъ по озеру; я мерщій до берега: возьми й мене, сеструню! крикнувъ їй, а вона озирнулася та й каже: ні, Івасю, тобі не слідъ тамъ бути де я буду, — йди до дому!—а сама роздягається... Я жъ думавъ що вона скоро вернеться, скупавшись, та й залігъ у траві, на березі, й не счувся якъ и заснувъ.

Тільки й снитъця міні, що яко-сь я високо літаю; такъ міні весело та гърно, ажъ ось и покійна нѣня біля мене й Наталія тутъ же, цілкують мене та жалують, а міні такъ гърно, такъ гърно, що я заплакавъ, та й проснувся. Дивлюсь — дідъ Омелько йде: удрівъ мене й каже: мабуть, Івасю, ти рано проснувся, що вже вспівъ й на весілля такъ причипуритьця! ходімъ лишень ятіривъ трусити; чи не піймаємъ якого карася въ сметану? Глянувъ я на себе, удрівъ квітку и згадавъ про Наталію, й питаю діда: а Наталія де? — Мабуть ще спить після вчорашнього, каже дідъ.— Ні, кажу, — вона поплила купатись.... Дідъ погледівъ коло верби, човника нема; острахъ ёго взявъ, почавъ гукати, — Наталі не чутъ!... Тільки я пригледуюсь, ажъ гень-геть мріє, середь озера, човникъ, а на нѣму нікого не видко; я й кажу се дідові.— Гбсподи! чи ни лучілось чого!—сказавъ вінъ, а самъ ажъ труситъця; а далі мерщій піддюпцемъ до двору, збуторáживъ усіхъ, побігли, роздобули човна, та на озеро: піймали дідівъ човникъ, ажъ въ нѣму вся одежа Наталі такъ доладу складена: й керсѣтъ, черевички, дукаті, намиста, а поверху — вінóчокъ; усѣ, усѣ є, опрїчъ сорочки, та хрѣстика....

Довго шукали її й на острові, й на березі, и въ óзері неводами ловїяв, — нема! Мабуть пійшла підъ плавъ; такъ и загїнула моя сестрина!

V.

Скоро після сѣго, ще до Іллі, повернувся въ село, зъ хурою добрихъ сірихъ волівъ, и Михайло; якъ почувъ сердега що у-насъ сталось, — такъ и умився слѣзами; и все, було, мене роспїтує за Наталію. Самъ же оповїдавъ, що якъ вінъ занедужавъ въ Марнополі, то прохворавъ ажъ до самісенкої Покрові, а далі зоставъ відробляти хазяїну, у которого живъ; потімъ попавъ у Керчь, и тамъ

працёвавъ, щобъ не вертáтьца зъ пустими руками до-дому; казавъ, що славъ до насъ листи́, та мабу́ть вонп, коли не пропа́дали на по́шті, то Хведі́рко перехва́тувавъ, бо ніхто́ у насъ вь двори́ й не чувъ про іхъ; а за Миха́йла ма́ли ми думку, що вже мабу́ть вінъ загіну́въ вь чужій стороні... Проживъ у насъ Миха́йло дві́въ зо три, посумова́въ підъ вербо́ю, край озера, кажнісі́ньку ніченъку, а далі́ попрощався, та й поли́нувъ зъ нашого села.

На самі́сенького Спа́са татусъ́ Богу ду́шу відда́въ; а якъ умеравъ, мене призва́въ, мовчки перехрестивъ́ та, скрізь слёзи, плаве́нько глядя на мене, и оді́йшовъ. Тільки́ я зъ ді́домъ Омелькомъ́ и бу́ли біля́ ёго, и очі́ ёму закрили; Хведі́рко жъ́ зъ жі́нкою десь́ гостювали.

Пі́сля по́хоронъ́ батька, Омелько́ ді́дусь, зібравши́ свої́ клу́нки, почипі́въ то́рбу, та й поплента́въ на прощу́ у Ки́вь; и якъ пішовъ́, то тільки́ я ёго́ й бачивъ́!

Хведі́рко скоро́ проці́ндривъ́ всю́ батьківщи́ну, та й переї́хавъ о́пять у городъ́; тамъ́, кажуть, служи́въ у жи́дівъ ватажко́мъ обі́зчиківъ; жі́нка ёго́ кинула, та забра́вши останню́ худобну́ десь́ ді́лась зъ родичемъ́ му́ндиромъ́, а Хведі́ръ пі́сля се́го зовсі́мъ спився, та й за́гнувъ ма́рне десь́ у шинку́.

Про Миха́йла була́ чу́тка, що вінъ́ пластовавъ́ у Чорноморі́ї и якось́ попавъ́ до черкесі́въ вь нево́лю; тамъ́, кажуть, пі́дрі́зали ёму́ подо́шви на нога́хъ, наби́ли зъ кі́нського хвоста́ сі́чки, щобъ́ не вті́къ, та й приста́вили коней́ догляда́ти; Миха́йло жъ́, буці́мъ, тамъ́ и одру́жився зъ нехри́сткою й ді́то́къ мавъ́ нехре́щеніхъ, а далі́ засумова́въ на чужі́ні, та й задума́въ уті́кти; ви́ждавъ для́ се́го порі́, та ви́бравъ що-найкращого́ о́гіря, — а дру́гімъ попере́різова́въ го́рла, та й махну́въ до Ку́бані... ажъ́ ні, — мабу́ть така́ ёго́ до́ля, — черкеси́ такі́ влови́ли ёго, та й зава́дали ёму́ люту́ муку, а далі́́ й зкро́шили на дрі́бнісенькі́ шматочки... Та́къ коза́къ и загіну́въ!

Зоста́вшись сирото́ю, мене́ приві́тила ті́тка Хи́ма, що зъ Байрака́: тамъ́ я зрі́сь, одру́жився зъ моєю́ старою, спромі́гся гроше́нятами, та й ви́купивъ́ оцей́ дві́рь поко́йного батька́, та вже́ не той́ що́ бувъ́ колись!... Ні́кому́ коло́ него́ турбовати́сь! пе́ма вь́ мене́ ді́дуса́ Омелька́! мабу́ть вже́́ й кі́сточки ёго́ розсипа́лись, ве́хай ёму́ черомъ́́ земля́! свята́́ ду́ша́́ бувъ́́ чолові́к!..

Багато годівь пролінуло, а якъ глянѹ на те озеро, такъ и згадаю свою сеструню Наталю: отъ мовъ жива стоить передо мною зъ своїмъ тихімъ поглядомъ, привітною ласкавою мовою!

Кажуть люди, буцімъ Наталѹ зробилася русальною; що дехто и бачивъ, якъ у місячну та зоряну нічь, ніби вона виходить пзъ озера, та сїда на березі чеше свої довгі коси, плетє вінки зъ барвінку, стїха співає, и годїє рїбку жовтєнькимъ пісочкомъ; а по вечерній, або ранній зорі, скликає птицю на кормъ, а та летїть до неї зó всіхъ країнъ; сїда коло неї, вьетьця, плещетця одъ-того, буцімъ, на озері й дичини багато. А въ тёмну нічь, та щє въ бурю, буцімъ, Наталѹ хóде по óзеру та втихомирює хвилі, щóбъ не викинули рибини на берегъ; щóбъ не рознесли гнїздъ бóжої птиці, не залили бъ їхъ манєнькихъ дітокъ; и мають тоді по вітру, неревїтнї барвінкомъ, роспущенні густі коси; зорями горять її очі, а сорóчечка місячнимъ світómъ сїє... На зїму жъ, буцімъ, Наталя становитьця лебддо и лїне на Кўбань, де впьать рóбитьця русальною; а на ту пору й Михайло, що за грїхъ життїя зъ невїрою, пасе, кажуть, по високихъ гóрамъ, зарізанихъ впнїъ коней, гоне свїй табунъ, тежъ до Кўбані, и тамъ вони стрічаютьця, та не видїма сїла діле їхъ рїчкою и держе врїзъ; ходять вони по берегу безъ мови, безъ привїту та простягають руки одно до друго-го; а настанє весна, то Наталѹ, буцімъ, то зновъ вертається на озеро, а Михайло гоне свїй табунъ въ високїі гори... И такъ вони будуть зходитьця покїль не вимре все одрóдде Михайлове, що приживъ зъ нєхристкою.

Я сєму повіданню не дуже йму вїри; за Михайла ще не скажў, не знаў! а що Наталѹ, хочá й втопилася, — такъ її жъ довели до того, та такї й святий хрєсь бувъ на нїй; я се добре знаю! а що дичини багато на óзері, — то я не даю її бити... Наталѹ була така жалїбнїця, — побáче було кровъ, вже й слєзи на очáхъ!... А óзеро любїла, — що й вїкъ свїй дївчїй у нєму втопила!.. Тимъ-то й зоветьця воно Наталъ-озеромъ...

Модєстъ Дїмськїй.

7 октября 1861.
Хорбль.

ЖИЗНЬ ВЪ ОДНОМЪ СЕЛѢ.

Село »Непроході-Лісъ», въ которомъ мы поселились, тянется на пространствѣ пяти верстѣ надъ покатостью крутого берега широкой логовины. Въ недавнія еще времена; здѣсь, какъ видно, была прекрасная рѣчка, а теперь — болото; оно образовалось отъ запруды, и поросло *лепехою* и *очертожь*: по берегу растутъ осина и молодая береза.

Тараны и Половины составляютъ главныя фамиліи села Непроході-Ліса: вѣроятно, съ нихъ первыхъ началось село, а потомъ уже другіе лѣзли свои хаты, какъ ласточкины гнѣзда, по окраинѣ рѣки. По правой сторонѣ нашей усадьбы была Таранівщина, по лѣвой — Половіновщина. Мы жили въ самой срединѣ села. Земля, на которой стояла наша усадьба, не пахалась тридцать лѣтъ и никѣмъ не была занята. До нашего поселенія жилъ здѣсь козакъ Гойда; послѣ него только и осталось слѣда что вышнѣвый запущенный садъ и чуть замѣтные два мѣста, гдѣ стояли хаты. Въ память Гойды мы назвали свою усадьбу Гойдалівщиною. Это самое лучшее и дорогое мѣсто въ степи. Задняя сторона нашей усадьбы примыкаетъ одной стороною лѣса къ логовинѣ; съ правой стороны открывается видъ на рѣчную заросль, за которою виднѣется большой лѣсъ, — и открывается часть *леяды* (рощи) и *стапу* (пруда) Тарановъ; сюда выходятъ ближайшія сосѣдки, съ коромыслами, на плечахъ, мыть бѣлье; и часто, съ появленіемъ ихъ, изъ высокой осоки съ крикомъ подымается вверхъ стадо дикихъ утокъ и цапель; невозмутимою остается бѣлая стая домашнихъ гусей, но не надолго. Вслѣдъ за сестрами и матерями, съ веселымъ смѣхомъ и крикомъ, прибѣгаютъ къ пруду дѣти и начинаютъ бросать на гусей комками земли и палка-

ми. Недовольная стая выходитъ на берегъ: гуси сычатъ, гергочутъ, протягиваютъ и наклоняютъ голову до самой земли, и, наконецъ, гонятся за мальчишками; но видя ихъ неотвязчивость, съ гнѣвнымъ крикомъ снимаются и летятъ въ село, гдѣ раздѣляются уже на партіи и — по домамъ. По правой сторонѣ отъ просѣки полосой потянулся лѣсъ изъ дуба, бѣлыхъ тополей, огромныхъ дикихъ грушъ, березъ и дикихъ вишенъ. Лѣвая сторона нашей усадьбы, къ Половинновщинѣ, открыта на село и вѣтряныя мельницы; а передняя ея сторона глядитъ прямо въ необозримую глубину степи и на *моилы* (курганы), величественно поднимающіяся подъ зеленымъ покровомъ. Налюбоваться нельзя вдоволь этимъ мѣстомъ! Средину нашей усадьбы пересѣкаетъ чудная, цвѣтущая долина, и идетъ почти до самой левады Тарановъ, въ видѣ пестраго пояса. Чтѣ за свѣжесть шелковой травы! чтѣ за ароматъ въ воздухѣ. Однимъ словомъ, она у насъ слыветъ за преддверіе рая. А когда, поворотивъ по долинѣ влѣво, вы входите въ гущину лѣса, просто чтѣ то обаятельное! Васъ охватываетъ разомъ ароматическою свѣжестью, провожаетъ пѣнье соловьевъ, воркованье дикихъ голубей, шумъ листьевъ и тихое колебанье стройныхъ деревьевъ. Право, тутъ чувствуешь себя обновленнымъ, блаженнымъ. Не хочется уйти отсюда; какъ бы удерживаютъ теплыя нѣжнѣйшія объятія. Мы назвали это тихое, безмятежное уединеніе *раемъ*. Въ палаткѣ степной зной чрезвычайно пріятно туда удалиться. Часть долины, граничащей съ усадьбой Тарановъ, была у насъ подъ огородомъ — благодатная земля! Все у насъ всходило и выростало превосходно. По преданью, на этомъ мѣстѣ родилась такая морковь, что лопаткой вырывать нельзя было, — ломалась: такое все было громадное! У насъ арбузы были въ 20 ф., дыни въ 18 ф., огурцы простые въ $\frac{3}{4}$ ф. Крымская рябина, бѣлая акація, демянки и хито все это росло отлично, безъ пособія парниковъ и ученыхъ садовниковъ.

Всѣ обычаи, вся бытовая обстановка въ селѣ Непроходи-Лісѣ тѣ же, чтѣ и во множествѣ другихъ нашихъ селъ; но — увы! — и этотъ закутокъ отчасти не спасся отъ вліянія непрошенныхъ, коварныхъ, гостей. У нѣсколькихъ женщинъ — я замѣтила — не было уже нашей поэтической простоты и женственности, которую всего болѣе тутъ, въ захолустѣ, и ожидаешь встрѣтить. Много надѣлали зла, въ продолженіи нѣсколькихъ лѣтъ, кочующіе въ окрестностяхъ ремонтѣры и барышники, выкармливающіе ежегодно огромные табуны лошадей на широкихъ степяхъ. вмѣстѣ съ травой, они вытравили нѣсколько дорогихъ

для насъ сельскихъ цвѣтковъ п. вытравля наше хорошее, по-сѣяли свое — чужое и дурное. Чистый украинскій языкъ и задушечно-вѣжныя пѣсни у многихъ смѣнились искаженнымъ *московскимъ*; на-мѣсто нашей обычной застѣнчивости и сдержанности появился, совершенно противный намъ, солдатскій разгулъ и удалъ. Хотя народъ нашъ и неподатливъ, но эта зараза овладѣла въ некоторыми слабыми личностями и физически и нравственно. Въ повятіяхъ, рѣчахъ и смѣхѣ появилась пренепріятная разладца; это никогда не созвукнется съ соловьиной пѣсней, съ вишневыми садами, съ *запахными* зельями, ни съ нашими, полными глубокой любви и тоски, думами-пѣснями. Иногда мнѣ случалось слышать поселянку, поющую *польку* вмѣсто *козачка*; но все хорошо на своемъ мѣстѣ: я съ удовольствіемъ готова слушать а в.-русскую пѣсню, но чтобы пѣлъ ее не иностранецъ. Одежда здѣсь не подверглась, однакожъ, чуждому влиянію: чисто-украинская; въ некоторыхъ семействахъ сохранились даже *кѹтуши*.

Вышивками на рубашкахъ здѣсь щеголяютъ; *мережки* и глзль бѣлыми нитками великолѣпны, а красными и синими нитками, какъ вездѣ, въ другихъ украинскихъ селахъ, здѣсь не вышиваютъ. Здѣсь говорятъ: *Дурниця! Се тільки дітямъ цицькувати.*

Въ первые годы нашего пребыванія въ Гойдалівщинѣ, мы (насъ было всего двое) жили въ простой хатѣ, которую выстроили надъ самой дорогою. Она стояла въ углу усадьбы, къ лѣвой сторонѣ, т. е. въ сосѣдствѣ съ Половнами. Мебель наша состояла изъ *пола* (родъ широкихъ наръ, у самой стѣны), стола, лавокъ и двухъ креселъ, и еще три полки; на двухъ изъ нихъ помѣщались книги, а на одной — яблоки и груши для запаха и для крестьянскихъ дѣтей. Мы вели очень простую жизнь. Съ восходомъ солнца вставали, гуляли, читали, занимались садоводствомъ, цвѣтами, *огородинной*, птицей и пособляли больнымъ по лѣчебнику, большею частью простыми домашними средствами. Это помогло намъ сойтись съ народомъ; сперва насъ дичились, потомъ полюбили.

Первое удачное наше пособіе было сосѣдкѣ Таранихъ: у нея распухли ноги, и при всемъ этомъ она, несчастная, должна была носить воду на гору изъ *критицы* (родника) (Тараниха была бѣдная вдова и у ней одна дочь). Я дала ей совѣтъ по домашнему лѣчебнику, и успѣла ей помочь. Какъ она была рада! Съ этого начались и дальнѣйшія наши знакомства. Она трубила вездѣ, что я — *чарівниця*, и этому охотно вѣрили, видя ея здоровою. Вскорѣ къ намъ стали обращаться не только изъ нашего села, но

даже изъ окрестныхъ. Ранней весной, когда заливало болото, къ намъ приплывали въ чолнахъ, переходили въ бродъ, прїѣзжали и приходили пѣшкомъ. А одна бѣдная, опухшая женщина, приползла къ намъ за версту: она не могла ѣхать. Эти бѣдные люди не умѣли помогать себѣ никакими средствами, не собирали никакихъ полезныхъ травъ (что въ другихъ мѣстахъ на Украинѣ всегда дѣлается на *Симона-Зилота*: дѣвушки и женщины гурьбой отправляются за зельями въ лѣса, въ поля, — хотя этотъ день и не празднуется); у здѣшнихъ были только душистые травы для мытья головы: любистокъ, васильки, мята, рута для *вілець* и проч., но и то рѣдко: и то, гдѣ много дѣвчатъ въ семействахъ, и оно зажиточное. И такъ они оставались безъ всякихъ лечебныхъ пособій. Городъ въ 35 верстахъ, идти къ лекарю далеко, да и съ какими средствами? чѣмъ заплатить? чѣмъ прожить? какъ оставить семью? хозяйство? Естественно, что они рады были мнѣ какъ рѣдкой находкѣ и преувеличивали мое простое знаніе до чародѣйства. Сильно больныхъ, которымъ нужна была строгая діета или строгій уходъ, мы брали къ себѣ. Одна дѣвочка, которую девять недѣль была лихорадка, такимъ способомъ скоро у насъ оправилась. Несчастную женщину, которая приползла къ намъ, мы тоже оставили у себя. Она сдѣлалась больна больше отъ тягостей жизни, отъ заботъ, отъ того, что ей нечего было ѣсть. Мужъ ея — пьяница, какъ люди крайне-бѣдные, они даже не имѣли собственной хаты и жили въ *підсусідкахъ* у одной доброй, превосходной старушки, которая не требовала ея къ себѣ на работу, а ходилъ только мужъ, когда бывалъ трезвъ. Но на рукахъ у нея оставалось двое дѣтей; одному было уже по третьему году, но она еще продолжала кормить его грудью, потому что нечего было больше ѣсть: мужъ все пропивалъ. Съ опухшимъ тѣломъ, въ лихорадкѣ, тяжело (говорила она) и воды принести, а не то что варить, хоть бы и было изъ чего. «А хлопѣць (продолжала она) изъ мене душу тягне, істи хоче, а въ мене мѣчи нема; чоловікъ же пьє, та гуляє.» Я рѣшительно приказала ей оставить кормить здороваго мальчика, а старшему ея сыну велѣла ходить къ себѣ за готовой провизіей. Ее оставила я у себя, чтобъ она отдохнула. Проживя у меня двѣ недѣли, какъ она сдѣлалась весела, какъ пободрѣла! Опухоль по немногу начала спадать, — и какъ она была счастлива! Спокойная жизнь, чистый воздухъ, хорошая легкая пища помогли ей. Вылдетъ, бывало, на солнышко, ляжетъ на мягкой муравѣ и грѣется. «А въ мене,» (говорить) «в сонця не було: у паніі на прїзбі такъ сіро! Охъ, спасібі вамъ; одішу я

теперь за всі годѣ; не робѣта, а заботѣ крушить чоловіка. « Старшій сынъ ея часто бѣгалъ къ матери провѣдать, и пообѣдать. Двѣ недѣли спуста, бѣжить онъ по саду не *стѣжкою*, а какъ пошло, не чуя подъ собой земли. Вбѣгаетъ въ хату запыхавшись и говорить: »Мамѣ! бѣтько півня зарізававъ и зівівъ; и тебе звавъ, щобъшла до-дому жить.» Она не пошла; она рада была сколько-нибудь отдохнуть отъ тяжкаго бремени — отъ вѣчной думы о завтрашнемъ днѣ; кромѣ того, здоровое дитя видимо свѣдало ея здоровье, а куда скрыться отъ него? Вѣчная тоска о дѣтяхъ ни на минуту не давала ей покою; а м. т. даже слабой надежды на исходъ изъ тяжкаго положенія не было... Она радовалась, что мальчикъ отвыкнетъ отъ нея, и начала чувствовать себя лучше. Иногда не лекарство нужно для избавленія отъ недуга, — нужно только отворотить глаза отъ того, что ложится на душу тяжелымъ камнемъ. Дитя ли ей не мило! но оно свѣдало ее. А когда она бывала здорова, чегѣ бы она не свѣдала для него! Для полнаго выздоровленія ей нуженъ былъ по-крайней-мѣрѣ цѣлый мѣсяць спокойствія, чтобы сколько-нибудь освѣжить ея силы, подавленные гнетомъ жизни.

Но вотъ — чрезъ нѣсколько времени сынъ ея снова возвращается въ слезахъ. «Бѣтько мене побивъ и каже:— якъ заразы не прийдешъ, то й тебе побье, а самъ збираетця на косовицю: голова приходивъ заганявъ, щобъшли на казну косити, кудисьдалеко.» Не успѣлъ мальчикъ добѣжать до-дому, какъ мужъ несчастной пришелъ самъ съ плетью... но его не допустили.

Она еще не могла ѣхать; она все еще болѣла, и вотъ снова поползла домой — хаты и дѣтей досматривать. Отправляясь она благодарила меня за то, что я избавила ее отъ чумы. Такъ она назвала своего пьянаго мужа. «Бѣдна мой голобочко!» продолжала она: »хотѣла вамъ, пані, подарувати півня... и послѣднѣго чоловікъ зівівъ!..«

Дѣти, то крикомъ, то просьбами, порядочно мучили ее; къ тому жъ—то не по силамъ подыметъ, то постоянная нищета на глазахъ: »и те уробити (какъ она говорила) трѣба, и друге; а тутъ и підсосідкамъ завидно, що старá пані, спасибу їй, мені такую увагу робити и не зовѣ мене на роботу, ляютця: ми, кажуть, твою роботу робимо.» Все это тяжело падало на ея душу. Лекарства, которыя я ей носылала, она принимала не вдругъ; а раздѣляла на нѣсколько разъ. »Такъ мені гáрно! Щѣ ковтну трѣшки, такъ мнѣ й полѣгшає.» Но чрезъ нѣсколько времени, она начала все безразлично ѣсть: и лѣсныя груши, и грибы, и другое

неудобоваримое для ослабѣвшаго желудка... И вотъ, мужъ ея, возвратясь домой, вскорѣ послѣ того пришель къ намъ—просить досокъ на гробъ!.. Онъ не тужилъ за женой. Скоро опять женился. Онъ пересваталъ всѣхъ на своемъ селѣ, но ни одна даже бѣдная вдова, не рѣшилась раздѣлить съ нимъ кусокъ хлѣба. И такъ, онъ женился на какой-то вдовѣ въ чужомъ селѣ;—а известно, у насъ это большой позоръ—не найти себѣ дружины въ родномъ селѣ. Дѣти не любили ни отца, ни мачихи: разбрелся. Старшій въ погоничи, тотчасъ же послѣ смерти матери, пошелъ, а меньшой жилъ больше у *дядька*, пока не подросъ, а потомъ и совсѣмъ оставилъ ихъ, хотя и отецъ и мачиха желали одного изъ нихъ имѣть при себѣ какъ попѣхача, какъ работника. Невольно приходила на мысль та украинская пѣсня, въ которой отецъ, второй женидой своей, разогналъ дѣтей изъ родной хаты, и не найдя во второй женѣ прежней любви, началъ тосковать о своихъ дѣтяхъ, ходилъ и зазывалъ ихъ къ себѣ:

Ходить бѣтько по вѣлу,
Кліче дѣтей до-дому:
—Идѣть, дѣти, до-дому,
Не буде вамъ розгону.—
»Живи, татю, якъ самъ знавъ,
Коли ти насъ розігнѣвъ.

Ни одно изъ его дѣтей не воротилось. Они довольно натерпѣлись отъ него и при жизни матери; но та своими ласками смягчала его нестерпимое обхожденіе.

Мы часто дѣлали прогулки въ степь. Верстахъ въ трехъ отъ насъ есть дикій, вишневый садъ и молодой густой лѣсъ; туда нужно спускаться байракомъ очень красивымъ, поросшимъ превосходной травой и шиповникомъ; онъ весь въ цвѣту; запахъ дикихъ цвѣтовъ такъ и обдавалъ насъ.

Еще было и другое любимое мѣстечко: въ степи же, полянка, окруженная небольшою полосой вишенъ въ видѣ вѣнка. Въ срединѣ его, на полянѣ, растутъ чрезвычайно крупныя *половники* (клубника) и *ожина* (ежевика). Прелести вишневыхъ деревъ, весной, когда они въ цвѣту, потомъ усѣяны ягодами, а потомъ вволгами и скворцами, и оживлены ихъ капризнымъ неуволгимъ какъ музыка Шопена пѣниемъ, я не берусь описывать. Все это можно вообразить и почувствовать, долго вглядываясь и вслушиваясь. Иногда мы здѣсь пили чай, почти потонувъ въ высокой густой травѣ; наше общество составляла добрая, единственная наша знакомая, старушка Терещиха и ея сынъ, надѣлявшій насъ дичью;

мы вмѣстѣ варили себѣ косарскую кашу. Это мѣсто было такъ близко, что мы ходили сюда пѣшкомъ, черезъ баштаны и черезъ волнующіяся поля, покрытыя рожью, тяжелымъ золотистымъ колосомъ, какъ-то особенно звучавшимъ при малѣйшемъ вѣтрѣ; насъ встрѣчало пѣнье перекликающихся перепеловъ и вьющагося въ воздухѣ жаворонка; такъ полно всего прекраснаго разомъ, что какъ-то дѣлалось даже совѣстно одному всѣмъ этимъ пользоваться; подѣвлялся бы съ кѣмъ-нибудь далекимъ! Чтѣ за воздухъ благоуханный, чтѣ за раздолье! Какой роскошной пеленой раскинулась передъ нами степь. Какое приволье! Боже мой! Съ какою радостью удавлялъ бы этого простора и цѣлебнаго воздуха какой-нибудь жертвѣ городской жизни, въ родѣ несчастнаго Акакія Акакіевича!..

Продолжая свою прогулку мы миная ниву за нивой. Вотъ полоса льну, — голубаго какъ небесная лазурь; вотъ кусокъ проса съ роскошными кистями и игрой красокъ, мѣняющихся какъ хамелеонъ: вотъ фіолетовый, вотъ золотой, вотъ зеленый, масаковый. Тутъ ряды подсолнечниковъ потянулись, какъ золотая нить; тутъ картофель отдѣлилась отъ всего своей матовой зеленью; наконецъ вотъ и широкое привольное пастбище. Время жаркое, — полдень; скотъ нашъ весь поконится и пастуха нашего въ травѣ не видно. Когда мы приблизились къ своему стаду, то чумацкіе волы *голубий* и *зеленый* и *мѣлаа*: (съ такимъ названіемъ они и куплены), также и другіе безъ названій приподнялись съ своихъ мѣстъ; за ними телята, коровы, лошади, и длиннымъ рядомъ побрели по степи и шли прямо къ намъ на встрѣчу. Точно встрѣчали Адама и Еву въ раю! Молодые жеребята весело рѣзвились по степи, а все остальное протягивало намъ свои морды. Телята лѣзли въ карманъ за хлѣбомъ; волы, коровы протягивали свои мокрые, добродушныя морды и сощѣли ужасно, выражая этимъ свою признательность и желаніе получить изъ рукъ огурецъ или яблоко. Лошади фыркали и тоже сунули свои красивыя головы. Съ какимъ изумленіемъ приподнял голову пастухъ, спавшій въ высокой травѣ, и не нашелъ возлѣ себя своего стада!

Весну, лѣто и осень мы жили въ селѣ. Во время разныхъ построекъ, мазанокъ и лѣченія, мы познакомились болѣе съ своими избранными, лучшими сосѣдками. Нѣкоторыя личности мнѣ хочется описать почти ихъ собственными словами. Иногда, очень пріятно, наполнял наше время странствующій кобзарь Архипъ, съ своими прекрасными, заунывными пѣснями и грустными разсказами о своей жизни и объ измѣнчивости всего на

землѣ (1). Когда онъ, бывало, поетъ, то у нашихъ воротъ непремѣнно собиралось общество душъ изъ 20 поселянъ. Старого и малаго трогала родная пѣсня, брала за самое сердце! Этотъ, уже разбитый, дребезжащій, но чистый, голосъ еще казался лучше и меланхоличѣе вдали. Я часто уходила въ райскую долину и слушала его, сидя на пригоркѣ. Слышались рыданія, жалобы, — сопровождаемыя игрою кобзы. Нѣкоторые изъ его слушателей плакали. Дочь Архипа, 7-ми лѣтъ, его *поводирка*, между-тѣмъ, тутъ же съ крестьянскими дѣтьми игралась въ куклы и пересыпалась пескомъ.

Вотъ еще одно изъ воспоминаній сельской нашей жизни. Вечеромъ, спящъ мы въ своей хатѣ, надъ дорогой, отдѣленной широкимъ и довольно глубокимъ ровомъ. Всѣ люди наши ушли уживать въ другую хату, помѣщавшуюся, пока, на другомъ концѣ усадьбы, такъ-что еслибы мы и кричали, то голосъ нашъ не достигъ бы ничьего слуха.

Я сидѣла у самого окошка; передо мной горѣла на столѣ свѣча; я что-то работала; товарищъ мой лежалъ на *полу*. Вдругъ—слышу издали лѣнливое скрипѣнiе воза и обычное—*цобъ, зе, зе—ей*; потомъ затихло. Потомъ я слышу, — кто-то карабкается по рву и обваливается; я думала, собака, но нѣтъ: слышу тяжелые и усиленные попытки взобраться на ровъ: слыбъ это былъ человекъ, то для этого есть ворота въ пяти шагахъ отъ хаты. Мнѣ сдѣлалось даже страшно. Что-то тяжелое рухнуло въ ровъ и земля оборвалась и посыпалась... Слышу — еще одно усилiе; обращаюсь—человекъ уже у окна; вижу страшно загорѣлое лицо, усы, красные большiе губы; смѣющiйся открытый ротъ и зубы прижавшiеся къ самому стеклу моего небольшого окошечка. Страхъ обнялъ меня: что за привидѣнiе! Вдругъ какъ гаркнетъ: *добрый-вечеръ!* Я вся вздрогнула »*Пустишь у хату, багачу взять люльку запалить.*« Надо пустить. Мой товарищъ взял свѣчу и идетъ ему на встрѣчу: я вслѣдъ за нимъ. Отпираемъ дверь; входитъ мужчина — высокiй, загорѣлый, запыленный, въ высокой шапкѣ, которую онъ посвѣшилъ снять. *Видло* торчитъ, — видно — чѣмъ-то наполнена крѣпко: *пуга*, перекинута черезъ плечо, таянется по землi; *люлька* въ рукахъ и кожаный *гаманецъ* съ табакомъ. Онъ не вошелъ, а скорѣе ввалился огромнымъ, съ запахомъ дѣгтя, *чоботьями*. *Халавы* широкиа, длинныа,

(1) См. въ Запискахъ о Южной Руси, изданныхъ г. Кулишемъ, въ 1856 году, т. I, стр. 8. *Разказы Архипа Никоненка о себѣ-самомъ.*

внизу сапога образовавшія нѣсколько глубокихъ складокъ, куда наблосъ столько пыли, что можно бы было вспахать и посѣять. Я обратила особенное вниманіе на сапоги: хорошими сапогами, изъ достатку штымп, выражается *заможность* козака.

Увидавъ насъ, чумака остановился и подался назадъ отъ удивленія. Началъ кланяться и извиняться: *»Простіть; може, я що лишне сказавъ, або зробивъ що незвичайне!»* Мы его успокоиваемъ. *»Я дивоож дивувався,* продолжалъ онъ, *що се таке?* Тридцать лѣтъ пустувала ся земля. Ихавъ я у Крѣмъ за рѣбою, зоставивъ пѣстуку: Теперъ, повертаюсь відтіль — и хата стоить и огонь горить. Я думавъ, чи не морѣка се мені. Ніякі хати такъ швидко, здається, збудувати не можна, а се видно той скѣрбъ показався, що козакъ Гойда тутъ схоронивъ; піду, думаю, доторкнѣсь. Прийшовъ близьче, бачу — и люде тутъ. Простіть, будте ласкові; я думавъ, що тутъ такъ хто живѣ. Сь этимъ онъ очень быстро откинулъ полу відлоги, опустилъ свою руку въ карманъ и оттуда вынулъ рожѣтъ съ табакомъ, изукрашенный рѣзьбой; одоткнувъ его, обратился къ моему товарищу: *»кѣте табѣки,*« но мой товарищъ отказался; онъ поклонился и ушелъ. Мы опять услышали медленно-тяжелые шаги воловъ и его *гей ге-ей!* На другой день, онъ по селу говорилъ, что ему совѣстно, что, можетъ быть, онъ что-нибудь *незвичайне* сказалъ.

Тѣснѣйшее мое знакомство было съ Степанидой и Катериной — двумя молодыми солдатками; онѣ были между собой въ самыхъ дружескихъ отношеніяхъ и вмѣстѣ приходили къ намъ зарабатывать. Мы нанмали ихъ обмазывать хаты, снимать вишни и т. п. Однажды, Степанида была въ грустномъ настроеніи, и начала вспоминать свое дѣвичество и вообще перебирать свою жизнь. Постараюсь передать ея рассказъ слово въ слово, ея украинскою рѣчью, ничего не прибавляя и не прикрашивая.

Усе тіі, що птвѣ — гуляти,
Та нікому сиротині порадоньки дати.

»Булѣ я крепѣчка, менѣ бѣтко викупивъ изъ неволі; хоршій чоловікъ изъ козаківъ трапився по сѣрцю — вінъ насъ и одруживъ. Любощі якъ сонъ; не заісі, не заспншъ; разъ чоловікъ рѣдитця, разъ и любять... Недѣвго я пожила зъ нимъ на волі и криламъ не дали розмахатись. Вбѣгла разъ хѣтко Кѣтры у хату да и каже: «отгѣкъ, стрнице! Наші хлопці покидали чубі!» Трохи згодомъ забрали и мого... Черезъ чотирі місяці, Богъ давъ мені антиву, утіху, розвагу мою. Оце, було, все не самѣ я въ хаті:

чи що́, то до єго й гомоню́. Вово́ до мене й одзива́ється. Чи про ба́тька що згадаю́, якъ то вінъ тамъ на чужій стороні́ въ тяжкій нево́лі оберта́ється, а вово́ мені малее́ плентає́ рученятами: гу, ка́же, агу́! — рада́ я! Коли́ сміюся, а коли́, якъ тяжко, то й гиркими́ обіллюся́. Тепе́рь вово́, мой дитина́, и помага́є мені́; оце, чи до овечокъ́ рано вста́ть—подоі́ть, чи до ота́ри одігна́ть, вово́ не заспи́ть, мисі́ й збу́дять; чи на жнива́ пойдю́ и єго́ візьму́, накинувши́ коли́ску на плече́: вово́, моє́ се́рце, не да́сть мені́ й по́статі дойти́, уже́ й гука́є. Піду́—єго́ погоду́ю, погомоню́ й оддйшу́. Моє́ діло мені́ круши́ло, а ту́га насе́рдна... Коли́-то я єго́ побачу́! Жду́ не джиду́сь, якъ обвесе́ні ла́стівки... отъ, и на волю́ ви́хопилася́... мовъ́ изъ огню́ да въ по́ломья! Бже́! якимъ́ пітомъ́ ба́тько облива́вся, корпуючи́ ту ко́пійку за мою́ ду́шу! Одру́житися вдру́ге зати́вся, а ще́ такий жва́вий, що́ лу́чше всякого́ первоцві́та, се́рдешний!.. Не хочу́, ка́же, парувати́сь, а хочъ́ одну́ ду́шу я самъ́ віратую́; а то́ — поки со́нце зйде́, роса́ й о́чі ви́бє; нехай́ хочъ́ на ону́ку поста́влять ко́роговъ́... да й ви́зволить мені́. Звісно́, всі ми во́лі жда́ли, якъ во́ронъ кро́ві. А вже́, якъ кому́ на сімъ́ світі́ не тала́нь, счастья́ до́лі нема́, то чи́ й купи́шь;... а якъ кому́ на добро́ кладеться́, то й на сыйку́ прядеться́... Я все́ журю́ся... Такъ́ журба́ й претця́ въ ха́ту; здає́тця, ажъ́ оселя́ підійма́ється отъ́ поту́ги. Здає́тця, якъ́ би я не ході́ла тогди́ Га́лею, якъ́ бра́ли мого́ Мико́лу, уби́лася би, або́ втопи́лася... у́пину се́рцю не було́, хо́доромъ́-хо́доромъ́ вилось... Вінъ́ ка́же: не журі́сь, та догляда́й дитини́; а у са́мого се́рденько́ якъ́ рибонька́ на ўдоньці́ трене́четця́. Ми більшъ́ нічо́го не сказа́ли одно́ одному́. Такъ́ ва́че у мене́ зъ живо́ї се́рце вірвали́... До сусі́дъ я не вчащаю́, и до мене́ одна́ Ка́тры частішъ́ довідує́тця. Мій чо́ловікъ у москаля́хъ, и її́; у її́ дво́є діто́къ, у мене́ одно́: такъ́ и тішемось́ зъ лихо́ю годивно́ю попола́мъ. Усі́ коза́чки — дівча́та мисе́ тепе́рь цураю́тця, гримаю́ть, а ніхто́ вже́ якъ́ їх ма́теркі, тіткі́. Вінесло́, ка́жуть, тебе́́ изъ́ кріпа́цтва! щобъ́ тобі́ до-віку́ було́ тамъ́ сморцко́мъ сиді́ти! що́ жва́вого козака́, ка́жуть, одби́ла. А пе́ршъ у-ку́пи, було́ якъ́ вірвусь, гу́ллемо, ба́йяси то́чимо, на Вели́коднихъ́ святка́хъ у хре́щяка п въ́ ворона. Бі́жимо́, було́, узя́вшись за ру́ки, черезъ́ усе́ село́, мовъ́ вінокъ́ хто роспу́стивъ, такъ́ ті дівча́та, ма́ючи всякимъ́ цві́томъ — плахта́ми, запаска́ми, сте́жками: Ча́сто було́ ростру́сять бага́то квіто́къ и всякого́ запашного́ зі́лля, по село́́ бі́жучи́, мовъ́ спра́вді зъ́ вінку́ позбива́лось: а шарубо́цтво, зачу́вши на́ши співи́, повпхо́дять на коло́дки: такі́ огря́дні, да одя́гні, чо́рнобро́ві, да хоро́ші якъ́ оди́нь. Пнколи́ кві́ткі пуска́ють намъ́ у за́пуски, а хто́ якъ́ кого́, то й влу́чить въ́ дівчину́, да ка́жуть: эс

моя сѣжена загубила квітку, а се, каже, моя, а третій собі. А якъ хто, то й підніме та заткне за шапку та посли й допитується, котра згубила. Жарту, сміхи поводивсь. Якъ який дівку любить, то й гроші дає, щобъ музику наймали и танцювали... Оце жъ було и на Різдво вкуні колядуємо: я, було, усє березою.—Ну-бо, кажуть дівчата,—ті починай: у тебе гóлосъ мовъ дзвіночокъ. Я почну, а вони й підхоплюють. Було, хочъ у чому, — я передъ веду; и на весілляхъ, то я — цєрша; даромъ, що въ кріпацтві була, а гóлосъ викохався... А тепєрь ся береза скоро пзъ корєня звалитця!.. А у цєркву якъ увійду, то тільки глипъ — глипъ на мене; очі тії, якъ стріли, проймають: то одна, то друга, а матірки и поодвіртають: а я підъ собою и землі не чую; свічки хочъ передо мною и миготять, да такъ и вєрнутця колесомъ. Сиріцтво моє... нікому заступітися.

«Якъ не брали щє мого Макара у москалі, то й гóре не въ гóре. А то—у цєркву йдєшь, а нóги трусятця, якъ у злодія. Да я вжє за сїмъ и не тужу: загубивши гóлову, по волóссямъ не плачуть. Наліотця очі жаромъ та й байдуже: іноді, підъ хустину глянупу,—вонó мнї усміхнєтця, мовъ сòбєчко зійде,—такъ мені и одилє одъ сєрця. Перемагаюся, було, усє єго ждучи. Здаєтця, усї вікна иопроглєжовала, єго визпраючи... Бóже! хочъ-би гóлосъ подавъ... Катря вбїжить, погомонїть, менє розважить: а кріпачки хочъ би одна, такъ якъ и козачки: сєрдятця... тákъ-то мій Макарь усїмъ полюбївся; красá на все село... трєба жъ, — мнї улавъ! »Бачъ,« кажуть: »батько заможний, дакъ вона заразъ и відпирогорилась відъ насъ; ми вжє її не рівня; вона вжо нашої гуги, болячокъ насєрднихъ, и не збагнє... А якъ забрали въ москалі мого чоловіка, то лякали, лякали менє: юсь повєрнитця зъ москалів!... вінъ її, замісь зозулі, накує удóдомъ. А вжє бъ, кажуть, крепака одъ жінки не оддалі бъ. И батько бъ її у латкахъ да въ постóляхъ не ходївъ, — заробітки цілі бъ були. Дóбре,—кажуть,—що шовкові брови удалїсь, ходá павліна да видъ королївськїй,—дакъ и козакá доскóчила!... А про свою матіръ и забула?»

»И не ходять, и не ходять до мене...» Не хотїла, кажуть, нашої дїшти тяготи! Мати її не ділїла? що у приболі и її саму пзъ поля, на панщїні знайшовши, притєлющїла, — де скóкомъ, де бóкомъ та підбїгцемъ, — несла навманя, то чєгерняками, то по-підъ тїнню, щобъ люде не назїрили... и душєю, мóже, тогó тákъ скóро наложїла. Тепєрь понадєся чóртові на волóву шкўру, а тоді бъ Богъ спасъ... ангеломъ би понєслась твоя душá на нєбо, ти бъ

своё тутъ одслужила... Нехай же теперь погуляе на волі... порадуетца, черезъ тінъ, якъ ми хляёмось!»

»Оттакъ усі менѣ докаряють и цураютца. Одрізана скіба одъ хліба,—уже не притұлшшъ!.. Я вже на іхъ и не дивлюсь и не змагаюсь: ми все собі у-двохъ пзъ Катрею.»

Мѣсяцевъ черезъ семь послѣ моего пріѣзда въ Непроході-Лісь, дитя у Степаниды зоболѣло. Наступила глубокая осень... Послѣдніе остатки желтыхъ древесныхъ листьевъ вѣтеръ срывалъ и вертѣлъ, съ непостоянствомъ, въ воздухъ, и разносилъ ихъ по всему двору. Чѣмъ-то грустнымъ, безотраднымъ повѣвало на душу. Длинные, темныя ночи, вой волковъ, лай волчонятъ и собакъ, на разные голоса, и вторящее имъ дикое завываніе вѣтра. Вокругъ, куда ни глянь, все подернуто печалью... Пѣсни на селѣ замолкли; группы сребристыхъ тополей, дубовъ и березъ, нѣкогда прекрасныхъ, стояли потемнѣвшими остовами, какъ что-то зловѣщее. Надъ крышами подымались столбы дыму; хаты унизились разными приготовлениями къ зимѣ. *Капустинный листъ*, на длинныхъ шнуркахъ, виситъ большими *пѣзками* подъ соломенною кровлею, будто сердито-вахлобученной шапкой; тамъ же кална, повязанная пучками; *кѣпки* (кочаны) кукурузы, въ видѣ бахрамы, вокругъ хаты; все отцвѣло; даже дѣвчата казались отцвѣвшими, отжившими. Пѣсня слышалась очень, очень рѣдко, гдѣ-нибудь на огородѣ, у запоздавшихъ только хозяекъ. Но къ полудню, съ появленіемъ теплыхъ солнечныхъ лучей, дѣлалось веселѣе; тогда люди становились не такъ похожи на неповоротливыхъ медвѣдей и на сычей. Хаты, уже поновленные и вымазанные къ зимѣ,—сіяли подъ изморозью на солнцѣ.

Въ такую осень, въ такой прекрасный день, я пошла довольно рано, по-надъ крутымъ берегомъ шпрокой котловины, къ своимъ больнымъ и знакомымъ. И люблю заходить въ хаты моихъ землячекъ: у нихъ такъ хорошо! Лѣтомъ онѣ готовятъ себѣ обѣдъ въ сѣняхъ, если не на открытомъ воздухѣ, въ устроенной вѣско ромаленькой печкѣ на одинъ казанокъ; — оттого хата—какъ цвѣтникъ. Чисто, свѣтло, свѣжо; образа обрамлены шптымъ рушникомъ и въ цвѣтахъ; *сволокъ* тоже украшенъ эсохшими гвоздиками. На сѣняхъ наивныя картины религіознаго и юмористическаго содержания в *рушники* на колышкахъ; посреди *сволока* вбитъ гвоздь, на которомъ виситъ шапка хозяина, а пзъ за *сволока* выглядываетъ псалтырь у грамотнаго, а у неграмотнаго — *карбіжъ*, *грѣбнъ* и *днѣще*.

Иду я лѣсомъ; тихо кругомъ; только листъ покрытый пнесемъ

и замерзшими каплями, дождя, шумпть подъ ногами, блистая кристаллами и драгоценными камнями, да иногда послышится трескъ, который производитъ печально бродящій по лѣсу скотъ, ломая кусты и собирая послѣднюю добычу съ молодыхъ отпрысковъ или запоздалой травки, скрывшейся подъ листомъ. Я пропустила нѣсколько хатъ, и повернувъ всторону, зашла къ одному мальчику, моему бывшему пациенту, чтобъ занести ему примпрительный пряникъ: онъ былъ на меня золъ за мое несносное лѣченіе. Я лѣчила его лѣтомъ отъ золотухи; для успѣха, нужно было не только солнце, но даже степной палаящій зной, и притомъ еще необходимо было ему смывать голову и пить настой изъ травъ: когда, бывало, его мать приносила больного ко мнѣ и, по моему указанію, ставила его на полъ и, охвативъ его лѣвой рукой поперекъ, другой смывала ему голову теплымъ наваромъ изъ кореньевъ, то онъ, бѣдняжка, переступая съ ноги на ногу, обыкновенно кричалъ: *лѣлю, лѣлю замочишь!*—*Да я дрѣну, чи-стѣньку, дамъ*, — отвѣчала мать: но это его мало утѣшало; онъ сердился на меня, — и часто у моихъ воротъ подымался оглушительный визгъ его.

Подаривъ пряникъ своему маленькому врагу, я продолжала свой путь дальше, до Степанидиной хаты, чтобъ посмотрѣть больное, даже ненадёжное, дитя ея. Вчора бѣдная Степанида была очень печальна. Приблизась къ хатѣ, я увидала на *присѣбѣ* (завалинкѣ) ея отца; локти его упирались въ колѣни: лицо было закрыто руками. — Чого се, — думаю, — сердига Захарко сумѣ, — чи спитъ? — *Сива шапка* совсѣмъ нависла на его брови; и онъ этого не замѣчаетъ. Когда я подошла къ нему, шаги мои вывели его изъ глубокой думы: здрастуй, Захарко! — Онъ снялъ шапку, медленно всталъ и, едва кивнувъ головой, показалъ мнѣ на дверь, сказавъ тихо: *Идѣть до хати.* И самъ вслѣдъ за мной пошелъ. Войдя въ хату, я была поражена неожиданностью послѣ того впечатлѣнія, которое на меня произвела моя прогулка по обнаженному лѣсу и печальный Захарко. У Степаниды — большое общество, и — странно! — всѣ въ цвѣтахъ, какъ на свадьбѣ. Чтó это?.. Или не воротился ль ея мужъ? — подумала я. Баба суетится возлѣ печи — только-что *палаяницѣ* вынула; Катерина крошитъ *локшину* (лапшу). Степанида тоже очищаетъ снизу палаяницѣ, стоя къ порогу спиной... Когда я сказала: здрастуйте, Богъ на помѣчъ! тогда Степанида поворотилась ко мнѣ съ поклономъ, и я замѣтила, что ея глаза очень заплаканы. Я догадалась, чтó все это значитъ, — чтó промелькнуло у меня въ умѣ,

когда я увидела на присѣбѣ печальнаго Захарка; онъ рѣдко постѣпалъ Степаниду съ тѣхъ поръ, какъ ему не удалось ее видѣть счастливою, — развѣ въ важныхъ только случаяхъ. Не умерла ли Гáля? — И я боялась этому повѣрить. Въ первую минуту я отчета себѣ не могла отдать, что вокругъ меня. Теперь я начала подробно все разсматривать. На *скрині* (большой сундукъ), которая, у небогатыхъ людей замѣняетъ и столъ, не случайно лежитъ куча разной зелени, барвинку, руты и калины: то лежитъ Гáля, въ вѣнкѣ изъ руты и калины, съ восковымъ крестомъ въ рукахъ. На лавкѣ множество дѣтей различнаго возраста, начиная съ старшей Катерининой дочери, до крошечной; всѣ въ цвѣтахъ и въ *намиті*; у нѣкоторыхъ полная шея напизанной рябины, за непѣніемъ напста: всѣ онѣ сидятъ чпнно, и такъ часто, какъ цвѣты въ расадникѣ. Баба тотчасъ поднесла мнѣ кануву и горячей *вареной*: (1) »Вкушайте, она сказала мнѣ кланяясь. Степанида, между-тѣмъ, промела *хусткою* лавку и печально молчала... Въ первый разъ въ жизни мнѣ случилось быть у народа въ такую минуту: я не знаю, что мнѣ дѣлать, что сказать, какъ съ этой вареной поступить, какъ приговаривать; отказаться, значитъ обидѣть; пить — это для меня невозможно. Я совершенно озадачена! зачѣмъ всѣ въ цвѣтахъ, когда матери такъ грустно? Я прикоснулась губами къ рюмкѣ; но, вслѣдъ за тѣмъ, меня начали угощать вареными яйцами и паляницами. Обычай — для народа святыня: я не смѣла отказаться... Степанида бѣдная всхлипываетъ. Я знаю, какъ ей хочется поговорить обо всемъ со мною: (я съ ней была въ большой дружбѣ), но она не можетъ! она пыталась, но не въ сплахъ: лицо ея подергивало, — она боптся заплакать. Такъ ей горько, несчастной.

Я спросила у бабы, — что значить, что цвѣты на всѣхъ дѣвочкахъ? »Се жъ молодá на посаді (она указала на Гáлю), а то и дружекѣи провожають: все-таки весілля трѣба одгулять. Кто не знавъ весілля, той не живъ, кажутъ. Се все ривно, шо вона заміжъ идѣ; а якъ-бѣи хлонецъ одійшовъ, то на ёго шапку пришіли бѣ квітку, якъ молодому, и тую шапку у труну положили бѣ.»

Степанида не могла dokonчить своего дѣла, ни подѣлиться со мной своимъ горемъ, а припáла къ Гáлѣ и начала плакать на взрыдъ и *голосить*:

(1) *Варену́га* — водка, вареная на сухихъ грушахъ, сливахъ, вишняхъ и изюмѣ; также туда кладутся медъ и пранныя корни, гвоздика и корица.

»Боже мій! дитино моя рідная! хтожъ тебе тамъ привітає?«
(Продолжительное молчаніе.) »Сёрденько мое, порáдо моя крѣ-
 вная! у тебежъ тамъ ні братіка, ані сестрічки немає! Хтожъ
 тобі питоньки подасть? Хто жъ тобі голівочку змїє, м'яtkою да
 любісточкомъ, щобъ и тепло, щобъ и заіашно, щобъ и м'ягко тобі
 було, мое сёрденько — твоїмъ рученяткамъ, твоїмъ ніженькамъ?
(Голосъ опять замеръ на ньскольکو минутъ).

»Хочъ бы ти дїждалася бáтенька рідного, хочъ би вінъ на
 тебе зглянувъ, хочъ би твоя дўшечка одійшла зъ ёго поглядомъ!...
(Ньскольکو минутъ молчанія)....

»Не защебече тобі соловейко, не зацвітуть тобі вишнєвні садї,
 не зазеленіє ані м'яточка, ані рўточка... Не чўло ти и не бá-
 чило ще нічого, мій королєвнї цвіту?..»

Захарко будто застонавъ и едва нмѣлъ силы произнести: »Го-
 ді, кажу, Степанїдо, годї, моя безталáнная!...« Но она, неуго-
 монная, продолжала:

»Ти, моя дитино, промітай намъ стѣжечку, пробірай же ли-
 стячко твоїй мáтінці, твоєму бáтеньку!

Захарко снова: »годї кажу, голосїти: — грїхъ! схаменися!«
 А самъ сидить на лавкѣ, закрывъ лицо руками, опершись на пал-
 ку, и качаетъ головою. Степанида понизила голосъ и продол-
 жала:

»Мáтінко моя, зозўленько!« *(Голосъ ее прервался рыданіємъ)*
 квітенько мой, голубко сїзая! Куй же ти моїй Гáлочці, морі-їй
 днїй. що-днїя и що-вѣчора! Привітай же, зустрічай же, хочъ онў-
 чяtkо своє малєє, хочъ її приглянь, коли мене не довелось!.. За-
 спєсїлася, одвернулася одъ насъ ище роспўковкою, пѣрвою кві-
 ткою, мій дивннїй квіте!«

Захарко даже какъ будто-крякнувъ отъ чего-то горькаго, кри-
 кнулъ на дочъ, всталъ съ мѣста, и процѣдилъ сквозь зубы:
 »Божевільна! рознесла моє сёрце на шмáття. Не тужи, кажу...
 За шапку — и пошелъ медленно, едва перетаскивъ свои ноги че-
 резъ высокій порогъ. »Прощайте!.. тїльки мене и бáчили.« говорилъ
 онъ бабѣ въ сѣняхъ, и при этомъ махнулъ отчаянно шапкой,
 какъ-було съ этимъ взмахомъ душа ёго отлетѣла. Баба съ до-
 садой махнула сму вслѣдъ рукою; Захарко, идучи медленно, едва,
 едва перетаскивая ноги, въ тяжѣлыхъ огромныхъ сапогахъ съ за-
 платами и позатыканныхъ сзади жмутами соломы, проговорилъ
 вполголоса: »Далась мнї вáша и воля и невóля! Упалася у це-
 чїнки, якъ гарячі клїщі у залїзо.... Охъ, Бóже мій, Бóже!
 приими и мене, Господи!«

Степанида, припавъ въ-взнеможеніи къ дитяти, рыдала.... Баба подошла къ ней и стала увѣщевать: »Голубко мой, не тужи так! Ти стяглася зовсімъ, извелася на тичничку.. Да одхилися одъ дитини, бо сорочечку змочишь, а її тамъ черезъ тебе коритимуть (¹).«

Катерина стояла безмолвня возлѣ Степаниды и тихо плакала. »Не воруйте її, бабусю« сказала она: »вехай трѣхи слезѣю кипоть змие зъ сѣрця.. Скільки горенька, та все разомъ!« тихо говорила Катря: »вехай...«

А я подумала чужою рѣчью:

Вмѣла мати брови дати,
Кірі очинїта,
Та не вмѣла на сімъ світі
Счастя-дѣлі дати!

Дѣти спокійно вели свою бесѣду и поправляли то Галѣ, то другъ другу, цвѣты. Вдругъ вбѣжали двѣ дѣвочки со двора и закричали: »Піпъ вдѣ, піпъ пдѣ.« Я поскорѣ ушла... Не могла вынести больше.

Оправившись послѣ своей потери, Степанида опять къ намъ ходила работати вмѣстѣ съ Катериной и, горюя, бывало, о Галѣ, говоритъ: »Нїхто мене до овѣчокъ не розбудить, нїхто не заговорить, не пожалуе; хата пўсткою пахне; нїмі стїни, холодні, мовчать.

Успокоилась немного Степанида, во не надолго. О томъ, что съ ней случилось, розкажу ея словами:

»Разъ убігла до мене Катря,« говорила она, — »а я сумую; поседїла недовго й пішла. (Се вже, здаѣтця, такъ, може, недїль три пройшло, якъмой Галочка приставилась). Убігла вдрўге, блїда така и якъ риба вяла; такъ-що я її сама стїла розважати: «чтого ти така? мовь отрухла? Мнї вѣ хати рѣбитця тїсно, якъ тї прийдешь сумна. Не жартуешь, не співаєшь?» (Хочъ и старша відъ мене була далеко, а така була жартовлива, — було я її ажъ дивуюся). — »И-

(¹) Якъ буде на тїмъ світі, на Великдень, Спасїтель дїткамъ роздаватъ яблуска и воно підїде, а Спасїтель ему й не дасть, примїтивши мокру сорочку. Скаже: »твой мати дуже плакала.« Воно й одїде плачучи. А послї вже, обдїливши всіхъ, и жєлїтця надъ нимъ, позове и дасть яблучко.

(Народное повѣрье.)

щоб, каже: плачѹ не записувати, що я ёго посіяла!... « Чи не перейшло тобі, кажу, щоб дороги? чи, мѳже, що не добре нагляднуло? Да, розважājючи її, и самій зробилось нїби веселїшъ. А вона тогдї до мене: »Степанїдо, оце листъ тобі прислано зъ полку; тамъ голова и прочитавъ мнї; полкъ тобі одписуе на твоїй листъ. « Я такъ и ѳхнула, и самá не стїмилась-якъ! »Скажи мнї, будь ласко! щобъ жъ тамъ одписуе полкъ? чи живъ мїй Макаръ, чи скоро прибѹде? « Да не зовсїмъ гѳже.... въ недѹзї!... Сѳрцце у мене тїлько полѳхъ-полѳхъ! та й замліло .. »Та щобъ вже, каже, правду таїти: не убивайся, мой стрїце, мой голѹбко... одїйшовъ... »Охъ! Бѳже мїй, свїте мїй! Бодаї я волї не знала, якъ мнї така печаль, якъ я свїта Бѳжого не бачу за гїрками, да за дїбнїми, зъ зорї до зорї... Колибъ мене сирá земля приняла! »И сказати вамъ не знаю, щобъ моє сѳрцце тогдї перенїло.... свїтъ менї не змїлився... Уже й Гáлі не стáло жаль: хочъ на могїлку пїйдѹ,—не за ёю свїтомъ нужѹ... Примїлабъ сирѹ землю грїзла; не добїтись, нї домовїтись до ёго, орлá сизокрїлого!... Такъ и бачу, такъ и чѹю ёго передъ собою!... Чи довго жъ ми вкѹпї пожили?... не обрїдли, не вїрились ищѳ одно одному... Примїлабъ, ухопїлабъ ёго, пригорнѹла до себе да й зомліла бѳ. зомліла такъ на вїки!... Нї-до-кого прихвїлитись, опрїчъ сирѳї землї, нїкому й пожалїтись.... Я жъ ёго бажала бачить, якъ темний чоловікъ свїтъ Бѳжїй!.. якъ передъ смѳртю причáстя... «

Степанїда не плакала слезами, но сдѳлалась блѳдна, и еѳ забїла страшно лихорадка. Она, повиднїмому, говорила, спокѳйно; но я за нее чѳго-то боялась; гроза сильно расходїлась: изъ ея сѳрдца выходїли звуки все грознїй и грознїй. — »Охъ« вздохнула Степанїда: »не бѹду вже вамъ бїльше нїчого казати!... Веснá разъ краснá.... обвїялись мої квіточки... залюбкї вїтерѳць обшїоргавъ — замість їграшки... «

Степанїда, съ этїми словами, упала безъ чувствъ на грядку, которюю полола, и стонала лѳжа ницъ и теребя съ себя безсознательнѳ юпку... Мы дали ей холодной воды, и я велѳла перенести ее въ хату. Катерина мнѳ говоритъ: »И тогдї, якъ я її спѳршу була сказала, щобъ Макаръ умеръ, то на-сїлу її відволодали.«

Степанїда пришла въ себя: я не напоминала ей нашего разговора, но она сама заговорила: »Пїйшовъ би зъ свїта, колибъ було дѳ дїтись... Катря два тїжнї мене годовала.... пять дѳнь у мене въ рѳтї й рїсочки не було.... рѹкї опустїлись, нїчѳго й

не роблю.... Не даромъ мені оця пісня змалечку ўсё на думці...
Кажуть, матуся моя усё співала:

Оп життя жь моє, горіваньечко!
Куди не підю — счастья не знайдю,
Съ кимъ я не стану — слави достану,
Підю до сусідь — тамъ поради ніть...

А. Н Е - Ч У Й - В І Т Е Р Ъ

СКОВОРОДА,

УКРАИНСКІЙ ПИСАТЕЛЬ XVIII ВѢКА.

(Матеріалы для исторіи южнорусской литературы)

*«Дѣло мое — душа и прочное дѣло жизни.
Гоголь (Переписка съ друзьями).*

*Всякій честный и благородный труженникъ мысли уже имѣетъ право на вниманіе того общества, для котораго онъ работаетъ, потому что семья мысли не всегда многочисленная и счастливая семья.
(Отрывокъ изъ одной критики).*

ГЛАВА I.

Значеніе Сквороды. — Слободская Украина до конца прошлаго вѣка. — Харьковское намѣстничество. — Этнографическія данныя изъ современной лѣтописи. — Видѣ сель. — Харьковъ въ восьмидесятихъ годахъ прошлаго вѣка. — Коллегіумъ. — Записки Тимковскаго: «Мое опредѣленіе въ службу.» — Общая страсть къ вину и универсалы противъ винокуренія послѣдняго гетмана. — Состояніе украинскаго общества. — Остатки вольницы.

Личность Сквороды мало извѣстна въ русской литературѣ. О немъ существуютъ до-сихъ-поръ отдѣльныя небольшія замѣтки въ давно-забытыхъ сборникахъ и журналахъ; но никто еще не посвящалъ ему труда, гдѣ бы собраны были и шровѣрены возможно-полныя свѣдѣнія о жизни этого замѣчательнаго чловѣка, и сведены въ общемъ обзорѣ отдѣльныя, печатныя извѣстія о немъ. Скворода, какъ Квитка и другіе родственные ему украинскіе писатели, напримѣръ, Котляревскій и Нарѣжный, имѣютъ

чисто-народное, туземное значеніе. Ихъ можно понять и оцѣнить только въ соображеніи той почвы и того времени, гдѣ они явились и дѣйствовали. Тамъ, для своего времени, они имѣютъ значеніе. Сковорода же, какъ отчасти и Квитка, имѣютъ вѣсь, кромѣ украинской литературы, еще и въ развитіи украинскаго общества. Съ этой стороны мы попробовали представить очеркъ жизни и сочиненій Квитки (1). Съ этой же стороны теперь напомнимъ читателю и лицо Сковороды, выразителя украинской умственной жизни прошлаго вѣка.

Желая, въ возможной полнотѣ и цѣлости, представить читателю характеристику Сковороды, о которомъ донынѣ въ рѣдкомъ уголкѣ родины его не вспоминаютъ съ сочувствіемъ, мы коснемся и самихъ трудовъ его. Мы полагаемъ, что библиографическій очеркъ сочиненій Сковороды и статей о его жизни, какъ матеріалъ для исторіи южно-русской литературы вообще, будетъ весьма полезенъ.

Сковорода былъ человѣкъ самобытный, вольнолюбивый, съ большою стойкостью нравственныхъ убѣжденій, беспощадный въ протестахъ противъ тогдашнихъ мѣстныхъ злоупотребленій, и ненавидимый и гонимый всѣми, кому выгодно было царство мрака и всякой нравственной лжи. Несмотря на свой мистицизмъ и на свой семинарскій, топорный и, нерѣдко, неясный слогъ, Сковорода умѣлъ, на практикѣ, въ своей чистостойческой жизни, стать совершенно-понятнымъ и вполне-народнымъ человѣкомъ во всей Украинѣ тогдашняго времени. Близорукіе хвалители его тогда восхищались, къ-сожалѣнію, и духовными умствованіями, для насъ не имѣющими ровно никакого значенія, и называли его степнымъ Ломоносовымъ. Если уже гоняться за литературными кличками, то съ дѣятельностью Сковороды скорѣе можно найти сходство въ дѣятельности питомца другой мистической школы, Новикова.

Новиковъ работалъ въ типографіяхъ, въ журналахъ, на ораторскихъ кафедрахъ литературныхъ обществъ и въ избранныхъ кружкахъ Москвы, давно-дохнувшей вѣяніемъ всего, что тогда выработали наука и общество на западѣ Европы. У него было состояніе, много сильныхъ и самостоятельныхъ друзей и уже подготовленная почва. Сковорода былъ голышъ и бѣднякъ, но дѣйствовалъ въ томъ же смыслѣ. Ви-

¹⁾ См. «Отечественныя Записки» 1853 года, № № XI и XII: «Основьяненко». (Гр. Фед. Квитка). Матеріалы для исторіи украинской литературы. Тоже издано отдѣльно въ 1856 году, съ портретомъ Квитки, снимкомъ его почерка и рисункомъ В. Ф. Тимма — домика Основа.

дя все безмыслие окружающей его среды, откуда, дѣйствительно, выходили схоластики и тупицы, онъ самовольно отказался отъ чести кончить курсъ въ кievскомъ духовномъ коллегіумѣ, обошелъ, съ палкой и съ сумой за плечами, Европу, и, воротившись на тихую и пустынную родину тѣмъ же голоднымъ и бездольнымъ бѣднякомъ, сталъ дѣйствовать въ полѣ, на сходкахъ въ деревняхъ, у куреней уединенныхъ пасику, въ домахъ богатыхъ предрассудками всякаго рода тогдашнихъ помѣщиковъ, на городскихъ площадяхъ и въ бѣдныхъ избахъ поселянъ. Въ Сковородѣ одиетворилось умственное пробужденіе украинскаго общества конца XVIII столѣтія. Это общество, вслѣдъ за Сковородой (увидѣвшимъ, какъ его нравственно-сатирическія пѣсни стали достояніемъ народнымъ, раснѣваясь бродячими лириками и кобзарями), стало выходить изъ нравственнаго усыпленія. Сковорода былъ сыномъ того времени на Украинѣ, которое быстро создало рядъ школъ, гимназій, университетъ и, наконецъ, вызвало къ жизни украинскую литературу.

Сковорода болѣе дѣйствовалъ въ Украинѣ восточной, Слободской. Въ 1765 году, указомъ Императрицы Екатерины II, изъ вольныхъ Слободскихъ полковъ учреждена *Слободская Украинская губернія*; губернскимъ городомъ ея назначенъ Харьковъ. Отдѣльные полковые города переименованы въ провинціальные. Въ каждой провинціи установлено, для гражданскаго управленія, по шести комиссарствъ; а козацкія полки переформированы въ гусарскіе. На войсковыхъ обывателей наложенъ *подушный окладъ*; на пользующихся правомъ винокурения по 95 коп., а на лишенныхъ его—по 85 к. съ казенной души. Но вотъ пришелъ 1780 годъ. Слободская Украинская губернія переименована въ *Харьковское Намѣстничество*, которое 29 сентября въ томъ году и открыто. Страна, еще недавно почти-дикая и малообитаемая, населялась и принимала наконецъ видъ благоустроеннаго общества. Пустынные, но плодородныя, земли новаго Харьковскаго Намѣстничества стали привлекать богатыхъ переселенцевъ съ юга и съ запада Россіи. Еще въ 1654 году въ его границахъ было не болѣе 80 тысячъ жителей мужскаго пола; въ 1782 году, по словамъ новѣйшаго изыскателя (1), въ Слободской Украинѣ было уже до 600 церквей, при которыхъ

(1) См. историко-статистическое описаніе Харьковской епархіи, преосв. Филарета.

заводились въ иныхъ мѣстахъ приходскія школы, обучавшія дѣтей поселянъ и помѣщиковъ читать и писать. И въ то время, какъ осыдлые переселенцы съ «тогочной» задніпровской Украины, убѣгая отъ притѣсненій Поляковъ, заводились здѣсь хлопотливою, домашнею жизнію, вольными грунтами и пасичвыми угодыми, лѣсами и прудами, съ пышными «сѣножатями», «мельницами и винокурнями», — распадающееся Запорожье не переставало ихъ тревожить набѣгами отдѣльныхъ, отъ важныхъ шаекъ. Въ это время уважаемый нѣкогда запорожець, «рыцарь прадѣдовщины» считался уже многими наравнѣ съ татарами, явившимися изрѣдка, изъ Ногайской стороны, выжигать новорасаженные, по берегамъ Дона и Ворсклы, ольховыя пристѣны и сосновыя пустоши. Чугуевъ, гдѣ новѣйшія изысканія указываютъ слѣды печальной судьбы Острианицы, попавшаго сюда, по ихъ указаніямъ, около 1638 года, въ половинѣ XVIII столѣтія уже обзаводился «садомъ большимъ регулярнымъ» и другимъ «за оградой, садомъ винограднымъ».

Мы отыскали въ Публичной Библіотекѣ, въ Петербургѣ, любопытнѣйшую книгу того времени, подъ названіемъ: *«Топографическое описаніе Харьковскаго Намѣстничества, съ историческимъ предъисловіемъ о бывшихъ въ сей странѣ, съ древнихъ временъ, перемѣнахъ»*. Москва. Въ типографіи Компаніи Типографической, съ указаго дозволенія. 1788 года. Въ этой книгѣ мы нашли много интересныхъ подробностей о частной жизни Украины того времени, о правахъ ея, производительности жителей и земли, и о состояніи ея высшихъ сословій. Любопытно видѣть смѣшеніе разнородныхъ началъ въ этомъ юномъ, еще не утвердившемся, обществѣ. Съ одной стороны наружное благоденствіе жителей деревень и мѣстечекъ; съ другой — извращеніе властей, и всякаго рода насильства частныхъ лицъ, богачей и дерзкихъ проходивцевъ, чему мы приведемъ примѣры изъ другихъ источниковъ о томъ времени. Названная нами топографія края, подъ 1788 годомъ, говоритъ о домашнемъ бытѣ Украинцевъ той поры: «Се есть характеръ, или начертаніе, домоводства Южныхъ Россіянъ, отличающій ихъ отъ Сѣверныхъ. Селеніе Украинское, при разныхъ земли выгодахъ состоящее, отъѣнной кажетъ видъ. Здѣсь, между пахатнымъ полемъ, видно нѣсколько запущенныхъ и долговременно неоранныхъ облоговъ; въ самомъ селеніи на гумнахъ только посредственное количество хлѣба; притомъ хворостяныя повѣти, коморы и всякая городьба; малаго иждивенія стоющія ворота — съ перваго взгляда влагаютъ намъ, Великороссіянамъ, догадку о скудо-

сти селенія и о небреженіи жильцовъ. Но, съ другой стороны, покрытыя сѣномъ луговыя сѣножатн и облоги оправдаютъ предъ всякимъ родъ ихъ хозяйства; *обремененныя пастбища великорослымъ и играющимъ скотомъ* наращаютъ цѣну къ имуществу жилища. Кладовыя каморы, скотинныя сараи и городьба, дѣланные изъ хворосту, доказываютъ, что они строятся для защиты только отъ воздушныхъ перемѣнъ и звѣрей, а крѣпкая и дорогая городьба была бы въ семь дѣлѣ для хозяевъ убыточна. (87—90 стр.) — «Липовые покои по сту лѣтъ слишкомъ пребываютъ невредимы, чисты, свѣтлы и здоровы» (65 стр.). — «Духъ европейской людскости, отчужденный азіатской дикости, питаетъ внутреннія чувства какимъ-то услажденіемъ; духъ любочестія, превратясь въ наследное качество жителей, предупреждаетъ рабскія низринovenія и поползновенія, послушенъ гласу властей самопреклонно, безъ рабства. Духъ *общаго соревнованія* преинааетъ стези *деспотизма и монополіи*» (90 стр.).

Въ этихъ витіеватыхъ словахъ современнаго лѣтописца много истины. Описывая забавы и увеселенія старыхъ харьковцевъ, онъ говоритъ: «Самой скудной человѣкъ безъ скрипиць свадьбы не играетъ.» — «Простой народъ употребляетъ горячее вино съ малолѣтства» — (1). Половину праздничнаго дня просидятъ пятеро человѣкъ, пьючи между тѣмъ полъ-осьмухи вина; они пьютъ *медленно и малыми мѣрами, больше разговариваютъ*. (92 — 93 стр.). Средоточіемъ образованія того времени былъ въ Слободской Украинѣ Харьковскій духовный Коллегіумъ, единственный пріютъ науки, до открытія въ 1805 году Харьковскаго Университета. Въ названномъ нами «Топографическомъ описаніи Харьковскаго Намѣстничества» сохранились и о немъ любопытныя данныя. Авторъ прежде говоритъ: «Въ Харьковѣ считается нынѣ, въ 1788 г., — партикулярныхъ домовъ 1532; въ нихъ жителей — кушцовъ, мѣщанъ, цѣховыхъ, отставныхъ нижнихъ чиновъ, *иностранцевъ*, войсковыхъ казенныхъ обывателей, однодворцевъ, помѣщичьихъ подданныхъ Черкасъ, помѣщичьихъ крестьянъ, *цыганъ и нищихъ*, мужеска полу 5,338 душъ.» — Далѣе: (128 стр. — 138 стр.) Послѣ состоявшагося въ 1721 году Духовнаго регламента, Бѣлгородскій епископъ Епифаній Тихорскій основалъ, въ 1722 году, епархіальную се-

(1) Что удивило русскаго, не составляетъ ничего вопіющаго для Украинца. Здѣсь причина чисто медицинская. Вино на югѣ — единственно доступное и удобное средство для избавленія дѣтей отъ залотухи, лихорадокъ и другихъ болѣзней, убивающихъ дѣтей.

минарію въ Бѣль-городѣ, откуда въ 1727 году перевелъ училище въ Харьковъ (1). Къ сему главному помощію и основаніемъ было патриотическое усердіе покойнаго генералъ-фельдмаршала князя М. М. Голицына, бывшаго тогда главнокомандующимъ на Украинѣ. — Потомъ училищный домъ наименованъ Харьковскимъ Покровскимъ училищнымъ монастыремъ. «— Императрица Анна Іоановна, въ 1731 году, даровала жалованную грамоту, гдѣ ревнуя дяди Петра Великаго намѣренію и опредѣленію, указала: учить всякаго народа и званія дѣтей православныхъ не только шитикѣ, риторикѣ, но и философіи и богословію, славено-греческимъ и латинскимъ языки; также стараться, чтобъ такія науки вводить на собственномъ російскомъ языкѣ.» Въ заключеніе грамоты сказано: «Чего ради сею жалованною грамотою тотъ монастырь, и въ немъ школы, и въ нихъ свободное ученіе утверждаемъ.» Въстѣ съ этимъ повелѣнію всѣ книги покойнаго митрополита Муромскаго и Рязанскаго, Стефана Яворскаго, передать на основаніе бібліотеки Харьковскаго училища. «Въ ней книгъ разныхъ языковъ, въ томъ 1788 г., говоритъ авторъ, болѣе 2,000; но рукописей достопамятныхъ не имѣется, а только хранится собственноручная лѣтопись св. Дмитрія Ростовскаго. Здѣсь же хранятся фамилныя бронзовыя медали, присланныя изъ Вѣны отъ князя Д. М. Голицына, для памяти, что покойный его родитель тому училищу основатель.» — «Потомъ Бѣлгородскій архіепископъ *Петръ Сильвичъ* дополнилъ Харьковское училище классами французскаго и нѣмецкаго языковъ, математики, геометріи, архитектуры, исторіи и географіи, на что вызвалъ изъ европейскихъ училищъ учителей, выпиравъ къ тѣмъ наукамъ потребныя книги и математическіе инструменты.» — «Но, замѣчаетъ авторъ (135 стр.), по отлученіи его, 1741 года, отъ Бѣлоградской епархіи, классъ французскаго языка, исторіи и математическихъ наукъ оставлены, а отъ инструментовъ только нѣкоторые поврежденные остатки до сихъ временъ дошли.» — «Сіе оскуднѣе продолжалось до временъ Великія Екатерины.» — Въ 1765 г. снова къ наукамъ здѣсь прибавлены французскій и нѣмецкій языки, даже инженерство, артиллерія и геодезія, каедры которыхъ въ 1768 году, въ февралѣ, и открыты бесплатно. Бѣднымъ же дозволено обучаться и осталь-

(1) Примѣч. Подробная статья о Коллегіумѣ напечатана въ «Молодикѣ» 1843 г., стр. 7—32, неизвѣстнаго автора, подъ именемъ: «Основаніе Харьковскаго Коллегіума, нынѣшней Харьк. духовной Академіи.» О Харьковскомъ Коллегіумѣ помѣщена также статья въ Харьков. Губ. Вѣд. за 1835 г.

вымъ наукамъ даромъ. «Въ 1773 году прибавленъ классъ вокальной и инструментальной музыки» (137 стр.).

Другія записки о малороссійскомъ обществѣ того времени представляютъ не менѣ любопытныя черты переходнаго состоянія страны, медленно оставившей козачество, запорожскую воинственность и преданія гетманщины для новыхъ обычаевъ и стремленій. Эти записки принадлежатъ бывшему директору Новгородъ-Сѣверской гимназій, *Ильѣ Федоровичу Тимковскому*, и напечатаны въ отрывкѣ, въ «Москвитяинѣ», 1832 года, № 17, подъ именемъ: «*Мое опредѣленіе въ службу*». Авторъ представляетъ черты воспитанія дѣтей тогдашнихъ помѣщиковъ, для которыхъ еще не существовало ни гимназій, ни лицеевъ, ни университетовъ. Онъ говоритъ: «Первому чтенію церковно-славянской грамоты заучили меня въ селѣ Деньгахъ, мать и, въ родѣ моего дядьки, служившій въ порученіяхъ изъ дѣдовскихъ людей, Андрей Кулидъ. Онъ носилъ и водилъ меня въ церковь, забавляя меня на бузиновой лудкѣ, или громко трубя въ сурму изъ толстаго бодяка, и набиралъ мнѣ пучки клубники на сѣнокосахъ. Не безъ того, что ученье мое, утомясь на складахъ и титлахъ, бывало въ бѣгахъ, и меня привязывали длиннымъ ручникомъ къ столу.» (1 стр.) «По общему совѣту семействъ, насъ четверыхъ съ весны отдали учиться, за десять верстъ, въ Золотоношскій женскій монастырь. У монахини Варсоноіи мы составили родъ пансіона. Съ нею жила другая монахиня, Ишполита, племянница ея, тоже грамотная, цвѣтная блондинка. Та ходила за нами и учила насъ.» (5 стр.). Потомъ автора, когда онъ подростъ, отдають къ сельскому дьячку, осанистому патру Василю, съ длинною косою. Въ избѣ дьячка «столы составляли роль классовъ, на букварь, часословъ и псалтырь; послѣдніе два съ письмомъ. Писали начально разведеннымъ мѣломъ на опалѣнныхъ съ воскомъ черныхъ дощечкахъ не-слоистаго дерева, съ простроченными линейками, а приученные уже писали чернилами на бумагѣ. Изъ третьяго же отдѣленія набирались охотники въ особый приолойный классъ, для церковнаго пѣнія, что производилось раза три въ недѣлю: зимою въ комнатѣ дьячка, а по веснѣ подъ навѣсомъ. Шумно было въ школѣ отъ крику 30 или 40 головъ, гдѣ каждый во весь голосъ читаетъ, пной и повѣтъ свое. Отцы за науку платили дьяку, по условію, натурою и деньгами. Окончаніе класса школьникомъ было торжествомъ всей школы. Онъ приносилъ въ нее большой горшокъ сдобной каши, покрытый полотнянымъ платкомъ. Дьякъ съ своимъ обрядомъ снималъ платокъ себѣ, кашу раздѣдали школьники, и разбивали горшокъ палками, на пустырь, издалека, въ мелкіе куски.

Отец угощал дьяка. Къ праздникамъ онъ давалъ ученикамъ поздравительные вирши (8 стр.). Но вотъ еще одна перемѣна учителя. Ученіе у дьячка, описанное еще болѣе интересно въ «Панѣ Халявскомъ», Квитки, становится уже недостаточнымъ. Авторъ воспоминаній описываетъ это очень живописно. «Раннею весною явились на дворѣ двѣ голубыя *киреи*. Онѣ позваны въ свѣтлицы. То были переяславскіе семинаристы, отпущенные, какъ издавна велось, на испрошеніе пособій, съ именемъ эпетацин. Такіе ходоки выслуживались болѣе пѣніемъ по домамъ и церквамъ, проживали по монастырямъ и пустынямъ, еще имѣвшимъ въ то время свои деревни; инымъ эпетентамъ счастливо, что одно село разомъ ихъ обоготало; иные пробирались даже на Запорожье. Начавъ труды, они учреждали свои складки, разжигались на лошадь, и привозили запасы себѣ и братіи, привозили умъ и журналы, что видѣть, слышать и узнать досталось. Пришельцы наши — одинъ рослый, смуглый, стриженъ въ кружокъ; другой бѣлокурый, коренастый, съ косою, — поднесли отцу на расписанномъ листѣ *орацию*. Онъ поговорилъ съ ними, просмотрѣлъ у нихъ бумаги и почерки; задалъ имъ прочитатъ изъ книги и пропѣть «Блаженъ мужъ»; перваго принялъ мнѣмъ наставникомъ, втораго надѣлилъ чѣмъ-то.» — «Къ праздникамъ для своихъ поздравлений учитель готовилъ расписные листы съ особымъ мастерствомъ. Имѣя запасъ разныхъ узоровъ, наколотыхъ яглюю, онъ набивалъ сквозь нихъ узоры на подложенную бумагу толченымъ углемъ, сквозь жидкое полотно, и по чернымъ отъ того точкамъ рисовалъ рашпилемъ, а по немъ отдѣлывалъ перомъ съ оттушевкою. Въ такія рамы онъ вписывалъ подносимыя своего сочиненія *орации*.» (9 — 10 стр.) Ученикъ скоро могъ уже щегольнуть ученостію и, на дворовой сходкѣ, на всеобщее удивленіе, неожиданно начать «по латинской Геллертовой грамматикѣ вычитывать и пророчить бабамъ всякій вздоръ, о чемъ хотѣли.»

Если наука въ новомъ обществѣ туго принималась и приносила тощія и скудные плоды, — нравы и обычаи пѣжнялись еще медленнѣе. Дѣти помѣщиковъ отъ дьячковъ переходили въ монастырскіе школы, и обратно; окончательно доучивали ихъ бродячіе эпетенты-семинаристы, типы которыхъ навсегда сдѣлались любезны намъ въ бурсакахъ «Віа» — въ богословѣ Халявѣ, философѣ Хомѣ Брутѣ и въ риторѣ Горобцѣ. Духовные высшіе Коллегіумы, въ Харьковѣ и въ Кіевѣ, оставались для большинства высшаго общества чужды. Туда стекались обучаться только дѣти духовенства. И напрасно въ классахъ эпетентовъ раздавались особыя одобренія числомъ похвалъ на доскѣ, «*laudes*», изъ которыхъ за

вины положена была така учетовъ, такъ-что въ зимніе мѣсяцы ученики выслуживали до 500 похвалъ, а въ привольные весенніе сѣзжали на десятокъ и менѣе. Напрасно и на дверяхъ самихъ семинарій по словамъ Тимковского (стр. 22 — 23), изображались символы степеней тогдашней науки: на первой двери символъ грамматиковъ — нарисованный «мудрецъ съ долотомъ и молоткомъ, обтесывающій пень въ пригожаго подпоясаннаго ученика, съ книгами подъ рукою»; на второй двери символъ пиитовъ и риторовъ — колодезь съ вѣртомъ надъ нимъ о двухъ ушатахъ, изъ которыхъ одинъ опускается порожній, а другой выходитъ такъ полный воды, что она струями проливается; и на третьей двери символъ философовъ и богослововъ — «большой размахнувшійся орелъ, далеко оставившій землю и парящій прямо противъ солнца». Грамматики тогдашніе были порядочными «нями невѣдѣнія», пииты и ритори мало почерпали знаній изъ колодезя черствой, риторической науки, и философы далеко не походили на орловъ. Большинство народонаселенія оставалось въ полномъ невѣжествѣ. Поселяне работали и вели мирную жизнь, обуреваемую изрѣдка попойками отъ распространявшагося болѣе и болѣе свободнаго винокурения. Г. Маркевичъ (1), въ своей «Исторіи Малороссіи» (1842

(1) Отъ А. М. Лазаревского, владѣющаго спискомъ этого универсала, мы получили слѣдующую дополнительную записку. Выписываю здѣсь нѣсколько строкъ, именно изъ того универсала, о которомъ упоминаетъ г. Маркевичъ во 2-мъ т. своей исторіи:

«Его ясневельможности собственными примѣчаніями усмотрено, что въ народѣ малороссійскомъ винокуреніе въ такое усиліе пришло, что отъ великаго до наименьшаго хозяина всѣ, безъ разбору чина и достоинства своего природнаго, равно винокуреніе во всемъ малороссійскомъ краю производятъ, такъ, что почти тотъ токмо вина не курить, кто мѣста на винокурню не имѣетъ; отъ чего хлѣбу въ Малой Россіи ржадеющемуся столь великое повсягодное истребленіе бывае, что сія страна паче другихъ областей, въ случаѣ недороду, опасности голода подвержена быть должна». — Въ универсалѣ приводятся нѣсколько частныхъ примѣровъ вредныхъ послѣдствій распространения винокурения, изъ которыхъ я выписываю два. «Полковникъ Лубенскій, Кулябка, донесъ его ясневельможности, яко многіе козаки его полку, не имѣя собственного своего доволнаго хлѣба, покупаютъ оной по торговлѣ дорогою цѣною и вино курятъ не для какой своей корысти, но ради одного пьянства; и лѣса свои вырубкою для винокурения пустошатъ такъ, что и для топленія въ хатахъ слава что остается. Да и немѣющіе собственныхъ своихъ винокурень козаки, взявъ у постороннихъ куфами и ведрами вино, ишевокують убыточно и пьянствомъ истощеваютъ страну.

«Хмѣловскій сотникъ, Шкляревичъ, доноситъ ясневельможности, что козаки его сотни отъ винокурения обнищали и къ службѣ козачей несостоятельными учинились, ибо-де кои имѣли винокурни, тѣ прежде лѣса свои на вино-

г., т. 2. стр. 647), подъ 1761 годомъ, говоритъ: «Вскорѣ гетманъ (последній гетманъ, графъ *К. Г. Разумовскій*) обнародовалъ универсалъ, въ которомъ говорилъ, что Малороссіяне, *пренебрегая земледѣліемъ и скотоводствомъ*, вдаются въ *непомѣрное винокурение*, истребляютъ лѣса для винныхъ заводовъ, а нуждаются въ отошкѣ хать; покупаютъ дорого хлѣбъ, и не богатѣютъ, а только пьютъ; во избѣжаніе этихъ безпорядковъ, онъ запретилъ винокурение всѣмъ, кромя помѣщичковъ и козаковъ, имѣющихъ грунты и лѣса.» — Любопытны также слѣдующія строки г. Маркевича (стр. 651 — 2): «Около этого времени, 1763 года, появились въ Малороссіи *пикинерія* и *вербуники* (вербонація). Мельгуновъ ѣздилъ по Запднѣпровью и, описывая народъ полудикимъ, подавъ мысль вербовать. Явились вербовщики. Мельгуновъ оставался въ шинкахъ, его шайка пѣла, плясала, пила до-нелзя, поила козаковъ и народъ; потомъ пьянымъ предлагала записаться на службу въ пикинера, прибавляя, что пикинеры даже лучше, чѣмъ козаки, потому что начальства не боятся и шапки ни передъ кѣмъ не снимаютъ. Бѣднѣйшіе и «великіе опіяки» записывались съ радостью. Грамотные шинкари и церковники становились ротмистрами и поручиками. Но когда начали ихъ учить строевой службѣ, они, увидя бѣду, разбѣжались по запорожскимъ куренямъ и по хуторамъ новосербскимъ.» Мелкое чиновничество грабило по мелочамъ и крупно простой народъ. Чиновничество покрупнѣе брало увѣсистыя взятки натурою и деньгами съ помѣщичковъ, на деревенской скукѣ поднимавшихъ безконечныя тяжбы другъ съ другомъ. Дворянство лѣпилось и давило чернь. Опекуны грабили опекаемыхъ. «Похожденія Стодбикова, «Квитки, въ этомъ отношеніи, не простой вымыселъ, а истинная лѣтопись, подтвержденія которой рассыпаны во всѣхъ тогдашнихъ дѣлахъ. Кто изъ высшаго ошляеченнаго чиновнаго и помѣщичьяго люда тогда не тягался съ сосѣдомъ, или не тянулъ дома горькой чаши,—представлялъ образецъ Ивана Никифоровича, проводившаго время съ утра до вечера на коврѣ, въ натурѣ, утучняемаго

курение погнали, а послѣ у другихъ своей братіи покупая, или за вино вымѣнивая, тожъ учили, и пристрастихъ къ пьянству и разлѣнясь къ работамъ и не имѣя откуда себя снабдить лошадами и амунициею къ службѣ козачей, принуждены, у можаѣйшихъ своей братіи занимая деньги, давать въ закладъ свои грунты и за невыкупъ на сроки вѣчно терять ихъ должны.»

Вслѣдствіе развитія винокурения въ такихъ огромныхъ размѣрахъ, гетманъ Розумовскій принужденъ былъ ограничить его строгими положеніями.

снадобами домашней кухни и мучимаго однимъ только горемъ житейскимъ, марѣдка нктою, или нежданно-завистливымъ помысломъ о какомъ-нибудь дрянномъ ружьѣ или бекешѣ своего сосѣда, Ивана Ивановича. Напрасно и Екатерина II вводила новыя мѣры и законы: въ краѣ наставленія ея принимались медленно. Дворянству указано служить въ войскѣ и въ мѣстахъ правосудія. Въ 1782 году, послѣ ревизской переписи 1764 года, произведена новая народная перепись; тогда же учреждены Малороссійскія губерніи. Изъ полковъ, назначенныхъ въ составъ губерній, войсковые чины бывшихъ правленій созваны въ губернскіе города. Самыхъ дѣловыхъ и достаточныхъ изъ нихъ положено тотчасъ опредѣлить на мѣста. Любопытно рассказываетъ объ этомъ роковомъ времени Тимковскій (13 стр.): «Переяславскій вельможный полковникъ, Иваненко, поступилъ председателемъ палаты. Оболонскій, владѣлецъ семи тысячъ душъ, сталъ содѣйственнымъ судьей. Замѣтимъ, что онъ боялся льдовъ на рѣкахъ, и зимою, подѣхавъ къ Днѣпру, выходилъ изъ кареты и переѣзжалъ длиннымъ путемъ по льду, *въ лодкѣ*.» Въ рассказѣ Тимковского, появляется и образъ его отца — олицетвореніе тогдашняго времени: «Малороссія, снѣдающей кунтушъ и красные сапоги, для вицмундира и канцелярскаго зеленого стола.» — «Тогда и отецъ мой, говоритъ онъ, — отправясь въ Кіевъ, возвратился избранный засѣдателемъ уѣзднаго суда, въ Золотоношу. Онъ явился въ другой перемятъ. Поѣхалъ въ черкескѣ, съ подобратымъ чубомъ, шапкою и саблею; пріѣхалъ въ сюртукъ и въ камзолъ, съ запущенною косою, мундиромъ, шляпою и шпагой. — «То-таки бывало выйде,» говорили межъ собой люди: «або на коня сяде, уже панъ, якъ панъ; а теперъ — *абы-що: німець не німець, такъ собі підципанний!*» — И я помню, помню эту крѣпкую, вольную, героическую фигуру, въ черкескѣ, съ турецкой саблей по персидскому поясу, на зломъ конѣ, какихъ онъ до страсти любилъ... Было слово и о моемъ благородствѣ: не переодѣть ли и меня? Отецъ рассудилъ оставить года на два въ черкескѣ, стриженнымъ въ кружокъ.» Новые носители камзоловъ и косъ служили плохо. Богатые только числились на службѣ и сидѣли по деревнямъ. Бѣдняки лѣзли плечомъ впередъ, протирая на засаленныхъ столахъ локти и совѣсть, ябедничали, кривили душой и грабили. Имя комиссара равнялось имени разбойника. Благотворный свѣтъ просвѣщенія и правосудія едва проникалъ въ далекій, глухой, непопчатой край. Судъ и расправа были оцѣнены и продавались всякимъ щедрымъ даятелямъ. Этимъ пользовались охотники до всякой сумятицы

и своеволія. Паденіе Запорожья напустило на Украину дѣлю толпу разбѣженныхъ выходцевъ, которые овладѣвали мелкими и большими до-рогами, держали откупъ на проѣздъ по лѣсамъ и оврагамъ, и всячески своевольничали. Но общество нуждалось въ болѣе честныхъ охранителяхъ правосудія. Последніе, за извращеніемъ настоящихъ правителей и судей, являлись въ средѣ самихъ разбойниковъ. Преданія того времени представляютъ любопытный образецъ одного изъ подобныхъ «кулачныхъ судій» на Украинѣ. Мы говоримъ объ извѣстномъ разбойникѣ *Гаркушѣ*, похождения котораго составляютъ въ высшей степени интересныя и живописныя черты жизни того времени.

О немъ читатель найдетъ любопытныя подробности въ повѣсти А. П. Стороженка «Братья-близнецы»; въ статьѣ г. Маркевича, опубликованнаго полное судебное дѣло о Гаркушѣ, а также въ статьѣ Одесскаго Вѣстника, 1859 года №№ 21 и 22: «Романтическіе типы старосвѣтской Украины. 1. Разбойникъ Гаркуша.»

Въ такой-то разладъ и сумятицу украинскаго общества явился писатель, практической философъ и поэтъ, Сковорода. Сочиненія его, встрѣченныя съ сочувствіемъ, были все произведенія, писанныя подъ вліяніемъ школы мистиковъ. Для нашего времени они не имѣютъ особеннаго значенія, кромѣ нѣкоторыхъ стихотворныхъ сатирическихъ пѣсней. Оставляя другія определять отношеніе Сковороды къ этой школѣ мистиковъ, еще мало объясненныхъ у насъ, обратимся къ Сковородѣ со стороны болѣе понятныхъ его отношеній къ народу и обществу, на которое онъ дѣйствовалъ своею жизнью, своими словами, совѣтами и характеромъ.

ГЛАВА II.

Жизнь Сковороды, по неизданнымъ запискамъ Ковалѣвскаго. — Его дѣтство. — Опредѣленіе въ Придворную Капеллу. — Капелла того времени. Выписки изъ архива, сдѣланныя В. В. Стасовымъ. — Въѣздъ Елисаветы въ Кіевъ и «божественный фатовъ» семинаристовъ. — Сковорода ускользаетъ за границу. — Его путешествіе и возвращеніе въ Малороссію. — Уроки у помѣщика Тамары. — Москва и «Гитъ Ливій». — Жизнь у Ковалѣвскихъ, Сошальскихъ, Захаржевскихъ и другихъ помѣщиковъ. — Страствованія и первыя сочиненія, послѣ ссоры съ Коллегиумомъ. — Музыкальныя стремленія. — Предложеніе Екатерины II. — Другіе анекдоты о Сковородѣ. — Начало извѣстности.

Сообщаемъ жизнеописаніе Сковороды по неизданнымъ до-сихъ-поръ запискамъ Ковалѣвскаго, въ списокѣ, полученномъ нами отъ М. П.

«Алякринскаго, изъ Владиміра на Клязьмѣ. Подлинная рукопись Ковалѣнскаго находилась у г. Аскоченскаго въ Кіевѣ и передана имъ М. П. Погдину. Подробный же хронологическій списокъ статей о Сквородѣ, появившихся съ 1806 года, съ «Сіонскаго Вѣстника», сообщаемъ въ концѣ нашего труда, подъ общимъ бібліографическимъ обзоромъ. Все жизнеописаніе Сквороды, такимъ образомъ, — скажемъ, чтобъ не повторять указаній, — построено нами на подлинномъ разсказѣ и собственными словами Ковалѣнскаго, (у котораго до насъ взялъ только нѣкоторыя черты г. Снѣгиревъ, въ «Отечественныхъ Запискахъ» 1823 года), а недостающее въ его «Житіи Григорія Савича Сквороды» пополняемъ другими позднѣйшими замѣтками о Сквородѣ. Въ числѣ послѣднихъ мы должны отдать преимущество статьямъ И. И. Срезневскаго, а за нимъ — воспоминаніямъ Ивана Вернета и Гессъ-де-Кальве.

Г. Ковалѣнскій говоритъ:

«Григорій Савичъ Скворода родился въ Малороссіи, Кіевского Наѣстничества, Лубенскаго округа, въ селѣ Чернухахъ, въ 1722 г. (1). Родители его были простолюдины: отецъ — козакъ, мать — козачка. Мѣщане по состоянію, они были недостаточны; но ихъ честность, гостепріимство и миролюбіе были извѣстны въ околodкѣ.

«Григорій Скворода, уже по седьмому году, получалъ наклонность къ музыкѣ и наукамъ. Въ церковь онъ ходилъ охотно, становился на клиросъ и отличался пѣніемъ. Любимую пѣсню его былъ стихъ Іоанна Дамаскина: «Образу златому на полѣ Деирѣ служиму, триє твои отроцы не брегоса безбожнаго вельнія» (2).

«По охотѣ сына къ ученію, отецъ отдалъ его въ Кіевскую Академію, славившуюся тогда науками. Мальчикъ скоро превзошелъ своихъ сверстниковъ. Митрополитъ Кіевскій, Самуилъ Миславскій, человекъ

(1) Гессъ-де-Кальве («Украинскій Вѣстникъ» 1817 г.) невѣрно сообщаетъ, что Скворода родился въ Харьковской губерніи и что отецъ его былъ бѣдный священникъ. Ковалѣнскій знаетъ Сквороду короче, и потому нельзя не отдать ему, въ этомъ случаѣ, предпочтенія передъ другими біографами. Такъ и П. И. Срезневскій неточно сказалъ («Утренняя Звѣзда» 1834 г.), что Скворода родился въ 1726 г.

(2) Г. Снѣгиревъ («Отеч. Зап.» 1823 г.), почерпавшій свѣдѣнія о Сквородѣ еще отъ двухъ почтенныхъ мужей, знавшихъ его лично, прибавляетъ: «Сперва игралъ онъ самоучкой на дудочкѣ, а потомъ на флейтѣ; одинъ ходилъ по рошамъ и лѣсамъ, или, пріютившись дома, сидѣлъ въ уголку и на память повторялъ читанное имъ или слышанное.» (стр. 97).

остраго ума и рѣдкихъ способностей, былъ тогда соученикомъ его и во всемъ оставался ниже его.

«Тогда царствовала императрица Елисавета, любительница музыки и Малороссiи. Способность къ музыкѣ и прiятный голосъ дали поводъ избрать Сковороду въ придворную пѣвческую капеллу, куда онъ и былъ отправленъ при вступленiи императрицы на престолъ.» Г. Аскоченскiй, пересказывая жизнь Сковороды по рукописи Ковалѣвскаго, прибавляетъ еще отъ себя (Кiев. Губ. Вѣд. ., 1855 г. № 42): «Въ Кiевской Академiи юный приплецъ съ перваго раза обратилъ на себя вниманiе *дирижёра пѣвческой капелли*, и немедленно поступилъ въ хоръ; а отличными успѣхами въ наукахъ заслужилъ себѣ похвалу отъ всѣхъ наставниковъ. При восшествiи на престолъ императрицы Елисаветы Петровны, въ Малороссiи набирали мальчиковъ для придворной капелли. Сковорода пошалъ туда изъ первыхъ» (1).

В. В. Стасовъ доставилъ намъ любопытную выписку изъ дѣлъ архива придворной канторы, которую онъ сдѣлалъ для составляемой имъ «*Исторiи Церковнаго пѣнiя въ Россiи*». Мы просмотрѣли эти драгоценныя извлеченiя, и вотъ нѣкоторыя, неизвѣстныя еще, данныя изъ исторiи придворной капеллы временъ императрицы Елисаветы, помѣщаемыя нами съ разрѣшенiя В. В. Стасова. Извѣстно, что придворная капелла, еще со временъ царя Алексѣя Михайловича, постоянно пополнялась голосами изъ Малороссiи. Въ дѣлахъ придворной канторы постоянно встрѣчаются слова: «вновь привезеннымъ ко двору изъ *Малороссiи* пѣвчимъ выдавать жалованье.» Императрица Елисавета, по извѣстной набожности своей и по любви къ духовному пѣнiю, еще до восшествiя на престолъ, имѣла своихъ пѣвчихъ. Имена: Иванъ Доля, Григорiй Берло, Максимъ Бокушъ, Панокъ Григорiй, Гаврилъ Головня, и другiя, ясно говорятъ объ ихъ происхожденiи. Мѣста, откуда изъ Украiны брались пѣвчiе, слѣдующiя. Въ указѣ 1784 года, октября 16-го, сказано: «*дисканты*: города Лохвицы, войсковаго товарища, Максима Афонасьева, сынъ, 6 лѣтъ; г. Кiрелевца, войсковаго товарища, Дойголевскаго, сынъ, 8 лѣтъ; г. Ромны, священника Клименка сынъ 6 лѣтъ; Стародубскаго слонеснаго суды сынъ; Роменскаго козака, Обухова, сынъ, 7 лѣтъ;

(1) Къ статьѣ г. Аскоченскаго мы болѣе не будемъ обращаться, имѣя подъ рукою подлинникъ — статью Ковалѣвскаго. Но здѣсь нельзя не замѣтить, что въ трудъ его вкрались нѣкоторыя ошибки: такъ, на стр. 279-й, онъ смѣшиваетъ Ковалѣвскаго съ Ковалевскимъ.

Стародубскаго мѣщанина, Бокурина, сынъ 6 лѣтъ; Новгорода-Сѣверскаго, мѣщанина Кушнерова, сынъ; Роменскаго уѣзда, села Галки, козака Гагайницкаго сынъ 8 лѣтъ. *Альты*: Прилуцкаго уѣзда, села Дѣдовецъ, священника Тройницкаго сынъ 7 лѣтъ; Знобовскаго жителя Стожка сынъ, 6 лѣтъ; Стародубскаго значковаго товарища, Горлича, племянникъ, 8 лѣтъ. *Подписано*: Новгородъ-Сѣверскаго Намѣстничества верхней расправы предсѣдатель, бунчуковый товарищ Рачинскій.

При отставкѣ, за потерю голоса, они обыкновенно снова возвращались на родину. Такъ, подъ 1734 годомъ, читаемъ: «Пять человекъ, которые спали съ голоса, отъ двора уволить въ ихъ отечество, въ Малую Россію, и дать имъ абшиты, а для пропитанія ихъ въ пути дать имъ за службу по 25 рублей, отъ камеръ-цалмейстера Кайсарова». При капеллѣ они получали столько же: «а жалованья давать въ годъ по 25 р., вычтя на гошпиталь». Иногда давалась и особая винная порція: «Пѣвчиму Кириллѣ Степанову выдать вина простого пять ведеръ» (1731 года, собственная подпись: *Елисавета*). Пѣвчіе набирались изъ Украйны, изъ дворянъ и простаго званія. Подъ 1746 годомъ стоитъ: «Указали мы двора нашего пѣвчимъ, *дворянамъ и прочимъ*, жалованье и за порціи деньгами и хлѣбомъ производить». — Нарядъ носили такой: «1741 г., декабря 15-го: Императрица изволила указать двора своего пѣвчимъ, уставщику Ивану Петрову съ товарищи, сдѣлать вповь: мундиръ: изъ зеленыхъ суконъ, а именно, нѣмецкое: кафтаны, камзолы и штаны, и на кафтанахъ обшлага изъ зеленаго сукна; малымъ черкасское, долгое платье, кафтаны и штаны изъ зеленаго сукна, полукафтаны изъ шелковой матеріи, пунсовые или алыя.» — Подъ 1745 г. *февраля 14*, читаемъ: «Новопривезеннымъ изъ Малороссіи пѣвчимъ, всего 34 человекамъ, по новости ихъ, до учиненія имъ жалованья, сдѣлать на каждого рубахъ и порты по пяти паръ, полотенецъ по три, изъ средняго полотна; сапоговъ, башмаковъ и чулковъ по двѣ пары, шапокъ по одной, рукавицъ по одной парѣ, и раздать имъ съ роспискою.» — Подъ 1747 г., *февраля 18-го*, стоитъ: «Изустный указъ. Тенористу Ивану Иванову сдѣлать платье нѣмецкимъ манеромъ, суконное, кофейнаго цвѣта, подбитъ стамедомъ, или камлотомъ, и шуговицы гарусныя». Заботливость императрицы Елисаветы простиралась до того, что на росписи 1748 г., *марта 29*, она собственною рукою приписала: «Четверымъ на верхніе кафтаны широкаго позументу положить и взять у Дмитрея Александровича». (Вотъ любопытный указъ о благочиніи во время службы и церковнаго пѣнія: 1749 года, января 5-го повелѣно: «Во время службы, ежели кто

какого бы чина и достоинства ни былъ, будетъ съ кѣмъ разговаривать, на тѣхъ надѣвать цѣпи съ ящикомъ, какія обыкновенно бывають въ приходскихъ церквахъ, которыя для того нарочно заказать сдѣлать вновь, для знатныхъ чиновъ мѣдныя вызолоченныя, для посредственныхъ бѣлыя луженыя, а для прочихъ простыя желѣзныя.» Съ 1751 года, для обученія пѣвчихъ, принять былъ «французской націи учитель Жанъ Ришардъ». Что касается до Сковороды, то его прозвища мы нигдѣ въ бумагахъ конторы не нашли. Это, быть-можетъ, отъ того, что пѣвчихъ звали только по имени, обращая отчества въ фамиліи. Въ указѣ 1740 г., января 8-го, при выдачѣ награды «за славленіе и поздравленіе въ Рождество» въ числѣ другихъ стоить «робатамъ» такимъ-то: «Каленику, Екиму, Павлу и Григорью по 6 рублей каждому.» Въ числѣ старшихъ, получившихъ по 10 рублей, тутъ-же названъ еще «Григорій Синовоничъ» (не Савичъ ли?) Въ указѣ же 1741 г., декабря 21, стоитъ: «Вновь привезеннымъ изъ Малороссіи пѣвчимъ сдѣлать мундиръ. А каковы имена большимъ и малымъ пѣвчихъ, о томъ взять за рукою уставщика, іеромонаха Иларіана, реестръ.» Можно съ большимъ вѣроятіемъ полагать, что въ числѣ послѣднихъ былъ именно и Григорій Сковорода, потому что въ этомъ случаѣ слова указа, по времени, совпадаютъ съ рассказомъ Ковалѣнскаго, переданнаго имъ со словъ самого Сковороды.

Въ «Отрывкахъ изъ записокъ о старцѣ Сковородѣ» И. И. Срезневскаго («Утренняя Звѣзда» 1834 г.) читаемъ дополненіе къ рассказу Ковалѣнскаго: «Находясь тамъ около двухъ лѣтъ, онъ сложилъ голосъ духовной пѣсни *Иже Херувимы*, который и доселѣ употребляется во многихъ сельскихъ церквахъ на Украинѣ.» Къ этимъ словамъ г. Срезневскаго тутъ же (на стр. 76—77) сдѣлано примѣчаніе Г. О. Квитки: «Напѣвъ сей духовной пѣсни, подъ именемъ *привдворнаго*, помѣщенъ въ обѣднѣ, по высочайшему повелѣнію напечатанной и разосланной по всѣмъ церквамъ, для единообразія въ церковномъ пѣніи. Кромѣ сего, Сковорода сложилъ веселый и торжественный напѣвъ: «Христосъ воскресъ» и канонъ Пасхи: «Воскресенія день», нынѣ употребляемый въ церквахъ по всей Россіи. вмѣсто прежняго унылаго, ирмодойнаго напѣва, и вездѣ именуемый: *Сковородинъ*». Квитка зналъ Сковороду лично и былъ самъ нѣсколько лѣтъ монахомъ. Его слова должны быть здѣсь авторитетомъ. Но, къ сожалѣнію, тутъ есть неточности. Всѣ пзысканія г. Стасова въ архивѣ придворной конторы, равно какъ и справки инспектора придворной пѣвческой капеллы, П. Е. Бѣликова, которые

благосклонно отвѣчали на мои сомнѣнія, не могли вполнѣ подтвердить словъ Квитки и И. И. Срезневскаго. Сковорода не сочинялъ, въ бытность въ Петербургѣ, духовной пѣсни «Иже Херувимы», которая введена въ Россіи; и подобный напѣвъ, подъ именемъ придворнаго, напечатанный въ обѣднѣ, издавшой подъ руководствомъ Бортнянскаго въ 1804 году, не принадлежитъ Сковородѣ. Если же Квитка приписываетъ ему, по памяти, нѣкоторые, принятые въ церквахъ, духовные напѣвы, изъ которыхъ одинъ именовали даже прямо «Сковородинымъ» то это могло легко случиться, потому что даровитый мальчикъ Сковорода, воротившись изъ Петербурга, училъ желающихъ напѣвамъ придворнымъ, напѣвамъ тогдашнихъ знаменитостей, въ родѣ его земляка Головни, и эти пѣсни сохранялись въ памяти потомства вмѣстѣ съ его именемъ.

Впрочемъ, Сковорода сочинялъ духовные капты. Профессоръ Петербургской духовной академіи, В. Н. Карповъ, къ которому я также обращался съ вопросомъ по этому случаю, отвѣчалъ мнѣ письменно: «живя въ Кіевѣ, я имѣлъ случай слышать напѣвы, приписываемые Сковородѣ. Но эти напѣвы не введены въ церковное употребленіе, а употребляются келейно, въ частныхъ, обычныхъ, собраніяхъ Кіевскаго духовенства, любящаго завѣтную старину.»

Въ бытность Сковороды въ Петербургѣ, придворнымъ пѣвчимъ было неслыханно-привольное житье. Въ то время была въ зенитѣ славы Разушевскіе, украинцы по происхожденію и по душѣ. Мальчиковъ, взятыхъ ко двору за голоса, лелѣяли, ласкали. Въ числѣ пѣвчихъ были дѣти и значительныхъ малороссійскихъ пановъ, каковы Стоцкіе, Головачевскіе. Старѣя, если ихъ не возвращали на родину, они сохраняли важный, савиный видъ, и гордились, нося названіе пѣвчихъ двора любимой императрицы. Но Сковорода оставался при дворѣ не долго, около двухъ или трехъ лѣтъ.

Императрица, продолжаетъ Ковалѣнскій, скоро предприняла путешествіе въ Кіевъ, и съ нею весь кругъ двора. Сковорода прибылъ туда вмѣстѣ съ другими пѣвчими.

Это было въ августѣ 1744 года.

Въ Кіевскихъ Губернскихъ Вѣдомостяхъ 1846 года ⁽¹⁾, (августа 23, въ неофициальной части, стр. 327 — 328) мы нашли статью: «О по-

⁽¹⁾ Подробности о путешествіи императрицы Елисаветы по Малороссіи помѣщены въ Черниговскихъ Губерн. Вѣдом. 1852 г. № 29 в 43 (Рассказъ современника, изъ дѣвника подскарбіа Андрея Марковича).

спщеніи Императрицею Елисаветою Петровною Кіево», гдѣ говорится слѣдующее объ этомъ любопытномъ событіи: «Елисавета здѣсь прожила нѣсколько недѣль; пѣшкомъ посѣщала пещеры и храмы; раздавала дары священству и немощимъ. Ее встрѣчали и конвоировали войска малороссійскія (1). Войска были одѣты на-ново, въ синихъ черкесахъ, съ вылетами, и въ широкихъ шальварахъ, съ разноцвѣтными по полкамъ шапками. Изъ Кіевской Академіи были выписаны вертепы; пѣвчіе цѣли, семинаристы представляли зрѣлища божественныя въ лицахъ и цѣли канты поздравительныя. А въ Кіевѣ молодой студентъ, въ коронѣ и съ жезломъ, въ видѣ древняго старца, выѣхалъ за городъ въ колесницѣ, названной «фатонъ божественный» на двухъ коняхъ крылатыхъ, которые студенты называли пегасами и которые были ничто иное, какъ пара студентовъ. Этотъ старикъ представлялъ Кіевского князя Владимира Великаго; на концѣ моста встрѣтилъ онъ государиню и произнесъ длинную рѣчь, въ которой называлъ себя княземъ Кіевскимъ, ее своею наслѣдницею, приглашалъ ее въ городъ и поручалъ весь русскій народъ во власть ея и въ милостивое покровительство.»

При возвратномъ отбытіи двора въ Петербургъ, продолжаетъ Ковалѣвскій, Сковорода получилъ увольненіе, съ чиномъ придворнаго уставщика, и остался въ Кіевѣ продолжать ученіе (2).

Гессъ-де-Кальве прибавляетъ: «Тамъ молодой Сковорода занялся ревностно еврейскимъ, греческимъ и латинскимъ языками, упражнялся притомъ въ краснорѣчіи, философіи, метафизикѣ, математикѣ, естественной исторіи и богословіи. Но онъ совершенно не имѣлъ расположенія къ духовному званію, для котораго впрочемъ преимущественно отецъ назначалъ его. И его нерасположенность возрасла до такой степени, что онъ, замѣчая желаніе кіевского архіерея посвятить его въ священники, прибѣгнулъ къ хитрости и притворился сумасброднымъ, перемѣнилъ го-

(1) Въ «Запискахъ о слободскихъ полкахъ» съ начала ихъ поселенія до 1766 года, (Харьковъ) 1812 г. на стр. 60-й, при описаніи встрѣчи императрицы у города Сѣвска, говорится: «При этомъ бригадиръ Лесевичскій, по старости и слабости, а харьковскій полковникъ Тевятевъ, по незвѣстной причинѣ, отказались быть при отряженныхъ командахъ, и полку харьковскаго отряда командовалъ полковой обозный Ив. Вас. Ковалевскій». Оба послѣднія лица впоследствии играли роль въ жизни Сковороды.

(2) Этотъ чинъ давался обыкновенно самымъ лучшимъ придворнымъ пѣвчимъ, при оставленіи ими капеллы, и означалъ заповѣду въ хорѣ, съ благо и одареннаго острымъ слухомъ. Уставщикъ же при дворѣ носилъ особое платье и въ хорѣ былъ съ булавой (Со словъ П. Е. Бѣликова).

лось, сталъ заикаться. Почему обманутый архіерей выключилъ его изъ бурсы, какъ непонятнаго, и признавъ неспособнымъ къ духовному званію, позволилъ ему жить гдѣ - угодно. Этого-то и хотѣлъ Скворода: будучи на свободѣ, онъ почиталъ себя уже довольно награжденнымъ за несносныя для него шесть лѣтъ, которыя впрочемъ онъ совѣтъ иначе употребилъ, нежели какъ думали всѣ его окружавшіе. Онъ приобрѣлъ большія свѣдѣнія въ разныхъ наукахъ. («Украинскій Вѣстникъ» 1817 г.)

Кругъ наукъ, преподаваемыхъ въ Кіевѣ, продолжаетъ Ковалѣнскій. показался ему недостаточнымъ. Скворода пожелалъ видѣть чужіе края. Скоро представился къ этому поводъ, и онъ имъ воспользовался охотно.

Отъ Двора отправленъ былъ въ Венгрію, къ Токайскимъ садамъ, генералъ-майоръ Вишневскій, который, для находившейся тамъ грекороссійской церкви, хотѣлъ имѣть церковниковъ, способныхъ къ службѣ и пѣнію. Скворода, извѣстный уже знаніемъ музыки, голосомъ и желаніемъ своимъ быть въ чужихъ краяхъ, также знаніемъ нѣкоторыхъ языковъ, представленъ былъ Вишневскому и взятъ имъ подъ покровительство. Путешествуя съ генераломъ Вишневскимъ, онъ получилъ его позволеніе и помощь къ обозрѣнію Венгріи, Вѣны, Офена, Пресбурга и другихъ мѣстъ Австріи, гдѣ изъ любопытства старался знакомиться болѣе съ людьми учеными. Онъ говорилъ чисто и хорошо по-латыни и по-нѣмецки, и порядочно понималъ греческій языкъ, почему легко могъ пріобрѣтать знакомство и расположеніе ученыхъ, а съ тѣмъ вмѣстѣ и новыя познанія, какихъ не имѣлъ и не могъ имѣть на родинѣ.

Гессъ-де-Кальве (стр. 108—110), знавшій также коротко Сквороду, сообщаетъ объ этомъ еще нѣсколько любопытныхъ подробностей: «Онъ взялъ посохъ въ руку и отправился истинно-философски, т. е. пѣшій и съ крайне-тощимъ кошелькомъ. Онъ странствовалъ въ Польшѣ, Пруссіи, Германіи и Италіи, куда сопровождала его нужда и отреченіе отъ всякихъ выгодъ. Римъ любопытству его сткрылъ обширное поле. Съ благоговѣніемъ шествовалъ онъ по сей классической землѣ, которая нѣкогда носила на себѣ Цицерона, Сенеку и Катона. Триумфальныя врата Траяна, обелиски на площади св. Петра, развалины Каракальскихъ бань, словомъ всѣ остатки сего владыки свѣта, столь противоположныя нынѣшнимъ постройкамъ тамошнихъ монаховъ, штурговъ, шарлатановъ макаронныхъ и сырныхъ фабрикантовъ, произвели въ нашемъ цпникѣ сильное впечатлѣніе. Онъ замѣтилъ, что не у насъ только, но и вездѣ, боготому поклоняются, а бѣднаго презираютъ; видѣлъ, какъ глупость предпочитаютъ разуму, какъ штурговъ награждаютъ, а заслуга питается пода-

яніемъ; какъ развратъ нѣжится на мягкихъ пуховникахъ, а невинность томится въ мрачныхъ темницахъ. Гессъ-де-Кальве здѣсь нѣсколько фантазируетъ; но легко могло быть, что это отступленіе отъ рѣчи строгаго историка навѣяно ему разказами самого Сквороды. Даже онъ говоритъ: «Наконецъ, обогатившись нужными познаніями, Скворода желалъ непремѣнно возвратиться въ свое отечество. Надѣясь всегда на проворство ногъ, онъ пустился назадъ. Какъ забилось сердце его, когда онъ издали увидѣлъ деревянную колокольню родимой своей деревушки! Вербы, посаженные въ отеческомъ дворѣ, тогда, какъ онъ былъ еще дитятею, распростирали свои вѣтви по крышѣ хижины. Онъ шелъ мимо кладбища; тутъ большое число новыхъ крестовъ бросали длинныя тѣни.» Можетъ быть, многихъ, думалъ онъ, теперь заключаетъ въ себѣ мракъ могилы! Онъ перескочилъ черезъ ограду, переходилъ съ могилы на могилу, пока наконецъ поставленный въ углу камень показалъ ему, что уже нѣтъ у него отца. — Онъ узналъ, что всѣ его родные переселились въ царство мертвыхъ, кромѣ одного брата, коего пребываніе было ему неизвѣстно. Побывавши въ родимой деревушкѣ, онъ взявъ опять свой странническій посохъ и, многими обходами, пошелъ въ Харьковъ.» (110—112 стр.) (1).

Но еще до посѣщенія Харькова, Скворода испыталъ одну любопытную превратность судьбы. Объ этомъ говоритъ Ковалѣнскій.

Возвратясь изъ чужихъ краевъ, полный учености, но съ весьма скуднымъ состояніемъ, въ крайнемъ недостаткѣ всего нужнѣйшаго, проживалъ онъ у своихъ прежнихъ пріятелей и знакомыхъ. Состояніе послѣднихъ было также невелико; потому они изыскивали случай, какъ бы употребить его труды, съ пользою для него и для общества. Скоро открылось мѣсто учителя поэзіи въ Переяславѣ, куда онъ и отправился по приглашенію тамошняго епископа, Николая Сребницкаго (2).

(1) О мѣстѣ родины Сквороды, селѣ *Чернухахъ*, мы нашли въ Черниговскихъ Губ. Вѣдомостяхъ, 1853 г. № 4. свидѣніе, что это село издавна представляетъ людное и торговое мѣсто. Въ этой статьѣ о старинѣ села Чернухъ сказано: «Въ Чернухахъ, Лубенскаго полка, бываетъ въ годъ 4 ярмарки. Изъ Кіева, Лубенъ, Прилукъ и Лохвицы сюда пріѣзжаютъ торговцы съ суннами, кожами и мелочными товарами—а изъ околлицъ съ хлѣбомъ, лошадыми и питейными припасами.»

(2) По слову О. М. Б—го, въ Переяславѣ существуетъ преданіе, что въ ту пору сотоварищами по переяславской семинаріи у Сквороды были двѣ другія знаменитости: протоіерей Гречка и извѣстный впоследствии проповѣдникъ Левацка, оба не менѣе Сквороды богатые разнообразными приключеніями

Сковорода, ніяк уже обширныя по тогдашньому времени познанія, написавъ для училища «Руководство о поезіи» въ такомъ новомъ видѣ, что епископъ счелъ нужнымъ приказати ему измѣнити его, и преподавати предметъ по-старинѣ, предпочитавшей силлабическіе стихи Полоцкаго ямба Ломоносова. Сковорода не согласился. Епископъ требовалъ отъ него письменнаго отвѣта, черезъ консисторію, какъ онъ смѣлъ ослушаться его предписанія. Сковорода отвѣчалъ, что онъ полагается на судъ всѣхъ знатоковъ, и прибавилъ, къ объясненію своему, латинскую пословицу: «Alia res scriptum, alia plectrum.» (Иное дѣло пастырскій жезлъ, а иное пастушья свирѣль). Епископъ, на докладъ консисторіи, сдѣлалъ собственноручное распоряженіе: «Не живяше по средѣ дому моего творящій гордыню.» Вслѣдъ за тѣмъ Сковорода изгнанъ былъ изъ училища переяславскаго.

Бѣдность крайне его стѣсняла; но нелюбопытный нравъ подерживалъ въ немъ веселость и бодрость духа.

Онъ перешелъ жить къ пріятелю своему, который зналъ цѣну достоинствъ его, но не зналъ его бѣдности. Сковорода не смѣлъ просить помощи и жилъ молчаливо и терпѣливо, ніякъ только двѣ худыя рубашки, камлотный кафтанъ, одни башмаки и черныя гарусныя чулки. Нужда стѣла въ сердцѣ его, по словамъ Ковалѣнскаго, сѣмена, которыхъ плодами обильно украсилась впоследствии его жизнь. Невдалекѣ жилъ малороссійскій поміщикъ Степанъ Тамара, которому нуженъ былъ учитель для сына. Сковороду представили ему знакомые, и онъ принялъ его въ село Каврай.

Здѣсь Ковалѣнскій останавливается со Сковородою нѣсколько долѣе. Старикъ Тамара отъ природы былъ большаго ума, а на службѣ пріобрѣлъ хорошія познанія отъ иностранцевъ; но придерживался застарѣлыхъ предрассудковъ и съ презрѣніемъ смотрѣлъ на все, что не одѣто въ гербы и не украшено родословными. Сковорода принялся воздѣлывать сердце молодаго человека, не обременяя его излишними свѣдѣніями. Воспитанникъ привязался къ нему. Цѣлый годъ шло ученіе; но отецъ не удостоивалъ учителя взглядомъ, хотя онъ всякій день сидѣлъ у него за столомъ съ своимъ воспитанникомъ. Тяжело было такое униженіе; но Сковорода желалъ выдержать условіе: договоръ былъ сдѣланъ на годъ. Тутъ случилась одна непріятность. Какъ-то разговаривалъ онъ съ ученикомъ своимъ и за-просто спросилъ его, какъ онъ думаетъ о томъ, что говорили? Ученикъ отвѣтилъ неприлично. Сковорода возразилъ, что, значить, онъ мыслить, «какъ свинан голова!» Слуги подхватили слово, передали его

барынь, барыня мужу. Старикъ Тамара, цѣня все-таки учителя, но уступающая жентѣ, которая требовала мести «за родовитаго шляхетскаго сына», названнаго свиною головою, отказалъ Сквородѣ отъ дому и отъ должности. При прощаньи однако онъ съ нимъ впервые заговорилъ и прибавилъ: «Прости, государь мой! мнѣ жаль тебя!»

И вотъ за «свиную голову» Скворода опять остался безъ мѣста, безъ пища, безъ одежды, но не безъ надежды, — заключаетъ Ковалѣвскій.

Въ крайней нуждѣ зашелъ онъ къ пріятелю своему, переяславскому сотнику. Тутъ ему представился случай ѣхать въ Москву, съ каллиграфомъ, получившимъ мѣсто проповѣдника въ московской академіи. Съ нимъ и поѣхалъ. Изъ Москвы они проѣхали въ Троицко - Сергіевскую Лавру, гдѣ былъ тогда намѣстникомъ Кирилль Флоринскій, большихъ познаній человекъ, бывшій впоследствии епископомъ черниговскимъ. Кирилль сталъ уговаривать Сквороду, знакомаго уже ему по слухамъ, остаться въ Лаврѣ для пользы училища; но любовь къ родинѣ влекла его въ Малороссію. Скворода возвратился снова въ Переяславль, «оставя по себѣ въ Лаврѣ имя ученаго и дружбу Кирилла» (1). Скворода уже отдалялся отъ всякихъ привязанностей и становился странникомъ, безъ родства, стяжаній и домашняго угла.

Не успѣлъ онъ пріѣхать въ Переяславль, какъ Тамара поручилъ знакомымъ отыскивать его и просить снова къ себѣ. Скворода отказался. Тогда одинъ знакомый обманомъ привезъ его, соннаго, въ домъ Тамары ночью, гдѣ его и успѣли уговорить остаться. Онъ остался безъ ерса и безъ условій.

Поселясь въ деревнѣ и обезпечив свои первыя нужды, онъ сталъ предаваться уединенію и размышленіямъ, удаляясь въ поля, роши и аллеи сада. «Рано утромъ заря была ему спутницею, а дубравы собесѣд-

(1) Вѣроятно, къ этому времени относится черта сохраненная въ статьѣ г. Снегирева: «О старинномъ русскомъ переводѣ Тита Ливіа. (Ученыя записки И. Моск. Университета 1833 г. ч. 1. стр. 694—5). Вотъ слова г. Снегирева: «Переводъ Тита Ливія хранится въ патриаршей библіотекѣ, подъ № 292, въ 4 большихъ томахъ, писанъ скорописью; на заглавіи IV тома написано: Переведена з латинскаго диалекта на славевскій трудями учителя Коллегіума Черняговскаго, року 1716. — На бумажной закладкѣ, вложенной въ одинъ томъ, подписано рукою Григорія Сквороды, извѣстнаго по имени украинскаго философа: *въчѣ году, мѣсяца Маѣ, въ 11. день, купилъ Скворода, далъ восемь алтынь.*»

виками.« Это не осталось безъ послѣдствій. Ковалѣвскій сохраняетъ въ своемъ разсказѣ выдержку изъ оставшихся у него «Записокъ» Сквороды. Изъ выдержки этой видно, что Скворода жилъ у Тамары въ 1758 году. Значить, со времени его петербургской жизни прошло уже четырнадцать лѣтъ, и онъ вступалъ въ тридцать шестой годъ жизни. Учителя Тамары стали видѣться чудные, знаменательные сны.

«Въ полночь, ноября 24 числа, 1758 года, въ селѣ Кавраѣ, говорить Скворода, казалось во снѣ, будто я разсматриваю различныя охоты житія человѣческаго, по разнымъ мѣстамъ. Въ одномъ мѣстѣ я былъ; гдѣ царскіе чертоги, наряды, музыка, плясанія; гдѣ любящіеся то пѣли, то въ зеркала смотрѣлись, то бѣгали изъ покоя въ покой, снимали маски, сажались на богатые постели. Оттуда повела меня сила къ простому народу. Люди шли по улицѣ, съ склянницами въ рукахъ, шума, веселья, шатаясь, также и любовныя дѣла сроднымъ себѣ образомъ происходили у нихъ.» Сонъ заключается картиною сребролюбія, которое съ «кошелькомъ таскается» всюду, и видошъ сластолюбія, поширающаго смиренную бѣдность, «нижнюю голыи колѣна и убогія сандаліи.» Скворода кончаетъ словами: «Я, не стерпя свирѣпства, отвратилъ очи и вышелъ.»

Болѣе и болѣе влюблялся онъ въ свободу и уединеніе. Мысли просились къ перу. Онъ писалъ стихи. Прочтя одно изъ нихъ, старый Тамара сказалъ: «Другъ мой! Богъ благословилъ тебя даромъ духа и слова (1)!»

Скворода продолжалъ учить сына Тамары языкамъ и первымъ свѣдѣніямъ. Вскорѣ ученику выпало на долю перейти въ другой кругъ; Скворода также вступилъ на новое поприще. Въ Бѣгородъ прибылъ епископъ Іосифъ Миткевичъ. Онъ вызвалъ изъ Переяславля друга своего, игумена Гервасія Якубовича. Послѣдній заговорилъ о Сквородѣ; епископъ вызвалъ къ себѣ бывшаго учителя Тамары и доставилъ ему мѣсто учителя поэзіи въ харьковскомъ коллегіумѣ, въ 1759 году (2).

Отрадно остановиться здѣсь надъ Сквородой. Жизнь ему на-время улыбнулась. Онъ явился уже въ простомъ, но въ приличномъ, нарядѣ. Чудакомъ начинается въ немъ пробиваться по-поводу пищи, которую онъ

(1) Эти стихи написаны на тему: «Ходя по землѣ, обращайся на небесахъ, и помѣшаны въ рукописномъ сборникѣ «Салъ пѣсней» подъ № 2.

(2) Въ это время ректоромъ коллегіума былъ архимандритъ Константинъ Бродскій, изъ префектовъ московской академіи; а префектомъ—Лаврентій Кордетъ, игумень. (См. статью о коллегіумѣ «Молодичка» 1843 г. стр. 30).

принимаетъ только вечеромъ, по захожденіи солнца, и ѣсть только овощи, плоды и молочныя блюда, не употребляя ни мяса, ни рыбы. Спитъ въ сутки только четыре часа. Встаётъ до зари и пѣшкою отправляется за городъ гулять, какъ замѣчаетъ Ковалѣнскій, передъ вѣтми «весель бодръ, подвиженъ, воздерженъ, благодушенствующъ, словоохотенъ, изъ всего выводящій нравоченіе и почитателенъ». Голь прошелъ, и онъ, оконча срочное время, приѣхалъ въ Бѣлгородъ къ Юсафу, отдохнуть отъ трудовъ. Епископъ, желая удержать его долѣе при училищѣ, поручилъ Гервасію уговаривать его какъ пріятеля, вступить въ монашеское званіе, обѣщая при этомъ скоро довести его до высокаго сана. Сковорода отказался. Гервасій сталъ съ нимъ холоденъ. Тогда Сковорода, на третій же день по прибытіи въ Бѣлгородъ, дождавшись въ передней выхода Гервасія, подошелъ къ нему и попросилъ себя «напустившаго благословенія». Гервасій понялъ его намѣреніе и благословилъ его скрѣпя сердце. Сковорода отправился къ новому пріятелю своему, въ деревню Старицу, въ окрестности Бѣлгорода. Это было хорошенькое мѣсто, богатое лѣсами, водотоками и уютными «удольями», по словамъ Ковалѣнскаго «благопріятствующими глубокому уединенію.» Здѣсь Сковорода принялся изучать себя, и на эту тему написалъ нѣсколько сочиненій. Гервасій донесъ епископу о поступкѣ Сковороды. Юсафъ не досадовалъ, а только пожалѣлъ о немъ. Пустынничество Сковороды продолжалось въ Старицѣ. Сосѣди, слышавъ о его нравѣ, сѣзжались съ нимъ знакомиться. Онъ также посѣщалъ нѣкоторыхъ по деревнямъ, и между прочимъ вздумалъ снова посѣтить Харьковъ. «Нѣкто, говоритъ Ковалѣнскій, изъ познакомившихся съ нимъ, сдѣлавшись пріятелемъ его, просилъ, чтобъ, будучи въ Харьковѣ, познакомился онъ съ племянникомъ его, молодымъ человекомъ, находившимся тамъ для наукъ, и не оставилъ бы его добрымъ словомъ.» Здѣсь Ковалѣнскій, подъ именемъ племянника, говоритъ о себѣ самомъ. Съ этой поры онъ познакомился съ Сковородою, и ему мы обязаны достовернымъ жизнеописаніемъ Сковороды. Встрѣтившись съ нимъ въ Харьковѣ, «Сковорода, смотря на него, полюбилъ его, и полюбилъ до самой смерти.»

Юсафъ, между тѣмъ, не теряя Сковороды изъ виду и желая привлечь его снова въ Харьковское училище, предложилъ ему должность учителя, какую онъ захочетъ. Полюбивъ новаго знакомаго своего, Сковорода принялъ предложеніе епископа и остался въ Харьковѣ преподавать въ коллегіумъ синтаксисъ и греческій языкъ.

Покинувъ Бѣлгородъ для Харькова, Сковорода, кромѣ коллегіума, за-

няся съ новымъ другомъ своимъ, М. И. Ковалѣнскимъ. Онъ сталъ чаще и чаще навѣщать его, занималъ его музыкою, чтеніемъ книгъ; словомъ невольно сталъ его руководителемъ. Молодой человекъ, воспитываемый до той поры полуучеными, школьными риторами, и частію монахами, съ жадностью сталъ вслушиваться въ слова новаго учителя. Оди говорили ему, что счастье состоитъ въ довольствѣ, нарядахъ и въ праздноиъ весельи. Сковорода говорилъ, что счастье—ограниченіе желаній, обузданіе воли и трудолюбивое исправленіе долга. Въ добавокъ къ этому словамъ Сковороды отвѣчала и жизнь его и его дѣла. Ученикъ проходилъ съ нимъ любимыхъ древнихъ авторовъ: Плутарха, Филона, Цицерона, Горация, Лукіанна, Климента, Оригена, Діонисія Ареопагита, Нила и Максима-Исповѣдника. Новые писатели шли съ ними рядомъ. Предпринявъ перевоспитать ученика своего совершенно, Сковорода почти ежедневно писалъ къ нему письма, чтобы отвѣтами на нихъ вкратцѣ приучить его мыслить и писать. Вскорѣ, именно въ 1763 году, какъ самъ Ковалѣнскій приводитъ въ выдержкѣ изъ своихъ тогдашнихъ «Поденныхъ Записокъ», онъ увидѣлъ сонъ, въ которомъ на ясномъ небѣ представлялись ему золотыя очертанія вѣнъ трехъ отроковъ, вверженныхъ въ печь огненную: Ананія, Азарія и Мисаила. Отъ этихъ трехъ словъ на Сковороду сыпались искры, а нѣкоторыя попадали и на Ковалѣнскаго, производя въ немъ легкость, спокойствіе и довольство духа. «Поутру, говорить онъ, вставъ рано, пересказалъ я сіе видѣніе старику, троицкому священнику, Бор., у котораго я имѣлъ квартиру. Старикъ сказалъ: Молодой человекъ! слушайте вы сего мужа; онъ поставленъ вамъ отъ Бога руководителемъ и наставникомъ. Съ того часа молодой сей человекъ предался вседушно дружбѣ Григорія Сковороды. Три отрока, говорилъ ему Сковорода, это три способности человека: умъ, воля и дѣяніе, не покоряющіеся злему духу міра, не сгорающіе отъ огня любострастія. Это объяснилъ ему Сковорода уже черезъ тридцать лѣтъ самой тѣсной дружбы со своимъ ученикомъ, за два мѣсяца до кончины своей, потому что послѣдній не рѣшался ему рассказать прежде своего сна.

Въ бесѣдахъ съ ученикомъ своимъ, раздѣляя человека на двое, на внутренняго и внѣшняго, Сковорода этого внутренняго человека называлъ Минервою, по сказкѣ о происхожденіи Минервы изъ головы Юпитера. «Такимъ образомъ, часто, — говоритъ ученикъ, — видя робкаго военачальника, грабителя судью, хвастуна ритора, роскошнаго монаха, онъ съ досадою замѣчалъ: вотъ люди безъ Минервы! Взглянувъ на изображение Ека-

терины II, бывшее въ гостиной у друга его, сказалъ онъ съ движеніемъ: вотъ голова съ Минервою!»

Въ бесѣдахъ своихъ приглашалъ онъ ученика, въ поздніе лѣтніе вечера, за городъ, и незаметно доводилъ его до кладбища. Тутъ онъ, при видѣ несчанныхъ могилъ, разрытыхъ вѣтромъ, толковалъ о безумной богазливости людской при видѣ мертвыхъ. »Иногда же, замѣчаетъ Ковалѣтскій, онъ пѣлъ тамъ что-либо, приличное благодушеству; иногда же, удалясь въ близъ-лежащую рощу, игралъ на флейт-траверсѣ, оставя ученика своего между могилъ одного, чтобъ издали ему пріятнѣе было слушать музыку». Такъ онъ укрѣплялъ бодрость мысли и чувствъ своего ученика.

Въ 1764 году, Ковалѣтскій поѣхалъ въ Кіевъ изъ любопытства. Скворода рѣшился ѣхать съ нимъ; и они отравились въ августѣ. Тамъ они осматривали древности; а Скворода былъ ихъ истолкователемъ. »Многіе изъ соучениковъ его и родственниковъ, замѣчаетъ Ковалѣтскій, будучи тогда монахами въ Печерской Лаврѣ, назвали на него неотступно, говоря: »полно бродить по свѣту! Пора пристать къ гавани! намъ извѣстны твои таланты! ты будешь столпъ и украшеніе обителей!« — «Ахъ, возразилъ въ горячности Скворода:—довольно и васъ, столбовъ неотесанныхъ!» Черезъ нѣсколько дней Ковалѣтскій возвратился домой; а Скворода остался погостить у родственника своего, печерскаго типографа, Іустина. Спусти два мѣсяца онъ снова пріѣхалъ изъ Кіева въ Харьковъ. Украину онъ предпочиталъ Малороссіи за воздухъ и воды. »Онъ обыкновенно, замѣчаетъ ученикъ его, называлъ Малороссію матерью, потому что родилась тамъ, а Украину тѣткою, по жительству въ ней и по любви къ ней.«

Въ Харьковѣ былъ тогда губернаторомъ Евдокимъ Алексѣевичъ Щербининъ, человекъ стараго вѣка, но поклонникъ искусствъ и наукъ, а въ-особенности музыки, въ которой и самъ былъ искусенъ. Онъ много слышался о Сквородѣ. Одинъ старожилъ передалъ намъ о первой встрѣчѣ его съ Сквородою. Щербининъ ѣхалъ по улицѣ, въ пышномъ рыдванѣ и съ гайдуками, и увидѣлъ Сквороду, сидѣвшаго у гостиннаго двора, на тротуарѣ. Губернаторъ послалъ къ нему адъютанта. »Васъ требуетъ къ себѣ его превосходительство!»—«Какое превосходительство?»—»Господинъ губернаторъ!» — »Скажите ему, что мы незнакомы!»—Адъютантъ, заикаясь, передалъ отвѣтъ Сквороды. Губернаторъ послалъ вторично. »Васъ просятъ къ себѣ Евдокимъ Алексѣевичъ Щербининъ!»—»А! отвѣтилъ Скворода:—объ этомъ слыхалъ; говорятъ, доб-

рый человек и музыкантъ! И, сжавши шапку, подошелъ къ рыдвану. Съ той минуты они сошлись. Ковалѣвскій сохраняетъ черты ихъ дальнѣйшихъ отношеній. «Честной человекъ, для чего не возьмешь ты себѣ никакого извѣстнаго состоянія?» спросилъ его Щербининъ въ первые дни знакомства. «Милостивый государь, отвѣчалъ Скворода:—свѣтъ подобенъ театру. Чтобъ представить на немъ игру съ успѣхомъ и похвалою, берутъ роли по способностямъ. Дѣйствующее лицо не по знатности роли, но за удачность игры, похваляется. Я увидѣлъ, что не могу представить на театрѣ свѣта никакого лица удачно, кромѣ простаго, безмечнаго и уединительнаго; я сію роль выбралъ, взялъ и доволенъ.» — «Но, другъ мой! продолжалъ Щербининъ, отведи его особенно изъ круга:— можетъ быть, ты имѣешь способности къ другимъ состояніямъ, да привычка, мнѣнія, предубѣжденіе... мѣшаютъ—хотѣлъ онъ сказать. «Если бы я почувствовалъ, перебилъ Скворода, сегодня же, что могу рубить турокъ, то привязалъ бы гусарскую саблю и, надѣвъ киверъ, пошелъ бы служить въ войско. А ни конь, ни свинья не сдѣлаютъ этого, потому что не имѣютъ природы къ тому!»...

Любимымъ занятіемъ Сквороды въ это время была музыка. Онъ сочинялъ духовные концерты, положивъ нѣкоторые псалмы на музыку, также и стихиры, пѣвемыя на литургіи. Эти вещи были, по словамъ Ковалѣвскаго, исполнены гармоніи, простой, но важной и проникающей душу. Особую склонность питалъ онъ къ акроматическому роду музыки. «Сверхъ того, онъ игралъ на скрипкѣ, флейттраверсѣ, бандурѣ и гусляхъ.» По словамъ г. Срезневскаго («Утренняя Звѣзда», 1834 г., к. I, 76—77 стр.), «онъ началъ музыкальное поприще, въ домѣ отца своего, сопилкою, свирѣлю. Тамъ, одѣвшись въ юфтовое платье, онъ отправлялся отъ ранняго утра въ рошу и наигрывалъ на сопилкѣ священные гимны. Мало-по-малу онъ усовершенствовалъ свой инструментъ до того, что могъ на немъ передавать переливы голоса птицъ пѣвчихъ. Съ тѣхъ поръ музыка и пѣніе сдѣлались постояннымъ занятіемъ Сквороды. Онъ не оставлялъ ихъ въ старости. За нѣсколько лѣтъ до смерти, живя въ Харьковѣ, онъ любилъ посѣщать домъ одного старичка, гдѣ собирались бесѣды добрыхъ, подобныхъ хозяину, старичковъ. Бывали вечера и музыкальные, и Скворода занималъ въ такихъ случаяхъ всегда первое мѣсто, пѣлъ *primo*, и за слабостію голоса вытягивалъ трудныя solo на своей флейтѣ, какъ называлъ онъ свою сопилку, имъ усовершенствованную. Впрочемъ онъ игралъ и пѣлъ, всегда наблюдая важность, задумчивость и суровость. Флейта была неразлучною спутницей его; перхо-

дя изъ города въ городъ, изъ села въ село, по дорогѣ онъ всегда или шѣлъ, или, вынувъ изъ-за пояса любимицу свою, наигрывалъ на ней свои печальныя фантази и симфоніи.»

Въ 1766 г., по повелѣнію Екатерины II, къ харьковскимъ училищамъ, по предстательству Щербинина, прибавлены нѣкоторыя науки, подъ именемъ, «прибавочныхъ классовъ». Между прочимъ, благородному юношеству назначено было преподавать правила благонавія. Начальство для этого избрало Сквороду, которому было уже сорокъ четыре года, и онъ принялъ вызовъ охотно, даже безъ опредѣленнаго оклада жалованья, ссылаясь, что это доставитъ ему одно удовольствіе. Въ руководство ученикамъ, написалъ онъ тогда извѣстное сочиненіе свое: «*Начальная дверь къ христіанскому добронавію, для молодыхъ шляхетства Харьковской губерніи*» (1). Всѣ просвѣщенные люди, замѣчаютъ при этомъ Ковалѣвскій, отдали Сквородѣ полную справедливость. Но нашлись при этомъ завистники и гонители. Г. Срезневскій, въ статьѣ своей «Отрывки изъ записокъ о старцѣ Сквородѣ» («Утренняя Звѣзда» кн. I, стр. 71—73) сохранилъ объ этомъ нѣсколько любопытныхъ подробностей. Возвратившись изъ-за границы, Скворода былъ полонъ новаго ученія, новыхъ животворныхъ истинъ, добытыхъ на пользу человечества, любящій все доброе и честное, и ненавидѣвшій ложь и невѣжество. «Бѣдный странникъ, говоритъ г. Срезневскій, въ рубицѣ, явился онъ въ Харьковъ. Скоро распространилась молва о его учености и краснорѣчій.» Въ предварительной лекціи, по полученіи кафедры правилъ благонавія въ училищѣ, онъ высказалъ нѣкоторыя мысли свои, и напугалъ непросвѣщенныхъ своихъ товарищей. «И въ самомъ дѣлѣ, могли ли они не быть поражены такимъ громкимъ вступленіемъ. Выписываю оное слово въ слово: «Весь міръ спитъ! Да еще не такъ спитъ, какъ сказано: еще упадетъ, не разбѣется; спитъ глубоко, протянувшись, будто ушибенъ! А вставники не только не пробуживаютъ, но еще поглаживаютъ, глаголюще: спи, не бойся, мѣсто хорошее... чего опасаться!» Волненіе было готово. Но это только начало, и скоро все затихло. Скворода началъ свои уроки, написалъ вышеупомянутое сочиненіе, какъ сокращеніе оныхъ,

(1) Напечатана вполнѣ въ «Сіонскомъ Вѣстникѣ» Феопемпта Мисаилова, 1806 г. ч. III, стр. 156—179, — и въ «Утренней Звѣздѣ» 1834 г. кн. I, въ отрывкахъ, въ статьѣ Н. И. Срезневскаго, стр. 72—74. Начало этого сочиненія, подъ именемъ «Преддверія Сквороды» напечатано еще въ «Московтанинѣ» 1842 г. ч. I, стр. 117—119, съ замѣткою: доставлено г. Срезневскимъ.

отдалъ рукопись, и тогда-то буря возстала на него всею силой. Рукопись пошла по рукамъ. Съ жадностію читали ее. Но, какъ нѣкоторыя мѣста въ ней найдены сомнительными, то Сковороду осудили на отрѣшеніе отъ должности. Конечно, тутъ дѣйствовала болѣе зависть; но невѣжество было для нея достаточною подпорою, и оно-то всего болѣе оскорбило Сковороду. Назначены были диспуты. Сочиненіе разобрано на нить съ самой дурной стороны; все истолковано въ смыслѣ превратномъ. Сковороду обвинили въ такихъ мысляхъ, какихъ онъ и имѣть не могъ. Сковорода опровергалъ противниковъ умно; но рѣшеніе осталось прежнее. Сковорода принужденъ былъ удалиться изъ Харькова.»

Ковалѣвскій продолжаетъ разсказъ. Близъ Харькова есть мѣсто, называемое *Гужвинское*. Это помѣстье Земборскихъ, покрытое угрюмымъ лѣсомъ, въ глуши котораго устроена тогда была пасека, съ хижинною пчельника. На этой пасекѣ, у любимыхъ имъ помѣщиковъ, поселился Сковорода, укрываясь отъ молвы и враговъ. Здѣсь написалъ онъ сочиненіе: «*Наркизь, познай себя*»; вслѣдъ за тѣмъ, тутъ же написалъ онъ разсужденіе: «*Книга Асханъ, о познаніи себя*» (1). Это были первыя полныя сочиненія Сковороды; прежде, говоритъ Ковалѣвскій, онъ писалъ только «малыя отрывочныя сочиненія, въ стихахъ и въ прозѣ.» «Лжемудрое высокоуміе, не въ силахъ будучи уже вредить ему, употребило другое орудіе—клевету. Оно разглашало повсюду, что Сковорода возстаетъ противъ употребленія мяса и вина, противъ золота и цѣнныхъ вещей, и что, удаляясь въ лѣса, не имѣетъ любви къ ближнему; а потому и называли его манихейцемъ, мизантропомъ, челоуѣконенавистникомъ.» «Сковорода, узнавши объ этомъ, явился въ городъ и въ первомъ же обществѣ нашелъ случай разгромить очень диалектически своихъ враговъ.» «Было время, говорилъ онъ, по словамъ Ковалѣвскаго, когда онъ воздерживался, для внутренней экономіи своей, отъ мяса и вина. Не потому ли и дѣкарь оуждаетъ, напримѣръ, чеснокъ, тому, къ которому вредный жаръ вступилъ въ глаза? И стрѣлы его противъ «оглагольничковъ его» сыпались безъ числа. Слушавшіе его

(1) Первая не напечатана. Второй мы также нигдѣ не нашли въ печати. Но въ спискѣ сочиненій Сковороды, преданномъ мнѣ отъ преосвященнаго Иннокентія, сказано: «Асханъ, о познаніи себя» напечатана въ Петербургѣ въ 1798 году. Это, вѣроятно, книга подъ другимъ именемъ: «Библіотека дружеская бастада о познаніи себя», о которой мы скажемъ ниже, въ перечтѣ сочиненій Сковороды.

только робко переглядывались и не возражали. Онъ раскланялся и вышелъ. Новое уединеніе влекло его къ себѣ.

Въ Изюмскомъ округѣ. Харьковской губерніи, продолжаетъ Ковалѣнскій, жили тогда дворяне *Сошальскіе*, младшій братъ которыхъ приглашалъ Сквороду раздѣлить его жилище и дружбу. Скворода поѣхалъ съ нимъ въ деревню его, Гусинку, полюбилъ снова и мѣсто и хозяевъ, и поселился у нихъ, по обычаю своему, на пасікѣ. Тишина, безмятежность и свобода снова возбудили въ немъ чувство несказаннаго удовольствія. «Многіе говорятъ, писалъ онъ при этомъ къ Ковалѣнскому:—что дѣлаетъ въ жизни Скворода, чѣмъ забавляется?—Я радуюсь; а радованіе есть цвѣтъ человѣческой жизни!» Въ это время бывшій ученикъ его поѣхалъ на службу въ Петербургъ. Это было въ ноябрѣ 1769 года. Тамъ прожилъ онъ три года, превознося своего учителя. Скворода, между тѣмъ, въ 1770 году, съ Сошальскимъ уѣхалъ въ Кіевъ. Тамъ поселился онъ у родственника своего Іустина, въ Китаевской Пустыни, близъ Кіева, и прожилъ тутъ три мѣсяца. «Но вдругъ, по словамъ Ковалѣнскаго, примѣтилъ онъ однажды въ себѣ внутреннее движеніе духа, побуждавшее его ѣхать изъ Харькова. Онъ сталъ просить Іустина отпустить его въ Харьковъ. Родственникъ началъ его уговаривать остаться. Скворода обратился къ другимъ пріятелямъ, съ просьбою отправить его на Украину. Между тѣмъ, пошелъ онъ на Подоль—нижній Кіевъ. Сходя туда по горѣ, онъ, по словамъ его, вдругъ остановился, почувствовавши сильный запахъ труповъ. На другой же день онъ уѣхалъ изъ Кіева. Пріѣхавши черезъ двѣ недѣли въ Ахтырку, онъ остановился въ монастырѣ, у пріятеля своего, архимандрита Венедикта, и успокоился. Неожиданно получаетъ извѣстіе, что въ Кіевѣ чума и что городъ уже запертъ.» Поживя нѣсколько у Венедикта, онъ обратно отправился въ Гусинку, къ Сошальскимъ, гдѣ и обратился къ любимымъ своимъ занятіямъ. Здѣсь Ковалѣнскій дѣлаетъ маленькое отступленіе, въ объясненіе того, почему Скворода при жизни подписывался, въ письмахъ и сочиненіяхъ, еще иногда такъ: *Григорій Варсавя Скворода*, а иногда *Даніиль Мейнгардъ*.

Въ 1772 году, въ февралѣ, Ковалѣнскій поѣхалъ въ чужіе края, и объѣхавши Францію, въ 1773 году прибылъ въ швейцарскій городъ Лозанну. Между многими учеными въ Лозаннѣ, сошелся онъ съ Даніиломъ Мейнгардомъ. Этотъ Мейнгардъ былъ до-того похожъ на Сквороду—образомъ мыслей, даромъ слова и чертами лица, что его можно было признать ближайшимъ родственникомъ его. Ковалѣнскому Мейнгардъ при-

шелся поэтому еще болѣе по сердцу, и они такъ сблизились, что швейцарецъ предложилъ русскому страннику свой загородный домъ подъ Лозанною, съ садочъ и обширною библіотекою, чѣмъ тотъ и пользовался въ свое пребываніе въ Швейцаріи. Возвратясь, въ 1775 году, изъ чужихъ краевъ, Ковалѣнскій передалъ о своей встрѣчѣ Сквородѣ. И послѣдній до-того полюбилъ заочно своего двойника, что съ той поры сталъ подписываться, въ письмахъ и въ сочиненіяхъ своихъ: *Григорій Варсава* (по еврейски: варъ — сынъ Савы) и *Даниль Мейнгардъ*. Это было его рода псевдонимы.

Въ 1775 году Сквородѣ было уже пятьдесятъ три года; а онъ попрежнему былъ такой же безпечный, старый ребенокъ, такой же чудакъ и охотникъ до уединенія, такой же мыслитель и неспособъ. Съ этого времени жизнь его уже принимаетъ видъ постоянныхъ переходовъ, странствованій пѣшкомъ за сотни верстъ и краткихъ отдыховъ у немногихъ, которыхъ онъ любилъ и которые гордились его посѣщеніями.

Здѣсь разсказъ Ковалѣнскаго мы прервемъ воспоминаніями другихъ лицъ, писавшихъ о Сквородѣ. Ковалѣнскій говоритъ: «И добрая и худая слава распространилась о немъ по всей Украинѣ. Многіе хулили его, нѣкоторые хвалили, и всѣ хотѣли видѣть его. Онъ жила въ многихъ. Иногда мѣстоположеніе, по вкусу его, иногда же люди привлекали его. Непремѣннаго же жилища не имѣлъ онъ нигдѣ. Болѣе другихъ онъ въ это время любилъ дворянъ Сошальскихъ и ихъ деревню Гусинку.» (1)

(1) Въ объясненіе словъ Ковалѣнскаго, Гессъ-де-Кальве и Ивана Вернета, потомокъ этихъ Сошальскихъ, *Е. Е. Сошальскій* доставилъ намъ, отъ 15 января 1856 г., слѣдующія замѣтки своего отца: «Другъ Сквороды, Алексѣй Юрьевичъ Сошальскій жилъ въ *Гусинкѣ*, возлѣ церкви, гдѣ теперь живетъ В. Ф. Земборскій. Онъ былъ старый холостякъ, оригиналъ, упрямого характера, и будучи бездѣтенъ, все имѣніе хотѣлъ передать своему племяннику, моему отцу. Но разсердился на него за то, что тотъ приказалъ выбросить изъ пруда конопли, которыя онъ велѣлъ мочить, и конопли были причиною того, что имѣніе перешло въ разныя руки. Отецъ мой послѣ выкупилъ небольшую часть. Это — то мѣсто, гдѣ теперь я живу, т. е. хуторъ Селіше, близъ лѣса, называемаго Васильковъ. Я помню и самого Алексѣя Юрьевича, и домъ его, особой архитектуры. Это было очень высокое зданіе, въ три этажа. Верхній, по имени лѣтнякъ, былъ безъ печей. Тутъ съ весны проживалъ хозяинъ, другъ Сквороды. У него были еще два брата, Осипъ и Георгій — мой дѣдъ. Первый жилъ также въ Гусинкѣ, а второй въ *Маначиновкѣ*. Недалеко отъ Гусинки есть лѣсъ. Тамъ, въ то время, была хижина и пасика, гдѣ Скворода проживалъ, иногда вмѣстѣ съ Алексѣемъ Юрьевичемъ. Мѣсто называлось Скрынники и получило имя «Скрынницкой пустыни». Друзья ходили отсюда въ церковь въ Гусинку, гдѣ и теперь въ

Гессе-де-Кальве говоритъ объ этой портѣ («Украинскій Вѣстникъ» 1817 г., IV кв., 112—115): «Въ крайней бѣдности переходилъ Скворода по Украинѣ, изъ одного дома въ другой, училъ дѣтей прищипомъ непорочной жизни и зрѣлымъ наставленіемъ. Одежду его составляла сѣрая свита; пищу—самое грубое кушанье. Къ женскому полу не питъ склонности; всякую неурятность сносилъ съ великимъ равнодушіемъ.—Проживши нѣсколько времени въ одномъ домѣ, гдѣ всегда начевалъ лѣтомъ въ саду, подъ кустарникомъ, а зимой въ конюшнѣ, бралъ онъ свою еврейскую Библию, въ карманъ флейту, и пускался далѣе, пока попадалъ на другой предметъ. Никто, во всякое время года, на видалъ его иначе, какъ цѣшимъ; также малѣйшій видъ награжденія огорчалъ его душу. Въ зрѣлыхъ лѣтахъ, по большей части жилъ онъ въ Куцунскомъ уѣздѣ, въ большомъ лѣсу, принадлежавшемъ дворянину О. Ю. Шекому (Ос. Юр. Сошальскому). Онъ обыкновенно приставалъ въ убогой хижинѣ пасичника. Нѣсколько книгъ составляла все его имущество. Онъ любилъ быть также у помѣщика И. И. Меч—кова (И. И. Мечникова). Простой и благородный образъ жизни въ сихъ домахъ ему нравился. Тамъ онъ воспитывалъ дѣтей и разнеселялъ разговорами сихъ честныхъ стариковъ.»

Г. Срезневскій говоритъ о его характерѣ («Утренняя Звѣзда» 1834 г. кн. I, стр. 75): «Уваженіе къ Сквородѣ простиралось до того, что почитали за особенное благословеніе Божіе дому тому, въ которомъ поселялся онъ хоть на нѣсколько дней. Онъ могъ бы составить себѣ подарками порядочное состояніе. Но что ему ни предлагали, сколько ни просили, онъ всегда отказывался, говоря: «дайте немущему!» и самъ довольствовался только сѣрою свитой. Эта сѣрая свита, чоботы про зашасть и нѣсколько свитковъ сочиненій,—потъ въ чемъ состояло все его имущество. Задумавши странствовать, или переселиться въ другой домъ, онъ складывалъ въ мѣшокъ эту жалкую свою худобу и, перекинувши его черезъ плечо, отправлялся въ путь съ двумя неразлучными: *палкою-журалею* и *флейтою* ⁽¹⁾. И то и другое было собственнаго его рукотѣльня—

элтарѣ хранится зеркало Сквороды, взятое по смерти его изъ домика Скрыпичкой пустыни. Еще слово. Въ родѣ Сошальскихъ было также монашеское званіе. Одинъ изъ предковъ нашихъ потерялъ жену отъ чумы, занесенной въ Украину. Возлѣ матери найденъ былъ живымъ ребенокъ, сынъ ея. Въ зрѣлыхъ лѣтахъ онъ часть жизни, именно хуторъ Чернячій, впоследствии взятый въ казну, пожертвовалъ на Курятскій монастырь, близъ Харькова, и намъ пошелъ въ монахи.»

(1) По словамъ Хиждеу, въ статьѣ «Три пѣсни Сквороды»,—пѣснями Сквороды малороссійскіе слѣдцы поютъ подлѣ шивемъ «Сквородинскіе всенямокъ.»

Въ тѣхъ же «запискахъ о старцѣ Григоріѣ Сковородѣ» г. Срезневскій говоритъ (стр. 68—71): «Сковорода отъ природы былъ добръ, имѣлъ сердце чувствительное. Но, росшій сиротою, онъ долженъ былъ привыкнуть по неволѣ къ состоянію одиночества, и сердце его должно было подпасть подъ нго меланхоліи и загрузѣть, и судьба наконецъ взяла свое: съ лѣтами созрѣло въ немъ это ледяное чувство отчужденія отъ людей и свѣта. Умъ Сковороды шель тою же дорогой: сначала добрый, игривый, онъ мало по малу тяжелѣлъ, дѣлался своенравнѣе, независимѣе, дичалъ все болѣе, и наконецъ погрузился въ бездну мистицизма. Притомъ, вспомянишь время, когда жилъ Сковорода: мистики, или квіетисты, разыгрывались тогда повсюду, въ Германіи. Сковорода побывалъ въ этой странѣ и навсегда сохранилъ предпочтеніе къ ней предъ всѣми прочими, исключая родины своей. Легко понять, отчего Сковорода заслуживалъ часто имя чудака, если даже и не юродиваго. Съ сердцемъ охладѣлымъ, съ умомъ, подавленнымъ мистицизмомъ, вѣчно пасмурный, вѣчно одинокій, себялюбивый, гордый, въ простомъ крестьянскомъ платьѣ, съ причудами, — Сковорода могъ по-справедливости заслужить это названіе. Сковорода жилъ самъ собою, удаляясь отъ людей и изучая ихъ, какъ изучаетъ естество испытатель хищныхъ звѣрей. Этотъ духъ сатиризма — самая разительная черта его характера. — Вотъ-что говорилъ Сковорода самъ о своей жизни: «что жизнь? *То сонъ Турка, упоеннаго опиумомъ, — сонъ страшный*: и голова болитъ отъ него, сердцестынетъ! *Что жизнь? То странствіе*. Прокладываю я себѣ дорогу, не зная, куда итти, зачѣмъ итти. И всегда блуждаю между песчаными степями, колючими кустарниками, горвыми утесами — а буря надъ головою, и негдѣ укрыться отъ нея. Но — бодрствуй!» ... — Впрочемъ Сковорода не искалъ ни славы, ни уваженія. Онъ жилъ самъ-собою. Онъ не могъ равнодушно сносить, чтобъ унижали его мысли. Любилъ иногда похвастаться своими познаніями, особенно въ языкахъ. Кромя славянскаго церковнаго, русскаго и украинскаго, онъ зналъ нѣмецкій, греческій и латинскій, и на всѣхъ прекрасно говорилъ и писалъ.» (74—75 стр.) Сказавъ, что «Сковорода вообще отличался особенною умѣренностію, какъ въ пищѣ, такъ и въ питіи, онъ былъ настоящій пошникъ, и «по сказанію всѣхъ, знавшихъ лично его, почти вовсе не употреблялъ горячихъ напитковъ» — г. Срезневскій старается защитить Сковороду (стр. 80—81) противъ замѣчаній къ статьѣ Гессъ-де-Кальве издателя «Украинскаго Вѣстника», гдѣ указывается на письмо Сковороды, приложенное къ статьѣ Вѣстника. Письмо писано къ Харьковскому куп-

ду Урюшину, изъ Бурлука, отъ 1790 года, 2 июля; въ концѣ посланія «старецъ Григорій Варсва Скворода» выражается такъ: «Пришли-те мнѣ ножикъ съ печаткою. Великою печатью нехотати и не люблю мо-ихъ писемъ печатать. Люблю печататься елемень. Уворовано моего еле-ня, тогда, *когда я у васъ въ Харьковѣ пировалъ и буянилъ. Достой-но!*—*Бочоночки оба отсылаются, вашъ и Дубровина; и сей двоицъ отдайте отъ меня низенькій поклонъ и господину Прокопію Семеновичу.*» Къ словамъ г. Срезневскаго, въ статьѣ «Утренней Звѣзды», сдѣлалъ (на стр. 80—84) примѣчаніе Квитка—Освоьяненко, подписавшійся буква-ми: *Г. Ѳ. К—а*. Онъ рѣшаетъ вопросъ такъ: «хотя Скворода и не былъ пьяница, но не былъ и врачъ, существовавшему въ его время здѣсь обыкновенію, въ дружескихъ и пріятельскихъ собраніяхъ поддерживать и одушевлять бесѣды употребленіемъ не вина, котораго въ то время здѣсь, кромѣ крымскихъ и волошскихъ, и слыхомъ не было слышно, а разнаго рода наливокъ въ домахъ пріятельскихъ.»

Г. Срезневскій сохраняетъ еще одну черту изъ жизни и нрава Ско-вороды, которую должно упомянуть прежде, нежели мы перейдемъ къ дальнѣйшему развитію разсказа Ковалѣнскаго.

«Въ Московскомъ Наблюдателѣ» 1836 г. ч. VI (стр. 205—238, 435—468 и 721—736), г. Срезневскій помѣстилъ повѣсть «*Майоръ майоръ,*» гдѣ разсказываетъ, какъ судьба испытала было Сквороду въ сердечныхъ стремленіяхъ его, какъ онъ чуть было не женился, и остался все-таки холостякомъ. Среди вымысла разговоровъ и обыкновен-ныхъ повѣствовательныхъ отступленій, авторъ берегаетъ любопытныя черты, взятыя имъ изъ преданій старожиловъ, знавшихъ Сквороду. По-слѣ того, какъ Скворода «съ восторгомъ надѣлъ стихарь дьячка греко-россійской церкви въ Офенѣ, только для того, чтобъ убѣжать изъ Офена и, пространствовавъ на свободѣ по Европѣ, бѣглымъ дьячкомъ исходилъ онъ Венгрію, Австрію, сѣверную Италію и Грецію, странствовалъ потомъ по Украинѣ и *въ 1765 году зашелъ въ наши Важковскіе хутора.*» Значитъ, ему было тогда уже сорокъ три года. Свернувъ съ какой-то тропинки на проселокъ, а изъ проселка на огороды, онъ наткнулся на садикъ, близъ пасѣки, гдѣ виднѣтъ дѣвушку, распѣвавшую пѣсни. Онъ знакомится съ отцомъ ея, оригинальнымъ хуторяниномъ, прозвище «Майоръ» носив-шимъ часто бесѣдуетъ съ нимъ, учить его дочку; дочка заботливаетъ горяч-кой онъ ее лѣчить. Тутъ дочка Майора и Скворода влюбляются другъ въ друга, Скворода, по словамъ другихъ біографовъ, «вовсе несклонный къ женскому полу,» увлекается сильнѣе; его помолвили, ставятъ подъ вѣ-

нець. Но тутъ преданіе, въ разсказѣ г. Срезновскаго, берегаеъ любовью черту. Природа чудака беретъ верхъ — и онъ убігаеъ изъ церкви изъ-подъ вѣнца... Или Сковорода объ этомъ не разсказывалъ другу своему, Ковалѣнскому, или Ковалѣнскій умолчалъ объ этомъ изъ деликатности; только въ его разсказѣ этого мы не нашли.

Продолжаеъ записки Ковалѣнскаго.

Полюба *Тевяшева*, Воронежскаго помѣщика, Сковорода жилъ у него въ деревнѣ, и написалъ тутъ сочиненіе: «Икона Алкивіадская⁽¹⁾». Потомъ онъ имѣлъ пребываніе въ Бурлукахъ, у *Захаржевскаго*, гдѣ помѣстье отличалось красивымъ видомъ. Жилъ также у *Щербинина*, въ селѣ Бабахъ въ монастыряхъ старо-Харьковскомъ, Харьковскомъ училищномъ, Ахтырскомъ, Сумскомъ, Святогорскомъ, Сеннянскомъ, у друга своего, Ковалѣнскаго, въ селѣ Хатетовѣ, близъ Орла, и въ селѣ Ивановкѣ, у *Ковалевскаго*, гдѣ потомъ и скончался. «Иногда жилъ онъ у кого-либо, заѣзжаетъ Ковалѣнскій, совершенно не любя пороковъ своихъ хозяевъ; но для того только, дабы чрезъ продолженіе времени, обращаясь съ ними, бесѣдуя, нечувствительно привлечь ихъ въ познаніе себя, въ любовь къ истинѣ и въ отвращеніе отъ зла.» — «Впрочемъ, во всѣхъ мѣстахъ, гдѣ онъ жилъ, онъ избиралъ всегда уединенный уголокъ, жилъ просто, одинъ, безъ услуги. — Харьковъ любилъ онъ и часто посѣщалъ его. Новый начальникъ тамошній, услыша объ немъ, желалъ видѣть его». Губернаторъ, съ перваго же знакомства, спросилъ, о чемъ учить его любимая книга, «книга изъ книгъ», священная Библія? Сковорода отвѣтилъ: «Поваренныя книги ваши учать, какъ удовольствоваться желудокъ; псовыя, какъ звѣрей ловить; модныя, какъ наряжаться; а она учить, какъ облагородствовати челоуѣческое сердце!» Тутъ онъ толковалъ и спорилъ съ учеными; говорилъ о философіи. И во всѣхъ рѣчахъ его была одна заветная цѣль: побужденіе людей къ жизни духа, къ благородству сердца и къ свѣтлости мыслей, яко главъ всего». Изъ Харькова онъ надолго отправился въ Гусинку къ Сошальскимъ, въ «любимое свое пустынно-

(1) По случаю жизни Сковороды въ Воронежской губерніи, упомѣно въ сколько строкъ, въ «*Москвитяинѣ*», 1849 г. XXIV ч. 68 стр., III отдѣлъ, подъ именемъ: «*Анекдотъ о Г. С. Сковородѣ. Свиданіе Сковороды съ епископомъ Тихономъ III, въ Остроужскѣ*». Подпись: «Сообщено Н. Б. Багалънымъ изъ Воронежа». Извѣстіе это начинается словами: «Нѣкогда Г. С. Сковорода жилъ въ Остроужскѣ». Въ это время епископу разсказывали о немъ, какъ о дивѣ. Епископъ, между прочимъ въ разговорѣ съ нимъ, спросилъ: «Почему не ходите никогда въ церковь?» — «Если вамъ угодно, я завтра же пойду!» — И онъ кротко повиновался желанію епископа.

жительность». Онъ былъ счастливъ по-своему, и повторялъ заветную поговорку свою: *«благодареніе всеблаженному Богу, что нужное сдѣлалъ нетруднымъ, а трудное непужнымъ!»* — Усталый, говорить Ковалѣнскій, приходилъ онъ къ престарѣлому пчелинцу, недалеко жившему на пасякъ, «бралъ съ собою въ сотоварищество любимаго пса своего, и трое, составя общество, раздѣляли они между собою вечерю». «Можно жизнь его было назвать жизнію; не таково было тогда состояніе друга его!» — заключаетъ Ковалѣнскій и переходитъ къ описанію собственнаго положенія, когда онъ почти на двадцать лѣтъ разстался съ Скородою и, увлеченный вихремъ свѣта и столичной жизни, свидѣлся съ нимъ опять уже въ годъ смерти бывшаго учителя своего (1). Здѣсь и мы на время разстанемся съ рассказомъ Ковалѣнскаго и пополнимъ его слова изъ другихъ источниковъ о Скородѣ, именно нѣсколькими анекдотами о странствующемъ философѣ, записанными харьковскими старожилами, безъ означенія времени.

Въ «Украинскомъ Вѣстникѣ» (1817 г. кн. IV стр., 115 — 125) сохранили о Скородѣ нѣсколько любопытныхъ чертъ Гессъ-де-Кальве и Иванъ Вернетъ.

Гессъ-де-Кальве говоритъ: «Чтобы дать понятіе объ остроуміи и скромности Скороды, приведу два случая. — При странномъ поведеніи его, неудивительно, что нѣкоторые забавники шутили надъ нимъ. Г. * умный и ученый человекъ, но атеистъ и сатирикъ (онъ былъ воспитанъ по французски), хотѣлъ однажды осмѣять его. «Жаль! говорилъ онъ, — что ты, обучившись такъ хорошо, живешь какъ сумасшедшій, безъ цѣли и пользы для отечества!» — Ваша правда! отвѣчалъ философъ: я до сихъ поръ еще не сдѣлалъ никакой пользы; но надобно сказать, и никакого вреда! Но вы, сударь, однимъ безбожіемъ вашимъ уже много сдѣлали зла. Человекъ безъ вѣры есть ядовитое насѣкомое въ природѣ. Но байбакъ (суслякъ), живя уединенно подъ землею, временемъ, съ своего

(1) *Примѣч.* По словамъ Ф. Н. Глинки, Екатерина II знала о Скородѣ. дивилась его жизни, уважала его славу и однажды, черезъ Потемкина, послала ему приглашеніе, изъ Украины переселиться въ столицу. Посланный гонецъ отъ Потемкина, съ юга Малороссіи, засталъ Скороду съ флейтою, на краинѣ дороги, близъ которой ходила овца хозяина, пріютившаго на время философа. Скороду, выслушавъ приглашеніе, отвѣтилъ: «скажите матушкѣ царницѣ, что я не покину родины....»

*Мнѣ моя свирѣль и овца,
Дороже царскаго вѣнца!*

бугорка, смотря на прекрасную натуру, отъ радости свнщеть и притомъ никого не колетъ! Г. ** проглотилъ пшлюю; однако она не подѣйствовала: онъ остался какъ и былъ, и былъ безбожникомъ до послѣдняго издыханія. — Другой анекдотъ, говорить Гессъ-де-Кальве, показываетъ скромность Сквороды. — Многіе желали познакомиться съ нимъ. Иные, будучи водими благороднымъ чувствомъ, а другіе, чтобы надъ нимъ почудиться, какъ надъ рѣдкимъ человекомъ, полагая, что философъ есть родъ орангутанговъ, которыхъ показываютъ за деньги. — Въ Таганрогѣ жилъ Г. И. Ков-кій, воспитаникъ Сквороды. (Это вѣроятно братъ Ковальскаго, автора записокъ о Сквородѣ). Чтобы навѣстить его, пустился нашъ мудрецъ въ дорогу, на которой, какъ онъ самъ говорилъ, проиѣхалъ болѣе года. Когда же онъ прибылъ въ Таганрогъ, то ученикъ его созвалъ множество гостей, между которыми были весьма знатные люди, хотѣвшіе познакомиться съ Сквородою. Но сей, будучи врагъ пышности и многлюдства, лишь только примѣтилъ, что такая толпа милоствивцевъ собралася единственно по случаю его прибытія туда, тотчасъ ушелъ изъ комнаты и къ общей досадѣ никто не могъ его найти. Онъ спрятался въ сараи, гдѣ до тѣхъ поръ лежалъ въ закрытой кибиткѣ, пока въ домѣ стало тихо. Гессъ-де-Кальве заключаетъ свои воспоминанія словами: »Вотъ нѣсколько довольно странныхъ его изреченій: »Старайся манить собаку, но палки изъ рукъ не выпускай. — »Курица кудахчетъ на одномъ мѣстѣ, а яйца кладетъ на другомъ. — »Рыба начинаетъ отъ головы портиться. «.

Нѣсколько чертъ, переданныхъ во всей наивности Иваномъ Вернотомъ, еще любопытнѣе. »Подлѣ Лоцанскаго моста, въ Харьковѣ, въ домѣ почтеннаго моего пріятели, П. О. Пискуновскаго, досталось мнѣ видѣть въ послѣдній разъ Григорія Савича Сквороду. Онъ былъ мужъ умный и ученый. Но своеправіе, излишнее самолюбіе, не терпящее никакого противорѣчія, слѣбное повиновеніе, котораго онъ требовалъ отъ слушающихъ его — *magister dixit* — затмѣвали сіяніе дарованія его и уменьшали пользу, которую общество могло ожидать отъ его способностей. Ему надлежало бы, по совѣту Платона, который относилъ слова свои къ Ксенократу, почаще приносить жертву іраціямъ: Истина, въ устахъ его не будучи прикрыта пріятною завѣсою скромности и ласковости, оскорбляла исправляемаго. Всѣхъ болѣе удивлялись ему достопочтенные Я. М. Донецъ-Захаржевскій и А. Ю. Сошальскій. Скворода преимущественно любилъ Малороссіянъ и Нѣмцевъ. Сія исключительная любовь была причиною моего съ нимъ пренія

и несогласія при первомъ свиданіи. Сковорода былъ музыкантомъ. Его духовные канты миѣ нравятся. Но стихи его вообще противны моему слуху, можетъ быть отъ того, что я худой знатокъ и цѣнитель красотъ русской поэзіи. При всемъ томъ, я чувствую въ себѣ склонность подражать ему въ нѣкоторыхъ отношеніяхъ. И вмѣсто того, чтобы чувствительно оскорбиться тѣмъ, что онъ меня назвалъ мужчиною съ бабьию умомъ, и дамскимъ секретаремъ, я еще былъ ему весьма обязанъ за сіи титулы. Это было въ тѣ счастливыя лѣта, когда человекъ, у коего не тыква на мѣсть головы и не кусокъ дерева вмѣсто сердца, поставяетъ все свое благополучіе въ томъ, чтобы любить и быть любиму; когда чувствительное сердце ищетъ себѣ подобнаго; и когда милая улыбка любимаго предмета такъ восхищаетъ сердце и душу, какъ послѣ суровой зимы солнечная теплота, пѣніе птицъ и природа во всемъ ея убранствѣ. («Украин. Вѣстн.» 1817 г. к. IV, стр. 121 — 125). Модное нѣкогда, какъ впоследствии — разочарованность, «чувствительное сердце» Ивана Вернета, заставило его сказать въ концѣ отъ души: «Я нарочно ѣздилъ изъ Мерчика (имѣніе Шидловскихъ) въ деревню Ивановку, Богодуховскаго уѣзда, для посѣщенія могилы, въ коей почиваютъ брвенные останки незабвеннаго Сковороды. Ив. Вернетъ. *Собійское, Валковскаго уѣзда. Въ мартъ 1817 года.*»

Г. Срезневскій сохраняетъ также любопытный анекдотъ о Сковородѣ («Утренняя Звѣзда» 1834 г. к. I, стр. 77 — 79): «Рѣдко, очень рѣдко Сковорода измѣнялъ своей важности; а если и измѣнялъ, то въ такихъ только случаяхъ, когда дѣйствительно было трудно сохранить оную. Суровый старецъ, онъ былъ однако застѣнчивъ и не могъ терпѣть, когда предъ нимъ величали его достоинства. Онъ становился самъ не свой; онъ терялся, когда предъ нимъ внезапно являлся кто-нибудь изъ данно желавшихъ видѣть его и разговаривалъ въ пріветствіяхъ. Такъ случилось однажды въ домѣ Пискуновскаго, старика, любимаго Сковородою. Это было вечеромъ, во время ихъ обыкновенной стариковской бесѣды. Молча, съ глубочайшимъ вниманіемъ слушали старики рассказы и правоученія старца, который выпивши на этотъ разъ лишнюю чарку вина, среди розыгра своего воображенія, говорилъ хотя и медленно и важно, но съ необыкновеннымъ жаромъ и краснорѣчіемъ. Прошелъ часъ и другой, и ничто не мѣшало восторгу рассказчика и слушателей. Сковорода началъ говорить о своемъ сочиненіи: «Лотова жена, «сочиненіи, въ коемъ изложилъ онъ главные основанія своей мистической философіи. Сковорода рассказалъ уже очеркъ. Начинаются подробности. Вдругъ

дверь съ шумомъ растворяется, половинки хлопають, и молодой Х—ъ, франтъ, недавно изъ столицы, вбѣгаетъ въ комнату. Сковорода, при появленіи незнакомаго, умолкъ внезапно. — »Итакъ, восклицаетъ Х—ъ, я наконецъ достигъ того счастья, котораго столь долго и напрасно жаждалъ. Я вижу наконецъ великаго соотечественника моего, Григорія Савища Сковороду! Позвольте... и подходить къ Сковородѣ. Старець вскакиваетъ; сами собою складываются крестомъ на груди его костлявыя руки; горькой улыбкой искривляется тощее лицо его; черные впалые глаза скрываются за сѣдыми нависшими бровями; самъ онъ невольно изгибается, будто желая поклониться, и вдругъ прыжокъ, и трепетный голосомъ: *»позвольте! тоже позвольте!*« — и исчезъ изъ комнаты. Хозяинъ за нимъ; просить, умоляеть — нѣтъ. »Съ меня смѣются!« говоритъ Сковорода, и убѣжалъ. И съ тѣхъ поръ не хотѣлъ видѣть Х—а.»

Выписываемъ еще нѣсколько строкъ изъ повѣсти г. Срезневскаго *»Майоръ, майоръ«* (*»Московскій Наблюдатель«* 1836 г. VI ч.), гдѣ онъ сохранилъ, по рассказамъ старожиловъ, портретъ Сковороды, относящійся къ его поздней жизни въ Харьковѣ и окрестностяхъ. *»Сухой, блѣдный, длинный«* говоритъ онъ, (на стр. 206-й), *»губы изжелкли, будто истерлись; глаза блестятъ то гордостью академика, то глупостью нищаго, то невиннымъ простодушіемъ дитяти; поступъ и осанка важная, разбѣренная.«* Въ это время слава Сковороды шла уже далеко, и украинскіе бродячіе пѣвцы, называемые *»бандуристами«* и *»слѣпцами«*, подхватывали его стихи и духовные канты, и распѣвали ихъ на большихъ дорогахъ, именуя ихъ *»псалмами.«*

ОРЕСТЬ ХАЛЯВСКІЙ.

(Продолженіе слѣдуетъ).

РІДНЕ СЛОВО.

Тіхо, тихо наші прѣдки
Въ полі спочивають;
Тільки чорні могили
Зъ вітромъ розмовляють.

Спочивають — дождіають
Праведного сѣду,
Що судити рідне слово
Україну буде.

Не сховаєтця відъ нѣго
Й багатий въ палаті,
Обізвѣтця Бѣжа правда
У безвѣрхій хаті.

Бѣжа правдо — рідне слово!
Мовъ малá дитина,
Починає промовляти
Тебѣ Україна.

Промовляє — оживає
Прибитий морозомъ
Нашъ первоцвітъ, стародавній
Український рѣзумъ.

Схаменѣтця, стрепенѣтця
Похилі люде, —
И съ панáми за столáми
Засідати бѣдуть.

Просто, ясно бѣдуть сѣдді
Міру промовляти: —
Піде правда зъ ріднямъ словомъ
Відъ хати до хати.

П. Кулішъ.

УНИВЕРСАЛЬ РЕГИМЕНТАРЯ СТЕМПКОВСКАГО

къ украинскому крестьянскому сословию, 30 августа 1768 г.

Помѣщаемъ этотъ любопытнѣйшій актъ безъ всякихъ объясненій: прямые выводы сдѣлаетъ всякій безпристрастный человѣкъ, кто бы онъ ни былъ. Какихъ послѣдствій въ исторической жизни двухъ народовъ и во взаимныхъ отношеніяхъ между сословіями можно было ожидать при существованіи, у образованныхъ людей, понятій, высказанныхъ паномъ Стемпковскимъ съ такою непостижимо-наглою откровенностью и напыщенностью! Подобныя понятія, сопровождаемыя, въ то время, множествомъ несправедливостей и притѣсненій со стороны пановъ и жидовъ, естественно должны были вызвать, и со стороны народа, жестокость и мщеніе, о которыхъ говоритъ панъ Стемпковскій, умалчивая однакожь о настоящихъ причинахъ, возбудившихъ народное волненіе и о тѣхъ ужасныхъ, нечеловѣческихъ, казняхъ, которыя онъ совершилъ надъ Гонтой и другими *колядами*. Полагаемъ, что понятія, проповѣдуемыя *универсаломъ*, принадлежать уже прошедшему.

Универсалъ пана Стемпковскаго — кровавой памяти исполнителя казни надъ Гайдамаками — находится въ числѣ рукописей, хранящихся въ Львовской Библиотецѣ Оссолинскихъ, и напечатанъ въ книгѣ г. Моравскаго: *Materyały do konfederacyi Barskiej г. 1767—1768, т. I, стр. 226; we Lwowie, 1851.*

ПЕРЕВОДЪ УНИВЕРСАЛА.

«Осипъ Гавріиль Стемпковскій, коронный полевой обозный, комисаръ военнаго совѣта, кавалеръ ордена св. Станислава, главный региментарь украинскихъ и подольскихъ партій королевскаго и рѣчи-посполитой войска.

«Богъ, создатель вселенной, распредѣляя людей по состояніямъ, отъ монарха и до послѣдняго сословія, поставилъ ихъ на извѣстныхъ ступеняхъ, и *васъ подданные (крестьяне)*, создалъ для зависимости, не оставивъ въ васъ ничего, равнаго прочимъ, кромѣ души. Каждый вѣрующій въ Бога христіанинъ, его святую волю долженъ принимать съ покорностью; притомъ, о васъ установлены законы, и если вы не въ состояніи ихъ понимать, то должны бы научиться изъ непрерывнаго опыта по вашимъ предкамъ, которые, родясь съ повинностями, съ ними жили и умирали, передавая потомству свойственныя имъ сословію обязанности, которыя и вы должны были всосать съ матернимъ молокомъ, т. е. вѣрность панамъ и вѣчное подданство авладѣльцамъ.

«Между тѣмъ, вы, громады различныхъ городовъ, мѣстечекъ и деревень, въ-особенности въ Кіевскомъ и Подольскомъ воеводствахъ и бѣжавшіе изъ Волыни, вмѣсто того, чтобъ исполнять ваши обязанности, даже въ храмахъ Господнихъ надѣлали столько беззаконія. Родившись и воспитавшись *въ римско-католической вѣрѣ* греко-унитскаго обряда, вы осмѣлились перемѣнить *эту вѣру* тогда-какъ, давъ обѣтъ при св. крещеніи, вы должны были сохранить ее ненарушимо, и въ ней стать предъ судъ всевышняго Бога. Вы должны знать, что за переходъ изъ этой вѣры въ иную, не только прежнія, но и новѣйшія, постановленія назначили примѣрное наказаніе, какъ-то: отнятіе и конфискованіе имѣній и всего имущества, или изгнаніе изъ отечества, или же смерть, отчего не изъяты даже самыя высшія въ государствѣ особы. Чего же вы заслуживаете за это преступленіе, вы, все имущество которыхъ отдано во власть панамъ, вы, которые кромѣ души своей, не имѣете ничего собственнаго?

«Во-вторыхъ, какая христіанская религія разрѣшаетъ наносить, подобно вамъ, такія безчестія Господнимъ храмамъ—костеламъ и церквамъ? Въ большей чести были у васъ корчмы, кабацкія пзбы и жилища вашихъ старшинъ, такихъ же, какъ и вы, безбожниковъ. Я это самъ видѣлъ въ Лысицкѣ, преслѣдуя съ войскомъ бездѣльниковъ. При видѣ костела францискановъ, съ трудомъ можно было вѣрить, что это храмъ Господень. Алтарей въ немъ не было и слѣда; вездѣ одно разрушеніе. Образа прострѣлены, пзорваны, истоптаны; даже алтарь, на которомъ хранилась дароносица—и тотъ былъ оскверненъ постыднымъ выбрасываніемъ даровъ изъ чашъ на землю, наливаніемъ въ чаши разныхъ напитковъ и распиваніемъ ихъ за свое здоровье! Въ крцифексы (распятія) вы стрѣляли

какъ въ цѣль: на нихъ еще остались знаки отъ пуль; или, вытащивъ на улицу, вы отбивали у нихъ палками руки и ноги (они находятся теперь у меня). Но Богъ милосердъ и на страшномъ судѣ своемъ, можетъ быть, вамъ простить; однако же на-сколько-онъ милосердъ, на-столько же и справедливъ. Ксендзь ордена францисканцевъ былъ повѣшенъ вами на хорахъ, въ костѣль, вмѣстѣ съ жидомъ и собакой; статуи святыхъ разрублены и опрокинуты—это-ли поступки христіанъ? Если бы пришлось высчитывать всѣ способы, какими вы истязали ваши жертвы, то ихъ не собрать и память. Одно воспоминаніе уже наводитъ ужасъ. Такъ, напримеръ, у беременныхъ женщинъ, вы доставали изъ чрева дѣтей, которыхъ потомъ подымали на конья,—а намѣсто ихъ клали котятъ; не говорю уже о прочихъ истязаніяхъ, какими вы отличались, не обращая вниманія ни на полъ, ни на возрастъ, ни на достоинство, и изощряя свою жестокость въ-особенности на шляхтѣ. Вы даже не хоронили умерщвленные вами тѣла, какъ бы слѣдовало по христіанскому обряду, а напротивъ, пріучали на нихъ къ жестокости мальчиковъ, совершая месть даже надъ мертвыми единственно ради безбожной потѣхи. Передъ вашими глазами хищныя птицы и собаки пожирали внутренности умерщвленныхъ и растаскивали ихъ по улицамъ, а впоследствии бросались даже и на путешественниковъ. Гдѣ же заповѣдь Господня: не убій,—да кому еще такъ постыдно! Сколько вы совершили насилія, сколько принужденныхъ браковъ съ вашими владѣльцами! Судите же сами, чего вы за все это стоите? Посмотрите, сколько сотенъ тысячъ шляхты, сколько вашихъ управителей, комиссаровъ, губернаторовъ, писарей, администраторовъ и другихъ лицъ,—которые имѣли къ вамъ отношенія, и которымъ вы, платя дани и повинности, должны были повиноваться,—пало отъ такой ничтожной руки!—Не считалось также у васъ за грѣхъ умерщвленіе жидовъ, которые, живя по городамъ, мѣстечкамъ и деревнямъ, содержали различныя отъ пановъ аренды, и такъ-образомъ вы нанесли панамъ вашимъ многообразныя убытки! Если они дѣлали вамъ какія-либо притѣсенія, обманывали васъ или грабили, то вы могли жаловаться на нихъ властямъ и такъ искать справедливой защиты, а если бы вамъ трудно было найти ее здѣсь, то вы могли обращаться къ ихнимъ старшинамъ (!?).

«Посмотри, необузданное и разъяренное подданство (крестьяне), на этотъ обѣтованный край: теперь онъ облитъ невинною кровью. Сколько разрушено оборонительныхъ замковъ, зданій, построенныхъ съ большими издержками,—сколько городовъ, мѣстечекъ и деревень, не упоминая уже

о костѣлахъ и церквахъ! Теперь все это уничтожено, разрушено и обращено въ прахъ,—два слѣды остались. Разсудите же сами, какой отъ этого ущербъ въ панскихъ дѣлахъ, которыя,—изъ обязательной вѣрности и привязанности къ панамъ, сознавая свое подданство, — вы должны были поддерживать! Поземельная плата, аренда, подати и прочіе по мѣстному обычаю налоги, вносимые и прежде безбоязненно, по причинѣ вашего сумасбродства и дерзости, нынѣ совершенно прекратились. Вы даже казну его королевской милости, благополучно царствующаго Станислава Августа, во многихъ таможняхъ грабили, говоря притомъ, что вы не принадлежите къ его государству, къ рѣчи-посполитой! Мы, рожденные въ равенствѣ, благодаримъ Бога за возведеніе его на престолъ; васъ же какая-то сумасшедшая голова шаушаетъ, будто вы народъ не этого короля и не этого края! Умный и достойный человекъ не только не станетъ говорить вамъ этого, но даже и не свяжется съ вами; подобное заблужденіе вселилъ въ васъ вѣроятно кто-нибудь изъ простолюдниковъ, считавшій себя умнѣ васъ.

«Не думайте, что—не говоря уже о владѣльцахъ—панахъ вашихъ—начальство и милостивѣйшій король, съ цѣлымъ народомъ, не почувствовали великой потери, которую понесли во множествѣ погибшихъ васъ, бездѣльниковъ: такая гибель людей—общественное бѣдствіе... а во всемъ этомъ вы виноваты! Смотрите, подданные, на вниманіе и милость къ вамъ августѣйшаго короля и рѣчипосполитой, которые и на настоящемъ сеймѣ (1768) постановили, чтобы не только арендаторы и управляющіе, но даже ваши владѣльцы не смѣли лишать васъ жизни, какъ это самовольно случалось, но чтобы даже достойный смерти предаваемъ былъ суду. Но такую милость короля и рѣчи посполитой вы утратите, если не перестанете безчинничать и не окажете исправленія и вѣрности.—

«Будьте же вѣрны и послушны своимъ владѣльцамъ и панамъ, вносите надлежащія подати пмъ самимъ, или арендаторамъ, или ихъ прикащикамъ; жидамъ-арендарямъ и другимъ, проживающимъ съ разрѣшенія властей по деревнямъ, городамъ и мѣстечкамъ, селиться не мѣшайте,—словомъ, всякое безчynie, какое до сихъ поръ встрѣчалось, оставьте. Въ противномъ же случаѣ, если бы вы отступили въ чемъ-нибудь отъ вышензложеннаго, я, волею и повелѣніемъ его королевской милости и военной комисіи назначенный главнокомандующимъ здѣшняго войска, буду васъ преслѣдовать и поражать, какъ это было въ Лысянкѣ, у Олхова и Литвянки, и такъ наказывать, какъ наказывалъ всѣхъ подоб-

ныхъ вамъ гайдамаковъ,—п тѣлесно, и смертю. Громадамъ же и народу вѣрному, послушному, воздержному и честному, общаю всякую помощь и доступъ. Если бы кто-нибудь хотѣлъ вамъ мстить, сдѣлаю то же, что сдѣлалъ со многими. Для тогоже, чтобы универсалъ этотъ всякому былъ какъ можно скорѣе извѣстенъ, вмѣняется всѣмъ властямъ, въ-особенности же духовнымъ униатскаго обряда, пересылать его изъ прихода въ приходъ. Если же этотъ универсалъ гдѣ-нибудь не будетъ принятъ, допосылъ мнѣ въ обозъ. Для большей вѣрности, съ приложеніемъ печати, подписываю собственной рукою. Данъ въ обозъ подъ Кодицею, 30 августа 1768.

Приведенный универсалъ заключаетъ въ себѣ достаточное объясненіе одного акта противной стороны; подлинникъ, вѣроятно, былъ написанъ поукраински, по у Моравскаго (Materjały т. I, стр. 212) напечатанъ попольски, подъ названіемъ: Uniwersał do chłopow animujący... Этотъ актъ хранится въ той же Библиотекѣ. (Rkps, fol. № 321, str. 427).—

UNIWERSAŁ JMĆ PANA STEPKOWSKIEGO, DO PODDAŃSTWA UKRAIŃSKIEGO.

Józef Gabryel Stępkowski, oboźny polny koronny, rady wojennej komisarz orderu św. Stanisława biskupa kawaler, wojsk kor. jkmc i rzeczypospolitej, partyi ukraińskich i podolskich generalny regimentarz.

Gdy Bóg Stwórca nieba i ziemi z przepaściwych sądow swoich urocznych podług wszechmocności swojej ustanowił o ludzi kondycyach, i od samych rozpoczynszy monarchów porządnie po stopniach aż do ostatniego stanu, was poddani w tem powinowactwie stworzył, żadnej oprócz dusz z duszą w was nie zostawiwszy równości, a dzielność i wymiar ręki sprawiedliwej Boga zastępów każdy z chrześcian wyznający'go i w niego wierzący, повинне przystojnie, pokornie przyjmować obowiązany; tudzież wszystkie narodowe prawa o was poddani, które, gdy nie bystrość rozumu waszego jest pojmować, to was cieszyć powinno nieustające, ani ustać nigdy mogące doswiadczenie od lat tyle przeciągu, w przodkach waszych, którzy w zwykłych powinnościach porodziwszy się, w tych nieprzerwanie powinnościach porodziwszy się, w tych nieprzerwanie żyli i umierali, a jeden drugiemu w wnętrznościach prawie macierzyńskich повинне stanowić zdawać obowiązki, któreście z piersi wraz z pokarmem wyssać powinni, to jest wierność dla panów i wiecznѣ poddaństwo dla dziedziców.

Wy zaś gromady miast, miasteczek i wsiów różnych, mianowicie w województwach kijowskim, podolskim i zdiegli z Wołynia, w брацлавским znajdujące się; w zamian pełnienia swoich powinności, patrzcie, coście zaczęwszy od samego Stwórcy Boga i świętych pańskich w świętnicach jego pełnili za bezprawia? Wy, którzyście porodzi i wychowani w wierze ś. r. k. obrądku greckiego uniackiego, ważyliście się tę odmieniać któreście Bogu w Trójcy św. jedynemu przyjąwszy i przyrzekliście w chrzcie św. nieskazitelnie dochować powinni i w tej przed straszny sąd Jego stanąć! wszak wszystkie prawa Boskie

i pisma świętych tego uczą, co wam wasi duchowni unłaci przepowiadają i nauczać powinni. Trzeba byście to wiedzieli, że za przejście z tej wiary do inszej, nie tylko dawne prawa, ale i nowe terażniejsze, przykładną przepisały karę i na anjpierwszych w ojczyźnie, gdyby się trafiło ludzi, to odebraniem i skonfiskowaniem dóbr i wszystkiego majątku, to wypędzeniem z państw rzeczypospolitej, to życia utratą. Cóż wy dopiero, gdy oprócz dusz waszych z daru Boga w was wlnych, a wszystka właściwość pod moc i władzę panom i dziedzicom oddana, dziś za te przestępstwo warci jesteście? Powtóre, która to religia nosząca na sobie imie chrześcianina tak rozwiązała, by te nieusznanowania w domach bożych, kościołach i cerkwiach, czyniła, któreście wy po tylekroć miejscach i tylekroć razach, z tak wszetecznem popełniali bluźnierstwem? W lepszem u was poważaniu były karczmy, szynkowne gospody i domy starszych waszych równie z wami bezbożnych. Patrzyłem ja na to sam w Lisiance, ściągając z wojskiem tych hultajów, i gdym przyszedł do kościoła żyży franciszkanów, ciężko było pojąć rozumem, że to dom Boży! kiedy żadnego świętych pańskich ołtarza, ba i znaku prawie! tylko zniszczenia i wyrzucenia na ulicę, obraży wszystkie strzelane, zdarte, zdeptane, a nawet i ten ołtarz gdzie w cymborium Bóg w Przenajświętszym Sakramencie utajony zostawał, i ten sromotnie zprofanowany, przez wyrzucenie z guszek, to jest kielichów na ziemię komunikantów i zdeptanie, a z tychże naczyń trunków różnych nalewanie i z nich za swoje wypijanie zdrowie. Krucyfikse, do których jedni do celu strzelali, i są znaki od kul w piersiach, drugim wywlekłszy na ulicę, ręce i nogi kijmi odbijali, które odtąd są u mnie, to jeszcze mało? ale gdy to przed straszny sąd Boga będą stawione, tam chyba miłosierdzie jedno, w którym każdy chrześcianin ma ufność, zasłonił ale też i to artykuł wiary, wierzyć: że Bóg jak miłosierny tak sprawiedliwy. Powieszenie xiędzak zakonu ww. xx. franciszkanów wraz z żydem i psem na chórze w kościele, figur śś. pańskich wszędzie, podcinanie, i tych rozwalanie, a także to religia chrześcian w was gromady? Gdybx zaś przyszło wielorakie nad bliźniami wyliczać okrucieństwa w dzikich prawie nieproktykowanych ludziach, któremi się Bóg brzydzi, a natura ludzka wzdryga, tych rozum, ani pamięć objąć nie może: jako to między inemi milionowemi, ciężarnym kobietom wyparania dzieci, a powyjmawszy rzucanie na spisy i w zamian kładzenie kotów przy piersiach będących, tym różne wymyślone męczeństwa, a bądź w jakimkolwiek stanie duchownym lub świeckim, i płci obojga, w wieku zaś dojrzłym, średnim lub niemowlęcym nieproktykowane tyranie przez osobliwszy wściekły i wymyślony sposób. Na ostatek wszystkie inne pominąwszy męczeństwa, a mianowicie na samej krwi szlacheckiej najwięcej praktykowane: gdzieście już zmarłe porzucali ciała, na którycheście niewinną psując naturę młodych zaprawowali chłopców, i toście podług obrządku chrześciankiego niepogrzebali, ale i po śmierci niepraktykowaną dopuszczali zemstę dla samej bezbożnej rozrywki. W oczach waszych zlatywały się ptastwa pasąc się krwią niewinną i psy, zbiegając się, targając wnętrzności, też kawałkami po ulicach roznosili, z zgorzzeniem i obmierzeniem natury, i tak się dobrze na zamęczonych zaprawili trupach, że i podróznym przez rzucanie się na nich trudny był przejazd. A gdzież prawo boskie: niezabijaj? a jeszcze tak sromotnie!—A co gwałtów, co ślubów przymuszonych z pannami i paniami dziedziczkami swemi i wielu innemi stanu szlacheckiego osobami popełnialiście! Sądźcie się teraz sumi, coście za tyle złego warci Policzcie wiele sto tysięcy ludu krwi szlacheckiej od tak niegodziwej poginęło ręki? wiele rządów waszych, komisarzów, gubernatorów pisarzów, administratorów?

i wielu innych, mający do was z zlecenia starszych interes, którymście winni byli posłuszeństwo, przez uiszczenie się z danin i powinności waszych; i to u was nie dyło grzechem, tak wielkie i okrutne zabijanie żydów, utrzymujących arędy pańskie, i tak mieszkających po wsiach i miastach, miasteczkacli? co wielorakiemi sposobami panom waszym czynili utratę. A wszak przykazanie Boże na każdego bliźniego: niezabijaj! bo choć on w wierze błędny, i zowie się niewierny, ale to pod straszny sąd Boga podpada, nie pod wasz podpadać będzie. Gdyby uczynili wam jako naprzykrzenia, i oszukiwania, i praktykowane zdzierstwa, pókiście ich nie wypędzili, mieliście wszędzie zwierzchość uzalenia się na żydów, do chodzenia zwykłej sprawiedliwości, a ta gdyby wam trudna była u zwierzchności, mieliście sposoby udania się do starszych nad niemi.

Przypatrzcie się zhukane i zajadliwe poddaństwo! owej nazwanej ziemi mliekiem i miodem płynącej: dziś w zamian zbroczona i niewinnych krwią napojona; a co popustoszonych obronnych zamków, domów, kosztem znacznym pobudowanych, co miast, miasteczek, wsiów, a o kościołach i cerkwiach już niewspominając; dziś wszystko zniszczono, rozwalono i obrócono w popiół, znak tylko zostawiwszy miejsca. Miarkujcież sami, tak straszną ruinę co za upadek w interesach panów, któreście powinni byli przez wierność dla nich i przywiązanie, czując w sobie poddaństwo, powiększać; dziś wszystkie czynsze, arędy, daniny i inne podług zwyczaju kraju wypłacenia się, wprzód zalegały, teraz wcale ustaly, szczególnież za okazyi rozpusy waszej i zuchwałości, na któreście się targnęli, a nawet na skarb po różnych cłach i komorach jkmoi Stanisława Augusta, szczęśliwie nam panującego i rzeczypospolitej, zuchwale napadając, radowaliście, z tak jeszcze niegodniwemi głocy: że do państw jego i rzeczypospolitej nienależcie! My dziś w równości porodzeni wnosimy ręce do Boga zastępów za wyniesienie jego na tron i pod jego panowaniem żyć nam miło; a wam któraś szalona głowa inaczej rozum nabija, żeście nie tego pana i kraju ludzie. Rozsądny i godny żaden jak się z wami niwdał, dopieroż mówić o tem pewnie i niepomyślał; tylko to lud prosty i czyniący się niby z was rozumniejszym tą was obdarzył ślepotą i tak niegodziwym zaraził błędem.

Nie sądzież tak, by nie tylko dziedzico, panowie wasi, lecz ktokolwiek do zwierzchności waszej należący, nieczuł tak wielkiej straty, ile was wyciągać mogło; dotkliwy na to i sam pan miłościwy z narodem całym, że w państwie jego rzeczypospolitej tyle, chociaż hullajów, poginęło; publiczna to dla kraju krzywda, gdzie tyle ubyło ludu, a to wszystko przez wasz niegodziny wymyślony sposób. Patrzcie poddani pamięć i łaskę dla was najjaśniejszego pana i rzeczypospolitej, gdy i na terazniejszym sejmie surowo zabroniono prawem, aby i samemu dziedzicowi, dopieroż posesorom i rządcom, nie wolno było, jak się podług woli swojej praktykowało, odbierać życia, ale i wartego śmierci oddać pod sąd, do zwyczajnej kazano jurydykcyi. Umknie się pewnie ta łaska króla i rzeczypospolitej dla was, gdy nieprzestaniecie być hullajami, trzeba dla dobroci prawa poprawić życia i wierności. Powinniście już dotąd sami uznać wyciągniętą do ukarania was rękę Boga, gdy na was tyle gatunków ludzi przypuszcza; chloszczą was nawet i ci, którzy ani do was, ani do kraju przez żaden spocób nie mają interesu; jeszcze tylko mściwą, ale sprawiedliwą ręką od szerszego ukarania wstrzymał, że z nieba niebiją pioruny, i żywcem ziemia nie pożera. Postrzeżcie się tedy, przestrzegam zajadle zhukane poddaństwo, a najpierwej, którzy jesteście porodzeni i wychowani w wierze świętej rzymsko katolickiej obrządku uniackiego, szanujcie i słuchajcie; gdyby was zaś inaczej

nauczali, o takich do konstystorza tego obrządku lub do mnie znać dawajcie. Gdyby zaś paroch jaki, jak się teraz trafia, do cerkwi za instrumentem w cudzej jurysdykcji nie mając mocy, ani prawa. tak do ustanowienia parocha, jako i ten na fundamentie z tym, do instalowania się na tę parafię żądał od was pomocy, takiego nie tylko przyjmować, pomagać, dopieroż słuchać nieważcie się, ale o przybyciu nieodwłocznie obwieszczajcie. Nauczajcie drugih, żeście nie inszego [monarchy, ani kraju] ludzie, tylko dziś nam panującego. i po jak najdłuższem daj Boże panowaniu następców jego i Rzeczypospolitej; dziedzicom swoim i panom waszym bądźcie wierni i posłuszni, daniny i wszelkiego rodzaju podług ustaw zwyczajnych bądźcie bądź posesorom, szyli z prawa lub zlecenia mającym od nich interesa, zaległe i teraźniejsze wypłacajcie; żydom arendarzom, i innym po wsiach, miastach, miasteczkach z woli zwierzchności siedzącym, siedlisk nieprzeszkadzajcie: słowem, wszelkie hultajstwo, które się tylko praktykowało, porzućcie. Inaczej, gdybyście w najmniejszym punkcie cokolwiek uchyłili, co jest wyżej przepisane, ja zesłany z woli i rozkazu jk. mci i ordynansu prześw. komisji Rzeczypospolitej i wojska koronnego, generalną nad wszystkim tu będącym mający komendę, ściagać i gromić tak będę, jakoście widzieli i słyszeli w Lisiance i gdym się bił z wami pod Olchowem i Litwianką, i jak dotąd hajdamacy i zbójcy, któremi wy sami jesteście, doświadczają w obozie, to kar cielesnych, to życia utrat, a dla gromad i całego ludu waszego wiernego, posłusznego, statecznego i poczciwego wszelki przystęp i pomoc; gdyby kto chciał się mścić o co nad wami, tak jak nad drugimi już uczyniłem, przyrzekam. Co, by wszędzie jak najprędzej doszło, wszelkim zwierzchnościom osobliwie duchownym obrządku uniackiego, zleca się: aby Jód parafii do parafii przesyłane było; gdyby zaś gdziekolwiek nie było przyjęte, zaraz tu do mnie do obozu czekam uwiadomienia. Co, dla lepszej wiary, przy zwykłej pieczęci własną podpisuję się ręką.

Datt w obozie pod Kodnią, dnia 30 sierpnia 1768.

(Rps. Ossol. fol. N. 493 str. 117).

ЗЪ НАРОДНІХЪ УСТЪ.

I.

И наука иноді не въ науку.

Я не великий багатірь, але маю пять паръ волівъ—давніше въ Кримъ посилавъ, та теперъ не тії годі, не велика зъ того корість; бжолі, слава Бѣгу, що-году, все більше: не купую мѣду и, що-прá-зника, прихожу въ цѣрковъ зъ великою трѣцею; въ мене е чотіри вітрянкі: на мене й на людѣй мѣлють вони, зъ моїхъ засіківъ не вибуває хлѣбъ; самъ живу собі въ рѣскішъ, и другіхъ рятую въ лихую годину. Не вкляюся панові: »позичъ, пане, борошна,« ще й ёго нагодую. Не обділивъ мене Богъ и розумомъ: розумні книжки читаю, чого не втáмлю, зъ панотцѣмъ порáжусь—та й панотѣць мене шануе, якъ зустріне: ходімо, каже, Опанасъ Михайловичъ, до мене, або я до васъ, поговорімо трѣхи. Й слухае мене, дивуючись не такъ псѣмѣному моєму розуму—бо зъ мене не великий книжникъ,—якъ тій правді, що иноді вимовлю ёму. »Відкіль у васъ, питае, берутьця такіі рѣчі?«—А щожъ, кажу: хлба я дарѣмне живу на світі, щобъ не бачити, що на ёму, дивному та ширѣкому, рѣбитця? Ви псѣмѣмъ та книжкáми добіраете розуму, а я очима багáто бачивъ, очима, панѣче, та й більше на їхъчáсомъ увіряю, ніжъ на той хісткий псѣмѣнний розумъ.« У громаді я въ почѣті—за порáдою и підмогою йдуть до Опанаса—мабуть, чѣсно проживаю шѣстий десятокъ. Великою семьею благословивъ мене Богъ: одъ самої цѣркви до кінця села простягаіся весѣлі хáти—тамъ синіі мої та онучáта живуть; третіна села зовѣтця Опанасовою. »Де ти бувъ,« питають.—На Опанасовімъ кутку, каже. Хто се тобі такъ розказувавъ?—

—Менший Опанасенко, Микóла—» Якъ то ёго не знати, кажутъ:—вiнъ коли що каже, такъ праведно каже, ёму повiримо. До мене хто по-павъ въ рiдню—щасливимъ зовуть; а якъ вiддававъ я свою первачку на друге село, якъ то жалкували свої: »хибá, казали, у насъ и не найшлось ий пáри? лишiвъ ти насъ людина.»

Оттакiй-то мнi почóть. Гордiю—бáчете, чомъ не гордувати, коли е чимъ? Добрó мое добре нажите, а на великий почотъ не пабивався у людéй. За те я панъ, панъ ша всю гýбу, якъ-то кажутъ, сiрий панъ ще, щобъ ви знали—може, ви про такiхъ и не чували? Есть пани вельможниi, ясновельможниi, въ великихъ палáтахъ живуть: на iхъ, и за iхъ, самi знаете, другii роблять; есть пани такi, що наверхъ не дозлизи, а злизати сðромъ: якъ щось за кожухъ такъ вони за тее панство вчипились—бiдують, та все не одчипаютьца. Велика въ iхъ фанабэрия! зустрінетца зъ тобою: »зверни, кричить, въ калюжу,—не бачишь хто передъ тобою?« То и звэрнешъ ёму, жалiючи ёго чоботáть: може остáтнii. Есть пани чпновниi—про iхъ ще нáшi прéдки казали, и самому доводилось бáчити, якъ зъ тими чпнáми вони валиютьца по-лiдъ тинáми. Услáки бувають на свiтi, а я—сiрий панъ—вiльний козákъ; не забувайте, що я не старший мiжъ товариствомъ, я рiмний зъ усіми: мое панство—шiстьдесятъ гóдiвъ, прожитихъ вiрою и правдою.

Оце розказую, а мнi здаётца, що ви гарáздъ и не вторóпаєте, якiй-то може бути панъ мiжъ мужицтвомъ. Коли доведётца вамъ коли бувати у нáшихъ сéлахъ (а найбiльше хуторáхъ), придвiтесь добре до людéй, роснитáйте iхъ, хто, мовъ, у васъ найпочотниший на всёму селi. Побувáйте и въ того, на когó вкáжутъ вамъ—роздвiтесь гарпéнько, у чiмъ ёго сiла, почотъ. Громáда не збрéше, на когó вкаже—а ви зрозумiєте те панство.

Теперъ слухáйте про ишого пана. Вiнъ то и не панъ, тá мавъ бути паномъ:

Гóдiвъ зъ двадцять назáдъ, коли не бiльше, проявився у насъ якiйсь дивний чоловiкъ. Зовсiмъ, здаётца, нашъ, та не брáтася зъ нáшими. Прийде лiто, зберутьца на ўлицю парубки—глядi—и вiнъ тамъ. Зустрiнешъ хлопця якогó, спитáешъ: що то бувъ зъ вами за про-ява?—А Святий ёго знае, що вiнъ за людина—попрóбували бъ ви, дiдьку, зъ нимъ заговорити, може бъ чогó и дознались. Менi не прихóдилось якось ёго чипати, та що зъ того: зъ молодими, своїми рiмними, не зiхóднтца, одъ мене—и Богъ велiвъ ёму ховáтись. Думка такá—бáбу бъ яку гáрну подослáти до ёго: та певне свое дiло зро-

бять, на дні сѣрця его усе вишукае. Підійжъ, ще найдіи такую, а тутъ хлопці и зулнили мене: не турбуйтесь, кажуть, дідьку: вінъ одъ дівчаты та жінокъ, якъ одъ того огню, бігае. Може, думаю, опікса коли біля їхъ. Ще дужче захотілось дознатись, хто вінъ такий. Полягли ми однієї нощі спати, мині чого-сь довго не спалося, слухаю, хто-сь близко коло нашої хати співае; торкнувъ жінку: слухай, кажу, Марье, хто се такъ співае? А самъ перелічую усіхъ парубківъ — ні оди́нь не підходить. Щожъ, жінко, питаю: не вгадаешъ?—Мовчи, будь ласкѣвъ;—а сама й духъ притаила та слухае. Голосно розлягалась пісня на все село, невеселая пісня, (такіхъ у насъ співають, якъ у москалі беруть). Замовкъ співецъ; жінка й каже: се чужий чоловікъ співавъ; наші такъ не заснівають.—Який, кажу, чужий чоловікъ?—Григорій—хиба жъ ти не знаєшъ?—не то насъкий, не то паньский—щось недовідеме зъ его.—А ти жъ якъ довідалась, що его Григоріємъ звать? Ото вже диво! отъ бачишъ, зъ вами не говіркий, а мене нарощне самъ зачпівъ: »здорові були,« каже мені; — потімъ щось недуже складне сказавъ, я тільки й доняла зъ его слівъ, що вінъ хоче знатись зъ нами, все звертавъ въ речі на твої ружжя;—я тѣтеньки й допиталась, якъ ёго звать. — Добре, кажу, жінко: ми ёго покличемо коли-небудь до себе, розважимо сирітську душу.

Оттакъ ми и пораялись зъ старою, а неділя черезъ дві и заклікали до себе невідомого чоловіка. Я скоро зійшовся зъ нимъ, можебъ й нескоро, якъ би не взявъ его зъ собою птиці постріляти. Такий радіий бувъ:—я, каже, давно сего хотівъ, та не вдавалось, а теперъ буде чимъ тугу розігнати.—Яка тамъ, одповідую, туга у такого молодого—стїдно й людямъ хвалїтись. Отъ, кажу, якъ мені було годівъ двадцять пять — и вамъ мабу́ть, не більше — такъ було, якъ скаже хто небудь: »чогó се ти, чоловіче, такий хмурний та не веселїй«—то я ему: се тобі, або вамъ—коли то спитае старший відъ мене—звїдилось, що я хмурний; я свого ще батька не бачивъ ніколи хмурнимъ, дарма що сѣмий доживае. То вже инше діло—якъ покохавъ я дівчину, а батько не зволивъ брати її: було ходишъ повисивши голову, а тобі—хто не зустрїне—притику дае. »А що, Опанасе, повисивъ свою веселую голову? И то було відкажешъ: оглянься, парубче, на себе. — Гляди коли въ его не зовсімъ тіхо, то обдївнця та й відчепнця.

— Стрїляйте лишъ мерщїй—кажу ему сміючись:—не гараздъ, може, и тугу розгоньте,—бачте, скільки птиці знялось.

Бачувъ, ажъ віляски пішли по лісу; тільки вража птиця прямиєнько въ вірїй помандрувала, хоть би тобі на-сміхъ одна зосталася на місьці.

— Одагнїть, кажу, її дальше, а то—не лихий часъ—завоняєтця, або здийметця та полетїть.

— Давно, каже, Опанасе Михайловичу, стрілявъ—рука одвїкла.

— Може бъ вамъ дати друге ружже: у городі купивъ;—усе въ сэрце попадає. Дóбре я догледївся, що вінъ зовсімъ не вмїв стріляти, але пегарно було виявлїти его. — У насъ, кажу, птиця знакома з нами, то ми й попадаємъ її, а ви, *приміромъ*, чужий чоловікъ, то й птиця васъ не знає, ні ви її. Поживетó й роздвигеться! Пёршого разу, на мою руку прийшлось такъ чимало птиці—було зъ чимъ до старобі вертатись. Вернулись до-дóму, мене дóрогою впрóшувавъ вінъ, щобъ не хвалївся я жінці, який зъ его охóтникъ.

— Затоплюй, кажу, старá, пїчъ, та йди, подивїся на нашу охóту.

— Хто же се такъ набивъ? не вже ти одїнь.

— Поклонїся, кажу, въ ноги Григорїю Михайловичу: безъ его порожнякомъ припхався бъ.

Вінъ поглянувъ на мене, та й каже: не вірте; то Опанасъ Михайловичъ самъ набивъ, ще й смієтця зъ мене.

— Гóді, гóді, — помиримось; ото, жінко, якъ вгледїшь жирну та здоровенну птицю, такъ и знай, що не я її стрелївъ. Нашъ охóтникъ не долюблює дрібязку—вдрóге ми зъ нимъ пїдемъ на журавлївъ та на дрохвў. А теперъ, чи не можна бъ намъ перехопити чого—небудь, пошукáй лишъ.

Тимъ часомъ зачїпились ми зъ нимъ въ кїмнáти, розвели самограй, та й почали собї балакати. Бáчу я, розвеселився чоловікъ, ставъ я по-троху зачїпати.

— Оце—кажу—ви сегóдні нічого не встрелїли, а менї казнапо прийшло въ голову:— чи не підстрелїла васъ котóра—приміромъ — чорнобрївая, чи яка тамъ. По собї звирївъ, а то й не питáвъ би.

— Нї, каже: у мене й думки не має объ сёму, безъ усáкої проживў, багацько и безъ мене на свїті людей.

— То бо й лихо наше; вамъ, кажете, байдуже про се, а отъ ви недавнечко въ нашóму селї, а вжé про васъ усюди гомонять, найбільше тї дівчата: «молодий, кажуть, та хорощий, та Богъ его знає, що...», ви самї добре знаєте, щó вони кажуть. Оце й я придивлюсь

до васъ, въ вічі скажѹ вамъ: щось дивнее зробилось, мабуть, зъ вамп. Спитайте у жінки моєї—п та вамъ те саме скаже.

— Такъ щожъ, вамъ хотілось би знати, що робилось зо мною?

— Не те, щобъ мені хотілось, а такъ, бачете: що маю въ голові, те й вамъ скажу. Коли е у васъ лихо—ховайте ёго одъ людей, щобъ щасливіи не осміяли. Сиротѹ люблять, якъ не дѹже голосять усімъ, що вінъ сирота; та й щасливіи ворогівъ наживають, якъ не відъ усякого ховають свій таланъ. Усяко буває—може, ви на самоті скоріше проспите лихо. Я самъ, одъ роду мого, не просивъ поради у таємному ділі.

— Поради мені й не треба, та й не порадивъ би нікто, хочъ би попрохавъ. Душу хиба одвести, розказавши доброму чоловікові, що ми, й молоді, а вже нажились на світі. Чуднее діло: гараздъ світа не бачили, а нажились. Нехай люди не кажуть: »бурлакѹе ледящо«. Можебъ, справді, пішовъ у бурлаки, та теперъ назадъ приведуть. Другимъ чашомъ, Опанасъ Михайловичъ—почѹете, якъ я живъ.

Довго я ждавъ того другого часу: мабуть все звирявъ мене, що я за чоловікъ. Якось разъ, після такої жъ охоти, сиділи ми зъ нимъ въ кімнаті,—небагатечко такъ закинули въ голову;—отъ вінъ и каже:

— Дивлюсь я на васъ, Опанасе Михайловичу, та й дѹмаю, чомъ вамъ не добре жити. Оттакѹ житті и мені спѹршу складалось—мабуть лихий чоловікъ дорогу перейшовъ, а добрі люде зрадили. Принесло жъ не добру жінку на мої родини—се мені після розказували—вона бъ то знахаркою була, и всі кричко на її ввиряли: що було скаже—не минѹтця. Мати моя така рада їй—добре ти, каже, бабѹсю, лучилась: мені Богъ сына давъ, подивися лишень на ёго. Взяла мене на руки, шильно на мене дивилась, кажутъ люде; потімъ й каже матері: се якісь у васъ одмінний одъ першихъ, треба вдруге подивитись, иншимъ часомъ, та й погадати, що зъ ёго буде. Скоро й знову пришла:—отъ що тобі, каже, пані моя дорогая: твоя дитина по науці піде, весь розумъ проїде, законникомъ—каже—буде, не такимъ—нехай Богъ

боронить—якъ оце ми бачимо по городахъ, що у суді пишуть,—то голодрáбці; ні, я бъ и не сказала въ вічі, якъ би такé побачила по ёму; а вінъ буде громаду судить, порáду їй давати—самъ у великому дово́льстві житиме, пишно буде похожáти міжъ людьми та казáти: »оттакъ, мовъ, и такъ робіте.«—Себъ то ти, бабу́сю, на окружного звертаешъ, або ще на більшого пáна, питае її мати моя.—Сёго вже не скажу; тоді, якъ вінъ у сі́лу ввійде, може й окружні виведутця. Тільки ось—ще що: родимее у дитини не гараздъ на щасливому місці—(взяла, та й поцалувала трічі родимее)—колибъ хлопець не сніткнўвся, якъ виросте—се вже ёго діло.»

— Я не дуже довіряю сёму казáнню: після, мабуть, відумали; та воно лїха мені наробило, коли справді такъ було.

— Се вамъ, значить, Григорій Михайловичъ, цигáночка поворожи́ла?

— Ні—мати цигáнокъ не слўхала: се своя бу́ла людина — такъ ніби яка пустеляця; тимъ її и вважали. Заходились же після коло мене:—ні одному старшому брáтові небу́дъ такої шанóби; що-дня мáти плюе́ на родимее, приговорюючи: »щобъ ти—лихее—стерлось зъ моєї дитини, коли маешъ стáти ёму притя́кою у добрій годині«; а воно сидить собі,—й досі не стерлось.

— А дежъ воно у васъ помістилось?

— На плéчяхъ, къ лівому бóку.

— Отже, Григорій Михайловичъ, я не знахарь, а скажу вамъ, що збрéхала ваша пустеляця, чи якъ тамъ її зовуть:—се саме що ни́е щасливе, коли ви ёго не бачите. Дрўге бъ діло, якъ би воно сіло де небу́дъ, щобъ ви ёго мáли передъ очима—тоді хоча зъ світа втіка́й; та й то якось люде живуть и зъ такимъ.

Може бъ воно и було щасливе, якъ ви кажете, ко́лябъ, на лихо мо́е, батько мій не вмeръ. Тепе́рь ще зга́дую ёго остатні речі: »рості, сїну; виростешъ—чоловікомъ будешъ.« »Стáршихъ виддливъ—каже було другимъ—а его посажу на своєму гнізді:—нехай козакўе та бáтька свого зга́дуе.« Мій батько бувъ замо́жний ха́зинь; не родився вінъ благороднимъ, та не бувъ и крїпакóмъ—оттакъ якъ би й ви, Опáнасъ Михайловичъ; годивъ Бо́гу й добримъ лю́дямъ—та й гáдки не мавъ, нікому зла не діявъ,—то й его поважáли—чого ще крáще? Було звелить вінъ своїмъ робітникамъ взáти и мене коли зъ собдою, якъ ідутъ на косовицю, або инше куди:—покажіть, прика́зуе їмъ, мое господарство. То хло́пці й показують мені: »оце, ка́жуть, Грпцю, твого бáтька,

и се. Скільки то окомъ захопишъ поля, чи лісу,—все то батьківське. Щасливий ти, кажуть, Грицю; буде тобі надъ чимъ хазяїновати; ще інший проворний прикаже тобі: »гляди, и насъ не забувай, якъ виростешъ, будешъ допомогати и намъ«, а другій каже: »ти мені, Грицю, швидко віддаси зъ десятини—добре?« Я ще бувъ не величкий тоді—годківъ шість було — то й скажешъ ёму: »усе тобі oddамъ, тільки годі мені.« А хлопцеві, звісно, не багато чимъ треба вгодити.

На сёмому годі батька поховали, остались ми зъ матірью вдовохъ. Тутъ вже іншая казка почалась; мати моя—якъ би вамъ сказати—не мужичка була, а зъ духовного роду, зъ дачківського; міжъ своїми не прийшлось їй дружину найти, то вона й вийшла за мого батька. Але гордувала собою, якъ мені теперъ розказували; кріпко гнівалася, що батько першихъ двохъ синівъ своїхъ повівъ по собі. »Самъ мужикъ—буцимъ казала ёму—и дітей не визволивъ зъ мужицтва: згадавъ би хоча, хто їхъ мати.« Батько недуже потуравъ їй: робивъ, що самъ знавъ. Й добре якось виходило—старшіі мої браті чомъ не люде? ще які!

Одного мене вивела мати въ люде, та й добре, що не знае, які зъ мене люде. Усе торочила батькові:—»якъ хочешъ, старій; я свого Грицяка поведу въ світъ, якъ сама знаю — не чувъ хіба, що казала пустельниця?« Батько було махне рукою: »поки не вібьєтця въ шірря, то пехай буде твій; а тамъ, коли живъ буду, на свої руки возьму—тоді вже не перечъ мені.

Отже, не довелось батькові учити мене розуму, а певне більше бь набрався, ніжъ теперъ. Трохи перегодомъ, якъ померъ батько, мати оддалі мене до школи, въ самую бурсу, Опанасе Михайловичу. От—тутъ, мій батечку, все лихо мое зробилось; відсиль я пхався въ люде. Погляньте на мене—чимъ я не козакъ...

— Эге! правду кажете;—тільки чубъ у васъ довгий дуже.

— Встаровину такий носивъ, то й теперъ ношу; а гараздъ таки мені за ёго доставалось.

Впряжаючи до школи, мати наказувала мені: »їдь, моя дитино, вчійся, слухай старшихъ себе; якъ вивчійся, будешъ читати мені розумні духовні книжки, бо я вже стара,—гараздъ не добачаю. Гляди ще, не забувай своєї матері; якъ би твій батько живъ бувъ, може бь тобі не видати школи.«

Повезли мене; я й не пручався дуже:—щожъ, думаю, розумне щось мають зробити зъ мене;—буду слухати добрихъ людей. Привезли

и, найперше всього, показали мене найглавнішому надъ школою—супохарий якийсь; борідка—тільки й слава що борідка. Нестрашнє, думаю, ні скільки—а свого панотця боївся, бо то й було таки на що подивитця. Привезли и кажуть: »оце надумили его матірвь віддати сина до школи; попробуйте, чи годитця. — Добрее, каже, діло;—а попробую другимъ часомъ, бо ніколи. Пробувавъ—спасібі ёму, не гараздъ, та й звелівъ одвести до школи. Потімъ, подумавши трохи, й питає: — а де жъ ви ёго хочете помістити — на кватєрі чи въ бурсі?

— Хто жъ васъ привозивъ до школи?

— Дячокъ якийсь; мати казала, що вінъ зъ далєкої рідні намъ доводивця. Вона й здала мене на ёго руки. Ви, каже, дотепніші въ школярському ділі, то й мою дитину гараздъ доглядите. Отъ, вінъ и каже смотрителеві:—»була бъ вѣша ласка, самі зволили бъ укѣзати, де хлопця помістити.—Я бъ, одвітує, взявъ би ёго до себе; але на васъ здаюся:—все таки не хотівъ би, щобъ его помістили на кватєрі. Тамъ не далєко ёму збалуватись—догляду такого не буде, якъ у бурсі.

— Се бъ то, виходить, Григорий Михайловичъ, гарно въ тій бурсі?

— Хто вамъ каже—гарно! У бурсі поміщаютьця усе бідні, безъ батьківъ та безъ матерей, а я и небідний бувъ, та ще й не духовний—мене у бурсу и не слідъ би оддавати. Такъ тії грошей не платять, на казі живуть а за мене гроші взяли.« Кудибъ ті гроші?

— Певне пішли добримъ людамъ за доглядъ. Самі знаєте—и звичайно робятця, и добримъ людамъ не въ обиду;—и імъ гріє, и насъ не гараздъ пробирає.

Покіянули мене одного въ бурсі безъ усякого догляду. Пішовъ я въ школу, въ третій классъ—бо такъ зволивъ панъ смотритель, великую милость—значить—оказавъ. Ходивъ я такъ, мабуть, неділя зо дві, коли се лѣчився й смотритель. — А покажіть, каже, господинъ учитель, новичка Григория Циганєнка? (се моя фамилия). Піднявся я: »ось де,« кажу я.—Тебе, говорять, самого не спрощували, то й жди своєї черги; та ще не треба казати: »ось де«, се помужичьки. Потімъ щось балакавъ зъ учителемъ; я тільки донявъ, що то объ мені, якъ бъ мені прибавити другу фамилию, духовную, та ще освідомився якъ я вчусь; далі обернувся до мене й каже: »тобі, любезний, здіся не по силі вчитись, *переходь-ка* въ нижчий классъ; тобі легше буде, и насъ поблагодарить твоя мати.« Показали меня той классъ; пішовъ я;

ходивъ тежъ не довго, знову приходить смотритель, и знову тієї самої заспівавъ.—И здіся, каже, тобі не приходитця бути — ходи въ первий классъ. « Пішовъ я й туди, а мені вже стало не въ терпїжъ. Обридла мені бурса—хочъ би їсти вдоволї давали. А то було дадуть на ще—серце шматокъ хлїба безъ соли, въ пельку не вженешъ:—тиєї вечерї, якъ Богъ зна чоґо—дожидается. Сидїшъ, сидїшъ до девятого часу, табакю дають тобі нюхати, щобъ не ослабївавъ, а тутъ заснешъ—а воно теленъ—теленъ, якъ дурний схопнесся, та бїжишъ въ трапезу—не поспївъ рано прибїгти, то одъ галушокъ одну щербу сїрбай. Буде вамъ згнуцатись, думаю собі, та й знамїрився втікати додому: тамъ кажю, послїдній наймтї роскоше, а якъ—то на що здався въ матерї? Надумався одного ранку, та манївцїми й причвалавъ до рїдної неньки. Рїпнувъ дверїма, а вона: —охъ, лишенько мені, хтожъ се тамъ такий въ такую годїну,—а було вже пізно.— Не бїйтесь, кажю, магусю, се я, Грїцкь. Мати якъ стояла коло дверей, такъ и зомлїла. Увелї мене въ хату — одїшла трохи й питає: що се съ тобою, моя дитїно?—Істи, кажю, не дають. Стали до мене усї придївлюватись, а мені животїну ту такъ росперло, такъ росперло, що наче я у песїголовцїв рікъ виживъ, орихами въ сажу одгодувався, або великимъ паномъ зробився, а дчї такі стали вирячкувати, а на виду такий сухий та блїдий.. Котрий—сь наймтї и каже: гарнї жъ ви зробїлсь, Грїцо!—а дївчину, торкнївши, промовляє їй тихенько: »зате, мабуть, крїпко розумний ставъ—почуємо.« — Мати подумавши и каже мені: »чомъ же ти, мїй сїну, оповїсточки нїякої не давъ? я бъ тобі усєго послала; а то думка та, що тамъ гарно годують. Оцежъ, якъ ти змїнївся, на силу пізнала. Може тебе зовсїмъ вигнали изъ школи?—Нї, кажю, ще не вигнали, а скоро, мабуть, те буде. Бачте — мене зразу въ третїй классъ прийняли, а теперъ вже въ першому опинився, дальше нїкуди й переводити. То я й надумався за—одно втікати—може то вони на злогадку менї такъ зробили. — Мати засмутилась—негарно, каже, сїну, ти зробивъ, трєба послати за Петрємъ Онопрїевичомъ (се бувъ той самий дякъ що возивъ мене до школи). Якъ прїїхавъ вінъ, мати дїуже на єго начинїлась:—я жъ вамъ—виговорює єму,—увесь докладъ дала, щобъ дитїні гарно було, а вово зовсїмъ погано—подивїтєсь на єго. А вінъ, звїсно, дякъ не дуже вважливий чоловікъ, не засмутившись, такъ и відказавъ їй:—багачко надавали, вїчого казати; якъ би на ваше вваживъ, то може й хлопца назадъ привїзъ би; свого чимало докладъ.—Я васъ тимъ не

дорікаю и в'ашого не хочу, а що давъ, то нехай мені на тїмъ світі записуть. Отъ моя дяка—самі ми при ч'увстві живемо, та ще такі рідня зъ вами. Тільки на хл'оща свого не д'уже вдівлюйтесь—що то животїну ёму роспёрло:—великая цяця. Менс, моя паніматко, не такъ роспїрали, та ще—б'ачете—не зовсімъ довчився, а то й рідний б'атько не пїзнавъ би. На те воно—скаж'у вамъ—и наўка зовётця, що не даромъ приходитця: тоді усі булибъ розумні,—такъ ото й притика.

— Якъ же се воно, Григорій Михайловичъ, щобъ дякъ за васъ положивъ своїхъ гр'ошей?—щось невідомее, нехай буде вищъ и перерідний по в'ашому. Отъ, нашого дяка, здаётця, й краще не ма на всімъ окрузі, а що зъ ёго за слава? Скільки я ему хлїбомъ, яйцями, курч'ятами передававъ—а вінъ все такий же в'їдливий, якъ и спёршу: коли зостринетця, усё: »чи не були бъ ви, Опанась Михайловичъ, ласкові, боршёнця, або ще чого, одинаково у васъ засіки ламаютьца одъ хлїба.« То й звелишь одсипати, щобъ одчешися.

— Звісно, Опанась Михайловичъ, вінъ нічогоспїнько не клавъ за мене, та се, значить, надогадъ буряківъ, чи немає кап'усти, щобъ підвернутись до моєї м'атері—а що вінъ брехавъ, я самъ те знаю. Мати, вираж'аючи мене, дала ёму на смотрїтеля и на вчїтелїв, та тільки першому перепало, й то не все, а сі й такъ—здорові були—облизались. Тимъ—то мене й почали зъ третёго класу вь першій перетягувати.

Пор'яввшись зъ дякомъ, мати попрохала ёго знову одвезти мене до школи. Я б'ачивъ, якъ мати полізла кудїсь, витягла кашу́къ, дала гр'ошей дякові, щобъ вінъ одвївъ, гнівъ смотрїтелеві за мій побїгъ; хотївъ постерегти м'атірь, та й зопинився: »нехай, д'умаю, підсипае вь дїрявий кашу́къ,—не насїпле повний.«

На дорозі дякъ мене—за се хочъ спасїбі—предваривъ, щ'о мене жде. Висічуть, каже, добре діло зроблять, не будешъ втікати. Песїйся—себъ то втїшае: не ти першій, не ти й послїдній, підпросї сїкаря—се бъ то вже рае, щобъ не д'уже бивъ, а може здобритця, по кожушк'у тільки буде ляпати. Я такъ робивъ, отъ же й досї живъ.

Якъ приїхавъ у г'ородъ, се мене тутъ ще вперве спр'обували, яна на мені шк'ура. Я, недогадливий, не підпросїв сїкаря, отъ вінъ сїпле добрїхъ, а найст'аршій п'язь середни класу покрїкуе—»підбавъ, підбавъ, бо вь ёго шк'ура мїцїан, звісно мужїцька, новую паньскую нашїємо.« Справді—теперъ я, мабуть, вь паньській, бо тонкай та лєск'учая.

Отъ же швидко я втігся, за іграшки стало. Спершу, якъ вісікли, товариство почало погукувати: нашъ темеръ, нашъ Грицько. Який, кажу, вашъ?—Не знаєшъ хвба, що хрещеній? а се жъ тебе недавно сподоблял. Отъ що воно озіачує *нашъ*. Дальшъ уже всюде шло рїмно діло. Въ першому класї, о половинї року, появился новій вчитель (перший бувъ ще милостивий), зъ Кїива, якъ казали. А попавъ вінъ до насъ за великий розумъ. Така була про ёго чутка, що вінъ знамїрився узнати, скільки разъ колесо обкрутитця поки доїде одъ ёго родини до Кїева (може верстобъ 100 було): то сніці однієї не доличївъ, помилився, а въ голові клєпка якась випала. Отъ тобі! й колесо недоїхало до Кїева п ёго відтіля вигнали. Де ёго подіти? Взяли й прислали до насъ:—якъ разъ, кажуть, по тїї школі буде. Справді—пришовся, наче тамъ бувъ.

Що ми ёму витївалл—однїнь Богъ знає, а що вінъ зъ нами робивъ, що на тілі написано, коли цїле въ кого zostалося. Разъ нарїяли мене бїльші хлопці:—ти, кажуть, якъ будешъ проситися зъ класу за чїмъ-небудь, то не кажи, якъ другї, а ось що вївчи: *domine magister, da mihi licentiam exeundi foras*. Се бъ то по нашому: господинь вчитель, позвольте мнї вїйти вонъ. Що тутъ, самї бачите, поганого? Я такъ й сказавъ ёму. —Дайте ёму, каже, хлопці, щобъ памьятувавъ, якъ до вчителя треба говорити. Спасїої ёму—бїльше такъ не прохався зъ класу.

Сидїшь було у класї тихо, мї до кого не обїзвєся—мене, мовъ, тільки не займайте, цуръ вамъ. Оцежъ який-небудь не посидючий, чи то ёму холодно, коли зїмою діло ведетца,—підшметца та й каже вчителєви: мене такий—то зобїдївъ.—Положить ёго—одвітить вчитель. То й погрїютьца молодї хлопці. Вказували ї на мене, доставалося п менї, немилувавъ же и я їхъ—за що, дўмаю собі, дарємне дерпїти?.. Цїлий клась було зобїжаємо однїнь одїбого.

Иншїй разъ принесє вчитель гармонїку. Хто—питає—мїжъ вами гарно грає? Обїзвєтца який провѳрний и почне вєселої додавати. А ми, сказано то дїтвѳра—пїдемо навпрїсядки, ажъ пїль трищїть, такъ дотиваємо. Усе забули, якъ вінъ и муштрївавъ насъ: »небїй тільки насъ, батечку, а ми тобі, якъ вмїємо — танцѳємо. Не вгодїжъ ёму той, хто грає:—возьмїть его хлопці. Котрі підхопили вєсєлого хлопця, а котрі за дївки, сидять мѳвчки, ждуть своєї чергї. Отъ тобі й вєсїльная пїсня — сўмно зрѳобитца на вєсєму класї. Знѳву вєлїть грати, знѳву танцѳють небѳраки, хто ще слїзъ гарїздъ необтєрь.

Вамъ, Опанасъ Михайловичъ, не доводилось на віку таке весілля справляти?

— Чуднєе ваше, Григорій Михайловичъ, товариство. Зібравсь би гуртомъ, та й ёму оддѣчили. Я чувавъ, що такъ и робили де-де.

— Що маєте робити зъ дурнямъ чоловікомъ, коли вінъ у силі. Та дурнямъ все лёгко зъ рукъ сходитъ.

Коли вже нічого зъ нами діяти, принесё було в'язку папіру, все списанного, се бъ то въ Києві списавъ. Отъ и почнє читати намъ; піть пзъ ёго лѣтця, а виць читає:—розбіраєте, хлопці, питає. А якже, кажемо, се при насъ писано. Зибву читає, далі й спрдісьть:—а обь чимъ читалось?—мовчять, та ждуть, що съ того буде. Э, каже, вражі хлопці—ви мене одуріли, кажучи, що все доиняли зъ мого папіру—такъ щожъ, ябъ се то дурень по вашому, признавайтесь?—Інший й скаже: ні ви, не дурень господинъ вчитель—якъ то можна. Брешешъ, а на що жъ ви казали, що розумієте усє, що я читаю.—Що тутъ ёму въ Бога казати, самъ себе зрѣбить дурнемъ, а другій виненъ. А знаєте, Опанасъ Михайловичъ, дурні усе палкї такі: що не по їхъ, заразъ тебе набрїе. Бачте—здогадуютця, мабуть, що вони таки справді неблагополучні въ своїй голові. То й нашъ не спускавъ памъ.

За те, слухаючи пзъ тихъ папіривъ, які ми розумні були! приїду до матері, вона мене усадівить коло себе:—читай, каже, мені, оцю кийжечку, а я послухаю; на тежъ и въ школу тебе віддала—та й дасть яку небудь—псалтирку, або и про святого пустельника. Читашъ, читашъ и помилісся де-небудь—се частенько лучалось зо мною—а мати до мене: оцешъ, каже, сїну, ти й досі читати гарздъ не вмєшъ.—Я, кажю, матусю, и не дуже долюблювавъ такі книжки—Якъ то, моя дитино, се ти кажешъ такъ про святї книжки, що въ їхъ пишеться про святїхъ людей?—пропашал, каже, та дитїна! Не сєго я одъ тебе хотїла. Та й почнє навертати мене на свій ладъ—то нічого не вдіє:—годї, кажу, не вже мені, молодому, відъ васъ старїхъ вчитись—Грімати стане:—не застращаєте, кажу, бо я не такі бстрахи бачивъ. Якъ порастця зъ добримъ людьми, то ті утихомірять її тріли: »молодє, кажуть—та тонке; віпрсте—виправитця.

Оттакїй вже я бувъ малимъ, Опанасъ Михайловичъ. Не дивуйтєсь, коли иноді побачите духовнїхъ школяривъ не такимъ, якъ би хотїлось. Усе святєе обрїдне, якъ стануть допикати та вьдатиись зъ нимъ. Поки не віддали мене въ школу, заставить було мати мене

моляться—гърно було помолюся,—по дітєски, та помолюся—а теперь? поглянешь на стілець—молитвеникь, на другій—молитвеникь; вхопишь що почитати не духовного,—лають, и більше доводитця. Якъ то радіешь іноді, вихопившись изъ Божого храму!! Що вище ішовъ я по класамъ, все гірше було. Розуму набирався, та добра цурався. Другіі мене зацурали.

Отже, якъ я підбілшавъ, и въ вищі класи перейшовъ, не ставъ людей боїтсь,—запанівъ трохи.

— Випьемо жъ, Григорій Михайловичъ, кажү,—за те, що ви ослобонились тріхи.

— Добре, Опанасъ Михайловичъ, тільки не за панство. Бодай—не верталося, трічі бодай не верталося!

Почалося мое панство съ того, що мені стали дорікати: «мужикъ ти, кажутъ, сирпій, хамъ»—и инше якъ: терпівъ я, та треба було жити зъ ними. Що маєшь робити? їхъ багато, а я одинъ межъ ними: мусивъ гурту держатись. Та й присягнувъ у їхъ би-то общину.—Робялося се такъ.

Бачу я одного разу, зібралось товариство кудись ити.—Куди се ви, питаю їхъ. Не про тебе річъ—одвітують. Сякъ-такъ потягся и я за ними:—гидіжъ, кажутъ, роби те, що ми робитимемъ. Вийшли за гóродъ, пройшли верстовъ съ пять и останóвились передъ хрестомъ. Здіймайте, кажутъ, шапки. Поздймали; а одинъ найглавнїший міжъ товариствомъ и каже: «підъ сямъ хрестомъ покóитця великий чоловікъ, сподвижникъ Тарасівъ, коли не самъ Тарасъ, що упоковъ ляхівъ однієї почі. Помянімо жъ великого чоловіка добримъ діломъ—присягайтесь, товариші, що бóдете дружно жити, своіхъ не видавати, ябедниками не бóдете передъ начальствомъ... Цілуйте хрестъ.» Ми й поцілували. Таки гърно було подиїтись—високїй мурóваний хрестъ одинъ собі на широкому полі, а передъ нимъ товариство; яке е ні е, а все товариство! Отто я й присягнувъ, отто й мене за свого стали почитати.

— Тепле жъ, бачу, ваше товариство. Не грїхъ було й пристати до єго.

— Тёпле то тёпле, та чогось не достачає. Ставь я за едно з хлопцями. Вони въ попї готуютьця, и я туди пхаюся. Зробїтися попомъ—не було для мене кращого. Дурний я!—ті духовні на те родились, щобъ попами бути, а я—бачте—сірий тудижъ за ними. Каюся та не вернетця. Ужє й дячковські треби ставъ справляти задалегодї. Попї прочули, що я тежъ знамірюсь по духовному пітї, стали придивлюватись до мене, а одиць зовсїмъ таки бравъ до себе на ірзаники.

— А мати жъ ва́ша, Григорій Михаїловичъ, ви до неї й неїздили?

— Забувъ вамъ и сказати, мати змерла, якъ я перейшовъ въ ви́шчі класи. Умірала и приказувала мені шануватись:—шануйся моя дитино, казала, хотїла бъ бачити тебе великимъ паномъ, та, мабутъ, не доведетьця. Ї поручила мене тому́ са́мому дячкові, що привозивъ до школи. Стїльки вже я ёго й бачивъ.

Кінчаючи послїдній класъ, я знамірився піти въ святий Київъ, Бо́гу помолитись, угодникамъ ёго поклонитись, щобъ допомогли мені—кажучи святимъ словомъ—підняти на себє все тяжке брємья.

— Ви, ка́жете, знамірялись піти въ Київъ: булижъ тамъ? Мені вже двічі доводилось бува́ти.

— Що съ то́го, Онанє́с Михаїловичъ, що ви тамъ були. Звинийте мені—на галокъ подивились, ще й москале́ві за те заплатили? На печє́рську дзвїницю сходили за копїнку? А що бачили? Дніпръ широкий, та більше нічого; а тамъ колїсь люде жили, не такі мєртві, якъ тепєрь.

Повернувся я изъ Києва, порá було й класи покида́ти. Зно́ву товариство зібралось попроца́тись въ остатній разъ. Нача́льникъ яку́юсь річъ сказавъ намъ, про те бъ то, якъ попувати:—піддержіть, каже, й мене, докажіте усімъ, які зъ васъ нонї гарні виїшли. «Добре—думаю—не посковзну́ся й я. »Смію виїшовъ я въ світъ—давайте, мовъ, попівство за двинадцятилітню нау́ку. —Та й не далї, Онанє́с Михаїловичь!!

— Якъ се такъ виїшло, Григорій Михаїловичъ?

— Простїсінько! нічого й розуму дуже докладати:—не висіали въ духовне зва́нне.

— И пустє́льниця ва́шої ма́тері збрєхала?

— Эге, збрєхала.

— Що́жъ ви тепєрь ма́єте робїти?

— Порáйте, Опанáсь Миха́йловичъ.

— Жени́лись би, кажú, взяли́ бь яку на́ську дівчпну, та й жи-
ля́ бь, зга́дуючи старовину́...

— Ні вже, сѣго́ не б́де. Приглед́вся я до їхъ и у ва́шому се-
лі,—то до́ля бь була, якъ би одружі́тись зь которою: та—ба! Ди-
влю́ся я разъ на одну́ дівчину, та й кажу́ їй—»пшла́ бь ти за ме-
не за́мижъ? бачь—я одино́кий.—А во́на одка́зує мені: »жарту́єте ви,
більшъ нічо́го,« та такъ па мене под́вчилась, такъ под́вчилась... Ду-
же чпста и нері́мна ти для мене,—д́маю собі. Оттакé-то! я чужій
міжъ своїми рідни́ми; куди пх́вся—не прийня́ли, а тутъ и прийму́ть,
та самъ не йду́. Спа́сиби й ма́тері, та що зь тогò—вона якъ лу́чче
бажа́ла. Усі́мъ спасі́би, та самъ я дурни́й бувъ—полі́з куди не слідъ.
Мене зра́дпли, мене зачу́рали, отже това́риші мо́ї живуть,—ще якъ жи-
вуть. Духо́вни зроду,—і́мъ и діло́ другéе. Не тіхъ вина́, що мене вчи́-
ли, може й щі́ро вчили, та не свого хло́пця вчили.

Прожи́вú я віку, Опанáсь Миха́йловичъ, на ва́шому селі́, якъ не-
будь та й б́ду пх́атись вперéдъ. Рідного́ села́ не хо́чу й ба́чити;
тамъ ще, одъ сме́рти мое́ї ма́тері, оцéка яка́сь. Нехай́ мо́ї ста́рші браті́
господарю́ють, та ба́тька свого зга́дують, а я б́ду ма́тирть помнв́ати.«

Отъ що роска́зувавъ мені Григо́рвий Миха́йловичъ:—не все ще, ка-
же було́ вінъ; бо, казавъ, багацько́ слухати, та нічо́го говорити: ори,
мели, їжъ, та меншъ говори́—казала́ мнни́ покійна́ мати́.«

Щось роки́въ съ пн́ять вінъ б́ввъ у насъ за вчителя; не те, щобъ
до ёго́ усі́ віддавали́ свої́хъ дітей—дякъ и такъ трохи́ не оглуми́въ;
лиха́ година́, каже, ёго́ сюди́ принесла; — а оце́ приміро́мъ, мій не-
божъ, та ще чий́ хлопець, учатця́ вь ёго:—тутечки́ и вся ёго́ школа.
Відаю́чи ёму́ свого небожа́, я запита́в ёго:—А шожъ, Григо́рвий Ми-
хайловичъ, зви́няйте, шкода́ й хло́пця бь віддавати: невіро́ю зробіте,
якъ самі́ нічо́му не вірете на світі.—А самъ, дивлю́чись на ёго, сме́-
юся.

— Вінъ и каже́ мнни́: »то стара́ була́ дурни́ца; то дуже́ вже ме-
ні́ допекли; щéбъ трохи́, то й справи́ зробився́ бь невіро́ю; тепе́рь

хвалити Бога, вийшовъ зъ школи—то й ближче до людей и до Бога. Не бійтесь, Опанасъ Михайловичъ.»

— Отже ви вспражип, кажу; а я тільки пожартувавъ. Ви въ мене гарний чоловікъ, розумний,—долі вамъ Богъ не давъ, та й безъ неї, вертючої; обійдемося.

А небожу ось—що було кажу:—гарно тебе учить Григорій Михайловичъ?

— Гарно.—Розумнимъ хочешъ бути?—Эге,—розумнимъ, такимъ якъ вчитель. — А хотівъ би тамъ вчитися, де Григорій Михайловичъ?—

— Хотівъ би, дядечку.

— Брешешъ, небоже: може ти помилився, не те хотівъ сказати. Козакомъ, мабуть, хочешъ бути? Козакомъ зроблю, а въ ту школу не відамъ.

Вже й небожъ козакує, вже одні кісточкп зостались за Григорія Михайловича, а мені ёго жаль, кришко жаль. Якъ сёгодні бачу—білявий. чорноусий, въ сивій шапці, усе мовъ объ чимъ гадає. Объ чімъ же ти гадавъ, мій голубе?.. Ти не бувъ виненъ, що світъ відъ тебе закріпш.

II.

ЗАКЛАДЪ.

Засіявъ чоловікъ прѣсомъ польцѣ—не вродило просо; вийшовъ подивитись—ажъ за голову обома руками ухопився:—тамъ куць, тамъ куць,—ка-зна-що такѣ; подивився та ажъ плѣнувъ.

— Отъ тобі й насіявъ, каже, ні попу, ні дяволу.

А чортъ зѣраазъ якъ вродився перѣдъ чоловікомъ (хитрія вони, гаспедові діти).

— Оддай, каже, мни!—воно мни згодѣтця.

Подивився чоловікъ ще разъ на поле—ще гідшненъ воно ему зда-лося, а ніжъ зпершу.

— Берн! каже: хай воно тобі провалитця!

Та й пішовъ до-дому.

Днівъ черезъ скільки, не втерпѣвъ чоловікъ:—пиду, дума, подив-люся, що чортъ зъ тимъ прѣсомъ вдіявъ.

Пришовъ на поле, ажъ прѣсо такъ и зеленіє, такъ и розлегаетця, повне та хорошеі—Вдѣрився чоловікъ обѣ поли рукамп.

Пришовъ до дому та п росказує жінці, якъ чортъ ёго одуривъ.

Вилаяла ёго жінка попереду якъ слѣдъ, а потімъ.

Побачимо ще хто когѣ одурить, каже, иди та скажи чорту, що ти ему поля не отдававъ.

— Та якъ же? чортъ же самъ чувъ, якъ я казавъ що отдаю ему поле.

— Дурню, дурню! та ти скажи ему, що то ти такъ, шуткючи, говоришь.

Потімъ бачить жінка, що чоловікъ мнѣтця та голову чухає, — розсѣрдилась та якъ закричитьъ:

— Иди-жь! кажу, та якъ не одберешъ поля у чорта то я тобі усю голову оскубу!

У страха очи великі, а чоловікъ жінки боявся якъ огню: побігъ трушкомъ на поле; прибігає, кліче чорта.

Вилізъ чортъ. Чого тобі? пита.

— Адже я тобі, чорте, поля не отдававъ.

— Якъ не отдававъ?

— Та такъ-же.

— Ахъ ти, сякий такий сїну, хибá-жъ ти не самъ казавъ, що вступи́аешъ мнї поле?

— Та то я такъ, шутку́ючи.

Змогáвся, змогáвся чортъ, чого то вже вінъ чоловікові не говоривъ: и просивъ и лаявся — ставъ чоловікъ на однімъ: не оддававъ тобі поля та й годї. (Та й де було чоловіку не впертись, коли ему здавалось, що ззаду жінка стоить и хоче ему волóсса пргладить).

Бачить чортъ, що зъ чоловікомъ нічого не вдїешъ — пустився на вгадки.

— Слухай же! каже чоловікові, коли вгадаешъ на чімъ я буду іхать, то твое поле, а коли не вгадаешъ, то вибачай.

— Добре, одвітує чоловікъ, та вгадуй—же й ти на чімъ я буду іхать.

— Добре, каже чортъ: та якъ я вгадаю, то хочъ би ти спершу и вгадавъ на чімъ я іхатиму, а поле мое.

— Бачъ, дїяволівъ сїну, який договіръ поставивъ! ну та нехай-же—що буде те буде.

Пійшовъ чортъ козу осїдлавъ и іде.

Порівнявъ зъ чоловікомъ, подививсь на него окоса та й питає:

— А що? на чімъ я іду?

— Дурний ти, чорте! одвітує чоловікъ, се-жъ и малї діти знають що чортї завждї на козахъ іздать.

Крутнувъ чортъ носомъ, почухавъ у потилиці и каже:

— А щобъ же ти сказився, клятий недóлюде! а ну лишень шукай собі такого звіря, щобъ я не вгадавъ.— Сучий спнъ буду, коли не вгадаю.

Сївъ чоловікъ верхи на жінку до переду задомъ; розпустивъ їй коси—се бъ то хвість—та й іде передъ чортомъ.

Дививсь, дививсь чортъ:—що за вража мати!—на чімъ чоловікъ іде?—хвість е, а голови чортъ—ма, на чотирохъ ходить и ноги такі, що ні въ одного звіря такихъ не бачивъ.

Міркувавъ, міркувавъ чортъ, а далї й каже чоловікові:

— Хай тобі бїсь! бери й поле,—тїльки скажи, будь ласкавъ, на чімъ ідешъ, бо їй Богу не вгадаю!

— На жінці,—одвічає чоловікъ.

Чортъ ажъ плюнувъ.

Миколайчикъ Білокопитий.

III.

ДВА ПРИЯТЕЛІ.

Лучилось разъ мені іхати зъ дідомъ черезъ лісь. Дідъ бувъ го-віркий собі; отъ ми зъ нимъ й гуторемо то про се, то про те. Коли біжить щось ззаду, мовъ несамовите, шкапою, візкомъ. Дорога була узенька. — коли знаєте, вона йде въ Лютепки на Лисівку. Чоловьяга, парівнявшись зъ нами, дебъ звернуть трохи, — куди тобі! тільки що або свого, або нашого, возка не перекинуть, чи не вломивъ всі. Дідъ и каже: »ну щобъ звернуть! мовъ не бачишь, який узкий шляхъ? Той щось замуркодавъ, — чуть, ластця ще, — а, видно, добре й пьяний, — хитається на возі. Я парошне на ёго крикнувъ, тоді вінъ схаменувся, та давай шкапу поганять, давай шкапу поганять; біжить сердешна, а вінъ совається на возі, ажъ шапка зъ ёго спала.« Отцёго, — озвався дідъ, »було бъ не гріхъ трохи й повчить.« — А мабуть тобі старий, бувала така прпведенція? — кажу, щобъ ёго зъохотити розказать що-небудь.» — Бувало! Ходячи по дорогахъ безъ того не про-будешъ.»

»Мені, — начавъ вінъ, — на моему віку, черезъ сварку два чоловіки дякували, й поробились приятелями.

— Якъ се?.. та справді?

»Коли жъ такъ. Ось слухайте, якъ воно було. Іду разъ зъ чу-маками, — возівъ въ насъ було до десятка. Се проти насъ тупа чо-ловікъ верхи, — отъ якъ и сей, — несвіжий. А дорога узьба. Вінъ и причешись: »звертайте!« »Схаменсь, — кажемо: де се видано?.. ти — верхи, а ми — волами, ще й на возі: хто тобі зверне? Ідь, коли хочъ, зъ Богомъ; відчешись. — Вінъ — пі, та зъ коня, та до мене зъ батогомъ. Я, не бувши лиха, понавъ его за чуба, та давай шмагать ёго жъ и батогомъ; вінъ пьяний й до мене, такъ дуже вже набрався, — впавъ та тільки сонє, й що хоче зхватитьця, то я ёго й при-держу; бо бачу, що якъ виверпетця, то й мене лиха годна не мене. Побивули ми ёго, — поїхали. Тутъ де-хто насъ товари й ба-чили, якъ я зъ ничъ вовтузився. — Спасибі вамъ, дядьку — кажуть, що хочъ ви таки провчили трохи такого сна. Тутъ такий тобі ска-жений, що нікому не спустить. — нікому не стоить въ броду, — деся-тою дорогою ёго обходъ.

Черезъ годъ ми іхали черезъ село, що тутъ таки було недалеко.

Зайшовъ я въ шинокъ випить осьмушку. Дивлюсь—мій свать, що я відшколивъ торікъ, сидить. Я вглядівъ ёго, та нерадъ уже що й зайшовъ,—мерщій випивъ та й вийшовъ зъ хати,—вінь за мною.—»Постійте, каже, дядьку! Я васъ чогось питаю—Кажн. А (собі на думці: отъ, лихо мене занесло! ще якъ причепятця. »Чи ви,—пита, не іхали торікъ обь усёму уремьі черезъ се село?« —Та вже думаю такн не бітете, бо тутъ недалеко й вози наші. —Іхавъ, кажу; а що? »Чи—то ви мене тоді трохи почаствовали?« (Де вже въ дідька трохи!)—Я,—бо самъ еси випень. »Спасибі вамъ, дядьку, що повчали,«—та ажъ поклонився, знявши шапку. »Ви мені добру нотацію дали. А то було, якъ упьюсь, вже й не пройде, щобъ лишъ-гляди зъ кимъ не полаявъ, або й не побився.

Потімъ ставъ прохати насъ до себе,—пішли. Насъ шанують, мовъ якнхъ и спражніхъ гостей. Батько якъ почувъ, про те діло, та й той мені дякуе. Каже: не ставъ вже й у грішну вкдатись. Просять не минать коли ще іхатимемъ. Й були ми опісля ще разівъ два.

Зъ другимъ же я побратавъ ось якъ. Ідемо пізно, а на дворі таке, що лиха година та й годі: вітеръ, дощъ, ожеледь й холодъ, — очі ажъ злипаютця. Стоїть коло дороги постояльний двіръ. Я підъ вікно,—ставъ впрошуватись. Хозяїнь озвався,—не пуска. »Та глянь на Бога,—кажу: хйба не чуешъ яке на дворі бье?—Ні, не відчиня. Я взявъ зъ воза дрюкъ, що підважують та давай у двери грюкати. »Колн, гукаю, по чести не відчинешъ, то сучий синъ буду, коли не відібью дверей. На те въ тебе постояльний, щобъ страннёму було пристановище. Не пропасти жъ на дворі. За сіно, за овесь и за квартиру я заплачу. Хозяїнь чуе, що не шутка—одягся, та відчинивъ двері та до мене: »Чого ти заходився сяквій—таквій?« Ні, кажу, не поживився: коли хочъ оступивъ; а то такъ и оперещу. Бачить, що битись не вдаеця,—насъ чоловікъ 10, а вінь самъ зъ сімьсю,—тоді давай лаять. Я ему тожъ не мовчу. Далі вінь и притишавъ, відперъ ворота. »Оттакъ (я ёму), тибъ и давно, вражий сину; це жъ не кому—тобі прибилъ. Може я въ тебе возьму й горілки. Далі, далі огу хозяїнь мій: вже годі мордуватись. Сміетця, та на жінку— (въ хаті засвітили)—а ну лишъ, вийми зъ печі що тамъ е, давай подорожнімъ людямъ вечеряти. Посідали ми, взяли въ ёго півкварти. Сміємось собі, хазяїнь—то жъ, почаствовали й ёго, звісно. Мовъ тобі не той! Вранці намъ дали добре посвідать солонихъ огірківъ зъ олією та зъ цибулею, бо бувъ пісний день. Й за їжу и за почлігъ нічого не взявъ.—Не минайте, ка-

же, добрі люди, й уперідь. Вибачайте, що я вчора нагомонивъ.—Й опісля було коля не заїдемъ, такий прязний до насъ, що луччого й не треба, и бере за все недорого.

Таке-то мені приводилось на віку!»

Гадать.

С. Мігга.

ДЕ-ЯКА ПОДРОБИЦЯ.

(Зъ поводу «Живописної України.»)

*Добра тая річъ, якъ у хаті нічъ.
Добра тая рада, де щирал правда.*

Переглédивши обличчя и одéжу, що високоповажний добродій Л. Жемчужниковъ заявивъ у своїй роботі (Живописна Україна), треба напередъ усéго подякувати ёму за такую послугу по новóму дiлу для нашого краю. Обличчя й одéжа у кожного народу — свої; показавши видъ нашого чоловіка, разомъ зъ одéжею, Л. Ж. уже зазнакомлюе зъ нашимъ людомъ; а тому, хто знае житте и побитъ нашого народу, спрèжду, зъ давнихъ-давèнь, тому и гèть-то, и багáто дèчого, покаже; не вь чимъ и чоловікъ перве-на-перве показуе себе, якъ не вь одéжі: чи перейме що путне, чи дойде до якихъ великихъ переминъ, чи наберётца розуму, а на одéжу скорий кидаетца; зазнáвся сь кимъ, побувáвъ де, чи лишня копійка замúпла, уже не нáщо бьé, якъ не на лúчшу одéжу, по мóді, зъ усякими прикрасамп. Убранне чоловіка — ёго душа зверху. Хóть и кажутъ у насъ, що *чоловіка по одéжі стрічають, а по уму випроважають*, дакъ се кажутъ, що одéжа буде хороша, а товку мало; буде зверху хороше убрання, а душа буде негáрна, небогобовца. А розберй по переду одéжу, то, гляди, и до душі добересся, и до роботи чоловіка. Нетилько одéжа заводилась по тóлку, приминялась до климáту, до роботи, нетилько зъ одéжі видно роботу—дiло чоловіка, а й достáтокъ и всякі вигадки. *Добrá, каже, такого:—не знае вь чому й сходить.* По достатку и по убожеству чоловікъ и одягаётца. Нетилько одь сёго, да одь тóго одéжа переминяетца, а переминяетца вона зъ кимъ знаётца чоловікъ, або й цілий народъ. Народъ зъ народомъ еднáетца,

живе по сусідству—вінъ и миняється одѣжею, піде й мода на нову одѣжу. Торгї, бургї, прасольство и всякі оказїї людей зъ людьми—парують, однимъ миромъ мажуть. Такъ-то виходить, що одѣжа ціла одповідь душі чоловіка—ѣго життя.

Думаючи такъ про одѣжу, скажу теперъ, що одѣжа—велика під-помога, такъ-якъ и живе слово, въ тїмъ, щобъ дознатись, добути прежиго життя; дознатись усякихъ оказїї зъ нашими предками, съ кимъ вони еднались; и те, чого недознаєшь, не добьєшься изъ живого слова, ихъ стародревнихъ бумагъ, поповнятьца одѣжею, постройкою и всякимъ добромъ хазїйськимъ.

Не то одѣжа, а й обличчя народа—видимий казєнь ѣго життя—биття; по виду догледїши и родства зъ другими народами, и знайдєшь домашнихъ, тутєшнихъ людей, зъ своїми родовими чїстими обличчями. Изъ одного обличчя чоловікъ учєний вичитає рїдъ, порїдню, рїдню зъ другими народами и добавить, або й підкрєпїть те, що дознавсь изъ усякої всячини. Такъ-то! обличчя—друга одповідь чоловіка, або приповість про народъ, хто вмїє отгадати; такъ якъ та загадка глаголе: *біла рїлля—чорне насїння, хто вмїє—посїє, хто зна й отгада.*

Найшовши приглючку поговорїти про коштовний трїдъ в.-п. Жемчужникова, ми, що здумаємо, розскажемо про нашихъ людей, чи то-пакъ, про їх одѣжу, якъ вона и дє вона не однакова.

Не тільки на обличчя селянъ, на їх одѣжу, а й на другихъ людей, треба доглядатьца, щобъ угадати якъ и воип, якою дорогою, йшли, и яка одміва въ нихъ проти селянъ по одѣжі, по обличчю. Мїні здаєтца, що придивлявшись до обличчїв, треба вибирати зразки правдивї тутєшні, и ті, на якихъ видно підмісь чужої особливої породи. Правдиве нашнєське обличчє покаже свій образъ; а съ підмісью — покаже свій; покаже й те, якъ и який народъ, парувавшись зъ нашимъ, прилучивъ особливу одміну въ самороднихъ обличчяхъ; підписавши підъ симъ ще й міста, де такі люде живуть, повістникъ буде підмога при ѣго роботї, и вінъ угадає якимъ побїтомъ сєє сталося. Дакъ отъ, намъ здаєтца, щобъ гарнєнько розібрати окладъ лицї нашихъ людей и крої одягу, треба подїлити роботу на двоє: у селянъ и у мїщанъ; передивлюючись, треба и вдруге подїлити роботу на двоє: списувати тутєшні чїсті обличчя, и мїшанї. Списувати особливо у тихъ и въ тихъ предковську одѣжу, и захожу.

Изъ такої роботї вїде те, що ми угадаємо, якъ обличчя и одѣжа селянина и мїщанина зложїлась; а зъ другої половини роботи ми уга-

даємо, якъ, на обличчі и на одежі селянъ и міщанъ, оддалась чужа сторона, чужі люде; на які поділи ділитця нашъ народъ и чимъ одинъ поділъ різнітця одъ другого.

Коли ми до сего доглядимось, тоді ми угадаємо мислі нашихъ людей по одній струні ёго добра—одежі; а изъ описі самихъ обличчівъ угледимо, якъ парувавсь и зъ якими людьми, нашъ народъ. На всякихъ містахъ е свої обичаї, попадаютьця люде зъ своїми обзаведєнціями, ремєствами, спіхомъ, оборотливостью; розумний чоловікъ изъ побиту кожного міста введе и розмислить, одъ чого кожде містєчко живе своїмъ добромъ, своїмъ поровомъ.

Вєштавшись поміжъ своїми людьми, я уквітивъ, що нетілько у селянина п міщанина на виду, на обличчі, есть своя одміна; а й сами селяне по всякихъ сєлахъ, и сами міщане по всякихъ городахъ, и містєчкахъ, різнітця поміжъ собою. На мої очі, де я проїзжавъ по Харьківській паланці, міні здавались селяне зъ широкими обличчями; селяне верхівихъ повітівъ Чернігівської паланки—Литвини, одрізняються своїмъ обличчямъ одъ Конотішцівъ, Ніженцівъ, Ромєнцівъ. Свою одмину можно знайти міжъ Чигиринцями, Уманцями и міжъ другими степовиками и городовиками. Иноді буває такъ якъ одрізане село одъ другихъ поміжнихъ селъ и обличчямъ и одежею п мовою; отъ и можно думать, що переселєнці, виселки цілимъ селомъ перейшли, та й сіли слободою. Попівці Конотопськ. повіту, зразу, такъ мовъ різцемъ одрізані мовою, ходять въ яломкахъ. Нетілько свої люде переселялись зъ одного міста на друге, а й другі люде переселялись, отъ хоть би й Волóхи; де вони перемішались зъ нашими, тілько чоловікъ подявितця міжъ такими людьми, зразу укмітить, що не такий народъ и на виду, и не такъ завязуютця и призвища людей якісь чудні. Звісно, хоть народъ и перемішавсь изъ нашихъ, *а все таки чужа кровь вониє*. Поміжъ міщанами найдешъ свої обличчя, и більше одмини ніжъ у селянъ; отъ, хоть би узять и въ Ніжені: тамъ обличчя у міщанки свое, чи воно тимъ що Греки перемішались зъ ними. Міщанинъ, торгуючи по всякихъ містахъ, їздить по всякихъ усюдахъ, скорій спарустця, зьєднаетця съ чужимъ чоловікомъ. Усякі містєчка наші у старовину торговали, такъ якъ и тепєрь торгують, и сами зязжали по прасольству и до нихъ наїздили зъ всякихъ мість. Недалєкшъ переказомъ можно взять хоть би й Батуриць, Глухівъ, — якої тамъ міщанини нема, якого тамъ люду небуло за Гатьманство, якъ гатьманіи проживали: тамъ изъ всякихъ сторонъ народъ збірався и для

служби и для торгівлі. Узять яке небудь Сміле Роменськ. повіту: съ кимъ воно не торгѹе: кожухами изъ самою Польшею; рядовину посилае на Дінь, килимі тчуть розсилають; Олішівка козелецьк. повіту слала чоботи у Бобруйськ; Ичня, Конопішъ, — хйба мало такихъ містечокъ по всій Україні: куди вони своїхъ чобіть не посилають, куди ліжниківъ не шлють!

Міщанство по теперішніхъ містечкахъ (а прежніхъ сотеннихъ городяхъ) переймало Магдебурські права и хотіло жить такъ якъ жило міщанство по великихъ Українськихъ городяхъ: то по Черніговахъ, то по Кієвахъ, Переясловахъ. Сее Магдебурськее право давало імъ свій стрій; тямъ вони уже и гнушались прѣстого люду, не рівняли себе до селянъ, наближались до панівъ, и почитали себе за якихъсь луччихъ людей. И теперъ селяне не люблять міщанъ, а міщане селянъ. Міщанивъ узивае селянина — очкуръ, чубрій; а селянинъ міщанина — салогубъ. И теперъ ще по містечкахъ у Мені, и по другіхъ, цехові порядки не вивелись, и ті заведенці підъ празники, якъ міщанство при шабляхъ и въ своїхъ нарядахъ зъ корогвами и значками славіть празникъ який; отъ, хоть и въ Ніжені: тамъ що найбільше задержалсь прежні порядки, тамъ кожний цехъ и образі, и корогви, и ставники свої мае.

Дакъ не диво що усіякі промпсли, прасольство, приходъ страніхъ людей, Магдебурське право, одрізили міщанъ одъ селянъ въ обличчи, и въ одежі. Видно вже и въ старину міщанинъ не дуже то бравъ собі пару изъ селянъ, бо то по їхньому очкурі, мужикі.

Про одежу и казатъ нічого, якъ вона переминаетця по містахъ. Нетілько переминаетця те, изъ чого одежа шветця, а й самий крой одежі. Проїдъ одъ краю и до краю нашої України, то й побачишъ, одъ шапки и до чобота, одъ платка и до черевіка, або постолá: усюди своя одміна. Поглянь на шапку степовника Харьківця — родъ кабардики старинної и поглянь на шапку городовика Литвіна; а поки ти проїдешъ сей путь, то й побачишъ старинні шапки, що теперъ виводятця, високі зъ плесовимъ верхомъ и зъ шпрінькою на смѹсі; побачишъ по Конопотському повіту високі кучми и просту шапку зъ суконнимъ верхкомъ; побачишъ и капелюхи; та що й казатъ, — якої шапки ти не побачишъ, не кажу у міщанства; у міщанства буде свое; така жъ кучма у міщанина Конопотського, якъ и въ селянина; така да не така: то буде по своєму пошита; а міщанська — родъ камелавки попівської. Візьми ти чобіть, (що на що вже той чобіть), и тутъ буде одъ прѣ-

стого юртового чобота до усяких цяцьокъ на чоботяхъ, съ підковами, тушоніи и гостроніи; до черевіка, до коженця, до лапта; найдешъ усюди своє. Візьми черевикъ у Ніженськимъ повіті: якіхъ тамъ цяцьокъ та мережокъ не повірблювано. Одъ киреї и до сорочки; кирея буде якъ кирея да відлога буде не така, ўші у відлоги будуть позаломлювані; и якіхъ тамъ прикрасъ нема: усе білими шітками настригівано; а спінта буде и зъ маленькими зборами и зъ широкими рясніми складами: буде роскошиа така, що Боже, а сорочка тамъ буде зъ косими рукавами, зъ стоячимъ узенькимъ коміремъ, а тамъ—чохлѣта.

А про жоночу одежу: поглянь на повязку Задніпрівську зъ хвостами, кінці висять, у насъ би сказали: такъ якъ у відми; поглянь и на повязку Крелевецьк. повіту: тамъ завязуютья родъ чалми, такъ якъ старі жидівки завіртуютья, або й цпганки: намотає, намотає на голові платокъ; и поглянь уиьать на чепуріеньку повязку Конотопськ. повіту, або й Борзенського; хоть и міжъ ними есть своя одміна: по Конотопськи вище платокъ складається, а въ Борзенськимъ повіті нізче; а до міщанокъ и прирівнювать нічого: тамъ найдешъ повязку мовъ кораблякъ довгенький на-голові,—такъ вивьяжетця. Одъ черевіка простого, до жовтинця, до босої ноги и до лапта, такъ якъ будешъ іхать, такъ и бачитешъ переміну. Одъ свити білої, що похожа на кунтишь, и до карсетки; одъ плахти закладаної, шовкової и до спідниці чирвоної за Черніговомъ; а поки дойдешъ, то ще побачишь и тричі писані, ті, що у Ірусівъ (Борзенск. пов.) тчутья. Багато такъ, що й сказати неможна, одмини.

А, міщанство!—у нихъ своя одежа; у нихъ чекмишь родъ халѣта нашського, чпмбарка суконна, жупанъ довгий, юпочкі усякі; чога не побачишь, поки переглѣдишь усюди по городѣхъ. А міщанки: одъ шубіона, одъ халѣта, одъ батуринки, що станъ на сичні, по московському крою, одъ коляка, що носили міщанки преже въ Полтаві (не знаю теперъ) и до повязки корабликомъ, зайчикомъ, усякъ. Одъ шубеєкъ сібірковихъ ніженськихъ зъ комірами лежачими зъ білячими хвостиками—родъ менелей панськихъ, и стоячymi; одъ шубеєкъ зъ дурновісами и до всякихъ зразківъ и кроївъ. Багато, и сказати неможна, якъ багато и міжъ сѣними міщанами одмини въ оджі. Опрічъ того, що переймають, и заходять зъ усякихъ мість крої; теперъ прости зъ Дону заносять: *вона, каже, по Донському палізники носить.*» Було й таке, що давалося одному городу за яку небудь послугу: «кажуть би то, у Ніжені, міщанки ходили у смушевихъ козацкихъ висогіхъ

кучмахъ; кажуть би то, імъ далось спрѣжду колпсь, за підмогу чоловікамъ въ обороні гóрода одъ неприя́теля. И опьять, шапки жонóчі, що теперъ вивелсь, були въ Коното́ні, родъ теперішнєй чоловічої шапки зъ ушіма, дакъ вони були соболєві, а вершокъ оксамитний,—по достатку, звісно, робилось. Такъ якъ теперъ мо́да виходять изъ столиці, такъ колпсь, відно, на Україні, изъ великихъ городівъ у другі переходила, а найпаче изъ такихъ, якъ Бату́ринъ, Черніговъ, Глуховъ. Юпки бату́ринки изъ Бату́рина перейшли у Коноти́нь. Неті́лько одѣжа своя переходила изъ одного міста у друге; а въ одѣжі на́шій старі́нній відно ру́ку азі́йськихъ краі́въ: неті́лько повья́зка Кі́ролевецького повіту родъ чалми, або За́дніпровська—хвистата, у живóкъ; а въ чоловіківъ штани, шапки кабарди́нки, прѣ́жні черкє́ски зъ вилє́тами, низька стрі́жка голови зъ оселєдцемъ, на той штальт, якъ жи́довá стрі́жє низько го́лову, и Татарва ви́бриває посередь голови́. Такъ и видно, якъ по́смякнєшь, що ба́гато дє́чого у насъ перейшло изъ азі́йськихъ краі́въ; нащо вже, якъ весі́лля гуляють: и то обря́ди похóжі въ сїмъ рáзі зъ обря́дами у Бѣлого Ара́па, въ алжирє́ськихъ краі́хъ. Хай хто знає наше весі́лле, прочитає: За́писки Путєшєствєнника по А́лжирі́и. (Бібліотека для Чтенія), той самъ побачить, якъ похóже. Ска́жемо однимъ одру́бомъ, що ті захóжі чужі лю́де, и Гре́ки, и Воло́хи, а може й Ні́мци и Сєрби, що міжъ нами живу́ть, або й зовсїмъ перемі́шались, за́правили однину неті́лько въ одѣжі, и въ пострóйці; до насъ и зъ Дóну, и зъ другі́хъ краі́въ, чи ма́ло позахóдило. Переї́здивши Прусі́ю, Борзєнськ. пов., бачи́шь у хáтахъ кри́ші висóкі гострóвувасті, такъ якъ у на́шихъ стариннихъ хáтахъ, що дє-ни́где, теперъ мóжно за́глядіть. Міні здаєтця, щóбь достáть и докопáтьца старини́ нашо́й и поясніть, ві́тки вона узля́сь, трє́ба на́шимъ учє́ннямъ, що знають сві́й краі́й, сві́й мїрть, трє́ба, кажу, порі́тьца міжъ азі́ятами; тамъ мóжно достáть щирцю́; то все відно б́удє, якъ у дєнь, ві́тки на́ша старинна́ забрїла́; и сь кимъ нашъ народъ, не то Гатьмáнщина, а ще давні и прєдáвні прє́дки—Славя́не єднáлись, и ві́тки вони й прибу́ли. Бо ні що такъ не живе довго, якъ обря́ди, пострóйка, одягъ и вся́кі обихóди хазя́йські; візьми ти верстáть які́хъ тамъ прозвáній не дося́гнешь: и *шинки и рї́тки и лóнки*; візьми ти майстерствó и почуєшь слово: *кї́ари ви́брать*. Усе перемі́няєтця, лю́де змїрають, перемі́няютьця, а воно все одно,—и прє́дки и вну́ки твердять: *шинки, рї́тки, лóнки, кї́ари ви́брать*.

Одкї́пувшись трохи одъ дїла, я ушьять поверну́сь до єго, скажу що

у насъ забродчяки, чумакі, хоть тіжъ селяне, та у нихъ есть своя одміна, у нихъ одѣжа до їхъ діла приправлена. У забродчяківъ чоботи и штани одмінні, бо те що вінъ брѣхастця разъ-у-разъ по воді, уже зака́зуе ёму ходити по своєму; або й чумачній — тамъ зновъ свое.

Промовлює ще про одѣжу старшині коза́чої—панства старинного и лейстрѳового коза́цтва. У нихъ була своя одѣжа; у прѳстихъ козаківъ Гатманськихъ виборнихъ, кажуть би то, була по за́казу, и якъ такої небуло, дакъ и пені козаківі. Кажуть; за сотень, козакп ходили у синенькому козакині, зъ кгудзяками, одрізній станъ—родъ чемерки, шапка зъ верхомъ суконнимъ, штани шараварі, и, звісно, друга вже коза́ча справа воєнна. А що про старшинъ, дакъ у нихъ и кунтуші и черкѳски и опанчіни и жупани; багато—пребагато усякої одѣжі одмінної одъ прѳстацької; да Бігъ ёго вже знає — чи вона по моді перемінялась, такъ якъ и тепѳрь, чи вона шилась своїмъ тутѳшнімъ штібомъ и недуже—то вкидалась у чужинѳ. Такъ міні здаѳтця, що вона дуже була походжа зъ польскою. Тільки можна примітити, що багато дуже було одѣжі панської и чоловічої и жоно́чої, такої, що тепѳрь нема, тільки де—що застрѳало у селянъ, то въ горожанъ, бо перейшовъ той крой на сукно прѳсте, отъ хоть би й свити білі у жінокъ, шапки жоно́чі соболѳві, зъ ушіма, задрѳжалсь у чоловіківъ, и перейшли на смушеві. Народъ, що захопивъ одъ панівъ, дакъ и задрѳжавъ и досі, ище й довго придрѳжить; се видно и по другнхъ ділахъ, отъ хоть би й до танцівъ: *шени* й *кедехеси* старинні панські, можна й тепѳрь найти у прѳстоті; а панству вже вони и въ сні неспятця. Примічаешъ, що прѳстий народъ, селяне, що найбільше придрѳжують свое, и недуже гдаютьца на моду; міщане уже швидчій міняють, а пани ище швидчій.

Сисѳуючи людѳй усякихъ тепѳршнихъ увъ одѣжі, такъ міні здаѳтця, не треба бъ занехаяти и старинної старшинської одѣжі и прѳстихъ козаківъ; щобъ ми знали, яка то и въ нихъ була одѣжа, що то були за сіріі гуні, шлнкі; тоді можна бъ и зъ неі багато де-чого виморокувати для прѳжнѳго часу. Тоді повній и справній буде діло. Тоді, списавши и селянъ и міщанъ и старинне панство, ко́жне по своєму, тоді й познаємо, що у насъ діялось, и діѳтця; бо ко́жне зъ нихъ своїмъ дѳхомъ діше. Міщанинъ и тепѳрь негілько одягаѳтця по своєму, а й танѳѳе по своєму: Бобрѳйського козачка у селянъ не знайдешъ, а у міщанъ Ніженськихъ почѳешъ. Міщанину покажетця незви; чайно одлпратъ такого бішеного козачка, щобъ усяка жїлка тремтіла-

а міщанка танцює такъ, якъ ўтка плаває: и голѳвку витягне, и рѳки держить по свѳєму; вони й говорять по свѳєму: або шепеляють, кажуть *шѳрче*, вмѳсто серце, або *булѳ* вмѳсто були, *чулѳ*, вмѳсто чули; або горькають,—усе тѳмъ що, я, бачь, не мужичка; й свѳвають тонѳнько, такъ якъ кошенѳта нявчѳть. Отъ, хоть би й у Полтаві: усе тѳмъ, що ось ми, благородні. Такѳ жь самѳ норовѳ показували и старѳпнѳ пани, и тепѳрѳшнѳ. Умомъ не легко перевѳсипѳть прѳстого сѳрѳму, або міщанѳна, а одѳжею, та мѳвою, швѳдко можна ѳчі заслѳпѳть: »ну, да й розѳмнѳий же, скаже: таке слѳбезуѳе що хѳба нашѳ пѳгъ, отець Хома, чи не вторѳпас, а ми й не тѳе!..«

Змалюванѳши однихъ людѳй на три ладѳ: ѳхъ парсѳну, одѳжу, ѳхъ сѳлѳща и двѳрѳща, ѳхъ обрѳядъ и кѳплю, и торгѳи и бургѳи и весѳля и забавки и дрѳгѳ прѳтячнѳни, тодѳ й вѳйде на папѳрѳ *Живѳписна Україна*.

Стецько Благѳвѳсть.

Листопадъ, 1861.

Комлѳнкѳвъ—Ярѳ.

ОБЪ ОБУЧЕНІИ ГРАМОТЪ ВООБЩЕ, И ОБЪ АРИѳМЕТИКЪ Д. МОРОЗА.

Въ *Основѳ* (январь 1862 г.) помѳщена статья ѳбъ украинскихъ буквѳряхъ, подъ названѳемъ: «Насѳкі Грамѳтки.» Вѳроятно, она прочтена была безъ должнаго внимѳнія, потому что — вотъ уже прошло полгода слѳшкомъ п—никто не высказалъ ѳбъ ней ничего, несмотря на еѳ современность и вызѳвъ самого автора. Задача народнаго образования—великая задача: она можетъ быть разрѳшена только при совокушномъ и дружномъ успѳии всѳхъ дѳятелей на педагогическомъ попрѳщѳ. Теперь такое время, что всякѳй—будетъ—ли то Великорусѳ, Полякѳ, или Малорусѳ—всякѳй, кто несетъ свою лепту въ сокровищницѳу ѳбщественной пользы, долженъ быть побратски прѳвѳтствуемъ и ободряемъ честно и откровенно высказаннымъ словомъ. Будетъ—ли то духовнѳй или свѳтскѳй чѳловѳкъ, профессоръ университета, учитель гимназѳи, или скромнѳй, малообразованный сельскѳй наставникъ—всякѳ, кто подаѳтъ голѳсъ *искреннѳмо убѳжденѳя*, заслуживаетъ внимѳнія

и одобренія, или опроверженія. Авторъ означенной статьи весьма справедливо замѣчаетъ: »На те нічого вважать, що якийсь мовъ »зъ мене письмакъ, який єъ мене мистецъ виводить по білому чорне! лóде тільки будуть сміятца!« або: »шдождімо« мовъ »що скажуть старіші и письмєнніші!« Тутъ не письменство и мистецтво наше потрібіні—знайдутца и на те сдѣтні, де трѣба; а тутъ трѣба голосівъ: той те скаже, другій друге, третій трѣте,—а одъ того виrozumіетца діло, повернетца передъ нами зъ усіхъ боківъ.« Эти слова относятся не къ однимъ только Малоруссамъ, а ко всѣмъ нашимъ собратіямъ, посвятившимъ себя дѣлу распространенія грамотности по всей Русской Землѣ, на разумныхъ началахъ. Радуюсь и привѣтствую *Основу*, встрѣтивъ въ ней драгоценныя для насъ, Сѣверянъ, педагогическія истины, и душевно желаю процвѣтанія зарождающейся у Южанъ самобытной мысли по этому предмету. Нельзя не пожелать побольше такихъ искреннихъ статей, какъ »Наські Грамттки,« — нельзя не порадоваться тому, что сдѣлано Украинцами по предмету составленія букварей: то, что уже есть, много говоритъ въ пользу Южанъ. Относительно средствъ для обученія грамотѣ, они очень мало отстали отъ Сѣверянъ, у которыхъ педагогическая литература, въ послѣдніе пять лѣтъ, быстро подвинулась впередъ; довольно вспомнить, что нынѣ издаются четыре великорусскихъ педагогическихъ журнала, не включая въ то число такихъ псевдолитературныхъ явленій, какъ »Дѣдушка Еремѣй« »Гувернантка,« и отчасти—»Русскій Педагогическій Вѣстникъ.«

По поводу статьи »Наські Граматки,« я хочу сказать нѣсколько словъ о методахъ обученія грамотѣ.

Прежде всего замѣчу, что авторъ ошибочно считаетъ г. Золотова *изобрѣтателемъ новаго*, такъ называемаго — *звуковаго*, способа. Авторъ, конечно, въ этомъ не виноватъ, а виноваты нѣкоторые русскіе журналы, которымъ угодно было приписать Золотову такую честь совершенно несправедливо. Золотовъ положительно уличенъ въ этомъ Русскимъ Педагогическимъ Вѣстникомъ (№5 1858 г.) и г. Студитскимъ (въ брошюрѣ »Какъ учить грамотѣ по »азбукѣ для крестьянскихъ дѣтей.« С. П. Б. 1860). Изобрѣтателемъ звуковаго способа считается извѣстнѣйшій педагогъ Жакото; за нимъ слѣдуетъ цѣлая фаланга поdraжателей, сильно вѣрующихъ въ превосходство выдуманнаго имъ способа. Первымъ составителемъ букваря, по способу Жакото, въ Россіи былъ *Студитскій*, издавшій еще въ 1846 г. азбуку безъ складовъ. Но о Студитскомъ всѣ молчали. Затѣмъ, появился *Золотовъ*,

уже какъ подражатель Студитскаго, — и вотъ, Богъ вѣсть почему, затрубили о Золотовѣ, который повзому и до-сихъ-поръ нѣкоторыми считается за первоначальника множества азбукъ, вышедшихъ въ послѣдніе два—три года. Нѣкоторые изъ составителей азбукъ уже самостоятельно разработали методъ Жакотэ и значительно уклонились отъ Студитскаго и Золотова; повзому предлагаемый Золотовымъ способъ слѣдуетъ назвать скорѣе *устарѣлымъ*, чѣмъ *новымъ*. Настоящій же новый способъ, уже давно употребляемый въ Германіи, у насъ едва начинаетъ только вводиться; это — *способъ обученія чтенію посредствомъ письма* (*).

Старинный *силлабическій* способъ у насъ окончательно осужденъ на изгнаніе, и если еще употребляется во многихъ училищахъ, то развѣ людьми мало смыслящими въ дѣлѣ обученія грамотѣ; всѣ опытные педагоги рѣшительно его отвергаютъ. Тутъ дѣло еще не въ томъ, что дѣтямъ скучно зубрить безсмысленные склады *бря, вря, тма, мна* и т. п. и что легче научиться по звуковому способу, — а въ томъ, что ученіе *по силлабическому способу влечетъ за собою дурныя послѣдствія*: убиваетъ умственные силы дитяти и поселяетъ въ немъ отвращеніе ко всякой книгѣ, такъ-что и приобрѣтеніе грамотности очень часто обращается во вредъ, а не въ пользу. Рѣдкая натура вынесетъ, безъ особаго вреда, этотъ мертвящій механизмъ продолжительнаго долбленія; обыкновенно бываетъ такъ, что обучавшіеся грамотѣ *машинально* и на всю жизнь остаются *машинами*, а не разумными существами; такіе грамотники дѣлаются *только* писарями, прикащиками, ябедниками, а не *людьми*. Что въ этой грамотности!.. Не даромъ возставали нѣкоторые, даже весьма образованные, люди противъ грамотности.

Конечно,—и я вполне согласенъ съ сущностью высказанной авторомъ мысли, — что успѣхъ ученія главнымъ образомъ зависитъ не отъ выбора только метода, а отъ выполненія его. Но мнѣ кажется, что авторъ напрасно думаетъ, будто неопытный учитель не справится съ *новымъ* (т. е. новымъ—по мнѣнію автора) способомъ. Пусть аз-

(*) Букварь по этому способу впервые у насъ изданъ, кажется, г. Шилловскій, а потомъ, въ 1860 г., г. Наульсонъ, впрочемъ—въ одномъ только текстѣ безъ всякаго объясненія. Вскорѣ я издамъ букварь въ подобномъ же родѣ, но съ критическимъ разборомъ способовъ обученія грамотѣ и съ подробнымъ наставленіемъ для учителя какъ о новомъ способѣ, такъ и о начаткахъ дѣтскаго обученія вообще.

бука Золотова несвѣдущему учителю покажется мудреною; но затѣмъ же непремѣнно брать азбуку Золотова, — когда есть по-лучше? Пышче, какъ я уже сказалъ выше, способъ *Какого* упро-щенъ; онъ дотога измѣнился въ нѣкоторыхъ нашихъ новѣйшихъ аз-букахъ, что его уже нельзя называть *звуковымъ* въ томъ смыслѣ, какъ понимали его прежде. Вотъ этотъ-то способъ, — способъ, образо-вавшійся изъ удачнаго согласованія двухъ крайне-противоположныхъ способовъ — силлабическаго и звуковаго, — и слѣдуетъ назвать *новымъ*. По этому способу обученіе идетъ очень просто, безъ всякой термино-логіи и безъ всякихъ предварительныхъ толкованій. Говорите прямо напр. *м*, а — *ма*, потомъ повторите тоже самое *ма* и — выйдетъ цѣ-лое слово (*мама*); затѣмъ возьмите другіе двѣ, три буквы напр. *у*, *о*, *х*, и опять складывайте слова. (Надо приписывать по-возможности такія слова, которыя составляются изъ одинаковыхъ или схожихъ сло-говъ, какъ напр. *у-хъ*, *му-ха*, *у-хо*, *э-хо* (*). Всякія объясненія о различіи гласныхъ отъ согласныхъ, о прямыхъ и обратныхъ слогахъ и т. п. тутъ еще вовсе неумѣстны: они, покаместъ, нисколько не по-могаютъ дѣлу, а только путаютъ понапрасну дитя. Когда, такимъ-об-разомъ, заучивая въ одно и то же время буквы, слоги и слова, дѣ-ти ознакомятся съ большею частью буквъ и съ ихъ различными со-четаніями, тогда уже толкуйте о слогахъ, удареніи, о знакахъ *ъ*, *ь*, и вмѣстѣ съ тѣмъ, подберите слова, въ коихъ нѣкоторыя буквы из-мѣняютъ свое обыкновенное произношеніе, напр. *водá*, *его*, *ел*, *счѣты*, *мытѣ* и т. п. Когда дитя свыкнется сколько-нибудь съ механизмомъ чтенія, начинайте исподоволь объяснять и начала грамматики. А рань-ше того — не говорите ни слова о какихъ бы то ни было правилахъ, ис-ключеніяхъ: будетъ съ дѣтей и того, что они занимаются однимъ ме-ханическимъ складываніемъ по-возможности-легкихъ, удобопонятныхъ и

(*) При такомъ способѣ обученія, сначала вовсе не нужно ни букваря, и никакой книги: довольно занастись достаточнымъ количествомъ *разныхъ буквъ*; а еще *гораздо лучше разныя буквы замилить писаніемъ*; — тутъ сто-ить только ученикамъ дать асиндныя доски; учитель будетъ писать на клас-ной доскѣ, а ученики подражать ему. Здѣсь писаніе, соединенное съ чтеніемъ, служитъ въ одно время и цѣлью и средствомъ. Такое разнообразіе въ занятіи дѣтей облегчаетъ ихъ и ускоряетъ изученіе и чтенія и письма: — одно дру-тому нисколько не мѣшаетъ, а напротивъ, много помогаетъ. Когда учащіяся ознакомятся съ буквами и ихъ различными сочетаніями (въ словахъ), дайте имъ вмѣсто отрывочныхъ словъ, сперва — цѣлыя выраженія, а потомъ — и маленькіе рассказы.

занимательныхъ для нихъ словъ;—нѣчего имъ толковать о томъ, съ чѣмъ они не познакомились еще на практикѣ. Къ—сожалѣнію, еще и до-сихъ-поръ никто и изъ составителей русскихъ азбукъ не обратилъ на это вниманія.

Есть уже и на Малорусскомъ языкѣ букварь, составленный по означенному способу, а именно: *»Грамматка за-для Украинського люду, Л. Яценка. Москва. 1862 року.* Вотъ и учите по немъ, пока не явятся лучшіе. Правда, что и *Яценко*, по примѣру всѣхъ составителей русскихъ азбукъ, толкуетъ въ первыхъ же урокахъ о томъ, чего дѣти еще не въ состояніи понять, т. е. о различіи гласныхъ отъ согласныхъ, и о слогахъ. Такое объясненіе не есть необходимая принадлежность новаго метода, а только рутинная, виссенная въ обученіе дѣтей подражателями *Жакотэ*, подражателями, еще и до-сихъ-поръ перѣшпившимися разстаться съ нѣкоторыми приемами своего учителя не по убѣжденію, а, какъ надо полагать, по слѣпому поклоненію громкому авторитету. Зато въ букварѣ *Яценка* нѣтъ ничего головоломнаго—все просто, такъ—что всякій нетупоголовый учитель пойметъ, въ чемъ дѣло. Правда, сначала дѣтей будутъ сбивать—какъ выражается авторъ статьи *»Наські Грамматки, «—эти »премудрости голоснійъ и приголоснійъ;»* но тутъ бѣда не большая: все-таки дѣтямъ будетъ *веселье, легче учиться по этому чьмъ по старосвѣтскому способу,*—а это—то, какъ и авторъ полагаетъ, и есть самое главное,—вся суть,—чего и должны добиваться составители азбукъ.

Поэтому, принявъ въ соображеніе все вышесказанное, никакъ нельзя согласиться съ авторомъ *»Наські Грамматки,»* что *»письмачення по новому способові буде у насъ бѣльше рѣ desideria, и безъ грамматокъ, написанихъ по старосвѣцькому способові, намъ обійтись не можна.»* Подобное мнѣніе можетъ колебать людей, которые стремятся побѣдить рутину и положить новыя начала въ обученіе, но не обладающихъ достаточно педагогическимъ тактомъ. Всякому извѣстно, какъ трудно искореняются привычки, равнодушіе и преразсудки, глубоко засѣвшіе въ обществѣ. Противъ этихъ-то язвъ и надо больше всего ратовать; частные недостатки новыхъ началъ исправятся скорѣе и легче, чѣмъ предполагаетъ авторъ.

Не могу не выразить живѣйшаго сочувствія вполне вѣрной мысли, высказанной авторомъ статьи («Наські Грамматки»): «Грамматка, добродѣство, попередъ усѣго повинна бѣти грамматкою». У насъ тоже

вовсе не обращаютъ вниманія на это; одинъ только І. Паульсонъ, въ своемъ букварѣ, подобралъ текстъ, вполне соответствующій назначенію букваря. У него помѣщены сначала отрывочныя слова, затѣмъ—фразы, составленныя изъ знакомыхъ уже учащимся словъ, и наконецъ—коротенькія разказы и стихотворенія, приличныя дѣтскому возрасту. Въ нѣкоторыхъ малорусскихъ букваряхъ, замѣчаетъ авторъ,—предлагаются для обученія дѣтей чтенію «псалмїи, вірші, думки, молитвы» и т. п. Это еще куда не шло! А посмотрите, что дѣлается у Сѣверянъ: у насъ даже лучшія буквари обращены чуть—ли не въ дѣтскія энциклопедїи,—вы найдете въ нихъ даже библіографію (не только исторію литературы), съ означеніемъ цѣны книгъ,—просто удивительно, что хотять сдѣлать изъ азбуки! Въ ней вы все найдете... не достаетъ только того, что быть должно. Таково ужъ направленіе вѣка, ужасающее своею всепоглощающею меркантильностью, которая и сбиваетъ съ толку даже не послѣднихъ педагоговъ! Видите въ чемъ дѣло: стараются угодить не дѣтямъ, а покушникамъ букварей, покушникамъ, желающимъ за возможно—малыя деньги научить своихъ питомцевъ возможно—многому... А *какъ научить*, т. е. съ толкомъ, или безъ толку,—это уже, разумѣется, не ихъ дѣло.

И еще не видѣлъ всѣхъ украинскихъ учебниковъ; но если и прочіе такъ хорошо составлены, какъ *Арифметика Данила Мороза* (Кіевъ 1862. Цѣна (67 стр.) гривенникъ,) то отъ южнорусской педагогической литературы можно ожидать обильныхъ плодовъ.

Изъ предисловія къ «Арифметикѣ» (*Шѳтиція*) видно, что г. Морозъ созналъ весь вредъ схоластическихъ приемовъ первоначальнаго обученія; онъ совершенно вѣрно понялъ, что не наука виновата, что такъ трудно дается дѣтямъ, а—учителя, неумѣющіе съ ними обращаться и забывающіеся о привлеченіи ихъ вниманія. Принявъ въ основаніе *наглядность*, какъ необходимое условіе первоначальнаго обученія какому—бы то ни было предмету, авторъ, по примѣру лучшихъ германскихъ педагоговъ, совсѣмъ устраняетъ изъ арифметики «*отвлеченныя числа*». Арифметика, какъ извѣстно, изъ всѣхъ наукъ самая практическая наука; слѣдовательно, въ ней менѣе всего могутъ быть терминны отвлеченности. Мы никогда не говоримъ просто 2, 3, а всегда соединяемъ съ этими числами какой—нибудь предметъ: два—чего? два яблочки, два пера и т. п. Затѣмъ вводитъ въ науку то, чего не бываетъ въ жизни? Г. Морозъ обратилъ на это вниманіе; и потому—то счисленіе (нумерацию) и четыре дѣйствія онъ объясняетъ на конкретныхъ числахъ—

на примѣрахъ; и такимъ образомъ у него вѣтъ и помину объ *именованныхъ* и *неименованныхъ* числахъ, точно такъ, какъ не бываетъ такого различія на практикѣ.

Разъ выбравъ раціональный путь, авторъ не уклоняется отъ него до самого конца. Прежде всего надо замѣтить, что онъ избѣгаетъ всякой терминологіи, — терминологіи, которою обыкновенно обременяютъ память учащихся не только бесполезно, но и съ большимъ вредомъ: — сухость, строгая систематичность всегда противны дѣтямъ. По современной дидактикѣ, опредѣленіе какой-либо части, отдѣла науки, должно слѣдовать послѣ изложенія этой части или отдѣла; опредѣленіе же всей науки — послѣ изложенія всей же науки. Такъ поступаетъ и г. Морозъ. Необходимыя опредѣленія сложения (*складанне*), вычитанія (*одлічѣ*), умноженія (*помноженне*), дѣленія (*побіліѣ*), у него слѣдуютъ уже послѣ обстоятельнаго объясненія этихъ дѣйствій на примѣрахъ, такъ-что затверживаніе опредѣленій есть не что иное, какъ приведеніе въ родовое представленіе знакомыхъ уже дѣтямъ видовъ: тутъ, разумѣется, легко запомнить правило, о которомъ дано уже ясное понятіе предварительными практическими упражненіями. Слѣдовательно, г. Морозъ поступаетъ совершенно согласно съ основными началами педагогіи. Онъ только въ одномъ мѣстѣ дѣлаетъ исключеніе, и именно въ самомъ началѣ руководства, гдѣ опредѣляетъ значеніе ариѳметики какъ науки. Но это опредѣленіе такъ дѣльно и просто, такъ ясно и хорошо изложено, что автора вовсе не слѣдуетъ упрекать за отступничество. И вообще, вся «арифметика» чрезвычайно хорошо изложена: языкъ такъ простъ, объясненія такъ послѣдовательны, такъ точны и такъ ясны, что лучше этого и требовать нельзя.

Скажу теперь объ объемѣ и матеріальномъ содержаніи «арифметики». Въ настоящее время опытные учителя почти вовсе не даютъ въ руки ученикамъ какихъ бы то ни было учебниковъ по элементарнымъ предметамъ: дѣти пріобрѣтаютъ необходимыя свѣдѣнія и развиваются въ бесѣдахъ съ преподавателемъ и въ практическихъ упражненіяхъ словесныхъ и письменныхъ; разумѣется, и тутъ допускаются отступленія въ видѣ исключенія. Что касается до арифметики, то тутъ рѣшительно неумѣстны для дѣтей какія бы то ни было учебники, или записки; однѣ только задачи, для сбереженія времени отъ переписки, могутъ быть собраны для нихъ въ одну книгу. Г. Морозъ и это обстоятельство не упустилъ изъ виду: собственно арифметику онъ составилъ какъ руководство для неопытнаго учителя; да, сверхъ того, помѣстивъ

въ ней много задачъ, которыми могутъ пользоваться ученики. «Арифметика» оканчивается дѣленіемъ. О дробяхъ дается только общее понятіе. Къ концу руководства приложена таблица различныхъ измѣреній съ полезными свѣдѣніями; какъ-то: 1) монеты, (*мѣба грошей*); 2) мѣры протяженія (*міри довжини*) (*); 3) мѣры сыпучихъ веществъ (*міри для того, щобъ пересипається*); 4) мѣры жидкостей (*міри для рідкото*); 5) мѣры вѣсу (*міра ваги*); 6) мѣры времени (*міра часу*); и 7) мѣры бумаги (*міра паперу*).

Что касается до приемовъ, то надо сказать, что они не совсѣмъ удовлетворяютъ болѣе строгимъ требованіямъ современной дидактики. Известный германскій педагогъ, Грубе, авторитетъ котораго вполне подтверждается и опытами русскихъ педагоговъ, поступаетъ нѣсколько иначе, чѣмъ г. Морозъ. Г. Морозъ, начавъ счисленіе (нумерацію) съ единицы, продолжаетъ его до конца (оно доходитъ у него только до десятковъ тысячъ); и затѣмъ уже приступаетъ къ сложению и прочимъ дѣйствіямъ. Грубе же преподаетъ такъ: научивъ счисленію до 10, сразу-же производитъ надъ этими числами сложеніе, вычитаніе, умноженіе и дѣленіе; затѣмъ беретъ нѣсколько десятковъ, и сотню—тоже четыре дѣйствія и т. д. Очевидно, что приемы Грубе имѣютъ за собою то важное преимущество предъ другими, что, во-первыхъ, разнообразяютъ занятія, а во-вторыхъ, дѣти легче усваиваютъ себѣ счисленіе и скорѣе видятъ его примѣненіе къ дѣлу (на задачахъ), следовательно—и пользу ученія.

Какъ я ужъ упоминалъ сначала, г. Морозъ счисленію учить *наглядно*, т. е. показываетъ ученикамъ какіе-либо предметы, напр. яблоки, бублики и т. п., и такимъ образомъ даетъ ясное понятіе о количествѣ и числахъ безъ всякой терминологіи и безъ всякихъ отвѣченныхъ опредѣленій. При этомъ, самыя изображенія цифръ онъ совѣтуетъ уподоблять какимъ-либо предметамъ, напр. единицу (1)—палочкѣ, нуль (0)—бублику или кренделю, (8)—двумъ бубликамъ, сложенымъ вмѣстѣ.—Это прекрасно. Но тутъ можетъ встрѣтиться для учителя затрудненіе въ приписаніи подобныхъ уподобленій для остальныхъ цифръ: чему уподобить, напр., 4, 3? Г. Морозъ этого не объясняетъ. Мнѣ кажется, хорошо было бы объяснять учащимся со-

(* Тутъ в.-п. Морозъ забываетъ про наши *гонки* и *они* (пола). *Ред.*

ставныя части цифръ, т. е. объяснить, что первоначально всѣ цифры составлялись изъ палочекъ слѣдующимъ образомъ:

Задачи подобраны г. Морозомъ большею-частью удачно. Однако есть и у него пять-шесть такихъ, которыя своею неестественностью могутъ поставить въ тушку не только ученика, но и учителя. Учитель ариметики, который заботится преимущественно объ умственномъ развитіи дѣтей, ариметическія задачи долженъ выбирать съ тщательною осмотрительностію, чтобы въ нихъ не было ничего слишкомъ искусственнаго или чегонибудь такого, чего не бываетъ въ дѣйствительной жизни, или же что можетъ показаться, дѣтямъ, страннымъ или непонятнымъ. Самъ авторъ говоритъ въ предисловіи: »Учитель повиненъ выгѣдувати питання, котрі щоденно трапляються у житті нашого люду.« Но могутъ ли случиться въ жизни подобныя задачи:

1) Мнѣ 21 годъ, брату 14, а батькові стільки скільки маю я, має мій братъ и ще 27 лѣтъ. Скільки лѣтъ батькові? (Стр. 21). Ктѣ же такъ считаетъ лѣта?.. Одна *ариметика*...

2) У кожного чоловіка по 5 пальцівъ на руці. Скільки пальцівъ у безрукого? (Стр. 26). Ну, эта задача не для *ариметики*...

Впрочемъ, и со стороны приспособленія задачъ къ дѣтскому возрасту и народной жизни »Ариметика« г. Мороза превосходитъ всѣ русскія ариметики,—такъ точно какъ и со стороны дешевизны: *тривенникъ* за 67 стр.

Г. Морозъ, равно и *товариство*, на счетъ котораго издана его книжка, заслужили глубокую благодарность. Желаетъ, чтобы и украинскіе паны оцѣнили этотъ учебникъ и, принявъ его за руководство для своихъ дѣтей, облегчили бы имъ трудъ изученія; простой народъ *Ариметикку* (*Щотницю*) навѣрное оцѣнитъ.

І. К. Ш-рл-в-й.

25 августа 1862.
Петербургъ.

ПО ПОВОДУ ЗАМѢТКИ Г. ЛЕВЧЕНКА «О РУСИНСКОЙ
ТЕРМИНОЛОГИИ (*).»

При составленіи малороссійской терминологіи необходимо имѣть въ виду два главныхъ правила: во-первыхъ, чтобы каждый терминъ былъ произведенъ отъ такого слова, которое существуетъ въ родномъ языкѣ; и во-вторыхъ, чтобы окончанія терминовъ соответствовали формамъ нашего языка. Словарь г. Левченка не всегда удовлетворяетъ этимъ требованіямъ. Такъ, науки: ариметика, бухгалтерія и математика переведены въ немъ терминами: *щотниця*, *счетоводство*, *численниця*, произведенными отъ словъ: счетъ и число, которыхъ въ малороссійской рѣчи не существуетъ (?); а есть: *лікъ*, *лічба*, *рахуба*, *рахунокъ*, изъ которыхъ и слѣдовало бы составить упомянутые термины. Словомъ *безправность* (анархія), *розборъ* (апалпъ), *двукратъ* (квадратъ) приданы окончанія не свойственныя нашему языку. Въмѣсто безправности у насъ издавна употребляютъ слово *безправья* (см. Справа Братства Виленского съ Іеродіакономъ Грековичемъ въ 1603 г.); вмѣсто розборъ, надобно было написать *розбіръ*, если нельзя замѣнить другимъ словомъ; окончаніе *кратъ* у насъ не существуетъ, а есть *кротъ*; напр. въ словахъ *сто-сотъ кротъ* (Ужін. рід. поля), *двокротъ* (Сл. Закрев.); впрочемъ квадратъ лучше было бы назвать *четверецъ*, по чешски. Для аналогіи у насъ есть старинное слово *подобенство* (Слов. Берынды и Зизанія); астрономъ старинну назывался *звѣздарь*, обсерваторія *звѣздарня* (см. старинные Кіевскіе мѣсяцесловы), гербаріумъ по малороссійски *зілляникъ*, амальгама тоже имѣетъ народное названіе, *котловина* слово в.-русское, *кружало* означаетъ не циркуль, а кружокъ, сдѣланный изъ чего нибудь. Для выраженія понятія колоритъ можно бы составить терминъ изъ слова *колірь*, извѣстнаго нашему народу. Ортографію переводятъ еще словами: *правопись*, *словопись*, *словописання*, а грамматику словомъ *тисменниця*. Инструментъ народъ называетъ *струментомъ*, а не *статкомъ*; последнее слово имѣетъ другое значеніе. Мануфактура называется *рукомествомъ* и *ремѣствомъ*. Въмѣсто *пловець* слѣдовало бы *плавецъ*.

Въ заключеніе, считаемъ не бесполезнымъ помѣстить переводъ русскихъ словъ на букву А, большая часть которыхъ заимствована изъ

(*) Основа 1861 г., кн. 7.

пностраннихъ языковъ. Отрывокъ этотъ составляетъ начало столь необходимого для насъ русско-молороссійскаго словаря, предпринятаго два года тому назадъ студентами Кіевскаго университета. Продолжается ли онъ въ настоящее время?

При каждомъ словѣ показаны или губернія, въ которой оно записано, или книга, изъ которой заимствовано.

Объясненіе сокращеній:

Сл. З. Словарь малороссійскихъ ідіомовъ Н. Закревскаго.

Сл. Ш. Опытъ южнорусскаго словаря Шейковскаго.

Хмель. Хмельницщина, Куліша.

Уж. рідн. поля. Ужінокъ рідного поля, Н. Куцога.

Пер. Значить, что слово переведено.

Пропзв. Означаетъ, что это слово произведено отъ другаго, существующаго въ нашемъ языкѣ.

А—а (союзъ); а! (междом).

Аба—габа (Дум. о Кушкѣ); габякъ. Сл. З.

Абинный—габівий (Повѣст. Сторож.).

Аборигены—тубольці (Хмельн.).

Абрикосный—морелевий. Пер.

Абрикосъ—мореля, муреля (Лат. *Mogela*). Полт. г.

Абсиать—полінь; полпівка. Пр.

Авангардъ—передові, передъ війська, передове війско. Прогр. для опис. губ. Кіевск. Учебн. Окр.

Авантажъ—авантажъ Полт. г., користь Черн. г., ужітокъ, пожітокъ Сл. З.

Аваа—батько, тато, пан-отець, ігумень. Прогр. для опис. губ. К. Уч. ок.

Августъ—Серпень. Тамъ-же.

Августѣйшій—наіяспійший. Ст. сл.

Авдотья—Явдоха. Тавр. г.

Авдѣй—Овдій. Сл. З.

Авось—ачей (въ думахъ), може; *Авось-либо*—а може; *На авось*—на счастья, на одчай божіи.

Авраамъ—Оврамъ. Тавр.

Аврпигментъ—злотокість (съ польск. яз.).

Аврора—світова зоря.

- Австралийный—полуденный. Пер.
 Австриецъ—Австриягъ (Зап. о Юж. Р.),
 Цесарчикъ Сл. З., Цесарець Тавр. г.
 Австръ—полуденный вітеръ. Пер.
 Автографъ—самопись. Пер.
 Автократъ—самовластець. Сл. З.
 Агафія—Гапка.
 Аггелъ—злий духъ, бісь, чортъ.
 Агіасма—свячена вода.
 Агнець, агчикикъ—ягня, бараня, баранчі, овця, ягнятко, баран-
 чикъ; баранокъ (Сл. Берынды и Зизація).
 Агница—вівця; чесна дівка Тавр. г.; цютлива дівка Под. г.
 Агичій—ягнячий.
 Агрикультура—хліборобство. Произв.
 Агрипина, Аграфена—Горпина.
 Агрономія—наука хліборобства, рольництво (съ польск. яз.).
 Агрономъ—учений хліборобъ, рольникъ. Произв.
 Адажіо—(переводъ этого и другихъ музыкальныхъ терминовъ смотр.
 во 2-мъ т. Зап. о Юж. Р.).
 Адамантовый—діаментовый. Сл. З. демъянтовый Черн. г.; загар-
 тований, запеклий чоловікъ.
 Адамантъ—діаментъ. Сл. З.
 Адамашка—едамашка. Сл. З.
 Адамашковый—едамашковый. Сл. З.
 Адамово яблоко—кадыкъ. Тавр. г.
 Адвокатство—речництво. Произв.
 Адвокатъ—речникъ. Хмель.
 Администрація—справа, справування. Сл. З. отсюда справувати—
 управлять публичными дѣлами.
 Адріанъ—Андріянь. Тавр. г.
 Адонисъ (*Adonis vernalis*)—горцивът.
 Адскій—пекельный.
 Адъ—пекло.
 Адъюнктъ—спомагачъ, помішникъ. Пер.
 Адьютантъ—джура, чура? (Въ думахъ).
 Азартный—задирака, задиракуватий, палёный Полт.
 Азбука—абетка, Уж. рідн. поля; граматка; абецадло. Сл. Ш.
 Азбучный—абетный. Уж. рідн. поля.

- Азь—я; азь.
 Ай—ой! охъ! отъ!
 Айва (*Malum Cydonium*)—гдуля, Сл. З., квітъ. Черн. г.
 Апрель—(*Asogus Salatus*)—гавтярь. Тавр. лепехъ. Черн. г. аеръ,
 шуваръ, татарське зілля. Сл. Ш.
 Аистъ бѣлый (*Ciconia alba*)—лелека, черногузь Тавр. п Полт.
 гайстеръ, бусель, бушля Полт. Боцянь, въ Задиѣпровья; буська.
 Черн. г. Аистъ чорный (*Ciconia nigra*)—рибоидъ, Полт.
 Листовой—лелечий, черногузячий. Тавр.
 Акація—окація. Тавр.
 Акведукъ—риштакъ. Тавр.
 Аквилонъ—спадній. Уж. рід. поля, холодний вітеръ. Пер.
 Аки—якъ, пеначе, ніби; Аки бы—якъ би, пеначеб—то, нібито.
 Аклина—Кулина, Килина.
 Акимъ—Якимъ.
 Аккомпаниментъ—приграваня, преспівуваня. Пер.
 Аккомпанировать—пригравати, приспівувати. Пер.
 Аккуратно—чепурно, хураво.
 Аккуратный—чепурний, хуравий. (Этими словами, впрочемъ, пе-
 редается только часть понятія, выражаемого словомъ аккуратный).
 Аксамитъ—оксамитъ. Сл. З.
 Аксамитный—оксамитовий. Сл. З.
 Аксинья—Оксана.
 Аксиома—самоп Правда. Пер.
 Актъ (судебный)—бумага.
 Акулина—см. Акилина.
 Акушерка—баба, баба сповитуха. Тавр.
 Акушерствовать—бабувати.
 Акушеръ—бабичъ (съ чешск. яз.).
 Акциденція—хабарі.
 Алады—олады Тав. г., ладки. Зап. о Юж. Р.
 Алебастръ, Алавастръ—либастръ. Тавр.
 Алебастровый—либастровий. Тавр.
 Александра—Олександра. Тавр.
 Александръ—Олександро. Тавр.
 Алексѣй—Олекса. Тавр. Олешко, Лесько Сл. З.
 Алекторъ—півень.
 Алембикъ—лембикъ. Сл. З.

- Алёна—Олена.
- Алкать—хотіти їсти; жадати, бажати.
- Аллея—ходникъ. Вінокъ рус. на обж.
- Алмазъ—см. Адамантъ.
- Алтарь—вітарь. Тавр.
- Алтарный—вітарный. Тавр.
- Алтынникъ—скупердяга. Тавр. г. скнарий. Полт. жмикроуть Сл. З.
- Алтынъ—три копійки.
- Алфавитный—абетный. Уж. рід. поля.
- Алфавить—абетка; по алфавиту—по абетці. Уж. р. поля.
- Алчба, Алчность—голодь; жадоба, бажання, жага, жадання.
- Алчничать—жадати, бажати, бути завидливимъ.
- Алчный—голодный; неажерливый, завидливый.
- Алырить—ошукати. Сл. З.
- Алырскій—ошуканскій. Сл. З.
- Алырство—ошукання. Сл. З.
- Алырщикъ, Алыря—ошуканецъ, ошустъ, Сл. З. шахрай К. Под.
- Альковъ—фармуза. К. Под.
- Альманахъ—рочникъ, новорочникъ. Пер.
- Альціона—квочка. (Альціона названіе главной звѣзды въ созвѣздіи Плеядъ, называеомомъ по малороссійски Квочка зъ курчатами. Очевидно, квочка здѣсь означаетъ Альціону).
- Аляповатый—розляпуватый. Тавр.
- Аманатъ—закладень, заставень. Пер.
- Амбарный—коморачий; господарь комори.
- Амбарщина—коморне, мито коморне. Пер.
- Амбаръ, амбарецъ—комора, коморка.
- Амбція—амбиція. Сл. Ш., гоноръ. Сл. З.
- Амвонъ—амбона. Сл. Ш.
- Амигдалъ—мигдалі. Сл. З.
- Амунція—муниція (munition).
- Амуриться—женихаться. Сл. З.
- Амфибія—гадина. Закр., плазъ—Уж. рідн. поля.
- Аналогія—налой, стізь, столецъ.
- Аналогія—подобенство. Сл. Зиз. и Бер.
- Анархическій—безправный, безъурядный, безладный. Пер.
- Анархія—безправья. Сл. З., безладя. Хмельн., безъурядя (съ чешск. nežad).

- Анастасія—Настя.
 Анатолій—Паталко. К. Под.
 Анатомиць—натомити, різати, потрошити.
 Апахореть—см. Аскетъ.
 Анаеема—анахтема, анахтемъ. Сл. Зак. и Ш.
 Ангель—янгель, янголь; день ангела—патронъ. Полт.
 Ангельчикъ—янголятко.
 Англичане—Ангеляне, Атгелянці, Агляни. Сл. З.
 Англичанинъ—Ангельчикъ. Сл. З.
 Англійскій—аглицький. Тавр.
 Андрей—Андрій.
 Аневрисма—сідвий (по словамъ С. Д. Носа)?
 Анекдоть (историческій)—правда, (правдоподобный) можебиляця.
 Сніпъ, Віп. рус. на обж. (неправдоподобный), побрехенька.
 Анкій—Онисько.
 Анисовка—ганусівка. Тавр.
 Анись (Pimpinella Anisum)—ганусъ.
 Анисья—Онися.
 Анять (Anethum graveolens)—окропъ.
 Анна—Ганна.
 Анонимъ—неназваний, ненайменований. Пер.
 Антаблементъ—гзімзъ. Сл. З.
 Антидоръ—дара. Сл. З.
 Антихристь—анцихристь. Тавр.
 Антогъ—Антігъ.
 Ануфрій—Онопрій.
 Анютины глазки (Viola tricolor)—браччики, братки. Сл. Ш. братъ
 та сестра. Харьк. губ.
 Апеляція—пересудъ. Стар. русск. слово; подавать на апелляцію—
 подавати на пересудъ.
 Апологетъ—боронецъ, боронья. Сл. Ш.
 Апологія—бороння. Сл. Ш.
 Апоплексія—грець. Тавр. г.
 Апостать—відчепенець. Уж. рід. поля.
 Аппаратъ—начиння. Стар. сл.
 Аппартаментъ—патраментъ. Полт.
 Аппетитный—смашний, ласий.
 Аполодировать—въ доломі пяскати.

- Апроши—підступн. Пер.
 Апрель—Квітень.
 Апрельскій—Квітнєвий.
 Арашникъ—гарапникъ. Папъ Твард.
 Арапъ,—Арапъ, Муринъ. Сл. З.
 Арба—гарба. Тавр. г.
 Арбузъ—кавунъ.
 Арбузовый—кавунячий.
 Аргамакъ—румакъ. Сл. З.
 Аргументъ—доводъ. Пер.
 Арена—герць. Уж. рід. поля.
 Аренда—оранда.
 Арендаторъ—орендаръ, арендаръ, рандаръ, олондаръ (въ думахъ).
 Арендаторскій—рандарскій, орендарскій. Сл. З.
 Арендовать—орендувати. Сл. З.
 Ареометръ—вовчокъ. Черн.
 Арестантъ—вязень, невольникъ, арештантъ, рештантъ. Сл. З. и Ш.
 Арестовать—орештувати. Сл. З.
 Арестъ—вязення, орештъ, арештъ. Сл. З.
 Арка—склепиня. К. Под.
 Арканъ—арканъ.
 Аркебузъ—гаркебузъ. Сл. З.
 Арктическій—полуношній. Пер.
 Арлекинъ—кумедянть, паяцъ.
 Арматура—армованна, рштунокъ. Сл. С.
 Арменинъ—Арменъ. Сл. З. Верменъ. Тавр.
 Армія—військо, вармія.
 Арнаутка—кубанка, турка Оренб. г. татарка, К. Под.
 Ароматный—запашний, пахучий.
 Аромать—пахощі. Сл. З.
 Арьергардъ—задні, задне військо. Пер.
 Аршинникъ—аршинникъ. Сл. Ш. мишакъ. Сл. З.
 Артель—артіль. Lud Ukr. Т. 2 str. 187.
 Артерія—біюча жила. Сл. Бер. и Зизан.
 Артикуль—артикүль.
 Артикуль военный—регула військова. Стар. сл.
 Артиллеристъ—гармашъ. Ст. сл.
 Артиллерія—армата. Ст. сл.

- Артистъ—умілець, Пер. митець.
 Артось—дарнікъ. Тавр.
 Архіерей—архпрей, владика.
 Архипъ—Архипъ. Тавр.
 Арчакъ—лукá. Тавр., клячокъ. Черн.
 Аршинникъ—салогу́бъ. Чер. Рада.
 Асауль—Осауль. Сл. З.
 Аскетъ—одлюдникъ, пустелникъ (съ польск. яз.).
 Аспарагъ (*Asparagus officinalis*)—заячий холодокъ. Сл. З.
 Аспектъ—аспектъ. Сл. З.
 Аспидъ—гаспидъ. Тавр.
 Ассигнація—бумажка.
 Астафій—Остапъ.
 Астръ (*Aster amellus*)—гайстеръ, ястеръ. Сл. З.
 Астрологія—звѣдословье. Сл. Бер. и Зяз.
 Ась—чого, що?
 Атаманъ—отаманъ.
 Атенеть—невѣра.
 Атласъ—отлáсъ.
 Атомъ—гаріль. Уж. рід. поля.
 Атрибуты—причандали. Тавр.
 Аудиторія—слухальня. Пер.
 Аудиторъ—выслухачъ, слухачъ. Пер.
 Аудіенція—послухання. Пер.
 Аукать—гукати. Сл. З.
 Ауль—авуль. Тавр.
 Афимія—Хпика.
 Афанасій—Опанасъ, Панасъ.
 Афросинья—Пріська.
 Ахать—охати, ойкати.
 Ахинея—вісенітниця.
 Ахъ—ой! охъ!
 Аще—якъ, коли; аще—бы—якби, коливъ.

П. Ефименко.

Г. Онега, Арх. г.

СОВРЕМЕННАЯ ЮЖНОРУССКАЯ ЛѢТОПИСЬ.

Стремленіе Южной Руси къ образованію общества грамотности.— Единственное въ Россіи общество распространенія грамотности—Комитетъ Грамотности.—Численность его членовъ, его программа и средства.— Теоретическая дѣятельность этого общества.—Мнѣнія членовъ: П. В. Павлова и гг. Резенера, Ляленфельда и Погосскаго о мѣрахъ для приготовленія народныхъ учителей.—Намѣреніе г. Золотова основать учительскую школу, и не успѣхъ.—Разсмотрѣніе въ комитетѣ предложеній насчетъ распространенія въ народѣ книгъ.—Рецензіи книгъ до-сихъ-поръ непечатанныя.—Что выгоднѣе—заводить сношенія съ 30-ю губерніями и не учредить ни одной школы,—или сосредоточить все вниманіе на одной мѣстности и отыскать средства для основанія нѣсколькихъ школъ?—Можно ли, при помощи однихъ разсужденій и составленія комиссій, учредить хоть одну учительскую школу?—Комитетъ грамотности повидямому думаетъ, что устройству сельскихъ библиотекъ преимущественно и прежде всего можетъ способствовать составленіе нормальныхъ правилъ, а не изысканіе средствъ.—Первообразъ Комитета Грамотности—общество для взаимнаго вспоможенія чиновниковъ.—Централизирующая сила Петербурга и стремленіе къ тому же Комитета Грамотности.—Нерасчетливо отнимать право обученія у одной части общества.—Только мѣстныя общества могутъ принести пользу народному образованію.—Нѣсколько словъ о дѣятельности неутвержденныхъ до-сихъ харьковскаго и полтавскаго обществъ.—Сношенія Полтавы съ Комитетомъ Грамотности.—Украина въ-силѣхъ вести сама дѣло народнаго образованія; факты, это подтверждающіе.—Грусть г. Каткова, которую мы принимаемъ за злобствіе, но—не падаемъ духомъ.

Съ 1860 года, когда, благодаря единственно дѣятельности общества, заведено множество воскресныхъ школъ, въ нѣсколькихъ мѣстахъ русской имперіи сознава была потребность—соединить въ общества грамотности частныя, разобщенныя силы, готовые служить дѣлу народ-

наго образованія. Честь основанія какъ первой воскресной школы, такъ и составленія перваго общества грамотности, принадлежать Южной Руси.

Мысль о подобномъ обществѣ впервые заявлена была Одессою, потомъ Харьковомъ, Полтавою и, наконецъ, Кіевомъ. Въ обществахъ этихъ приняли участіе люди всѣхъ сословій, возрастовъ и состояній. Въ полтавскомъ обществѣ изъявилъ желаніе быть членомъ и полтавскій епископъ, преосвященный Александръ, человекъ, приобрѣвшій полное уваженіе образованнаго общества. Многие помѣщики, мѣстные чиновники, учителя гимназій, корпуса и институтовъ, также изъявили желаніе быть членами. Нѣтъ сомнѣнія, что эти общества съ-тѣхъ-поръ сдѣлали бы много для народнаго образованія и упрочили бы существованіе многихъ школъ на самыхъ прочныхъ началахъ, обезпечивъ за ними постоянныя средства содержанія. Общества эти, состоя изъ членовъ самыхъ разнообразныхъ убѣжденій и самыхъ различныхъ общественныхъ положеній, по всей вѣроятности, шли бы по прямой дорогѣ, не уклоняясь ни вправо, ни влѣво; при разнообразіи элементовъ, тутъ не могъ бы пріобрѣсти исключительнаго вліянія ни одинъ изъ нихъ, потому что другой, несходный, всегда бы имѣлъ возможность удержать, умѣрять стремленіе къ преобладанію и поставитъ его въ надлежащія границы. Так. обр., при существованіи этихъ обществъ, правительство имѣло бы вѣрное ручательство въ томъ, что дѣло народнаго образованія ведется безъ увлеченій несбыточными теоріями, безъ неумѣстной проповѣди о такихъ предметахъ, которые недоступны крестьянамъ, — да и общества вели бы свои дѣла гласно, открыто, доступно для правительственнаго наблюденія. Но несмотря на надежды всѣхъ образованныхъ, всѣхъ искренно-преданныхъ дѣлу народнаго просвѣщенія людей, надежды, тѣсно связанныя съ существованіемъ предложенныхъ обществъ грамотности, уставы этихъ обществъ досихъ поръ не получили утвержденія. Бывшій министръ, гр. Путятинъ, не успѣлъ оцѣнить всей пользы подобныхъ учрежденій, а послѣ его увольненія, съ наступленіемъ усиленной дѣятельности по министерству Просвѣщенія, разрѣшеніе ихъ отложено до полнаго, общаго преобразованія учебныхъ заведеній.

Между-тѣмъ, независимо отъ этихъ попытокъ образованія обществъ грамотности, — въ 1861 году открытъ былъ въ Петербургѣ при вольно-экономическомъ обществѣ — *Комитетъ Грамотности*, какъ особое отдѣленіе этого общества, имѣющаго въ виду, между прочимъ, и улуч-

шеніе быта крестьянъ. Мы намѣрены разсмотрѣть дѣятельность этого перваго русскаго общества распространенія грамотности, какъ потому, что оно простираетъ свою дѣятельность на всѣ края имперіи, такъ и потому, что, по его слѣдамъ, могутъ идти тѣ общества, которыя образуются въ провинціяхъ.

Предположеніе объ учрежденіи при Вольно-Экономическомъ Обществѣ отдѣленія для распространенія грамотности заявлено было уже довольно давно. Первая мысль объ этомъ высказана общему собранію 26 мая 1847 года членомъ общества, С. С. Лашкаревымъ. Мысль его была принята съ сочувствіемъ, но, по случаю наступленія вакаціоннаго времени, осталась безъ примѣненія до 1848, а съ наступленіемъ этого года, по случаю происшедшихъ въ Европѣ политическихъ волненій, признано неудобнымъ учреждать подобный комитетъ. Въ 1857, 1859 и 1860 г., когда обстоятельства измѣнились, въ пользу сельскаго населенія, г. Лашкаревъ возобновлялъ свое предложеніе и, въ декабрѣ 1860 г., общество согласилось на учрежденіе комитета грамотности и просило почтеннаго члена, вмѣстѣ съ другими желающими, начертать программу его дѣйствій и представить ее на утвержденіе общаго собранія. 6 апрѣля 1861 года программа была принята и утверждена обществомъ.

Комитетъ обнародовалъ свою программу и приглашалъ всѣхъ лицъ, сочувствующихъ этому учрежденію, войти съ нимъ въ сношеніе. На этотъ вызовъ откликнулось, кромѣ бывшихъ членовъ общества, до 120 лицъ; изъ нихъ 17 особъ женскаго пола, 7 духовныхъ, 3 купца, 3 крестьянина; всего, по отчету обнародованному въ маѣ мѣсяцѣ настоящаго года, комитетъ считаетъ до 180 членовъ, и находится въ сношеніи съ 30 губерніями и, между прочимъ, съ слѣдующими южными: Екатеринославскою, Кіевскою, Полтавскою, Харьковскою, Черниговскою и Херсовскою.

Къ комитету грамотности могутъ приписываться всѣ члены вольно-экономическаго общества, а постороннія лица всѣхъ сословій избираются III отдѣленіемъ общества въ сотрудники, или корреспонденты общества по комитету грамотности. Участіе женщинъ признано весьма полезнымъ. Комитетъ поставилъ себѣ задачею — заботиться о распространеніи грамотности, и разныхъ полезныхъ знаній вообще, въ крестьянскомъ сословіи. Для достиженія этого, въ правилахъ для руководства постановлено: а) комитетъ собираетъ свѣдѣнія

объ учреждающихся и уже существующихъ, въ разныхъ мѣстахъ Россіи, частныхъ сельскихъ школахъ, пріютахъ, воскресныхъ классахъ и т. п.; б) разузнаеть объ ихъ состояніи, средствахъ,—встрѣчаемыхъ ими затрудненіяхъ и недостаткахъ; в) обращая при этомъ особенное вниманіе на нужды, высказываемыя самимъ сельскимъ населеніемъ, комитетъ изыскиваетъ мѣры къ устраненію ихъ; старается существующимъ школамъ доставить возможность успѣшнаго дѣйствія, а учреждающимся указать прочныя начала и средства для развитія; г) входя въ сношеніе съ учредителями и преподавателями въ селеніяхъ, комитетъ снабжаетъ ихъ требуемымъ указаніями, педагогическими наставленіями и, по возможности, учебными пособиями и распространяетъ полезныя по народному образованію свѣдѣнія чрезъ изданія общества и другія литературные органы; д) комитетъ занимается обсужденіемъ разныхъ методовъ преподаванія, разсматриваетъ учебники, руководства и книги для чтенія поселянъ, поощряетъ авторовъ, заслуживающихъ особаго одобренія; старается преслѣдовать печатною гласностію изданія вредныя, идеи, отжившія свой вѣкъ и несоотвѣтствующія требованіямъ современнаго образованія, и учреждаетъ конкурсы для рѣшенія разныхъ вопросовъ, до его дѣятельности относящихся; е) онъ издаеть разныя книги для народнаго чтенія, руководства и летучіе листки, рассылая ихъ желающимъ и въ сельскія училища, по цѣнѣ, въ какую они обойдутся обществу, а въ нѣкоторыхъ случаяхъ—и бесплатно.

Вещественныя средства комитета будутъ состоять изъ возможныхъ ассигнованій на этотъ предметъ со стороны самого общества; изъ постоянныхъ взносовъ, въ размѣрѣ добровольномъ, членовъ комитета; изъ одновременныхъ пожертвованій, или ежегодныхъ взносовъ постороннихъ лицъ и учреждений, изъ сборовъ за публичныя лекціи, которыя будутъ читаны въ пользу комитета и т. п.

Посмотримъ теперь, какъ комитетъ грамотности выполнялъ начертанную для себя программу и какими средствами онъ въ настоящее время располагаетъ.

Комитетъ обратилъ особенное вниманіе на приготовленіе учителей для сельскихъ школъ. Для разсмотрѣнія этого предмета и практическаго осуществленія его, комитетъ наряджалъ нѣсколько комиссій и разбиралъ мнѣнія, заявленныя нѣкоторыми членами общества. Мы перечислимъ ихъ кратко. Членъ комисій, *Павловъ*, высказалъ слѣдующее мнѣніе: для приготовленія сельскихъ учителей слѣдуетъ вызвать

въ университетскіе города молодыхъ людей изъ крестьянъ (не моложе 14 лѣтъ) подъ условіемъ освобожденія отъ тѣлеснаго наказанія и рекрутства, съ тѣмъ, чтобы приготовить изъ нихъ ремесленниковъ и въ то же время учителей для сельскихъ обществъ, изъ которыхъ будутъ добровольно высланы такія лица на счетъ этихъ обществъ. Этихъ молодыхъ людей помѣстить, при посредствѣ вольно-экономическаго общества, къ ремесленникамъ и механикамъ, съ обязательствомъ отпустить ихъ ежедневно на два часа, или два раза въ недѣлю въ вечернюю школу, или, по праздничнымъ днямъ, въ воскресную. Для этого учредить ежедневную вечернюю школу; обученіе должно быть бесплатно; обучающіе равнымъ—образомъ не получаютъ никакого вознагражденія; вознагражденіемъ пользуется одинъ распорядитель, завѣдывающій библиотекою и всѣмъ хозяйствомъ школы.

Другой членъ той же комисіи, *Резенеръ*, признавалъ болѣе полезнымъ учредить въ селахъ учительскія семинаріи, которыя могутъ быть основаны въ многолюдныхъ—казенныхъ, удѣльныхъ и помѣщичьихъ—селахъ, на суммы комитета, мірскихъ обществъ и помѣщиковъ. Приготовленіе сельскихъ учителей изъ дѣтей городского населенія представляеть, по его мнѣнію, ту невыгоду, что эти учителя не стануть въ близкія и довѣрчивыя отношенія къ сельскому населенію. Напротивъ, учительскія семинаріи въ селахъ могутъ имѣть важныя удобства: крестьянскія дѣти, готовящіяся быть сельскими учителями, оставаясь въ семьѣ, могутъ, въ лѣтніе мѣсяцы, помогать ей въ работахъ, а въ зимніе посвящать все время ученію. *Г. Резенеръ* выразилъ надежду, что, по ходатайству комитета грамотности, издержки на содержаніе семинарій, въ большихъ помѣстьяхъ, примутъ на себя владѣльцы помѣстьевъ.

Членъ комитета, *Лиліенфельдъ*, мировой посредникъ Петергофскаго уѣзда, представилъ проэктъ объ устройствѣ волостныхъ училищъ. Основанія его проэкта слѣдующія: Помѣстить училище въ домъ, назначенномъ для волостнаго правленія и волостнаго суда, такъ какъ домъ этотъ остается праздымъ въ теченіи шести дней. Съ должностью письмоводителя соединить и должность учителя. Учебныя пособія покупать на пожертвованія крестьянъ, помѣщиковъ и, вообще, добротныхъ дателей, для чего учредить особую кружку. Попечительство надъ этими школами принимаетъ на себя мировой посредникъ или какой нибудь мѣстный помѣщикъ. Повсемѣстную удобопримѣнимость своего проэкта г. Лиліенфельдъ доказываетъ примѣромъ завѣдываемаго

нимъ участка, въ которомъ всѣ три волости составили приговоръ объ учрежденіи подобныхъ училищъ. Г. Лиленфельдъ говоритъ, что онъ, безъ особеннаго труда, прискалъ за годовой окладъ въ 250 руб., при готовомъ отопленіи съ освѣщеніемъ, трёхъ молодыхъ людей, которые окончили курсъ въ уѣздныхъ училищахъ и имѣютъ весьма достаточныя познанія, чтобы обучать крестьянскихъ дѣтей грамотѣ; кромѣ этихъ трохъ, явились еще нѣсколько человекъ съ просьбою доставить имъ подобныя мѣста.

Наконецъ, 1. *Погоскій* изложилъ комитету свое мнѣніе о приготовленіи сельскихъ учителей изъ отставныхъ солдатъ. Приготовлять солдатъ къ занятіямъ сельскихъ учителей должны опытные въ дѣлѣ преподаванія офицеры въ открытыхъ при войскахъ воскресныхъ, а если можно — и ежедневныхъ, школахъ для народа. Кромѣ посѣщенія этихъ школъ, разрѣшить солдатамъ посѣщать, для наблюденій, и будничныя школы низшаго разряда, т. е. уѣздыя и приходскія школы. Но особенно-важнымъ средствомъ для педагогической подготовки солдатъ было бы учрежденіе, въ центрахъ населенія, гдѣ расположены войска, практическихъ школъ, назначенныхъ собственно для этой цѣли. Комитетъ грамотности беретъ на себя какъ устройство сихъ послѣднихъ школъ, такъ и снабженіе всѣхъ войскъ книгами и вообще учебными пособиями, и указываетъ военному начальству на необходимость упростить формы разрѣшенія этихъ училищъ и дозволить солдатамъ, въ свободное отъ службы время, свободно посѣщать школы. Офицеры, занимающіеся приготовленіемъ солдатъ къ званію сельскихъ учителей, поступаютъ въ члены комитета грамотности, и уже какъ члены выдаютъ солдатамъ, приобрѣвшимъ познаній на столько, чтобы быть сельскими учителями, аттестаты, имѣющіе значеніе рекомендацій.

Независимо отъ этихъ частныхъ мнѣній, заявленныхъ членами, комитетъ приступалъ къ этому вопросу съ практической стороны, т. е. хотѣлъ учредить собственную школу, для приготовления сельскихъ учителей. Еще въ 1860 году, членъ комитета грамотности, 1. *Золотовъ*, получилъ разрѣшеніе отъ министерства народнаго просвѣщенія, на устройство подобной школы. Комитетъ грамотности, независимо отъ хода дѣла по устройству школы Золотова, избралъ комиссію для составленія соображеній объ устройствѣ школы для сельскихъ учителей, предварительно рѣшивъ вопросъ, слѣдуетъ ли учреждать подобную школу, такъ-какъ нѣкоторые члены признавали это преждевременнымъ. Дѣятельность

этой комисіи ограничилась заявленіемъ вышеизложенныхъ мнѣній Павлова и Резенера. Затѣмъ, комитетъ возложилъ, 14 декабря 1861 года, на бюро (завѣдывающее распорядительною частію), обязанность составить соображенія объ устройствѣ хотя одного класса для приготовленія сельскихъ учителей, и просилъ г. *Студитскаго* высказать и свое мнѣніе объ этомъ предметѣ, съ тѣмъ, чтобы устроенная школа, или классъ, находилась подъ его руководствомъ, за что комитетъ обѣщала ему денежное вознагражденіе. Хотя, въ маѣ 1861 года, г. Студитскій и предлагалъ комитету объяснять свою методу преподаванія въ домѣ общества, но на сей разъ, по измѣнившимся обстоятельствамъ, отказался отъ участія въ предполагаемой при обществѣ школѣ; однакожь какъ членъ, представилъ свои соображенія объ устройствѣ этой школы. Соображенія эти состоятъ въ слѣдующемъ: школа должна быть ежедневная; предметами обученія должны быть не грамота только, а указаніе способа обученія грамотѣ; для привлеченія въ школы учениковъ необходимо обезпечить будущность ихъ.

Бюро, между-тѣмъ, доложило комитету о необходимости новой комисіи, которая бы приняла въ соображеніе все высказанное по этому вопросу и убѣдилась окончательно, въ какомъ видѣ, размѣрѣ и гдѣ должна быть учреждена подобная школа; можно ли ограничиться школою г. *Золотова*, уже пмѣющаго на то необходимыя права, или устроить ее, съ разрѣшенія высшаго начальства, при обществѣ, или, наконецъ, въ столицѣ. Таково было положеніе вопроса до 8 января 1862 г., пишетъ составитель отчета о дѣйствіяхъ комитета грамотности,

Въ это время, г. *Золотовъ* вошелъ въ комитетъ съ своимъ предложеніемъ по этому предмету. Объяснивъ причины, препятствовавшія до того времени открытію его школы, онъ предлагалъ открыть немедленно же бесплатное училище для сельскихъ наставниковъ, не требуя отъ комитета никакого матеріальнаго вспомошествованія. Онъ просилъ только, чтобы комитетъ, посредствомъ особаго объявленія, пригласилъ желающихъ имѣть учителей, приготовленныхъ въ этомъ училищѣ, прислать въ комитетъ свѣдѣнія: куда нужны сельскіе учителя, какимъ содержаніемъ они будутъ пользоваться въ этой должности и примутъ ли требователи на свой счетъ путевыя издержки. Г. Золотовъ заявилъ при этомъ, что у него есть въ виду нѣсколько человекъ, желающихъ приготовиться къ званію сельскаго учителя, и что они могутъ быть приготовлены въ три мѣсяца, если будутъ имѣть въ виду учительскія должности. Предложеніе г. Золотова вызвало въ комитетѣ вопросъ:

слѣдуетъ ли остановиться на школѣ Золотова, уже имѣющаго разрѣшеніе на открытіе подобнаго училища, или слѣдуетъ избрать особую комиссію, которая занялась бы соображеніями, указанными въ положеніи бюро 5 января? Пренія кончились единодушнымъ принятіемъ предложенія Золотова; въ то же время избрана была комиссія, на которую возложено было наблюдение за ходомъ этого заведенія и попеченіе о развитіи дѣла образованія сельскихъ учителей посредствомъ содѣйствія заведенію Золотова или посредствомъ учрежденія еще другой школы въ столицѣ, или внѣ оной. Но до сей поры школа г. Золотова не открыта.

Другой, тоже очень важный вопросъ, обративъ на себя вниманіе комитета, былъ вопросъ о распространеніи книгъ, изданныхъ для народа, посредствомъ облегченія пересылки и удешевленія ихъ цѣны. По этому предмету г. Щербальскій представлялъ прозектъ, сущность котораго состоятъ въ томъ, чтобы комитетъ сдѣлался посредникомъ между издателями и авторами съ одной стороны и жителями провинцій съ другой, распространяя между ними книги посредствомъ мировыхъ посредниковъ и учителей уѣздныхъ училищъ и гимназій, какъ агентовъ общества. Хотя комиссія, избранная для обсужденія этого прозекта, признала его весьма полезнымъ въ примѣненіи, но большинство членовъ комитета и бюро нашли его неудобносполнимымъ. Приемъ и разсылка книгъ, расчеты съ издателями, авторами и мѣстными агентами должны вовлечь комитетъ въ длинную переписку и сопровождаться неизбѣжною запутанностію и неудовольствіями; бесплатная разсылка книгъ неудобна, такъ—какъ больше пуда въ день вольно—экономическое общество не вправѣ посылать по почтѣ, и была бы злоупотребленіемъ правъ предоставленныхъ обществу. Было сдѣлано предложеніе объ учрежденіи комиссіонерствъ при правительственныхъ или общественныхъ учрежденіяхъ, какъ, напримѣръ, при губернскихъ правленіяхъ, городскихъ думахъ, волостныхъ правленіяхъ, потому—что эти мѣста представляютъ наиболѣе обезпеченія въ правильности веденія этого дѣла. Послѣ всѣхъ этихъ предложеній, разсужденій и рѣшеній, комитетъ однакожъ не пришелъ ни къ какому окончательному убѣжденію, поручивъ особой комиссіи составить соображенія относительно устройства въ губерніяхъ по уѣздамъ и селамъ складовъ книгъ, или комиссіонерствъ, для ихъ продажи.

Желая распространить свѣдѣніе о вышедшихъ книгахъ для народнаго обученія и чтенія, комитетъ призналъ необходимымъ составить

каталогъ этихъ книгъ съ показаніемъ ихъ цѣнъ, затѣмъ обнародовать рецензіи на каждую изъ нихъ. Какъ каталогъ, такъ и рецензіи 36 издній составлены: первый особою комиссіею, вторыя г. Толемъ, но, къ сожалѣнію, послѣднее до-сихъ-поръ не обнародовано, хотя въ этомъ настбитъ крайняя надобность.

Доходъ общества простирается до 600 р., и состоятъ изъ ежегодныхъ взносовъ, изъ суммъ, собранныхъ за чтеніе лекцій С. И. Барановскимъ объ изобрѣтеніи *духохода*, и за музыкальный вечеръ въ пользу комитета. Кроме того, члены комитета сдѣлали пожертвованія книгами, что дало возможность разослать бесплатно болѣе 800 экз. книгъ и 15 экз. картинокъ изъ евангельской исторіи.

Распространившись о дѣятельности комитета грамотности, по вышеуказаннымъ причинамъ, мы не можемъ не высказать нѣсколькихъ замѣчаній объ этой дѣятельности.

Комитетъ грамотности имѣетъ желаніе сдѣлаться обществомъ распространенія грамотности для цѣлой имперіи. Мы думаемъ, что онъ избралъ для своей дѣятельности слишкомъ огромную область. Нѣтъ сомнѣнія, онъ найдетъ поддержку своему стремленію, чему служить доказательствомъ сношенія его съ 30 губерніями и притягательная сила, которую до-сихъ-поръ имѣетъ Петербургъ для провинцій, не безъ вреда симъ послѣднимъ. Но будетъ ли онъ имѣть желанный успѣхъ при одномъ этомъ условіи? Раскидываясь во все стороны, заводя огромную переписку съ отдаленными мѣстностями, состоя изъ членовъ разсѣянныхъ по цѣлой имперіи, онъ, естественно, не можетъ сосредоточить своего вниманія на одномъ главномъ предметѣ, не въ состояніи будетъ сохранить дѣйствительное наблюденіе надъ своими заведеніями, учрежденными въ отдѣльныхъ мѣстахъ. Онъ испытаетъ на себѣ все невыгоды централизаціи: медленность письменныхъ сношеній съ большинствомъ своихъ членовъ, охлажденіе сихъ послѣднихъ къ дѣлу, котораго они не видятъ у себя передъ глазами, а смотреть на него издали, несоответствіе средствъ съ потребностями обширнаго пространства его дѣятельности. Появленіе комитета грамотности при В.—Экономическомъ обществѣ, въ С.—Петербургѣ, съ такою обширною задачею, въ такой дали отъ мѣстъ, гдѣ должна проявляться его дѣятельность, мы приписываемъ тому обстоятельству, что образовавшіяся общества распространенія грамотности въ другихъ краяхъ имперіи до-сихъ-поръ не получили разрѣшенія отъ правительства. Кто сталъ бы, при существованіи мѣстныхъ обществъ, дѣй-

ствовать сообщая на мѣстѣ, искать помощи и содѣйствія въ своемъ краѣ, разрѣшать вопросы собственными силами на основаніи мѣстныхъ обстоятельствъ и осуществлять практическія цѣли изысканіемъ мѣстныхъ средствъ,—тотъ, при отсутствіи мѣстныхъ обществъ, принужденъ отвлекаться въ сторону, тратить время, искать указаній, наставленій и средствъ вдали, въ столицѣ,—не замѣчая того, что у него передъ глазами, не подозрѣвая таящихся силъ, скрывающихся средствъ въ мѣстѣ своего жительства. Общество, избравшее для своей дѣятельности такое обширное пространство, бессильно сдѣлать что-нибудь прочное въ одномъ мѣстѣ, растративая свои очень ограниченныя средства по мелочамъ, то тамъ, то сямъ. Въмѣсто того, чтобы практическою дѣятельностію на мѣстѣ вызвать сочувствіе и денежное участіе мѣстныхъ жителей, оно бросается вдали, ищетъ себѣ членовъ въ Одессѣ, на Кавказѣ, въ Камчаткѣ и Богъ—знаетъ гдѣ. Комитетъ выставляетъ на видъ свои сношенія съ *тридцатью* губерніями; съ канцелярской точки зрѣнія это великій успѣхъ, широкая дѣятельность... Но для челоуѣка незараженнаго бюрократическими привычками, бумажныя сношенія, хоть бы и съ такимъ числомъ губерній, показываютъ только доброе желаніе и бумагописную дѣятельность комитета, но для самого дѣла значать не много, почти—что ничего. При этомъ, мы поражены еще тѣмъ грустнымъ явленіемъ, что общество грамотности, дѣйствующее въ такомъ городѣ какъ Петербургъ, гдѣ живутъ богатѣйшіе купцы, землевладѣльцы и чиновники, имѣло въ годовомъ оборотѣ всего 600 р.—Намъ скажутъ: да чѣмъ же виноватъ комитетъ? Вѣдь онъ обнародовалъ свою программу,—онъ вызывалъ сочувствіе общества печатаніемъ протоколовъ своихъ засѣданій... Вотъ тутъ—то и обнаруживается бесплодность *одного* письма да печати. Еслибы комитетъ, не задаваясь столь широкой задачей, успѣлъ завести сношеніе съ 30 богатыми людьми, сочувствующими дѣлу народнаго образованія и готовыми удѣлпать на этотъ предметъ малѣйшую частицу своего, нажитаго съ помощью народа, богатства, онъ выигралъ бы больше чѣмъ сношеніями съ 30 губерніями. Сочувствіе къ распространенію образованія народа—не мода только; людей готовыхъ жертвовать можно найти очень много. Но для этого нужна дѣятельность, нужны личныя сношенія, нуженъ не тѣсный кружокъ людей, разсуждающихъ въ самомъ комитетѣ и внѣ его совершенно—забывающихъ о его дѣлѣ, а Общество, составленное изъ членовъ различныхъ слоевъ общества, дѣйствующихъ и внѣ засѣданій комитета, распространяющихъ о немъ извѣстность, возбуждающихъ уча-

стіе. О существованіи комитета грамотности знаютъ весьма не многіе; очень часто приходится читать въ ежедневной печати сожалѣніе о томъ, что у насъ нѣтъ ни одного общества распространенія грамотности. Причина малой извѣстности комитета грамотности еще та, что органъ его—«*Труды Вольно-Экономическаго Общества*»—изданіе малораспространенное, по крайней-мѣрѣ—мало читаемое. Не мало способствовало этому и то, что комитетъ ограничивался только печатью и не старался возбудить вниманіе къ своему существованію, къ предмету своей дѣятельности, живымъ сношеніемъ съ обществомъ. Не такъ дѣйствуютъ подобныя Общества у другихъ народовъ: задумавъ осуществить какое-нибудь предпріятіе, они прежде всего стараются обратить на него вниманіе общества; для этого они помѣщаютъ статьи въ газетахъ, издають отдѣльныя брошюры, открываютъ чтенія, а главное—дѣйствуютъ живымъ словомъ въ живомъ обществѣ. Публика вѣчно занята своими ближайшими дѣлами и ей нужно ставить предметъ предъ глазами, чтобъ она его замѣтила.

Отбѣривъ для своей дѣятельности столь громадную площадь, комитетъ грамотности начерталъ для себя довольно неопредѣленную программу, отчего также произошла неопредѣленность и малоуспѣшность его дѣйствій. Какую цѣль должно имѣть всякое общество распространенія грамотности между народомъ? Цѣль практическую, — учрежденіе школъ и библіотекъ, изданіе и распространеніе книгъ. Теоретическое разъясненіе разныхъ вопросовъ, изложеніе системъ, изысканіе лучшихъ способовъ осуществленія того или другаго предпріятія—важно только въ томъ случаѣ, когда объ руку съ этимъ общество работаетъ на практикѣ; теоретическое разъясненіе — это дѣло ученыхъ обществъ, журналовъ и газетъ. Между тѣмъ, комитетъ грамотности, въ продолженіи годоваго своего существованія, занимался больше разсужденіями о школахъ, чѣмъ школами въ-дѣйствительности. Особенно, онъ много толковалъ объ учрежденіи школы для образованія учителей, наряджалъ нѣсколько комиссій, выслушивалъ мнѣнія бюро и отдѣльныхъ членовъ. Но школы до сей поры не устроилъ. Г. Золотовъ предлагаетъ свое содѣйствіе обществу въ осуществленіи его желанія основать школу; онъ не требуетъ отъ комитета никакого денежнаго пособія и проситъ только помощи комитета въ отысканіи мѣстъ для учителей, которыхъ онъ приготовить въ своей школѣ. Казалось бы, комитетъ долженъ былъ безъ возраженія принять это предложеніе. Нѣтъ, въ средѣ его возбуждается вопросъ, плутъ самый оживленный

пренія о томъ, слѣдуетъ ли остановиться на школѣ г. Золотова, уже имѣющаго разрѣшеніе на открытіе подобнаго училища, или слѣдуетъ составить особую комиссію, которая занялась бы соображеніями, указанными въ положеніи бюро 5 января? Комитетъ забылъ, что всѣ прежнія его комиссіи по этому предмету ни къ чему не привели; что можно годы составлять соображенія и дѣло не подвинется ни на шагъ; что неуспѣхъ задуманнаго еще въ 1860 г. Золотовымъ училища для сельскихъ учителей произошелъ отъ препятствій практическихъ, которыя комитетъ могъ бы устранить, но не позаботился устранить, занятый составленіемъ соображеній, — забылъ все это и въ оживленныхъ и горячихъ спорахъ провелъ время надъ рѣшеніемъ—поставленнаго—изъ общей намъ страсти рассуждать—вопроса. Намъ скажутъ, что заданный комитетомъ вопросъ естественно вытекалъ изъ положенія дѣла общества; притомъ, уясненіе какого бы то ни было вопроса ни въ какомъ случаѣ не можетъ повредить дѣлу, а напротивъ всегда приноситъ пользу. Едвали это такъ. Если общество, имѣющее ввиду практическую цѣль, занимается соображеніями и только соображеніями, возбуждаетъ ненужные вопросы, ведетъ одни лишь пренія, наряжаетъ частыя беспослѣдственныя комиссіи, и это продолжается болѣе года, —такое общество положительно идетъ по ложному пути, —(воду толкутъ, сказалъ бы народъ). Положимъ, я хозяинъ, и мнѣ нужно проложить дорогу къ водоюму, но у меня нѣтъ денегъ на это дѣло—и оно будетъ въ застоѣ, несмотря на то, что въ теченіи этого времени я составилъ нѣсколько соображеній и проэктовъ, дѣлалъ разныя изысканія, велъ горячія и оживленныя пренія съ моими сосѣдями. Но вотъ, черезъ годъ сосѣдъ предлагаетъ проложить дорогу, которая можетъ быть такъ же полезна ему, какъ и мнѣ, требуя отъ меня содѣйствія по моимъ средствамъ. Я не принимаю его предложенія, но прежде вступаю съ нимъ и съ другими сосѣдями въ разсужденія о томъ, что, можетъ быть, я и собственными средствами могу построить дорогу. Не вправѣ ли они сказать, что я вступаю въ разглагольствія рѣшительно безъ нужды, изъ одной дурной привычки вести оживленные споры о всякомъ дѣлѣ и возбуждать вопросы тамъ, гдѣ ненужно? Не вправѣ ли они сказать мнѣ: какъ вамъ нестыдно попусту тратить время, когда дѣло такъ очевидно, когда вы годъ о немъ думали и должны были уяснить себѣ его, когда у самихъ васъ, въ данную минуту, нѣтъ средствъ осуществить предпріятіе? Еслибы они, судя по нѣсколькимъ подобнымъ случаямъ, составили обо мнѣ мнѣніе, какъ о человѣкѣ непрактическомъ,

какъ о схоластикѣ, который любитъ разсуждать къ дѣлу и не къ дѣлу, какъ о человѣкѣ, который, за составленіемъ соображеній, забываетъ самое дѣло, они были бы совершенно правы.

Пристрастіемъ къ разсужденіямъ и составленію соображеній, мы объясняемъ и учрежденіе комиссіи для составленія нормальныхъ правилъ для сельскихъ библиотекъ. Это трудъ совершенно напрасный. Вышняя сторона устройства библиотекъ—последнее дѣло въ этомъ предпріятіи. Но комитетъ дѣйствительно составилъ эти правила, въ которыхъ подробно говорится, какъ устроить шкафы, какъ располагать въ нихъ книги,—даже преподаны предостереженія насчетъ охраненія книгъ отъ сырости!.. Право, смѣшно подумать, что общество, состоящее изъ столькихъ умныхъ людей, запыляется не дѣломъ, а бездѣльемъ, выводитъ крышу прежде основанія... Не ясно ли, что эти правила — мертвая буква, ненужная регламентація; что составленіе ихъ есть пустое препровожденіе времени, служащее притомъ поводомъ къ самообольщенію членовъ, увѣренныхъ, что они заняты дѣломъ. Мы, покрайней мѣрѣ, не понимаемъ, къ чему могутъ служить подобныя правила. Мы не думаемъ, чтобы обнародованіе ихъ вызвало къ учрежденію хоть одной библиотеки. Кто найдетъ средства завести въ сельскую библиотеку,—найдетъ и какъ ее устроить; при небольшомъ числѣ книгъ это весьма удобно, особенно для того, кто съумѣлъ совершить труднѣйшую часть дѣла—приобрѣтеніе самихъ книгъ. Еслибы человѣкъ самый простой, практическій, задумалъ составить библиотеку, онъ прежде позаботился бы добыть денегъ; затѣмъ, купилъ бы книги и уже потомъ подумалъ бы, какъ ихъ расположить. Наши же ученые люди, не учредивъ ни одной библиотеки, не изыскавъ средствъ къ этому, тѣшатъ себя составленіемъ нормальныхъ правилъ и воображаютъ, что они дѣло дѣлаютъ. Способность разсуждать и соображать, подъ вліяніемъ канцелярій, превратилась у современнаго русскаго человѣка, или справедливѣе сказать, у петербуржца, въ неспособное книжничество, въ умничанье, во вредъ дѣйствительному успѣху дѣла.

Говоря всё это, мы спѣшимъ заявить, что считали своимъ долгомъ указать на ошибочный путь, избранный членами комитета, (имена которыхъ пользуются въ публикѣ заслуженною извѣстностью), по двумъ причинамъ: по важности самого дѣла, о чемъ, какъ о предметѣ очевидномъ для всякаго, мы не будемъ распространяться,—и по распространности между мыслящими петербуржцами недостатка, который былъ причиною непрактичности комитета и малоуспѣшности его пред-

пріятія. Намъ случилось побывать въ двухъ начинавшихъ организоваться обществахъ съ практическою цѣлю: въ обществѣ для взаимнаго вспомоствованія гражданскихъ чиновниковъ и въ другомъ, имѣющемъ почти одинаковую цѣль съ комитетомъ грамотности. Изъ наблюденій надъ тѣмъ и другимъ, мы вынесли убѣжденіе, что образованные петербуржцы глубоко заражены резонерствомъ, наклоностію къ регламентаціи, и лишены яснаго практическаго взгляда. Мы намѣрены говорить о первомъ, не касаясь втораго, по той причинѣ, что оно еще не кончило своего дѣла. Въ собиравшемся обществѣ для взаимнаго вспомоствованія гражданскихъ чиновниковъ было что-то очень молодое, даже не будетъ преувеличенія, если мы скажемъ—дѣтское:— и это нетерпѣливое желаніе высказаться, и эта не у мѣста заявленная ученость, показывавшая въ ораторѣ знаніе даже китайской исторіи, и эта страсть возражать всѣмъ и противъ всего, и эта самоувѣренность разомъ и одними силами сдѣлать то, что у другихъ народовъ дѣлалось нѣсколькими десятками лѣтъ, и посредствомъ многихъ силъ. Общество, напримѣръ, думало осуществить слѣдующія предпріятія: завести лавки съѣстныхъ припасовъ и магазины платья, основать справочную контору и типографію, устроить мужскія и женскія училища, учредить кассу, устроить дома для квартиръ чиновниковъ и наконецъ основать для престарѣлыхъ чиновниковъ виѣ Петербурга особья колоніи, или, говоря языкомъ ораторовъ и протоколнстовъ общества, выселки. Нельзя было безъ смѣха слышать, какъ *сокъ умной молодежи* два бятыхъ часа велъ оживленную полемику о томъ, можно ли или нѣтъ оставить въ проэктированной статьѣ устава выраженіе: *развить трудъ*, такъ—какъ нѣкоторые сираведливо замѣтили, что подобное выраженіе грѣшитъ противъ языка. Видно было, что ораторы не лишены знаній и образованія, видно было, что предъ тѣмъ они прочитали нѣкоторыя книжки о подобныхъ обществахъ. Но къ чему все это вело? Къ одному резонерству, если не хвастовству. Такъ мы помнимъ, какъ одинъ изъ самыхъ дѣятельныхъ членовъ, de facto—руководитель собраній и одинъ изъ первыхъ, послѣ г. Высоцкаго, предпринимателей, по поводу вопроса о томъ, слѣдуетъ ли не слѣдуетъ предоставить обществу право исключать членовъ за безиравенные поступки, началъ говорить о томъ, что смертная казнь даже въ Европѣ считается величайшимъ варварствомъ и что жестокость противна современнымъ правамъ. Всѣмъ извѣстно, чѣмъ кончилось затѣянное общество: многіе члены, видя пустословіе и отсутствіе практичности, перестали бывать;

главные предприниматели очень долго, едвали не болѣе года, составляли уставъ, и конецъ концовъ—общество не состоялось, тогда—какъ въ нѣкоторыхъ провинціальныхъ городахъ мысль о взаимномъ вспомоществованіи перешла въ дѣло, и въ настоящее время существуютъ и дѣйствуютъ тамъ подобныя общества. Конечно, можно сказать навѣрное, что, со времени дѣятельности этихъ обществъ, члены ихъ не приобрѣли возможности ѣсть на серебряныхъ тарелкахъ и пить чай изъ золотыхъ чашекъ,—къ чему повидимому стремились благородные и многоуважаемые петербургскіе чиновники,—но навѣрное имъ легко въ половинѣ мѣсяца до полученія жалованья занять, въ случаѣ нужды, десять или двадцать руб. и не голодать съ семействомъ.

Мы глубоко убѣждены, что только мѣстные общества распространенія грамотности могутъ быть полезны для народнаго образованія; мы глубоко убѣждены, что только тогда это дѣло двинется впередъ, когда вся русская имперія покроется подобными обществами; мы не сомнѣваемся, что всякое иное общество съ централизаціонными стремленіями, съ претензіями на званіе всероссійскаго, подобно комитету грамотности, никогда не будетъ имѣть прочнаго, измѣряемаго не обширностію бумажнаго дѣлопроизводства, а истинною пользою, успѣха. Крайне было бы нехорошо, еслибы въ то время, когда чувствуется неотложная потребность въ развитіи мѣстныхъ матеріальныхъ и нравственныхъ силъ, когда признана истина, что каждый край русской имперіи заключаетъ въ себѣ нравственныя средства для удовлетворенія своихъ потребностей, что только беззорукость заставляла многихъ искать ихъ вдали, а лѣнь заставляла полагаться на другихъ, чтобы въ это время наши мѣстные дѣятели сами напросились подчиниться чуждому для нихъ обществу, захотѣли создать для себя еще одну лишнюю централизацію, еще одного регламентатора, издающаго для нихъ нормальныя правила. Мы говоримъ, нехорошо было бы все это, и въ то же время съ прискорбіемъ видимъ, что это возможно. Привычка имѣть неотрапную власть надъ человекомъ... а мы знаемъ, чѣмъ былъ и чѣмъ до сихъ—поръ остается Петербургъ для жителей разныхъ краевъ имперіи, не въ административномъ только смыслѣ, но и въ смыслѣ нравственномъ. До—сихъ—поръ, напримѣръ, въ Южной Руси многіе отцы считаютъ за величайшее счастье, если ихъ дѣти попадаютъ на службу въ Петербургъ, какъ—бы плохо ни было ихъ положеніе; до—сихъ—поръ любимѣйшею мечтою многихъ нашихъ юношей, по окончаніи университета или гимназіи, уѣхать въ столицу; даровитѣйшіе же считаютъ несомнѣтельнымъ съ своими даро-

ваніями оставаться на роднѣ и заниматься какимъ—нибудь скромнымъ, но полезнымъ дѣломъ. Въ Петербургѣ не рѣдкость встрѣтить молодыхъ людей изъ Южной Руси, имѣющихъ хорошее состояніе, и прозябающихъ въ званіи канцелярскаго, или близкомъ къ нему, но—въ министерскихъ канцеляріяхъ... Для такихъ людей мы не находимъ оправданія, какъ бы ни было велико пустое тщеславіе и произволъ ихъ родителей. Въ—оправданіе часто указываютъ на пустоту нашей областной жизни, на крайнюю отсталость и равнодушіе нашего общества къ общему благу съ одной стороны, а съ другой — на развитость общества въ Петербургѣ, на богатство средствъ для умственного образованія, на здѣшнюю литературу, оперу и театръ, и вообще на богатство удовольствій и средствъ къ труду и заработкамъ. Но нужно сказать, что общественная жизнь Южной Руси оттого и стоитъ не на той ступени, на какой бы она могла стоять, что все молодое и даровитое уѣзжаетъ отсюда или въ столицу, или въ другіе отдаленные города, также въ войска, покидая села и маленькіе города и лишая отчизну дорогихъ силъ. Что же касается до удобствъ жизни петербургской, то нѣкоторыя изъ нихъ доступны и на роднѣ; другія же, по нашему мнѣнію, составляютъ предметъ роскоши, а не необходимости, и человекъ, любящій свою родню и смотрящій на жизнь серьезно, легко безъ нихъ обойдется, да, вдобавокъ, сбережетъ и деньги и здоровье.

Мы не теряемъ надежды на поворотъ дѣла народнаго образованія къ лучшему; мы не покинули увѣренности, что министерство просвѣщенія, взявъ съ введеніемъ приготовляемыхъ нынѣ преобразованій въ системѣ всего нашего образованія, дозволить учреждать, во всѣхъ краяхъ имперіи, общества для распространенія грамотности. Въ противномъ случаѣ, министерство лишитъ народъ содѣйствія громаднхъ силъ и громаднхъ средствъ, готовыхъ послужить его образованію; въ противномъ случаѣ, самая обширная правительственная система народнаго образованія, поставленная въ всякаго соревнованія, будетъ обречена на жалкое существованіе, лишена будетъ духа жизни, и будетъ пытаться, жить и двигаться толчками извнѣ; въ противномъ случаѣ, образованіе народа сдѣлается какою—то монополіею и русская земля будетъ имѣть несчастье испытать, подобно нынѣшней Франціи, всѣ невыгоды такой монополіи. Было бы положительно вредно—отнять у многочисленныхъ членовъ общества, непринявшаго ни къ правительству, ни къ духовенству,—право учить народъ. Имѣющимъ въ рукахъ своихъ власть нечего бояться, что независимые люди станутъ вести дѣло народнаго образованія по лож-

ной дорогѣ. Въ рукахъ власти всѣ законныя средства остановить заблуждающихся, въ ихъ рукахъ—правильно и законо—установленный судъ. Притомъ же подобный страхъ лишонъ дѣльнаго основанія; общество, въ которомъ живутъ всѣ элементы отъ самаго консервативнаго до самаго радикальнаго,—при естественномъ ходѣ дѣла никогда не наложитъ на себя рукъ: это было бы противно человѣческой природѣ. Противоположныя явленія происходятъ при неправильномъ и одностороннемъ развитіи народа, при подавленіи и раздраженіи его пробуждающихся силъ, при недовѣрїи къ честнымъ людямъ, при неумѣнн—давать надлежащій исходъ юношескимъ увлеченіямъ и направлять общественное мнѣніе, безъ подавленія и запрещенія разнообразныхъ мнѣній. Противъ ложныхъ страховъ говоритъ и то, подтверждаемое свидѣтельствомъ глубокихъ наблюдателей, обстоятельство, что народъ, по своей природѣ, показываетъ полное нерасположеніе къ отвлеченнмъ ученіямъ,—будь это ученія Фейербаха, Прудона, или глубокомысленныя ученія Филарета, или какого—нибудь древняго отца церкви. Поэтому, навѣрное можно сказать, что тѣ немногіе, недоучившіеся и не наученные опытомъ проповѣдники, которые рѣшаются излагать народу отвлеченныя ученія новѣйшей философіи, не могутъ имѣть успѣха у нашего народа, и если они не научатся лучше понимать народъ и правильнѣе смотрѣть на призваніе народнаго учителя, то и среди народа и среди общества они останутся одинокими идеологами, безвредными для естественнаго народнаго развитія; народъ ихъ не пойметъ, не узнаетъ и отвернется отъ нихъ, какъ отъ людей, у которыхъ, по его мнѣнію, умъ за разумъ зашелъ.

Пользы для южнорусскаго народа отъ обществъ распространенія грамотности можно ожидать въ томъ только случаѣ, когда эти общества будутъ существовать на мѣстѣ, по возможности въ каждомъ губернскомъ городѣ. Мѣстныя общества стануть дѣйствовать основательнѣе комитета грамотности, понятно—почему: они будутъ состоять изъ мѣстныхъ помѣщиковъ, изъ мѣстныхъ чиновниковъ, учителей, духовенства, не прїобрѣвшихъ привычки законодательствовать, какъ прїобрѣлъ ее петербуржецъ; они, вѣдь, никогда не участвовали въ составленіи разныхъ законодательныхъ проектовъ, болѣе или менѣе остроумныхъ, болѣе или менѣе неприменимыхъ, не присутствовали при изысканіи поземныхъ учрежденій для удовлетворенія потребностей нашего народа. Какъ люди, безъ подобныхъ привычекъ, они посмотрятъ на дѣло проще, постараются воспользоваться тѣмъ, что у нихъ подъ ру-

кой, и не съумѣютъ гоняться за блестящими, отдаленными, призраками. Въ—подтвержденіе, можно указать на членовъ общества распространенія грамотности въ Харьковѣ и Полтавѣ, общество пока не разрѣшенныхъ, но имѣвшихъ предварительныя совѣщанія, съ цѣлю установить правила для своего существованія. Члены Харьковскаго общества имѣютъ капиталъ въ 700 р. Очевидно, что это—капиталъ первоначальный, составленный при первыхъ совѣщаніяхъ, и что увеличеніе его приостановилось по той причинѣ, что правительство до—сихъ—поръ не дало своего позволенія на открытіе общества. Но даже и теперь складочный его капиталъ превышаетъ капиталъ комитета грамотности. Известно также, что лица, которыя хотятъ составить общество, давно уже, вмѣсто сочиненія соображеній и нарядженія комиссіи, готовятъ учителей для сельскихъ школъ и уже получили официальное разрѣшеніе для школы учителей. Наконецъ, харьковскіе дѣятели позаботились о распространеніи книгъ, изданныхъ для народа. Такъ, чтобы хотя отчасти облегчить желающимъ покупку народныхъ книгъ, дано было, изъ первоначальной складочной суммы, 100 р. г. Кокерскому на выписку книгъ; вырученныя отъ продажи деньги снова были затрачены на покупку книгъ для народа; г. Кокерскому поручено также—взять на себя отъ петербургскихъ книгопродавцевъ комисіонерство по торговлѣ народными книгами. Такъ—какъ, съ 1—го іюня текущаго года, открыта въ Харьковѣ книжная торговля Е. С. Баллиной, то харьковцы вошли съ г—жею Баллиной въ соглашеніе, вслѣдствіе котораго въ ея магазинѣ народныя книги будутъ продаваться для воскресныхъ школъ и для будущаго общества грамотности по петербургскимъ цѣнамъ, съ уступкою 10%, за исключеніемъ немногихъ книгъ. Полтавскіе дѣятели по народному образованію также съ успѣхомъ трудились для этого дѣла. Они учредили нѣсколько школъ, (въ г. Полтавѣ ихъ было 6) и ясно понимая значеніе роднаго языка въ первоначальномъ обученіи, заботились о распространеніи дешевыхъ изданій на украинскомъ языкѣ; (*) они читали прошедшею зиму, для простаго народа въ Полтавѣ, о такихъ предметахъ, какъ дождь, снѣгъ, громъ, устройство земли и т. п. И конечно, дѣятельность ихъ была задержана тѣмъ, что общество, ими учрежденное, не разрѣшено.

(*) Чтò они вѣрно угадали живую, естественную, потребность народа, видно изъ одного несомнѣннаго свѣдѣнія, что въ нѣсколькихъ уѣздахъ Полтавской и, отчасти, Харьковской и Екатеринославской губ., въ 9 мѣсяцевъ, разошлось 12,000 слишкомъ разныхъ украинскихъ книжечекъ, цѣною отъ 3 до 15 к. ср. каждая.

Если бы насъ спросили, что нужно для того, чтобы общества грамотности приносили дѣйствительную, осязаемую, пользу, мы бы сказали, что ему нужны деньги и, прежде всего, деньги. Мы убѣждены, что не столько въ людяхъ, сколько въ деньгахъ нуждается дѣло народнаго образованія. Насъ спросить: откуда ихъ взять, и какими средствами приобрести? Средствъ приобретенія много и мнѣнія объ этомъ различны. Нѣкоторые петербуржцы думаютъ, что легчайшій способъ пріобрѣтенія денегъ (конечно, не для себя лично, а для общества) состоитъ въ томъ, чтобы сперва перечитать разные книги о разныхъ обществахъ на западѣ и потомъ вести горячіе споры о примѣненіи тамошнихъ началъ къ нашей мѣстности. Мы же думаемъ, что слѣдуетъ приступать прямо къ дѣлу: заботиться объ увеличеніи числа членовъ, которые могли бы постоянно доставлять необременительные, но въ то же время, не очень малые взносы. Потомъ, надо такъ вести дѣло, чтобы возбудить къ нему вниманіе, а затѣмъ и сочувствіе всего общества, чтобы, вслѣдствіе общаго настроенія, явились люди, которые бы рѣшились жертвовать, на пользу народнаго образованія, болѣе установленнаго взноса. Такіе люди всегда найдутся въ обществѣ. Готовность жертвовать есть черта людей искреннихъ; горячо — любящихъ честное дѣло; а такіе люди бывають даже среди падающихъ и испорченныхъ обществъ, а тѣмъ болѣе они возможны въ народѣ возрождающемся. Если аристократія западно-русскаго края, въ XVII и XVIII вѣкѣ, жертвовала такія огромныя суммы на училища, аристократія наиболѣе эгоистическая, наиболѣе испорченная, — не можетъ быть, чтобы въ наше время, въ вѣкъ стремленія къ улучшенію всѣхъ сословій и преимущественно сельскихъ, — не нашлось людей, для которыхъ современныя убѣжденія были бы не однимъ только дѣломъ моды — интереснымъ матеріаломъ для салонной, журнальной и кабинетной болтовни. Но для этого прежде всего необходимо горячая преданность дѣлу самихъ дѣятелей, самихъ руководителей общества.

Нигдѣ образованныя сословія столько не дѣлають для народнаго образованія, какъ въ Англіи. А отчего? Оттого, что Англичане — люди практическіе, люди, умѣющие взяться за дѣло и вести его съ энергіею. Сознавши разъ, что образованіе рабочихъ и земледѣльческихъ классовъ есть долгъ тѣхъ, которые обязаны своимъ благостаніемъ трудолюбію и терпѣнію народа, англійскіе дѣятели устремили всѣ свои успія на составленіе капиталовъ, безъ которыхъ самыя высокія мысли и самыя чистыя желанія оказываются *общими мѣстами*. Нельзя не

удивляться громадности суммъ, которыми нынѣ владѣютъ британскія общества распространенія грамотности, и которыя даютъ имъ возможность содержать, или поддерживать, столько школъ (на попеченіи *Национальнаго общества* состоитъ 11,372 школы), сколько не содержатъ нынѣ правительства самыхъ большихъ государствъ. Доходы этихъ обществъ слѣдующіе: *Британское общество*, въ 1859 году, имѣло 11,000 фунт. стерл. (70,000 р. ср.); *Национальное* — 13,000 ф. ст.; *Общество евангелической партіи* англиканской церкви (существующее съ 1853 г.) 3,500 ф. ст.; *Веселаяское общество* (особенная религіозная секта) 5,440 ф. ст.; *Католическій школьный комитетъ*—10,000 ф. ст.; *Общество индепендентовъ* хотя нынѣ унало, но въ первые десять лѣтъ своего существованія, съ 1843 по 1853 годъ, оно собрало и израсходовало на поддержку школъ огромную сумму—160,000 ф. ст. (болѣе милліона р. ср.).

Неразрѣшеніе обществъ распространенія грамотности въ Южной Руси оказало свое дѣйствіе: южнорусскіе дѣятели стали обращаться, съ предложеніями и просьбами о содѣйствіи, въ комитетъ грамотности. А. И. Конисскій, одинъ изъ самыхъ преданныхъ дѣлу народнаго образованія, въ началѣ нынѣшняго года писалъ въ комитетъ: «Населеніе здѣшней мѣстности говоритъ языкомъ совершенно особымъ отъ великорусскаго, а потому съ жадностію читаетъ книги на малороссійскомъ языкѣ; но бѣда въ томъ, что на этомъ языкѣ нѣтъ именно тѣхъ книгъ, которыхъ требуетъ народъ, книгъ по естествознанію. Желая удовлетворить однако своей потребности, ученики воскресныхъ и другихъ народныхъ школъ берутъ книги великорусскія, но читая ихъ, безъ объясненія, ничего не понимаютъ; читаетъ ученикъ слово туча и не понимаетъ его: нужно перевести словомъ «хиара». Къ устраненію этого важнаго недостатка я полагаю: предложить кому-либо изъ малороссійскихъ писателей, ближе всего С. Д. Носу, какъ специалисту, составить на малороссійскомъ языкѣ естественную исторію и издать ее отъ комитета не дороже 30 к. за экземпляръ.» Комитетъ грамотности отвѣчалъ Конисскому, что онъ признаетъ потребность въ руководствахъ на малороссійскомъ языкѣ и, въ-особенности, по части естествознанія, но при настоящихъ средствахъ своихъ находитъ невозможнымъ поручить кому-либо составленіе на его счетъ руководства; если же г. Носъ составитъ хорошее руководство на малороссійскомъ языкѣ по части естественной исторіи для народа и представитъ его, то, по раз-

смотрящим экспертами, если это руководство будет одобрено, комитетъ, вѣроятно, *согласится на изданіе его отъ имени комитета* и, можетъ—быть, *тогда* найдетъ и средства оказать изданію даже матеріальное содѣйствіе.

Другіе полтавскіе дѣятели, члены комитета, гг. Лобода, Пильчиковъ (наиболѣе принесшіе пользу полтавскимъ воскреснымъ школамъ), также Оболенскій, Косовъ, Куликъ и Куровъ просили комитетъ указать имъ популярныя учебники, для перевода ихъ на малороссійскій языкъ. Сочиненія эти должны быть по слѣдующимъ предметамъ: а) краткая, но хорошо изложенная, св. исторія ветхаго и новаго завета; б) сочиненія излагающія нравственныя и общественныя истины; в) сочиненія относящіяся до народнаго здравія; г) популярная ветеринарія, преимущественно рогатаго скота; д) сочиненія по хлѣбопашеству, огородничеству, садоводству, пчеловодству, шелководству, разведенію табаку, красильныхъ; маслянистыхъ и волокнистыхъ растений; е) сочиненія по сельскимъ ремесламъ.

«По поводу этого запроса между нѣкоторыми членами комитета возникло преніе: полезно ли вообще переводить какія бы то нибыло книги на мѣстныя нарѣчія» (неужели члены комитета, по старой памяти, считаютъ малороссійскій языкъ за нарѣчіе великорусскаго, также, положимъ, какъ нарѣчіе Костромской или Владимірской губерніи?) Г. Сафоновъ былъ того мнѣнія, что распространеніе грамотности на мѣстныхъ нарѣчіяхъ *не приноситъ пользы* и что ложно мнѣніе нѣкоторыхъ, будто малороссійскіе крестьяне не хотятъ учиться великорусской грамотѣ. Того же мнѣнія былъ и г. Хотинскій. На это г. Погосскій справедливо замѣтилъ, что все большее и большее расширеніе литературъ мѣстныхъ нарѣчій лучше всего свидѣтельствуетъ какъ о настоятельной необходимости въ нихъ, такъ и о ихъ полезности».

«Такъ—какъ бюро положило удовлетворить требованію вышеупомянутыхъ своихъ членовъ изъ Полтавы, то предѣдатель послѣ положительнаго пренія, кончившагося въ пользу перевода книгъ, обратился къ собранію съ просьбою, не возьметъ ли кто на себя трудъ указать требуемыя сочиненія; но изъ присутствовавшихъ въ засѣданіи (засѣданіе было 13 апрѣля 1862 года) никто не предложилъ своихъ услугъ; почему бюро вынуждено повторить свою просьбу въ будущемъ засѣданіи.»

Мы не можемъ пройти молчаніемъ мнѣнія, высказаннаго гг. Сафоновымъ и Хотинскимъ. Мнѣніе это очень часто высказывается

людьми, находящимися въ томъ же самомъ положеніи относительно малороссійскаго языка, какъ и два достопочтенные члена комитета. Опровергать мнѣніе ихъ мы не станемъ, потому что въ *Основѣ* не разъ была доказываема несправедливость и эгоистичность этого мнѣнія. Мы только спросимъ достопочтенныхъ членовъ, знакомы ли они съ малороссійскимъ народомъ, чтобъ быть истолкователями его желаній? Мы, по крайней мѣрѣ, не видимъ, что они знакомы. Г. Хотинскій—господинъ, давно—живущій въ Петербургѣ и составляющій и переводящій разныя книжки по естествознанію, а г. Софроновъ, если мы не ошибаемся, помѣщикъ Витебской губерніи. Очевидно, что ни малороссійскаго языка, ни малороссійскаго народа они не знаютъ. По нашему мнѣнію, познаціе обязываетъ разсудительнаго человѣка, искренно желающаго уясненія правды, къ молчанію; но достопочтенные члены, держась много правила, самоувѣренно рѣшили вопросъ о языкѣ, на которомъ слѣдуетъ обучать малороссійскій народъ. Вообще, невѣжество русскихъ книжныхъ людей въ дѣлѣ малороссійской народности—полное; но это нисколько не удерживаетъ ихъ отъ рѣшительныхъ приговоровъ объ этомъ предметѣ. Зато приходится слышать много цѣлѣностей: кромѣ неосновательнаго мнѣнія будто малороссійскій языкъ не больше какъ нарѣчіе, что уже рѣшительно опровергнуто филологами,—еще не рѣдко слышится мнѣніе, что малороссійскій языкъ—это смѣсь польскаго съ русскимъ, или что это искаженный русскій языкъ! Замѣчательно, что при рѣшеніи вопроса о малороссійской народности здѣсь чаще встрѣчается скромности со стороны самихъ малороссовъ, чѣмъ великороссовъ: первые чистосердечно сознаются, что они, вследствие антинаціональнаго воспитанія, недостаточно знаютъ свой родной языкъ и народъ, отъ котораго они оторваны, зато великороссы, въ—особенности—книжники, не задумываясь докторально рѣшаютъ то дѣло, на разъясненіе котораго нѣкоторые энергическіе умы рѣшились посвятить всю свою жизнь. О мосхофилахъ мы не говоримъ: это мономавы, которые рѣшаютъ вопросъ о каждой славянской національности съ своей московской точки зрѣнія: *Москва—старшая сестра, которой суждено быть опекуницей своихъ меньшихъ неразумныхъ сестеръ...*

Обращаясь снова къ предложеніямъ глубокоуважаемыхъ нами полтавскихъ членовъ, мы волюнѣ цѣнимъ ихъ безкорыстныя и благородныя усилія на пользу народнаго образованія и сознаемъ вмѣстѣ съ ними необходимость изданія книгъ по естествознанію для народнаго чтенія. Но едвали комитетъ грамотности, или другое какое общество,

можетъ помочь своими указаніями, или порученіемъ составить книгу. Намъ кажется, что переводить русскія или иностранныя книги на украинскій языкъ, можетъ только тотъ, кто не только хорошо знаетъ языкъ, но и тотъ предметъ, который изложенъ въ книгѣ; а такой человекъ самъ знаетъ литературу своей специальности; притомъ же мы думаемъ, что для нашего народа нуженъ не переводъ, а составленіе доступныхъ для него книгъ:—иностранныя книги, какъ бы они ни были хороши, будучи написаны для другаго народа, не придутся по душѣ нашему народу; онѣ для составителей могутъ служить только руководствомъ. Притомъ же, поручать кому бы то ни было составлять книги—не совсемъ удобно. Тутъ запутанностей выйдетъ бездна. Когда потребность сдѣлается неотложною, когда въ нашемъ малороссійскомъ обществѣ будутъ люди, обладающіе и глубокиѣмъ знаніемъ родного слова и полнымъ знакомствомъ съ естественными науками, книги будутъ написаны, безъ вѣтшихъ побужденій, безъ чужихъ порученій. Средства на изданіе хорошихъ книгъ найдутся. Намъ нужны люди, преданные дѣлу возрожденія нашего народа; намъ нужно воспитывать юношество въ любви къ родному слову и къ изученію нашей родины во всемъ ея объемѣ; намъ нужны свои мѣстные общества распространенія грамотности, которыя бы руководили общимъ дѣломъ. Разъ заявленное мнѣніе не останется безъ дѣйствія: надежды свои мы основываемъ на нашемъ прошедшемъ, которое даетъ отвѣты на всѣ вопросы нашего настоящаго. Литература наша началась съ поэтическихъ и историческихъ произведеній. Мы не станемъ перечислять произведенія украинскихъ писателей; они извѣстны всякому, горячо желающему возрожденія своей словесности. Нѣкоторыя изъ этихъ произведеній народъ читаетъ съ жадностію. Кромѣ сочиненій писанныхъ не для народа, но столь наивныхъ, полныхъ жизни и простоты, что они читаются и народомъ, есть труды, изданные или предпринятые и собственно для народа. Издано семь грамматокъ, въ которыхъ кромѣ, способовъ обученія, есть рассказы изъ священной исторіи, разныя свѣдѣнія, арифметика и проч. Напечатана арифметика, о которой въ настоящей книгѣ нашего журнала помѣщенъ отчетъ. Въ рукописяхъ находятся нѣсколько переводовъ Евангелія, изъ коихъ одинъ, уже около года, въ разсмотрѣніи св. Синода. Написаны: священная исторія и катихизисъ, которыя, надѣемся, скоро будутъ изданы.

Р. С. Едва мы успѣли это написать, какъ получили изъ Кіева слѣдующее извѣстіе; «У насъ заготовлены для печати священная исторія и краткій катихизисъ, готовится къ изданію географія украинская и гео-

графія всеобщая, и коротенькая естественная исторія. Кроме того готовится: обзоръ сельскаго хозяйства и сельскихъ ремеслъ у мелкихъ южнорусскихъ хозяевъ сравнительно съ сельскимъ хозяйствомъ и ремеслами за границею; евангельскія притчи, и небольшая книжка басенъ, выбранныхъ изъ доселѣ-изданныхъ басенъ. Далѣе, составляется книжка для чтенія; цѣль ея—выяснить явленія природы, которыя совершаются съ-поконъ-вѣку у каждаго предъ глазами, какъ-то: дождь, снѣгъ, туманъ и проч.; кое-что про жизнь нѣкоторыхъ звѣрей, особенно отличающихся отъ прочихъ; рассказы про нѣкоторыя страны, представляющія что-нибудь особенно интересное въ географическомъ и этнографическомъ отношеніи. Въ эту же книжку должны войти статьи по естественной исторіи, по другимъ естественнымъ наукамъ, по физической географіи, по народной медицинѣ, гигиенѣ и пр. Наконецъ, мы занимаемся составленіемъ русско-украинскаго словаря; эта книга очень необходима, для насъ болѣе необходима въ настоящее время, чѣмъ украинско-русскій словарь, ибо украинскую рѣчь мы понимаемъ, а въ теперешнемъ нашемъ дѣлѣ, въ составленіи книжекъ, гдѣ приходится надъ каждымъ словомъ долго думать, такой словарь доставитъ великую помощь. Составляется этотъ словарь такъ: мы подѣлили между собою все что было написано до сего времени по-украински; одни взяли литературныя произведенія, другіе старинныя акты, лѣтописи и прочее; каждый изъ насъ долженъ выбрать всѣ слова, встрѣчающіяся въ избранной имъ книжкѣ; затѣмъ выбранныя слова будутъ соединены въ-одно подъ общею редакцію. Нашлись добрые люди, которые помогаютъ намъ въ этомъ дѣлѣ деньгами, такъ-что на изданіе словаря у насъ средствъ достанетъ.» Все это не требуетъ комментарія: мы горячо желаемъ только, чтобы всѣ задуманныя работы были приведены къ концу; пусть наши братья не падаютъ духомъ при видѣ скудныхъ матеріальныхъ средствъ: средства найдутся, въ этомъ мы можемъ увѣрить ихъ. Если одновременно между южноруссами, живущими въ разныхъ мѣстахъ и неимѣющими непосредственнаго между собою общенія, родилось глубокое сознание необходимости изданія полезныхъ книгъ для народа, (въ Петербургѣ также составляется русско-украинскій словарь для пособія при изданіи книгъ), то, нѣтъ сомнѣнія, тоже единое душіе выскажется и въ изысканіи средствъ для изданія; такъ мы судимъ по нѣкоторымъ положительно-заявленнымъ предложеніямъ касательно этого дѣла. Мы надѣемся также, что многіе Украинцы, какъ живущіе на родинѣ, такъ и разсѣянные по разнымъ краямъ имперіи,

не замедлят отозваться на нашъ призывъ. Редакція *Основы* съ радостію готова принять на себя посредничество въ этомъ дѣлѣ.

По—въ то самое время, какъ образованные Южноруссы успѣшно занялись усовершеніемъ способовъ для образованія своихъ братьевъ, въ то время какъ число людей изъ Южной Руси, сознающихъ оторванность отъ своего корня—народа, съ каждымъ днемъ увеличивается, Москва, въ лицѣ Каткова, шлетъ намъ упреки: «Очень грустно, если дѣло русскаго образованія могло быть дѣломъ партіи въ одной изъ самыхъ коренныхъ русскихъ областей. Мѣстныя нарѣчія есть вездѣ и гораздо болѣе рѣзкія чѣмъ малороссійское, но нигдѣ они не вступаютъ въ соперничество съ общимъ языкомъ и общимъ образованіемъ народа. Русскій языкъ есть общее достояніе такъ называемыхъ Великоруссовъ и Малоруссовъ. Это не великорусскій языкъ, а русскій, который созданъ исторіей и съ которымъ неразрывно соединяется русское образованіе (*Совр. Лѣтопись* № 25).

Пусть это элегически-зловѣщее напоминаніе послужитъ нашимъ южнорусскимъ дѣателямъ къ еще болѣе тѣсному соединенію въ трудѣ на пользу народа; пусть оно пробудитъ заснувшихъ и не даетъ покоя лѣнливымъ и равнодушнымъ.

25 августа 1862.

ВАЖНѢЙШІЯ ПОСТАНОВЛЕНІЯ

ХАРЬКОВСКАГО ГУБЕРНСКАГО

ПО КРЕСТЬЯНСКИМЪ ДѢЛАМЪ ПРИСУТСТВІЯ.

Разграниченіе мѣстностей для опредѣленія размѣровъ высшаго душеваго надѣла. Губернское присутствіе, убѣждаясь, что въ губерніи нѣтъ цѣлыхъ частей, гдѣ бы существовало малоросійское хозяйственное устройство и гдѣ бы возможно было признать его господствующимъ.—постановило: во всей Харьковской губерніи, безъ дѣленія ея на части, признать господствующимъ хозяйственнымъ устройствомъ и применимымъ мѣстное положеніе—Великоросійское. Въ отдѣльныхъ же имѣніяхъ дозволяется вводить Малоросійское положеніе, по обоюдному соглашенію между помѣщикомъ и крестьянскимъ обществомъ. (Дѣл. сельск. благ. 1861 г. въ ст. 11 и 12).

Объ устройствѣ для крестьянъ усадебъ въ имѣніяхъ мелкопомѣстныхъ владельцевъ. Вслѣдствіе представленія губернскаго присутствія о томъ, что слѣдовало бы допустить принятіе крестьянъ, не имѣющихъ осѣдлостей, въ казенное вѣдомство съ предоставленіемъ имъ пособія и льготъ, указанныхъ въ 3-мъ, 4-мъ и 5-мъ пунктахъ ст. 8 дополн. прав. объ им. мелк. влад., Министръ внутреннихъ дѣлъ уведомлялъ, что крестьяне мелкопомѣстныхъ имѣній, надѣленные одною лишь полевою землею, не могутъ быть передаваемы въ казенное вѣдомство съ выдачею помѣщику вознагражденія, потому что, по ст. 10 дополн. прав. объ им. мелк. влад. передаются въ казну только крестьяне, водворенные на землю, т. е. имѣющіе усадебную осѣдлость. Что же касается вообще до крестьянъ мелкопомѣстныхъ имѣній, живущихъ въ господскомъ дворѣ, за неимѣніемъ усадебъ, то помѣщики не обязаны обзаводить ихъ домами съ тѣмъ, чтобъ крестьяне эти оставались въ настоящихъ помѣщеніяхъ до истеченія двухлѣтняго срока съ утвержденія положенія. (пост. 2 и 9 февраля 1862 г. Харьк. губ. вѣд. 24 февр. № 8 и 3-го марта № 9).

О правѣ оворовыхъ людей сохранить земельные надѣлы и усадебъ, которыми они пользовались наравнѣ съ крестьянами. Дворовые люди, постоянно живущіе въ отдѣльныхъ отъ господской усадьбы, дворахъ и избахъ, вмѣстѣ съ крестьянскимъ населеніемъ и наравнѣ съ крестьянами пользующіеся надѣломъ земли, и отбывающіе плательную повинность, имѣютъ право на полученіе земельного надѣла, и если они изъявятъ на то желаніе, при составленіи уставной грамоты, то имъ предоставляется въ пользованіе тѣ же усадебъ, на коихъ они нынѣ помѣщаются. (Пост. 9 февр. Харьк. губ. вѣд., 3 марта, 1862 г. № 9).

О необязательности для крестьян ночных караулов вль предѣлов имѣній и о зачетѣ караула въ барщинную повинность. Вслѣдствіе представленія мирового посредника 4-го участка Харьковскаго уѣзда, о требованіи помѣщикомъ Алферовымъ высылки изъ имѣнія, крестьянъ, для содержанія ночнаго караула, при домѣ его въ г. Харьковѣ, въ разстояніи 13-и верстъ отъ имѣнія и объ опредѣленіи зачета ночныхъ карауловъ въ барщинную повинность, — опредѣлено, что хотя предоставляется помѣщику требовать отъ крестьянъ отбыванія ночныхъ карауловъ, въ зачетъ общаго количества слѣдующихъ ему, рабочихъ дней, по повинности эта, какъ издѣльная повинность вообще, должна ограничиваться предѣлами имѣнія, въ коемъ водворены крестьяне, а потому, требованіе помѣщика Алферова, о высылкѣ крестьянъ за 13 верстъ отъ мѣста ихъ жительства, для содержанія ночнаго караула, не можетъ быть исполнено, какъ не имѣющее законнаго основанія. Что же касается до зачета карауловъ въ барщину, то, по урочному положенію, ночь, проведенная въ караулѣ, считается за день барщиной повинности. (Пост. 9 февр. Харьк. губ. вѣд. 3 мар. № 9).

О дворовыхъ, получающихъ земельные надѣлы. Вслѣдствіе возникшаго вопроса о томъ, будутъ ли имѣть права на шестилѣтнія льготы, тѣ изъ дворовыхъ, которые войдутъ въ составъ сельскаго общества временно-обязанныхъ крестьянъ, — постановлено, что по ст. 32 полож. о двор., льготами пользуются только тѣ дворовые люди, которые увольняются отъ обязательныхъ къ владельцамъ отношеній; при полученіи же дворовыми надѣла земли, обязательныя отношенія ихъ къ помѣщикамъ не прекращаются, а только измѣняются; дворовые становятся въ положеніе крестьянъ, наравнѣ съ ними несутъ повинности за пользованіе землей и уравниваются съ ними во всѣхъ правахъ. (Пост. 9 февр. Харьк. губ. вѣд. 3 марта № 9).

О надѣлѣ землю крестьянъ бывшихъ въ бѣгахъ. По возникшему вопросу о томъ, обязательнъ ли надѣлъ землю при составленіи уставной грамоты, какъ для помѣщика, такъ и для крестьянина, показаннаго, по 10-ой ревизіи, въ бѣгахъ, возвратившагося изъ бѣговъ два года тому назадъ, и о припискѣ коего въ ревизію было подано объявленіе, но который еще не приписанъ, а между тѣмъ пользовался землею и отбывалъ барщину, — постановлено, что для помѣщика обязательно предоставить крестьянамъ то количество земли, которымъ они пользовались; а бывший въ бѣгахъ крестьянинъ, какъ вошедшій въ составъ крестьянскаго общества и получившій землю, не вправе отказать ся отъ надѣла. (Пост. 9 февр. Харьк. губ. вѣд. 3 марта, № 9).

Объ увольненіи двороваго надѣленнаго землею. Вслѣдствіе возбужденнаго сомнѣнія о томъ, можетъ ли быть засвидѣтельствованъ увольнительный актъ, выданный помѣщикомъ дворовому человѣку, пользующемуся надѣломъ земли наравнѣ съ крестьянами и отбывающему издѣльную повинность, постановлено, что при добровольномъ отказѣ дворовыхъ отъ надѣла землею до составленія уставной грамоты, не представляется препятствій къ увольненію ихъ отъ обязательныхъ къ владельцу отношеній; что же касается земли, остающейся по увольненіи двороваго человѣка, то вопросъ этотъ, на основаніи 6 ст. общ. полож., можетъ быть удобно разрѣшенъ соглашеніемъ помѣщика съ крестьянскимъ обществомъ. (Пост. 23 февр. Хар. губ. вѣд. 10 марта № 10).

О дворовыхъ, состоящихъ на крестьянскомъ положеніи. Вслѣдствіе представленія мирового посредника Валковскаго уѣзда, что въ нѣкоторыхъ имѣніяхъ его участка состоятъ записанными по 10-й народнои переписи, въ дво-

ровыхъ, такіе крестьяне, которые по прежнимъ ревизіямъ были записаны въ крестьянахъ и нынѣ сохраняютъ право и обязанности сихъ послѣднихъ, то есть живутъ въ прежнихъ усадьбахъ, получаютъ полевой надѣлъ и отбываютъ издѣльную повинность, а между прочимъ усадебная осѣдность въ некоторыхъ изъ нихъ состоитъ въ чертѣ крестьянскаго населенія, а другихъ внѣ черты, и притомъ или возлѣ господскихъ усадебъ или въ отдаленіи, но въ обоихъ случаяхъ и некоторые владѣльцы, соглашаясь предоставить такимъ крестьянамъ полевой надѣлъ, право ихъ на усадьбы считаютъ сомнительнымъ, согласно мнѣнію посредника постановлено, что такіе дворовые должны получить крошкѣ надѣла полевой земли, и прежнія ихъ усадьбы. (Пост. 13 марта, Хар. губ. вѣд. 24 мар. № 12).

О предупрежденіи нищенства. Министръ внутреннихъ дѣлъ въ предложеніи своемъ присутствію, изложилъ, что до обнародованія положенія 19-го февраля, призрѣніе крѣпостныхъ людей, пришедшихъ въ невозможность кормиться работой, и недопущеніе ихъ до нищества, лежало на обязанности помѣщиковъ. Съ освобожденіемъ же крестьянъ изъ крѣпостной зависимости и съ предоставленіемъ имъ правъ свободныхъ сельскихъ обывателей, обязанность эта должна быть возложена на общественное крестьянское управленіе, подобно тому, какъ это существуетъ и въ другихъ обществахъ податныхъ сословій. Средствомъ для этого служить, съ одной стороны, мѣры общественного призрѣнія бѣдныхъ, неспособныхъ доставить себѣ пропитаніе собственнымъ трудомъ, съ другой стороны мѣры взыскація, которыми могутъ быть подвергаемы тѣ изъ временно-обязанныхъ крестьянъ, кои уличены будутъ въ прошеніи нищенскимъ образомъ милостыни, не по особому, въ совершенную бѣдность подвергнутому несчастію, а по глѣни, привычкѣ къ правдоности или даже въ видѣ ремесла. Обращеніе мѣръ, которыя необходимо принять для призрѣнія дѣйствительно бѣдныхъ и немущихъ, подлежитъ вѣдѣнію сельскаго и волостного сходствъ. Наблюденіе за тѣмъ, чтобы не происходило нищенства по тушеяству, возлагается на волостныхъ старшинъ и сельскихъ старостъ, которые обязаны наблюдать вообще за сохраненіемъ порядка, и которые по закону, подвергаются ответственности, въ случаѣ выдачи паспортовъ, такимъ людямъ, которые не могутъ доставлять себѣ пропитаніе собственными трудами. (Пост. 16 марта Харьк. губ. вѣд. 7 апр. № 14).

О жалованьи должностнымъ лицамъ сельскаго управленія. Вслѣдствіе представленія начальника губерніи о назначеніи опредѣленнаго жалованья должностнымъ лицамъ сельскаго управленія, — министръ внутреннихъ дѣлъ отъ 29 января уведомилъ что установленіе обязательнаго для крестьянъ ниснаго размѣра содержанія волостнымъ старшинамъ и сельскимъ старостамъ было бы несогласно съ ст. 123 Общ. Пол. — .

(Пост. 13 февр. Харьк. губ. 68 д. 3 марта № 9).

О жалованьи должностнымъ лицамъ и о книгахъ волостныхъ правленій. Предсѣдатель Волчанскаго мирового съѣзда представилъ на разрѣшеніе присутствія копію съ постановленія съѣзда 18 февраля, слѣдующаго содержанія: Журналомъ 4 января 1862 г. губернскаго присутствія просило Министра внутреннихъ дѣлъ о дозволеніи назначить поручъ жалованья сельскимъ старостамъ и волостнымъ старшинамъ. Мировой съѣздъ имѣя въ виду ст. 123 общ. пол., гдѣ назначеніе жалованья или вознагражденія, служащимъ по выбору, предоставлено непосредственному усмотрѣнію общины, и считая вреднымъ отнять права, дарованыя крестьянамъ, въ особенности тѣ права, которыя имѣ-

ють вліяніе на самоуправленіе, долгомъ считаетъ довести о своемъ мнѣніи до свѣдѣнія присутствія и предупредить, что ежели объ обязательномъ жалованьи разрѣшеніе послѣдуетъ, то крестьяне, ясно понимающіе свои права, будутъ сильно противодѣйствовать этой мѣрѣ, и ежели и исполнить ее, то не иначе, какъ послѣ строгихъ наказаній, тѣмъ болѣе, что жалованье во всѣхъ почти волостяхъ назначено уже самими крестьянами по собственному ихъ сознанію въ необходимости такового.

Въ этомъ же журналѣ и въ этой же статьѣ, губернское присутствіе утвердивъ форму книгъ для волостныхъ правленій, требуетъ немедленнаго ихъ введенія. Мировой сѣздъ не получивъ еще этихъ формъ, тоже считаетъ долгомъ увѣдомить присутствіе, что въ Волчанскомъ уѣздѣ, по всѣмъ волостямъ заведены книги, назначенныя положеніемъ, что онѣ ведутся въ порядкѣ и по формѣ, которая признается каждою волостью для себя болѣе удобною, т. е. дѣйствуютъ по положенію, которое не стѣсняетъ вновь учрежденныя мѣста никакими формами.

Губернское присутствіе съ своей стороны нашло, что первая часть постановленія Волчанскаго мирового сѣзда—о жалованьи должностнымъ лицамъ, имѣеть характеръ критики на опредѣленіе присутствія, безъ всякой цѣли и расчета на какой либо положительный результатъ, ибо присутствіе, сдѣлавъ представленіе Министру внутреннихъ дѣлъ, ни въ какомъ случаѣ не могло воспользоваться предостереженіями указаніями мирового сѣзда. Увлекаясь критическимъ настроеніемъ, мировой сѣздъ упустилъ изъ виду, что предположеніе присутствія о назначеніи нормы жалованья касалось тѣхъ обществъ и волостей, которыя отказываются вовсе отъ назначенія онаго должностнымъ лицамъ, и что на Волчанскій уѣздъ, въ которомъ, какъ сказано въ постановленіи 15 февраля, почти во всѣхъ волостяхъ опредѣлено жалованье, предположеніе это не распространялось. Такимъ образомъ Волчанскій мировой сѣздъ, изъ непонятнаго желанія сдѣлать возраженіе на опредѣленіе присутствія распространявъ свою заботливость не только за предѣлы предметовъ вѣдомства, указанныхъ въ ст. 108—110 пол. объ учреж. по крест. дѣламъ, но даже за предѣлы Волчанскаго уѣзда.

А потому губернское присутствіе опредѣлило: хотя въ настоящее время просто объ установленіи обязательнаго жалованья для волостныхъ старшинъ и сельскихъ старостъ разрѣшенъ Министромъ внутреннихъ дѣлъ, тѣмъ не менѣе присутствіе признавая постановленіе Волчанскаго мирового сѣзда неумѣстнымъ и увеличивающимъ безъ всякой пользы переписку, считаетъ нужнымъ просить мировой сѣздъ: во 1-хъ, въ засѣданіяхъ своихъ подвергать обсужденію предметы, подлежащіе разсмотрѣнію сѣзда, и во 2-хъ, не предпринимать вопросовъ, представленныхъ на разрѣшеніе высшаго начальства и вообще избѣгать ненужной переписки. Что касается формы книгъ для волостныхъ правленій, то, основываясь на удостовѣреніи мирового сѣзда, что таковыя ведутся въ порядкѣ, присутствіе находить возможнымъ для устраненія затрудненій въ перепискѣ ихъ, оставить въ волостяхъ Волчанскаго уѣзда существующія уже книги, съ тѣмъ чтобы онѣ были заведены по издаваемой формѣ съ 9-го января будущаго 1863 года. Къ этому присутствіе считаетъ неизлишнимъ при-совокупить, что означенныя формы изданы на основаніи 1 по 129 ст. полож. о губ. и уѣздн. учр., которому губернскому присутствію предоставляется установленіе всѣхъ подробностей, относящихся до приведенія въ дѣйствіе положеній, и что въ семъ случаѣ цѣль присутствія—не нарушить дарованное крестья-

явам самоуправленіе, а облегчить ихъ въ дѣлѣ для нихъ новомъ и, по недостатку грамотности, затруднительномъ. (Пост. 30 марта, Хар. губ. вѣд. 28 апр. № 16).

О замѣнѣ оброка работами. При заключеніи выкупнаго договора одновременно съ составленіемъ оброчной уставной грамоты по соглашенію съ крестьянами могутъ быть допущены условія о производствѣ работъ въ замѣнъ оброка впредь до разрѣшенія выкупной сдѣлки.

(Пост. 1 мая въ Хар. губ. вѣд. 9 іюня № 22).

Объ устройствѣ крестьянъ въ имѣніи г. Величкова. Мировой посредникъ 1 участка Сумскаго уѣзда, Алаферовъ, представилъ, какъ исключительный случай, имѣніе малолѣтнихъ наследниковъ Величкова. Въ этомъ имѣніи числится 25 душъ мужескаго пола. Всѣ эти крестьяне никогда не имѣли ни надѣла земли, ни отдѣльных усадебъ, ни скота, а помѣщались въ господскихъ дворовыхъ постройкахъ, работали экономическимъ скотомъ, и земледѣльческими орудіями, получали провіантъ и одѣяніе для себя и своихъ семействъ отъ экономинъ. Все общество состоитъ изъ людей, записанныхъ по ревизіи крестьянами, а потому они должны получить надѣлъ земли не менѣ одной десятины на душу. Отрѣзавши такое количество земли, у наследниковъ останется всей пахатной 27 десятинъ. На основаніи ст. 7 пол. о дворовыхъ, помѣщикахъ, при водвореніи такихъ людей, не обязанъ обзаводить ихъ ни домами, ни усадьбами, ни другими принадлежностями крестьянскаго хозяйства. Такимъ образомъ 25 душъ крестьянъ, получившіе вышній надѣлъ, не будутъ имѣть ни усадебъ, ни домовъ, ни рабочаго скота, ни земледѣльческихъ орудій. При вышнемъ скудномъ состояніи этого общества, оно положительно не можетъ устроить свою осязательность и обзавестись необходимымъ для хозяйства, а при такихъ средствахъ оно неизбежно сдѣлается обременительнымъ для казны и наследниковъ по совершенной невозможности отбывать слѣдующія съ него повинности. По имѣнію посредника единственный способъ для устройства крестьянъ хутора Визирощины, состоитъ въ томъ, чтобы предоставить имъ поступить въ вѣдомство государственныхъ крестьянъ съ причисленіемъ къ тому обществу, гдѣ они могли бы получить надѣлъ земли въ количествѣ большемъ, чѣмъ предоставляетъ имъ положеніе. По обсужденіи этого обстоятельства губернскаго присутствія опредѣлено: предоставить крестьянамъ Визирощины, какъ пользовавшимся земельнымъ надѣломъ, отказаться отъ него на основаніи 8 ст. велкорос. пол. и причислаться къ обществу городскому или государственныхъ крестьянъ съ приобретеніемъ дарованныхъ подобнымъ крестьянамъ льготъ, въ случаѣ же отказа крестьянъ отъ увольненія, отвести имъ надѣлъ и устроить ихъ бытъ. (Пост. 1 мая въ Харьк. губ. вѣд. 9 іюня № 22).

О препятствіяхъ къ прекращенію обязательныхъ отношеній между помещиками и крестьянами. Сумской мировой сѣздъ отъ 24 апрѣля просилъ губернскаго присутствія ходатайствовать у правительства о необходимости для пользы какъ крестьянъ, такъ и помѣщиковъ, выкупа крестьянами надѣленной имъ земли безъ предварительнаго перехода на оброкъ; эту необходимость мировой сѣздъ основывалъ на изъясненіи дворянъ и на отношеніи мирового посредника Власовскаго, который писалъ, что на всѣхъ сходахъ 4 участка, крестьяне явно обнаружили нежеланіе перейти на оброкъ. Волгующие то злонамеренными, то пустыми слухами, которые бродятъ уже нѣсколько лѣтъ по всей Россіи, крестьяне видятъ въ оброкѣ новое средство закрѣпленія себя помѣщикомъ, а потому и отвергаютъ его даже и на самое короткое время: меж-

ду тѣмъ какъ они согласны на всякіе платежи въ казначейство. Это согласіе они выражаютъ словами: «будемъ ждать случайнаго часа, покада выйдемъ на царское положеніе.» Подъ словами царское положеніе, они разумѣютъ выкупъ земель съ пособіемъ правительства, безъ перехода на оброкъ. Къ этому мировой посредникъ присовокупилъ, что крестьяне не будутъ платить исправно проценты выкупной ссуды, въ этомъ ручается ихъ желаніе имѣть дѣло непосредственно съ казною, и та аккуратность, съ которою они платятъ въ настоящее время всѣ казенныя повинности, не смотря на общій недостатокъ денегъ и на совершенно новыя для нихъ требованія, вызванныя реформою крестьянскаго быта. Мировой же посредникъ Волчанскаго уѣзда, Бекариковъ, представляя отъ 23 апрѣля отчетъ о составленіи и введеніи уставныхъ грамотъ, въ его участкѣ, заключаетъ: въ предстоящее время легко предвидѣть постоянное столкновеніе собственниковъ и оставшихся на издѣльной повинности; эти столкновенія не общають спокойствія края, и потому посредникъ считаетъ долгомъ сообщить губернскому присутствію необходимость употребить всѣ средства, для приведенія крестьянъ подъ одинъ общій законъ, для устройства ихъ хозяйственнаго быта. Единственная исполнимая мѣра для достиженія этой цѣли—ходатайствовать у правительства объ обязательномъ выкупѣ земель, предоставленныхъ крестьянамъ въ постоянный надѣлъ.

Губернское присутствіе, воплѣвъ раздѣля основательныя мнѣнія сумскаго мирового съѣзда и посредника Бекарикова, определило: 1) увѣдомить всѣ мировыя съѣзды, что на основаніи протокола дворянства Харьковской губерніи 30 сентября 1861 г., присутствіе представило на усмотрѣніе высшаго начальства слѣдующее свое заключеніе: «Издѣльная повинность равно пагубна для помѣщиковъ и для крестьянъ, а потому необходимо допустить выкупъ съ содѣйствіемъ правительства, безъ предварительнаго перехода съ издѣльной повинности на оброкъ, какъ по взаимному на то согласенію помѣщика съ крестьянами, такъ и по требованію одного помѣщика, съ соблюденіемъ въ этомъ послѣднемъ случаѣ условій, выраженныхъ въ 35 ст. пол. о выкупѣ.» 2) Просить и другіе мировыя съѣзды объяснить причины, препятствующія къ достиженію цѣли, равно желаемой правительствомъ и дворянствомъ, о прекращеніи нынѣшнихъ стѣснительныхъ отношеній между помѣщиками и обязанными крестьянами, исходъ которымъ представляеть единственная мѣра—выкупная сдѣлки на добровольномъ согласеніи (*). (Пост. 1 мая Хар. губ. вѣд. 9 іюня № 22).

Объ освобожденіи крестьянъ отъ взысканія денегъ за прежнее время. Временно-обязанные крестьяне Rogozianской волости, с. Пань-Івановки, помѣщика Павла Кузниа, Харьковскаго уѣзда, объясняя въ прошеніи, что по распоряженію Харьковской дворянской опеки съ нихъ требуютъ уплаты 1,130 руб. 17 коп., заимствованныхъ изъ казны въ давнее время прежде бывшимъ владѣльцемъ Ковалевскимъ, во время неурожайныхъ годовъ, будто-бы для продовольствія крестьянъ, и что они никакого вспомошествованія отъ своего владѣльца не получали, ходатайствовали объ освобожденіи ихъ отъ сказаннаго взысканія. Губернское присутствіе, имѣя въ виду, что по ст. 9 общ. полож. обязанности по продовольствію и призрѣнію крестьянъ слагаются съ помѣщиковъ лишь по введеніи въ дѣйствіе положеній, до того же эти обязанности лежали непосредственно на владѣльцахъ, равно какъ взносъ податей и уплаты недоимокъ по имѣнію,—определило: освободить крестьянъ с. Пань-Івановки

(*). Вопросъ этотъ разрѣшенъ законодательнымъ образомъ; крестьянамъ дозволено выкупать земли и безъ перехода на оброкъ.

отъ взысканія какихъ либо недоимокъ, лежащихъ на нихъ и за прежнее, до обнаруженія положеній, время. (Пост. 11 мая въ Хар. губ. вѣд. 9 июня № 22).

По жалобѣ крест. Филимонова на помѣщика Шости. Мировой посредникъ Изюмскаго уѣзда 4 участка представилъ на разсмотрѣніе губернскаго присутствія жалобу временно-обязаннаго крестьянина Игната Филимонова о томъ, что онъ, Филимоновъ, состоитъ по 10 ревизіи записаннымъ за титулярнымъ совѣтникомъ Шости, при его собственномъ домѣ въ г. Изюмѣ, гдѣ проживалъ вмѣстѣ съ семействомъ своимъ, но что сынъ умершаго Шости, штабсъ-капитанъ, служившій на Кавказѣ, въ куринскомъ пѣхотномъ полку, въ укрѣпленіи Веденскомъ, уѣзжая въ 1860 году на службу, увезъ съ собой и двухъ несовершеннолѣтнихъ дочерей Филимонова и тѣмъ лишилъ отца всякой возможности имѣть родительское о нравственности дѣтей попеченіе. Почему Филимоновъ ходатайствовалъ о возвращеніи ему дочерей и водвореніи ихъ на жительствѣ въ г. Изюмѣ. Губернское присутствіе, обращая вниманіе на нравственныя побужденія, заставляющія Филимонова требовать къ себѣ дочерей своихъ и вмѣстѣ признавая, что крестьяне, приписанные къ домамъ, составляютъ классъ людей, неполюбуемыхъ землей и живутъ право немедленно выйти изъ мірскаго общества, для приписки въ другія сословія, — опредѣлило: предложить мировому посреднику спеситься съ начальствомъ куринскаго пѣхотнаго полка, о высылкѣ дѣвицъ Пелагеи и Анны Филимоновыхъ, находящихся въ услугахъ при штабсъ-капитанѣ Шости, по требованію родного отца ихъ, въ г. Изюмъ. Игнату же Филимонову объявить это рѣшеніе присутствія, присовокупивъ при томъ, что оно въ такомъ только случаѣ сохраняетъ свою силу, если Филимоновъ записанъ по ревизіи крестьянамъ. (Пост. 11 мая въ Хар. губ. вѣд. 9 июня № 22).

Объ уплатѣ податей за крестьянъ, сосланныхъ въ Сибирь. По возникшему вопросу о томъ: слѣдуетъ ли крестьянъ, сосланныхъ на поселеніе, по опредѣленію судебного мѣста, до обнаруженія положенія о крестьянахъ, включать въ общество крестьянъ для надѣла ихъ землю въ то время, когда ихъ надѣлы, до обнаруженія положенія о крестьянахъ, по ссылкѣ, были обращены въ эконومیю, — опредѣлено: что ст. 33 правилъ о порядкѣ правъ въ дѣйств. полож. требуетъ, чтобы въ уставную грамоту вносились число крестьянъ, значащихся въ селеніи по послѣдней ревизіи. Общество крестьянъ, принимая въ свой составъ умершихъ сосланныхъ на поселеніе, обязано платить за нихъ подати и всѣ повинности; а изъ этого слѣдуетъ, что оно должно получить надѣлъ земли на умершихъ и сосланныхъ такой же, какой получаютъ и другіе крестьяне, и если экономія отобразила надѣлъ, принадлежавшій прежде сосланному на поселеніе, то она обязана возвратитъ его обществу при составленіи уставной грамоты. Если же по согласію общества и помѣщика, крестьяне сосланные или умершіе не будутъ включены въ составъ общества для нечисленія надѣла, то уплата до новой ревизіи податей и другихъ казенныхъ повинностей за такихъ крестьянъ должна оставаться на обязанности помѣщика. (Пост. 11 мая въ хар. губ. вѣд. 9 июня № 22).

Объ отлпнпѣ приказа кандидата кн. Шаховскаго. Мировому посреднику 3 участка изюмскаго уѣзда, по возвращеніи его изъ отпуска и по вступленіи въ должность свою, волостные старшины представили слѣдующій приказъ исправлявшаго должность посредника князя Шаховскаго: «Въ слѣдствіе замѣченнаго мною со стороны временно-обязанныхъ крестьянъ упорства къ исполненію обязанностей по издѣльной повинности, слѣдующей за пользованіемъ ими

землю владѣльца и непривагія мѣръ къ понужденію таковыхъ сельскими старостами, предписываю къ исполненію слѣдующее: при невыходѣ на барщину крестьянина и крестьянки, сельскій старшина долженъ нарядить таковыхъ на слѣдующіе за слѣдующими отъ сихъ крестьянъ барщинными днями (ст. 233 мѣст. пол.), при неисполненіи наряда крестьяниномъ или крестьянкою и неотбытіи въ ту же недѣлю недомочнаго дня или дней, взыскать немедленно въ ту же недѣлю деньги, по оцѣнкѣ рабочаго дня, губернскимъ по крестьянскимъ дѣламъ присутствіемъ назначенной, за каждый недомочный барщинный день, каковыя деньги, взыскавъ съ недомощника, доставить владѣльцу или управляющему имѣніемъ въ полномѣріе убытковъ экономин, и о семъ приложивъ респіску владѣльца или управляющаго, въ полученіи таковыхъ послѣднимъ, волостному старшинѣ мѣст. донести въ семидневный срокъ. При несостоятельности же недомощника къ уплатѣ слѣдующаго за неотработанные дни съ него взысканію, а равно при состоятельности, но упорствѣ въ платежѣ законнослѣдующаго съ него по ст. 233 мѣст. пол. взысканія въ пользу владѣльца, сель. староста немедленно доноситъ о семъ старшинѣ, которому снѣмъ предписываю: несоотвѣстнаго между тѣмъ несправнаго въ отбываніи за землю повинности помѣщику, подвергать наказанію 10 ударами розогъ, состоятельнаго же, но упорнаго къ уплатѣ взысканія, 20 ударами розогъ, для чего старшина на ихъ дняхъ вызываетъ ихъ въ волостное правленіе, гдѣ и подвергаетъ мною опредѣленному наказанію. Въ отношеніи же доказанію больныхъ руководствоваться ст. 233 прим. 2 мѣст. пол., дѣйствительная непритворная болѣзнь которыхъ должна быть съ перваго дня оной заявлена заболѣвшимъ или къ тѣмъ либо изъ его семейства сельскому старостѣ, которому вѣдѣется въ обязанность въ тотъ же день заявить владѣльцу или управляющему имѣніемъ, какъ о болѣзни, равно и о томъ, что овъ больного или больную видѣлъ, и что таковыя дѣйствительно больны. Но если окажется показаніе сельскаго старосты ложнымъ, то онъ подвергается взысканію въ пользу помѣщика денегъ за всѣ недомочные дни имъ показаннаго больнымъ, сверхъ штрафа за потворство и укрывательство таковыхъ въ мирской запасный капиталъ. Предписывая къ строгому и точному исполненію все здѣсь изложенное, вмѣстѣ съ тѣмъ объявляю, что съ сего времени волостной старшина за неточное исполненіе имъ и ненаблюденіе его за исполненіемъ сего и прежде изданныхъ мною приказовъ с. старостами, будетъ подвергнутъ сначала денежному взысканію, затѣмъ денежному взысканію и аресту при ставовой квартирѣ, при недѣйствительности же сихъ мѣръ, будетъ представленъ къ отрѣшенію отъ должности съ преданіемъ суду.»

Представля въ подлинникѣ означенный приказъ кн. Шаховскаго на разсмотрѣніе губернскаго присутствія, мировой посредникъ спрашивалъ, долженъ ли этотъ приказъ оставаться въ своей силѣ и на какомъ основаніи. Губернское присутствіе, усматривая что приказомъ кн. Шаховскаго предоставлено старшинамъ, въ противность 86 ст. общаго положенія, право тѣлесныхъ наказаній: какого ни волостной старшина, ни волостное правленіе не имѣютъ, опредѣлило, приказъ, который былъ ошибочно отданъ старшинамъ кн. Шаховскимъ, въ отсутствіе мирового посредника г. Левшина, отзвѣтить. (Пост. 11 мая, Харьк. губ. вѣд. 9 іюня, 1862 г. № 22.)

Объ увольненіи двор. двницъ Кривенковой. Мировой посредникъ 1 участка змѣвскаго уѣзда, г. Гурскій, испрашивалъ разрѣшенія на увольненіе дворовой дѣвцы Анны Кривенковой за нанесенныя ей помѣщицею княгинею Маматовою побои и въ особенности за настойчивое со стороны владѣльщицы

требованіе отъ Кривенковой исполненія полевыхъ работъ. По вопросу, возбужденному въ Екатеринославской губерніи: могутъ ли помѣщики высылать дворовыхъ людей на полевая работы, министръ внутреннихъ дѣлъ, сообщилъ, что, на основаніи ст. 4 прав. о пор. прив. въ дѣйств. полож. и ст. 4 мѣстн. полож. для губ. великор., повор. и бѣлор., издѣльная повинность установлена только за пользованіе землей; посему дворовые могутъ быть употребляемы на полевая работы, на одинаковомъ съ крестьянами основаніи, лишь при отводѣ имъ, съ ихъ на то согласія, надѣла. Губернское присутствіе, принявъ во вниманіе, что разрѣшеніе министра внутреннихъ дѣлъ относительно употребленія дворовыхъ на полевая работы имѣеть общій характеръ, независимый отъ какой-либо отдѣльной мѣстности, опредѣлилъ принять это разрѣшеніе къ руководству; предположеніе же посредника Гурскаго объ увольненіи дворовой дѣвцы Кривенковой,—утвердить. (Пост. 18 мая, Харьк. губ. вѣд. 1862 г. № 22)

О повѣркѣ уст. грамоты въ млынѣ г. Кадоляскаго. Ахтырскій мировой сѣздъ препроводилъ на усмотрѣніе вступившее къ тамошнему предводителю дворянства ходатайство помѣщика Подольскаго о повѣркѣ уставной грамоты по имѣнію его кѣмъ-либо изъ посредниковъ другихъ участковъ, такъ-какъ на мирового посредника своего участка г. Подольскій представилъ въ мировой сѣздѣ жалобу, съ тѣмъ, притомъ, чтобы срокъ окончательнаго введенія грамоты былъ опредѣленъ, на основаніи мѣстн. полож., по истеченіи двухъ годичнаго времени.

Въ слѣдъ затѣмъ, мировой сѣздъ препроводилъ въ присутствіе отзывъ мирового посредника 2 участка слѣдующаго содержанія:

«Поручикъ Тимофей Подольскій просить устранить меня отъ повѣрки и утвержденія уставной грамоты по его имѣнію, состоящему во вѣренномъ мнѣ мировомъ участкѣ, указывая причину ту, что онъ имѣеть со мною личности, и что о томъ занесена отъ него мировому сѣзду жалоба.

Поручикъ Тимофей Подольскій можетъ противъ меня имѣть личныя неудобствія, имѣеть также полное право подавать жалобы и всякаго рода бумаги куда пожелаетъ, но итъ закона, который бы давалъ право одному произволу владѣльца устранить мирового посредника отъ участія въ дѣлахъ, имѣющихъ интересъ какъ для владѣльца, такъ и для крестьянъ. Мировой посредникъ, нарушившій только законъ, устраняется отъ своей обязанности; а какъ произволъ владѣльца не есть законъ, то на такихъ началахъ не должна быть допущена передача уставныхъ грамотъ для исполненія другому лицу, мимо мѣстнаго мирового посредника.

Признавая изложенный отзывъ мирового посредника 2 участка вполне основательнымъ, губернское присутствіе опредѣлило: въ видахъ сохраненія довѣрія къ мировымъ посредникамъ, г. Подольскому отказать въ его просьбѣ, о чемъ, для объявленія ему, увѣдомить съ возвращеніемъ грамоты ахтырскій мировой сѣздъ, прося оный указать г. Подольскому на незаконность его желанія относительно срока введенія грамоты, ибо, на основаніи 22 ст. прав. о прир. полож. въ исполн., всѣ уставныя грамоты, должны быть окончательно введены въ дѣйствіе въ течение двухъ лѣтъ съ утвержденія положеній, а не по истеченіи этого времени. (Пост. 29 мая, Харьк. губ. вѣд. 16 іюня № 23.)

Объ отказѣ дворовыхъ отъ принятія увольнительныхъ актовъ. Относительно дворовыхъ людей отказывающихся отъ принятія выдаваемыхъ имъ владѣльцами увольнительныхъ актовъ,—постановлено: при отказѣ дворовыхъ людей отъ увольненія, выдавать имъ увольнительные акты чрезъ посредство полиціи,

съ строгимъ внушеніемъ немедленно оставить занимаемыя ими помѣщенія, принадлежащія владѣльцу, и въ то же время причислять ихъ сообразно указанію 24 ст. пол. объ устр. двор. людей; если же и затѣмъ дворовые вопреки желанію владѣльца, будутъ оствовать у него, то поступить съ ними какъ съ ослушниками закона, (Пос. 16 іюля хар. губ. вѣд. 7 іюля № 26).

ВІСТІ.

ПИСЬМО ИЗЪ-ПО-НАДЪ ДЕСНЫ И СЕЙМУ.

III.

(28 августа 1862 года)

О крестьянскомъ дѣлѣ много говорятъ теперь нечего: переломъ совершился и оно пошло ходко впередъ. Въ нашихъ мѣстахъ грамотъ введено, быть можетъ, уже на-половину, но это не важно. Крестьяне начинаютъ вѣрять въ принадлежность земель, на которыхъ они поселены, помѣщикамъ, и что слѣдовательно, для пріобрѣтенія этихъ земель, нужно войти въ соглашеніе съ ихъ владѣльцами. Соглашенія теперь слѣдуютъ большею частію, вслѣдъ за введеніемъ грамоты, которыя нѣсколько мѣсяцевъ назадъ, вводились одною формою, а крестьяне и думать о нихъ не хотѣли. Теперь не то; крестьяне видя, что уставная грамота измѣняетъ положеніе ихъ быта только въ количествѣ дней панщины, стараются совсѣмъ избавиться отъ послѣдней... Соглашенія большею частію оканчиваются выкупными договорами, съ оброка; пятая часть выкупной суммы или дарится помѣщикомъ или разсрочивается на 6—12 лѣтъ. Четвертные надѣлы въ меньшемъ ходу. Да оно можетъ и къ лучшему. Брать четвертной надѣлъ—крестьянамъ выгодно только въ отрубныхъ имѣніяхъ, гдѣ помѣщики, волей-неволей, и остальные земли будутъ отдавать для обработки тѣмъ же крестьянамъ. Но въ имѣніяхъ черноземныхъ и черезполосныхъ, особенно въ сосѣдствѣ съ козаками, крестьянамъ выгоднѣе выкупать земли, хотя бы и одни пѣшіе участки. При малоземельи нашихъ козаковъ, они всегда представляютъ сосѣду-пану достаточное количество рабочихъ рукъ; помѣщику же выгоднѣе съ козаками имѣть дѣло, уже и потому, что съ ними легче условливаться насчетъ подводныхъ работъ (у козаковъ достаточно скота), которыми теперь особенно будутъ затруднены помѣ-

щики. Слѣдовательно, въ такихъ имѣніяхъ крестьянамъ большею частію придется и довольствоваться однимъ четвертнымъ надѣломъ, а изъ него можно имѣть только насущный хлѣбъ, никакъ не болѣе... да и то еще при урожаѣ. Словомъ, нельзя не желать для будущаго крестьянскаго благосостоянія, какъ можно болѣе выкупныхъ договоровъ, исполненіе которыхъ хотя и покажется крестьянамъ на первое время затруднительнымъ, но зато обезпечить ихъ будущее. Новый законъ «о распространеніи на издѣльныхъ крестьянъ содѣйствія правительства къ выкупу надѣла,» кажется, поможетъ крестьянамъ, боящимся оброка, устроиться лучше; закономъ этимъ воспользуются очень многіе помѣщики, желающіе поскорѣ раздѣлаться съ обязательными отношеніями крестьянъ; притомъ же, помѣщикамъ нужны теперь деньги для первыхъ обзаведеній по хозяйству, и они думаютъ воспользоваться для этого выкупомъ... По всему кажется, что въ настоящее время нельзя уже опасаться за будущность крестьянскаго дѣла!..

Недавно представилась намъ возможность познакомиться съ волостнымъ устройствомъ временно-обязанныхъ крестьянъ, болѣе чѣмъ по тридцати волостямъ, и вотъ—что мы успѣли замѣтить:

Волости помѣщаются большею частію въ наемныхъ хатахъ, съ платою отъ 10 до 25 р. въ годъ. Изрѣдка только встрѣчаются собственныя помѣщенія, но всѣ они устроены при помощи помѣщиковъ. Большинство старшинъ выбрано изъ зажиточныхъ крестьянъ; прочіе выбраны изъ экономическихъ конторщиковъ и писарей, но въ нихъ крестьяне кажется ошиблись; имъ хотѣлось притомъ имѣть старшину грамотнаго, который умѣлъ бы растолковать писанный законъ, а на дѣлѣ вышло, что они сдѣлались хорошими сельскими чиновниками... Попадаютъ старшины хуже еще этихъ—выбранные изъ бывшихъ прикащиковъ, продолжающіе быть таковыми и теперь. Но вообще, выборъ старшинъ, кажется, довольно удаченъ (*); иногда встрѣчаются между

(*) До сихъ поръ, старшинъ сибѣно (на основ. 122 ст. общ. Полож.) очень мало; не болѣе, какъ по одному на уѣздъ. Проступки ихъ заключались или въ превышеніи власти, или въ неспособности, т. е. въ недостаточной распорядительности, при введеніи уставныхъ грамотъ и при взысканіи помѣщичьихъ недоимокъ съ крестьянъ. Превышеніе власти обыкновенно случается отъ незнанія Положенія.

ними такія почтенныя личности, что невольно подумаешь: и зтоѣ чело-
вѣкъ, полтора года назадъ, гибѣ въ крѣпостной зависимости! Почти
вездѣ, старшинамъ назначено жалованье, отъ 40 до 120 р. въ годъ.

Послѣ старшины, самое важное лицо въ волости, разумѣется, пи-
сарь; гдѣ старшина неграмотенъ (а такихъ болѣе двухъ третей,) тамъ
писарь играетъ очень важную роль, особенно, если посредникъ
не выпкаетъ въ эти дѣла. Писаря наняты болшею частію изъ быв-
шихъ козачьихъ, почему и канцелярскіе порядки, завведенные въ крестъ-
янскихъ волостяхъ, похожи на тѣ, что и въ волостяхъ вѣдомства го-
сударственныхъ имуществъ. Къ счастью, по положенію, канцелярскій
порядокъ въ крестьянскихъ волостяхъ очень простъ и здѣсь трудно
завести такое многописаніе. Жалованье писаря получаютъ рублями
10, 20—ю болѣе, чѣмъ старшины. О другихъ сельскихъ урядникахъ
говорить нечего; они еще ничѣмъ не выразились и остаются въ тѣни...

Теперь о волостномъ судѣ. Волостному суду, по положенію, дано
важное значеніе и если это учрежденіе разовьется правильнымъ путемъ,
то имъ вполне обезпечено будетъ народное самоуправленіе. Но теперь
трудно сказать—какая его будущность. Положеніе, избавляя волостной
судъ отъ всякихъ постороннихъ вліяній, имѣло въ виду тѣмъ самымъ
дать суду полный просторъ въ дѣйствіяхъ, т. е. положить въ осно-
ваніе его рѣшеній—народные обычаи. Теорія эта въ настоящее время
прилагается къ дѣлу несовсѣмъ—то удовлетворительно; видно, что не-
кому было сначала направить это дѣло. Прочитывая рѣшенія волост-
ныхъ судовъ, нельзя не замѣтить въ нихъ какой—то однообразности,
показывающей, что судьи—какъ рѣшили въ первый разъ дѣло, такъ
рѣшаютъ и всѣ послѣдующія, не принимая во вниманіе разнообразія
тѣхъ обстоятельствъ, при которыхъ совершается преступленіе. Такъ
напр., если судъ какой—нибудь волости назначилъ за преступленіе
розги, то и всѣ другія преступленія наказываетъ розгами же; напи-
сали въ первый разъ: «волостный судъ за такой—то проступокъ при-
судилъ упомянутого NN наказать розгами, 20—ю ударами, въ чемъ онъ
и остался довольнымъ», то уже то самое наказаніе присуждается и за
послѣдующія преступленія, поступающія на рѣшеніе волостнаго суда.
Какъ наказаніе, розги въ волостныхъ судахъ вообще употребительнѣе,
чѣмъ штрафъ; должно быть, это послѣдствіе крѣпостнаго быта, въ ко-
торомъ розги, какъ наказаніе менѣе сложное, употреблялись почти
безъ исключеній. Штрафы обращаются въ мірской капиталъ, а иногда—
на церковь. Приложение народныхъ обычаевъ къ суду встрѣчается до-

вольно рѣдко, но все же встрѣчается; видно, что память народная не утратила ихъ еще, не смотря на крѣпостное право, которое вообще дѣйствовало разрушительно на юридическіе обычаи народа. Но если настоящее состояніе волостныхъ судовъ и не совсемъ удовлетворительно, то нельзя не надѣяться на ихъ хорошее будущее: теперешніе судьи выбраны народомъ почти зря; сказали: «выбрай»—и выбрали; а какъ что и зачѣмъ—народъ почти не понималъ; можно думать, что, въ этомъ году, уразумѣвъ уже дѣло, народъ выберетъ лучшихъ людей, которые поймутъ лучше прежнихъ свое назначеніе. Для образца, какъ разбираются дѣла въ волостныхъ судахъ, выпишемъ здѣсь два ихъ рѣшенія:

1) «1862 г., февраля 11 дня. Временно-обязанная крестьянка Гликерія В. принесла жалобу на зятя своего временно-обязаннаго крестьянина Григорія Г. за недопущеніе ко владѣнію имѣніемъ, принадлежащимъ ей, доставшимся отъ умершаго мужа ея, заключающемся въ постройкихъ, стойное цѣны 22 р. с. Вслѣдствіе чего волостный судъ, по разслѣдованіи сего дѣла, нашелъ, что такъ какъ жалобщица изяснила, что она съ зятемъ своимъ Григоріемъ не хочетъ жить, а желаетъ перейти на жительство къ старшей дочери Евфимѣ К., то имѣніе это чтобы раздѣлить на четыре части, изъ коихъ отдать одну часть жалобщицѣ; вторую—сыну отвѣтчика С., т. е. внуку жалобщицы; третью и четвертую—дочерямъ Матронѣ—калѣкѣ и Маринѣ, находящейся въ замужествѣ за временно-обязаннымъ крестьяниномъ Петромъ Б. Какъ же отвѣтчикъ согласился остаться въ томъ имѣніи жительствовать и принять на свое попеченіе прописанную калѣку Матрону, а прочимъ какъ-то: жалобщицѣ Гликеріи В. и дочери ея Маринѣ В. уплатить за половину того имѣнія 11 р. с., то поэтому волостной судъ приговорили: прописаннаго 11 р. с. взыскать съ Григорія Г. и раздѣлить на Гликерію В. и дочь ее Марину Б. по равной части и приговоръ этотъ зачислить конечнымъ.»

2) «1862 г., мая 6 дня. Въ Щ. волостное правленіе занесена была жалоба временно-обязаннымъ крестьяниномъ Пантелеймономъ В., на вр.-кр. Михаила В. въ чемъ сія жалоба заключается: Михаилъ В., за немѣніемъ дѣтей, по добровольному соглашенію, уступилъ все свое движимое имѣніе, избу и другія постройки, находящіяся на жиломъ грунтѣ, также усадебную и полевою землю, родственнику своему Пантелеймону В., который обязался за нее по уставной грамотѣ или отбывать издѣльную повинность въ пользу помѣщика или платить оброкъ,

съ тѣмъ условіемъ, чтобы вышепрописанный Пантелеймонъ В. кормилъ до смерти, а въ случаѣ смерти Михайла В. похоронилъ бы христіанскимъ обрядомъ. Вслѣдствіе этого установлено было условіе настоящаго года, 8 января, подписанное Михайломъ В. при 3-хъ свидѣтеляхъ и засвидѣтельствовано Щ. волостнымъ правленіемъ и такимъ образомъ Пантелеймонъ В., который находился на стѣну помещика сторожемъ и получалъ рублей до 40 ежегодно пользы, перешелъ въ то же время къ Михайлу В., гдѣ и жилъ до сего времени спокойно. Однако Михайлъ В. по совѣту жены своей и также подстрекаемый со стороны другихъ, несмотря на уступку подписанную имъ самимъ добровольно, рѣшился нарушить условіе, а потому стараяся, дабы какимъ-нибудь случаемъ заставить удалиться изъ избы и также изъ грунта Пантелеймона В., который, претерпѣвая неоднократно дерзкіе поступки и неприятели со стороны Михайла В., рѣшился оставить его совсѣмъ, безъ всякаго вознагражденія и притомъ претерпѣвши значительные убытки. А посему въ волостномъ судѣ Щ.—аго волостнаго правленія приговорено: такъ-какъ Михайлъ В. нарушилъ условіе, данное добровольно Пантелеймону В., а потому взимать съ него штрафъ 15 р. въ пользу послѣдняго».

Кромѣ книгъ приговоровъ волостнаго суда, мы останавливались еще не разъ надъ «книгой договоровъ и сдѣлокъ», заключаемыхъ крестьянами какъ между собою, такъ и съ лицами другихъ сословій. Въ этихъ книгахъ обращаютъ на себя вниманіе собственно крестьянскія сдѣлки, изъ которыхъ лучше можно познакомиться съ юридическимъ бытомъ народа, чѣмъ изъ самыхъ рѣшеній волостнаго суда. Посредники принесли бы большую пользу народознученію, если бы печатали, хоть въ губернскихъ вѣдомостяхъ, тѣ изъ этихъ сдѣлокъ, основаніемъ которыхъ служили юридическіе обычаи народа. Вотъ одна изъ нихъ: «1861 г., октября 2 дня. Временно-обязанный крестьянинъ Василій С. и жена его Анна, Касьянъ О. и жена его Параскевія заключили миролюбное условіе въ томъ, что С.—ны, не имѣя у себя родныхъ дѣтей, съ добраго ихъ согласія, безъ всякаго отъ кого-либо принужденія, приняли О.—хъ въ усыновленіе съ тѣмъ, чтобы сіи послѣдніе, распорядяся имуществомъ первыхъ и хозяйствомъ, прирѣввали

въ старости и болѣзни до смерти, а послѣ смерти, похоронили ихъ христіанскимъ обрядомъ и за сіе все С—ы вручили О—мъ все свое движимое и недвижимое имѣніе и имущество, такъ какъ—бы роднымъ своимъ дѣтямъ, въ вѣчное и потомственное владѣніе; въ замѣнъ чего О—ы должны С—хъ почитать и уважать, какъ родные дѣти своихъ родителей. Если же кто изъ нихъ поступитъ въ противоположность настоящаго условія, то долженъ отвѣчать по силѣ законовъ и никто изъ нихъ не долженъ другаго обижать и притѣснять всѣхъ находящихся со стороны С—хъ родственниковъ. Они, С—ы, отъ всего вручаемаго ими О—мъ имѣнія и имущества совершенно устраняютъ и никому никакого права касаться и тѣмъ дѣлать теперь и по смерти ихъ помѣху О—мъ во владѣніи и распоряженіи не оставляютъ и все таковое право свое *вливаютъ* (*) О—мъ. Но если со стороны сихъ послѣднихъ произойдетъ что—либо противное сему обязательному для насъ условію, то виновные должны отвѣтствовать по закону и по примѣру тому, какъ подвергаются отвѣтственности родные дѣти, виновные противъ своихъ родителей. Но во всякомъ случаѣ они, О—ы, не лишаются нисколько права на наслѣдство вручаемымъ ими С—ыми имѣніемъ и имуществомъ».

У насъ теперь, какъ извѣстно, кромѣ крестьянскаго дѣла, совершается другое тоже не послѣдней важности—межевое. Малороссія, такъ долго ждавшая межеванія, наконецъ, благодаря тому же крестьянскому дѣлу, дождалась его—и вотъ уже болѣе 3—хъ лѣтъ идетъ оно... довольно медленно. Гдѣ причины этой медленности,—мы сказать не умѣемъ. Люди, болѣе насъ знающіе, видятъ причину медленности въ неудачномъ выборѣ межевыхъ дѣятелей. Особенно какъ—то не удаются уѣздные; нѣкоторые свѣдѣнія о послѣднихъ уже извѣстны читателямъ *Основы*; къ нимъ можно бы присоединить еще не мало, потому—что то и дѣло приходится слышать разные *межевые* анекдоты. Недавно еще, говорятъ, одинъ изъ этихъ дѣятелей, пріѣхавъ въ межевую комиссію—«подписать журналы», вмѣсто межевыхъ,

(*) Употребленіе этого слова—здѣсь очень замѣчательно; оно указываетъ на связь этого обычая усыновлять съ *уничтоженіемъ правъ*, извѣстнымъ по Украинѣ со времени Литовскаго Статута.

поднахнул журналы оспеннаго или какого-то другаго комитета, случившіеся тутъ же (межевая канцелярія помѣщалась вмѣстѣ съ предводительскою) и тѣмъ задалъ не малую работу писцамъ послѣдней... Какимъ образомъ попадали подобные люди въ члены межевыхъ комиссій? спрашиваешь иногда у выбиравшихъ. Иначе быть не можетъ, отвѣчаютъ, потому что наши выборы основаны на интригахъ,—особенно выборы въ должности, подобныя межевымъ: жалованье большое, а дѣла можно совсѣмъ не дѣлать... Обыкновенно передъ выборомъ, сильнѣйшая партія сговаривается—кого и кого нужно выбрать; назначаются или люди дѣйствительно могущіе дѣло дѣлать или же—сильные міра сего, смотря по взгляду на вещи предводителя партіи. Открываются выборы,—сначала и пускаютъ *назначенныхъ*; но тутъ обыкновенно случается, что всѣ они прокачиваются *на вороныхъ*: всякій самъ себѣ не врагъ, видя въ послѣднемъ, хоть микроскопическій, но все же лишній шансъ къ тому, что быть можетъ онъ самъ попадетъ въ эту должность... Когда большинство прокатятъ на вороныхъ, тогда поневолѣ уже и случается, что на бѣлыхъ выѣзжаютъ разные уже инвалиды, остающіеся подъ конецъ, и часто совсѣмъ не гадающіе о такомъ благополучіи. Мѣсяца три назадъ еще выбранъ членомъ въ межевую комиссію дворянинъ, бывший передъ тѣмъ письмоводителемъ становаго пристава; должность эта лучше всего объясняетъ положеніе его въ уѣздномъ обществѣ...

На-дняхъ во всѣхъ уѣздахъ нашего окологда назначены были уѣздныя дворянскія собранія для обсужденія вопроса: не уменьшить ли жалованья межевымъ членамъ, какъ палаты, такъ и комиссій. Предсѣдатели межевыхъ комиссій у насъ почти все—предводители; говорить объ уменьшеніи ихъ жалованья—дѣло щекотливое для уѣздной братіи... Вездѣ опасались, что разсужденія эти кончатся ничѣмъ. Помогли богатые землевладѣльцы, которымъ нечего болѣе бояться, владея тысячами десятинъ; съ полнымъ присутствіемъ духа, они произнесли, что межевое жалованье—не въ коня кормъ. Дѣйствительно, судя по работѣ членовъ межевыхъ комиссій, они получаютъ много: предсѣдатель—1500 р. и прогоны, а члены по 1200. Жалованье это тѣмъ болѣе чувствительно, что въ то же время идетъ сборъ и на мѣровыя учрежденія. Конечно, если бы дѣло дѣлалось какъ слѣдуетъ, то этихъ денегъ нечего было бы жалѣть, имѣя въ виду скорѣйшее размежеваніе; но, при настоящемъ его положеніи, когда люди свѣдущіе увѣряютъ, что межеваніе въ каждомъ уѣздѣ продолжится не менѣе 15-ти

лѣтъ, то лучше платить какъ можно меньше... Возгласы богачей-смильчаковъ увлекли и меньшую братію: стораща и они стали кричать что много, много!—нужно уменьшить! Почти вездѣ положено было уменьшить жалованье, какъ уѣзднымъ, такъ и губерискимъ межевымъ членамъ. Въ одномъ уѣздѣ рвеніе требовавшихъ уменьшенія, простерлось до того, что предсѣдателя назначили 525, а членамъ—по 360 р. Какое будетъ окончательный результатъ этихъ преній, еще неизвѣстно; онъ рѣшится въ губерніи, на основаніи большинства. Во всякомъ случаѣ можно быть увѣреннымъ, что межевыя должности перестанутъ быть лакомыми кусочками, а это, быть можетъ, поведетъ къ тому, что современемъ ихъ займутъ люди лучшіе, которые возьмутъ на себя работу для дѣла, а не для денегъ. А такіе люди, хоть ихъ и не много, все же есть у насъ; но сообразуясь съ обстоятельствами, они стараются теперь держаться подале, чтобъ напрасно и словъ не тратить...

Но что же представляетъ межеваніе, изъ-за котораго мы такъ бьемся, въ будущемъ?—Много выгодъ—крупнымъ собственникамъ и никакихъ—мелкимъ. Представимъ себѣ межеваніе фактомъ совершившимся и увидимъ, что тѣ землевладѣльцы, у которыхъ менѣе 50—ти дес., получаютъ ее, какъ извѣстно, въ прежнихъ 3—хъ сѣнахъ, которыя, сравнительно съ настоящимъ, уменьшатся на все количество земли, которая отойдетъ отрубными кусками землевладѣльцамъ, имѣющимъ болѣе 50—ти десятины. Слѣдовательно, *толока* (парь) уменьшится значительно, а съ уменьшеніемъ ея должно уменьшиться и скотоводство мелкихъ собственниковъ, дворянъ, козаковъ и крестьянъ-собственниковъ, число которыхъ растетъ со дня на день. Вотъ первый, неоспоримый результатъ въ будущемъ. Богатствомъ земель наши козаки, какъ извѣстно, похвалиться не могутъ: большая часть изъ нихъ владѣетъ отъ 3 до 7 дес. на дворѣ; а не мало есть и совѣзмъ безземельныхъ. Въ настоящее время пользуясь чрезполосницей и—результатомъ ея—значительной *толокою*, козаки имѣютъ возможность держать достаточное количество скота, который даетъ имъ возможность пахать сосѣдскія земли *съ-половины* (*). Размежеваніе отниметъ у нихъ эту возможность и они должны будутъ обѣднѣть еще болѣе...

(*) У насъ очень часто можно встрѣтить безземельныхъ козаковъ, имѣющихъ парь по пяти воловъ, да по десятку и болѣе лошадей. Кромѣ *спальничества*, они занимаются ещѣ извозомъ и живутъ теперь безбѣдно.

На это возражать намъ, что нельзя же не признать настоящее пользование такихъ козаковъ толокой—за пользование чужимъ! Да, это справедливо, какъ справедливо и то, что существовавшіе встарину, почти у каждаго села, общіе выгоны, въ настоящее время почему—то обратились въ левады и лѹки тѣхъ, которые съ размежеваніемъ получаютъ очень много выгодъ. Кто виновать? возражать намъ опять. Не разберешь, кто виновать; извѣстно, сила солому ломить.

Утѣшаютъ мелкихъ собственниковъ тѣмъ, что размежеваніе дастъ средство покончить наконецъ съ трехпольнымъ хозяйствомъ и замѣнить его другимъ, болѣе современнымъ. Но и эта надежда слабѣетъ, какъ посмотришь, что многіе крупные собственники, десятки лѣтъ уже пользующіеся отрубными дачами, и не заикнулись до сихъ поръ о замѣнѣ трехпольнаго хозяйства какимъ—либо другимъ. А кому же и начинать, какъ не имъ?.. Конечно, то было время, а теперь другое, заставляющее поневолѣ думать объ изысканіи новыхъ источниковъ для доходовъ. Но и при этомъ пужно ожидать скорой перемѣны въ нашемъ хозяйствѣ; сколько ни приходится слышать о томъ, что думаютъ дѣлать въ будущемъ наши богатые паны, всѣ предначертанія ихъ сводятся болѣе къ тому, чтобы увеличить табачныя плантаціи, да уничтожить овцеводство; другіе думаютъ о торговлѣ скотомъ. Объ агрономическихкихъ реформахъ никто и не думаетъ, слѣдовательно—*пѹки сонце зійде, роса бѣи вѣсть...*

ИЗЪ ЛУБЕНСКАГО УѢЗДА (Полтавской губ.)

(21 августа 1862).

Не могу не выразить сожалѣнія, что нѣкоторые землевладѣльцы до-сихъ—поръ еще не пришли къ ясному сознанію человѣческихъ правъ бывшихъ своихъ крѣпостныхъ, а нынѣ—временно—обязанныхъ крестьянъ; между этими двумя сословіями всѣ еще стоитъ стѣна непроборимая:—это духъ панства и высокомерія однихъ и духъ недовѣрія и неразвитости другихъ; одни требуютъ рабской покорности и труда за ничтожную плату,—другіе желаютъ мгновенно обогатиться, соединяя

съ понятіемъ о свободѣ, удобства жизни; оба сословія питають одно къ другому недобвѣріе. Въ этомъ году большая часть земель Лубенскаго уѣзда была отдана землевладѣльцамъ въ обработку козакамъ, а въ Миргородскомъ уѣздѣ многія земли обработаны по найму квартирующими тамъ войскамъ, такъ-что предстоящая зима теперь, кажется, будетъ не очень благопріятна для временно-обязанныхъ крестьянъ. При этомъ весьма дѣйствуетъ на хозяйственный и семейный бытъ, на здоровье и нравственность крестьянъ—горілка. Въ Малороссіи чувствуется теперь особенная, настоятельная потребность въ чемъ-либо нравственномъ вліяніи, направленномъ противъ пьянства. Г. Ге, въ превосходныхъ своихъ замѣткахъ (*Основа*, 1862 г.), чрезвычайно вѣрно выяснилъ, какимъ образомъ овладѣлъ нашимъ народомъ этотъ порокъ, сопровождающій каждое замѣчательное явленіе его повседневнои жизни и, въ-особенности, тѣ, при коихъ присутствуетъ священникъ; напримеръ—крестины, поминки, свадьбу... Поэтому, не естественнѣ ли, не удобнѣ ли всего духовнымъ сдѣлаться апостолами трезвости? До-сихъ-поръ ишлась откупъ, а съ будущаго года—кто же помѣшаетъ? Вотъ тема для разработки въ нашихъ духовныхъ и свѣтскихъ журналахъ...

Съ переменою быта крестьянъ, здѣсь очень медленно улучшается хозяйство; обработка земли и прежде стоила очень дорого, а теперь, при наемномъ работникѣ, она еще дороже, такъ-что только при цѣнѣ за пудъ зерноваго хлѣба 50 коп. ср. вознаграждался бы трудъ земледѣльца. Земля обрабатывается, въ Лубенскомъ уѣздѣ, плугами, требующими упряжки каждый по три пары воловъ; не говоря уже о дороговизнѣ этой обработки, она не достигаетъ своей цѣли:—земля остается мало разрыхленною, ибо плугъ разбрасываетъ землю гудами, но не размельчаетъ ее и посѣянное зерно остается подъ вліяніемъ солнца и вѣтра; корень, при этихъ условіяхъ, не получаетъ той сочности и силы, какую бы могла дать зѣшняя почва при другой обработкѣ.

Въ Миргородскомъ уѣздѣ, въ Камышенской экономіи, дѣйствительный членъ общества сельскаго хозяйства, Иванъ Федоровичъ Зорницъ ввелъ обработку земли сохами; сначала мѣстнымъ крестьянамъ показалось это нововведеніе страннымъ, но опытный сельскій хозяинъ переселилъ нѣсколькихъ великорусскихъ землепашцевъ въ Камышну для обученія тамошнихъ крестьянъ великорусскому хозяйству, и соха такъ понравилась, что камышенцы стали забывать уже о плугѣ. Польза обработки камышенскихъ земель сохою оказалась въ томъ, что раз-

рыхленная земля лучше покрывала зерно, а это способствует урожаю; притомъ, на одинакое количество земли и времени—вмѣсто 6 воловъ употребляли, при сохѣ, одного только вола, слѣдовательно такая обработка значительно дешевле плуговой.

Въ той же Камышенской экономіи постоянно вводятся работы машинами; изъ нихъ грабельная и молотильная изобрѣтены самимъ г. Зоринимъ. Въ камышенской сушильнѣ устроена печь, могущая отопить огромное зданіе самымъ незначительнымъ количествомъ топлива; это изобрѣтеніе, тоже принадлежащее г. Зорину, обратило на себя вниманіе специалистовъ, но, до полученія изобрѣтателемъ привилегіи, остается для большинства недоступнымъ. Земля Малороссіи обильна и богата, да хозяйство въ ней плохо идетъ, и потому надобно желать, чтобы чаще и чаще появлялись въ ней люди, подобные г. Зорину.

Изъ заводовъ обращаетъ на себя вниманіе, по качеству выдѣлки, кожевенное заведеніе въ селѣ Березоточѣ, Лубенскаго уѣзда, въ экономіи Петра Васильевича Лейбина; кожи у насъ, въ городахъ, довольно плохо обрабатываются, несмотря на большую въ нихъ потребность; этотъ товаръ на нашихъ ярмаркахъ не залеживается, и усовершенствованіе кожевеннаго дѣла принесло бы существенную пользу краю. Но грустно подумать, что еще долго винокуренные заводы будутъ поглощать капиталы, которые могли бы послужить развитію другой промышленности, гораздо болѣе полезной для народнаго благосостоянія.

Василій Шевичъ.

ИЗЪ ГОРОДНЕЦКАГО УѢЗДА (Черн. губ.).

(25 іюля 1862).

Еще и до-сихъ-поръ наши селяне не покончили съ полемъ; значитъ, и жизнь ихъ все еще исполнена полевыхъ трудовъ, описывать которые—говорить о вещахъ общезвѣстныхъ. Лучше пусть будетъ предметомъ моего настоящаго письма *городнецкое нарѣчіе*. Но прежде всего, я долженъ опредѣлить то мѣсто (или отдѣлъ), которое оно занимаетъ въ ряду нарѣчій Черниг. губерніи вообще. Для этого скажу кратко, въ общихъ чертахъ, и вообще о нарѣчіяхъ Черн. гу-

берніи. Это тѣмъ болѣе необходимо, что и о нихъ не составилось еще опредѣленнаго мнѣнія.

По языку, жители Черн. губ. раздѣляются на три нарѣчія: степовое (украинское), переходное и бѣлорусское (литовское). Причины такого раздѣленія лежатъ и въ исторіи, и въ географическихъ особенностяхъ губерніи. Оставляя историческія причины, напомину про ту географическую особенность Черн. губерніи, что она, относительно распредѣленія лѣса, раздѣляется на *лѣсистую часть* (сѣверъ губерніи), *переходную* (середина губ.) и *безлѣсную* (югъ). Этотъ-то тройственный характеръ природы Черн. губ. имѣлъ вліяніе на засѣвшія въ ней племена... Самый сѣверъ губерніи (уѣзды Сураж., Мглин., Стародуб. и Новозыбковскій) заняли Бѣлоруссы, извѣстные у жителей другихъ уѣздовъ губерніи подъ именемъ *литвиновъ, сіверянъ, полісціевъ* (*падзісцувъ, лісціевъ* въ укоротительномъ смыслѣ). Югъ губерніи (Нѣж., Борзен., Конотоп., Кролевец. и Козелецкій уѣзды) населенъ Украинцами (степовиками). Во всѣхъ остальныхъ уѣздахъ (Городницкомъ, Черниг., Сосниц., Новгородсѣверск. и Остерскомъ) нарѣчіе отличное и отъ бѣлорускаго, и отъ украинскаго. Его можно назвать *переходнымъ* отъ одного къ другому. Жителей этой полосы степовики называютъ *перевертнями*. Выраженіе характеристичное, потому что говоръ переходной полосы Черн. губ. есть не что иное, какъ перевернутый украинскій языкъ, иначе—его нарѣчіе, провинциализмъ. Это видѣе всего будетъ изъ самаго изложенія его особенностей,—къ чему я прямо и перехожу (*).

Главная особенность переходнаго говора—это замѣна украинскаго *о* (безъ ударенія) на *а*; такъ моя будетъ *мая*; сторожа—*старожа*; по дорогѣ—*на дарозі* и т. д. Эта особенность переходнаго говора сближаетъ его съ велико-и бѣло-русскими языками. Украинскій звукъ *і* (съ удареніемъ) замѣняется звукомъ *у* или *ю*; такъ кинь—*кунь*; тѣтка—*тютка* и т. д. На этомъ основаніи и при склоненіи словъ замѣчаются слѣдующія измѣненія: творит. п. ед. числа вѣсто *омѣ* будетъ *амѣ*. При этомъ замѣчу, что дат. ед. никогда не имѣетъ *ові*, но

(*) Я долженъ оговориться, что при распредѣленіи границъ говоровъ по уѣздамъ, проиходитъ неточность; напр. въ сѣверной части Козелецк. уѣзда говоръ переходной, въ южной же степовой. Но иначе я не могъ поступить: я бралъ преобладающій говоръ въ уѣздѣ, и причислялъ его то къ тому, то къ другому. Ошибка будетъ невелика. Опредѣлять же естественныя границы говоровъ—не въ моей силѣ.

всегда *у—чоловіку*, а не *чоловікові*. Род. множ. ч. вмѣсто *ївъ* имѣть *увъ* или *ювъ*, смотря по тому, требуетъ ли благозвучіе смягченія согласной. Дат. множ. вмѣсто *амъ*, *ямъ—умъ*, *юмъ*; напр. *серпувъ*, *канювъ*, *серпумъ*, *канюмъ*. Нѣкоторыя слова, какъ *жаба*, *птица*, имѣють род. множ. на *авъ—жабавъ*, *птицавъ*. Что же касается до другихъ падежей, то они измѣняются по тѣмъ же правиламъ, какъ и въ украинскомъ яз.; такъ предл. пад. ед. ч. въ словахъ муж. рода оканчивается на *у*, а въ женскомъ и среднемъ на *і*—о талану, о небі, объ окні и т. д. Полнозвучіе тоже соблюдается вполнѣ, такъ *деіать* и въ косвенныхъ падежахъ удерживаетъ *а—дѣіатью*; *любъ—лоба*, *левъ—лева* и мн. др.

Существительныя, кончащіяся, въ украинскомъ, на *я*, въ переходномъ нарѣчїи имѣють *е*, также и тѣ, которыя имѣють передъ *я* удвоенную согласную; напр. доля будетъ *доле*, прохання—*праханне*. Вообще звукъ *я* безъ ударенія произносится какъ *е*; поэтому *екі*, а не *яки*, *ерина*, а не *ярина* и т. д.

Прилагат. имена, какъ въ ед., такъ и въ мн. числѣ, никогда не употребляются съ полнымъ окончаніемъ; кромѣ того, украинское мягкое *і* во множ. числѣ, въ переходномъ говорѣ, неизвѣстно; такъ: *чорни*, *чорна*, *чорне* и множ. ч. *чорни*, (а не *чорні*) и т. д.

Неопред. накл. глаголовъ всегда оканчивается на *ть*, а на *ти* только въ пѣсняхъ (и тогда выговаривается за *ті*) и въ тѣхъ глаголахъ, которые передъ *т* имѣють согласную; напр., *темі*, *текті*. Возвратн. глаголы имѣють *це* (*се*), поэтому мѣст. *це* (*се* употребляется только въ 3-мъ лицѣ прош. врем.) употребляется во всѣхъ временахъ; такъ: *вунъ плачетце*, *плакавсе*. На основаніи кореннаго отличія переходнаго говора, тѣ глаголы, которые въ какомъ либо времени имѣють звукъ *і*, перемѣняютъ его на *ю*, *утікъ—утюкъ*, *стюгъ* (?) и т. д. Въ переходномъ говорѣ не уцѣлѣла старославянская форма будущ. времени; поэтому не говорятъ *казатиму*, но *буду казати*. Вмѣстѣ съ глаголомъ *співати* употребляется *пѣть*; этотъ послѣдній употребляется въ настоящ. времени такъ: *пѣю*, *пѣшиш*, *пѣе*, *пѣмó*, *пѣють*...

Вмѣсто частицы *чи* употребляють *ті*; напр., *ті ти*, *ті я*, а не *чи ти*, *чи я*. Послѣ частицы *ні* передъ мѣстоим. одинъ вставляется для благозвучія не *ж*, а *і*—*ні годного*, а не *ні жодного*. Предлогъ *від* замѣняется предлогомъ *од* (ад, ат).

Въ-заключеніе, предлагаю нѣсколько словъ, которыя отличаются

отъ украинскихъ: вмѣсто биття говорятъ *буйка*, бия—*ле*, бiашъ—*буйей*; вищати—*верещать*, волосся—*кóсы*, відсiль—*атцуля*, вi—*вiки*; гойдатись—*калiхатьце на арéлi*; драглiти—*дритить*, дукать—*мчiань*; звiтки—*аткуля*, згага (сжога)—*печел*, зненацька—*знiтельки*; кадiбъ—*кадовба*; курча—*пиленя* (отъ зова: пили, пили!) *ципленя*, комиръ—*кавiрнр*, курникати—*курнякать*, кваша—*кулаа*; лаштунки (лiси)—*ришованне*, лущина—*шалупайка*; натравка—*пановка*; обдiма живiтъ—*пiшуть живуть*, одягнутись—*напрекiутьце*, ополонка—*пiлька*; паслiвъ—*пiсклюнь*, покволожь—*спракволя*, разоць—*разбра*, разоць намиста—*стiлка*; станокъ полотна—*свiй* (отъ свивать), сумирний—*рахманни*; щiлина—*шкарлiубина*. Вотъ еще нiсколько словъ, которыхъ я не встрiчалъ въ украин. языкѣ: *батовать*—наложить много, *гайнó*—подстилка соломы для скота, *зачiпнасть*—родство по свойству, *манiжить*—сильно утомить; *натеребiтьце*—пажратся, *пiздерить*—лушить, бить; *плужить*—идти въ руку (*iму въ усiму плужить*), *пiцать*—образецъ (однопоцату), *цавбi*—стебель у растенiя (по не дерева) и мн. др.

Изъ сказаннаго видно, какое мѣсто занимаетъ переходное нарѣчiе и въ ряду безчисленныхъ нарѣчiй русскаго государства: оно ни больше, ни меньше какъ провинциализмъ украинскаго языка. Я съ цiлю говорилъ объ немъ такъ подробно: описывая его, я вмiстi и разрiшалъ вопросъ,—на какомъ языкѣ нужно учить жителей переходной полосы Черн. губерни? Полагаю на томъ, который ближе, т. е. украинскомъ.

Многие признали справедливость той истины, что народъ непременно нужно учить на его природномъ языкѣ. Къ—сожалiнiю, эта истина на дiлi не приводится въ исполненiе. Вотъ, напримiръ, и у насъ въ Черниг. губ. почти въ каждомъ приходѣ причетники учатъ грамотѣ, но ни въ одномъ приходѣ не учатъ на народномъ языкѣ. Въ оправданiе нельзя сказать, что житель переходной полосы не понимаетъ украинскаго языка. Всякому на опытъ легко удостовiрится, что онъ очень хорошо понимаетъ украинскiя книги, и даже сразу отличаетъ, на какомъ языкѣ онѣ написаны. »Це—говорять—по степови«... И понятно:—житель переходной полосы во многомъ близокъ со степовикомъ, и находится съ нимъ въ постоянныхъ сношенiяхъ: онъ каждый годъ ходитъ съ горшками на степъ за хлiбомъ, каждую ярмарку видитъ чумаковъ съ таранью и солью... И я вполне увiренъ, что грамотность у насъ до тiхъ поръ будетъ *плестись ракомъ*, пока мы не станемъ

учить народъ на его нарѣчїи, или ближайшемъ языкѣ. При теперешнемъ своемъ устройствѣ наши сельскія школы не достигаютъ своей цѣли, и грамотность идетъ медленно. Я даже почти убѣжденъ, что въ этомъ году будетъ въ школахъ меньше учениковъ: народъ сталъ думать, что изъ теперешняго обученія не будетъ пользы. Грустно, что эти школы при первомъ появлении уже внушили къ себѣ недовѣрчивость, но нельзя и народъ обвинять: крупныя причины породили эту недовѣрчивость. Старая система обученія, нерадѣніе наставниковъ и часто злоупотребленіе своею властью: нѣкоторые наставники изъ учениковъ дѣлали себѣ слугъ исполнявшихъ для нихъ всѣ работы. У насъ въ городн. уѣздѣ, у одного наставника ученики даже каждую недѣлю *мыли конюшню*... Жаль вѣдь, что бѣды нечемъ и поправить! Гдѣ взять другихъ наставниковъ? Наше панство, живущее по селамъ, и до сихъ-поръ считаетъ для себя неприличнымъ помогать народному образованію (*). А между прочимъ оно могло бы дать и средства и учителей. Не говоря о тѣхъ господахъ, которымъ названіе *контителіи небесъ*, скажу, что у насъ, по селамъ, очень много дѣвиць, ровно ничего не дѣлающихъ, — а какую бы громадную пользу онѣ принесли, еслибъ взяли за учительское дѣло... къ тому же онѣ во всякомъ случаѣ образованнѣе теперешнихъ наставниковъ народа, и поэтому могли бы повести народное образованіе съ большимъ успѣхомъ... Стыдно и безнравственно — у кого есть силы и средства помогать народиой нуждѣ, сидѣть ложа руки. Многія, пожалуй, боятся мелочныхъ придирокъ: — ведите свое дѣло безъ всякихъ заднихъ и дальнихъ видовъ, учите просто одной грамотѣ, и къ вамъ никто не придерется. Считаете неприличнымъ или неудобнымъ ходить въ сельскую школу, собирайте къ себѣ на домъ: отцы пошлютъ куда хотите своихъ дѣтей: — вы знаете, какъ сильно развита между ними потребность учить дѣтей своимъ грамотѣ. Но не взятыя нашимъ панствомъ — бѣлоручкамъ за это благородное дѣло! а народу придется еще долго ждать для своихъ дѣтей хорошихъ учителей (по-крайней-мѣрѣ, до тѣхъ поръ, пока у насъ не устроятъ заведенія для приготовленія народныхъ учителей). Положимъ, воть къ осени, у насъ, въ городнецк. уѣздѣ, будетъ выстроено и открыто до пяти волостей временно-обязанныхъ крестьянъ; при нихъ будутъ открыты и

(*) Я знаю одинъ только утѣшительный примѣръ въ Чернигон. уѣздѣ, гдѣ генеральскія дочери учатъ у себя въ домѣ до 15 мальчиковъ и при томъ учатъ по-украински.

училища; предполагаютъ, что учить въ нихъ будутъ волостные писаря. Но извѣстно, что это за волостные писаря: полуграмотные мѣщане или козаки, получившіе образованіе въ извѣстныхъ волостныхъ училищахъ... Плохая надежда!.. но—крайности, у насъ не очень-то хорошо показали себя теперешніе писаря: то люди извѣстной нравственности, то безграмотные... Пашлись бы дворяне, воспитанники университетовъ, но они стѣснены тѣмъ постановленіемъ, что получившему высшее образованіе нельзя быть волостнымъ писаремъ... И эти, хорошо устроенныя, волости будутъ удовлетворять только двумъ своимъ назначеніямъ: быть помѣщеніемъ для волостныхъ сходовъ и квартирою для пріѣзжающихъ чиновниковъ; третье же ихъ назначеніе—помѣщеніе сельской школы—останется не выполненнымъ, а если и выполнится, то—какъ будутъ учить теперешніе писаря—заранѣе можно угадать...

Леся—ій.

СВѢДѢНІЕ О ОБУЧЕНІИ КОЗАЧИХЪ ДѢТЕЙ ГРАМОТЪ И ЭКЗЕРЦИЦІИ ВЪ ГАДЯЧКОМЪ ПОЛКУ.

(Изъ Гадячскаго полковаго архива).

Изъ отмѣтокъ въ вѣдомостяхъ 1781 года, видно, что одинъ изъ козачихъ дѣтей обучался военной экзерциціи, грамотѣ и письму, другіе учили въ псалтыри такую-то,—напримѣръ, *первую-надесять*,—канонему, въ часословцѣ, напримѣръ, утреню; твердили часословець; учили въ часословцѣ вечерню; твердили псалтырь, граматку; иные обучались одной экзерциціи.

Изъ 91 души 2-й сотни учились грамотѣ 42, отъ 8 до 16 лѣтъ, и письму, отъ 11 до 19; экзерциціи 49, отъ 19 до 25 лѣтъ.

Вѣдомости объ этихъ дѣтяхъ посылались ежемѣсячно въ полковую канцелярію.

С. Мітла.

ПОПРАВКА.

Въ статьѣ—*Историческая Не правда и Западно-Россійскій Патриотизмъ* (юльская книжка 1862 г.) замѣчены авторомъ слѣдующія невѣрности: вмѣсто словъ—«Польша была самою вѣротерпимою и гуманною страню въ мірѣ,»—напечатано: «Польша была вѣротерпимою и гуманною страню.» Сверхъ того, въ началѣ статьи г. Костомарова: *О преподаваніи на южнорусскомъ языкѣ* (июньская книжка) вставлено имя Марка Вовчка, о которомъ вовсе не упоминается въ рукописи автора.

ОБЪЯСНЕНИЕ КЪ РИСУНКАМЪ «ЖИВОПИСНОЙ УКРАИНЫ.»

XXXIX. *Молодиця* изъ мѣстечка Ничѣ, Черниговской губ. Борзенскаго уѣзда. Платокъ на головѣ пунцовый; воротникъ—золотой парчп, съ малиновыми разводами; паруквинки—тоже; *усы*—тоже парчевые; *чоботы*—красные, на коркахъ.

XXXX. Внутренность хаты въ одной изъ Черноморскихъ станицъ; рисовано съ натуры и гравировано А. Е. Бейдеманомъ.

Л. Ж.

ОБЪЯСНЕНИЕ

НЕУДОБОВОПЯТНЫХЪ ЮЖНОРУССКИХЪ СЛОВЪ,
СОДЕРЖАЩИХСЯ ВЪ 8-й КНИЖКЪ «ОСНОВЫ».

Бабки — бабочки.
Багачюка — болото, грязь.
Балакучий — говорливый.
Безрѣда — безродный.
Безперечъ — раз-по-разъ; безпре-
станно
Безсоромітно — безстыдно.
Бѣлебень — возвышенное мѣсто; пло-
щадь; жить на бѣлебни — значитъ жить
на концѣ хутора, или села.
Бованіти — видѣться въ неопредѣ-
ленныхъ формахъ.
Брузумѣнтъ — позумѣнтъ.
Варуватись — медлить.
Вбитыця въ коло дочки — операть-
ся.
Вивувати — выходить; освобождать-
ся.
Вилушити — (перен.) — поколотить
кого.
Вирва — у три вирви (въ-зашей)
гнать кого — вервѣ (?)
Вітки? — откуда.
Влещати — уговаривать, поддѣлы-
вался къ кому.
Вовтузигисъ — возигся.
Вологтя — колосья.
Въ-пріймахъ (жить): въ-прій-
ми взять, — (жить) приемышемъ; (взять)
въ приемыши.
Вграпити — потрафить, понасть.
Вятірць — ятерь.
Ганити — хаять, думить.
Гінкій, — тонкій, гуичкой.
Глїннице — мѣсто въ рѣкѣ, откуда
берутъ рыбу.
Глодь, або глѣдь — небольшой ку-
старникъ на которомъ растутъ красныя
ягоды съ косточками.
Гля — для.

Госпідь — Господь.
Гойдѣтись — качаться.
Гробѣкъ — большой червякъ.
Гукнѣти — крикнуть.
Гурь-гурь! — междометіе звукопо-
дражательное, выражающее шумъ взлета
многихъ птицъ разомъ.
Гшпачѣкъ — свирецъ.

Дівѣцтво — дѣвичество.
Дзйга — юла; волчекъ.
Дзйгликъ — табуретъ, стулъ.
Добрѣзний — (срав. степ.) добрый.
Довгъ правити — долгъ требовать.
Дорошъ — Дорофей.
Доточїтись — достигъ, добратсья,
докатиться.
Дропака (дати) — дать драла.

Жѣвтогарячий — яркожелтый.

Загата — гать.
Заздрїти — завидѣть
Занїть — спрось.
Запомогти — помочь.
Занолочъ — красныя бумажныя нит-
ки, употребляемыя преимущественно для
вышиванія рубѣхъ.
Затокотїти — застучать.
Захїстъ — уютное, скрытное мѣсто.
Захїнатись — асуеитись.
Зашїнка — шекода.
Згїдді — имущество; угодь.
Зїпка — Зновоія.
Злїгѣтись — сойтись, связаться.
Зѣжа — яство.

Калѣти — пачкать, марать.
Катерїнникъ — шарманчикъ.
Калї — (множ.) — илрасцы.
Кїсїнкъ — лѣнга, плетасмая въ ко-
су.

Кладовище — кладбище.
 Кляшнотгий — колченогий.
 Ковбана — глубокая природная яма, наполненная водой, грязью, и т. п.
 Коліщата — колесообразный узоръ.
 Колода — колоды, пи.
 Костюкъ — сбившийся вѣстья кло-чокъ волосъ.
 Кремьяшокъ — камушекъ: округлен-ный черепочекъ.
 Крихта — крошка.
 Кропля — капля.
 Кругліякъ — нераспиленный лѣсъ; бревно.
 Кружкомъ — въ кружокъ.
 Кухоль — большой кувшинъ.

Лапастий — широко-листый.
 Латахи —
 Літвіякъ — лѣтнее жилье.
 Лайливий — сварливый.
 Гентваревий — овчинный.
 Ліщина — ореховое дерево.
 Лялечка — (ум.) — кукла; игрушка.

Мандрика — приготовленный въ видѣ булки сыръ (на Петра и Павла).
 Мерещатий — узорчатый вышитый.
 Мерці — (множ.) — мертвецы.

Навкюлюшкахъ — на колышкахъ.
 Налаштувати — наладить, пригото-вить, послать.
 Невідничити — не-вѣдь-что гово-рять; болтать.
 Не до-чміги — не дозладу нестати.
 Надозолити — надобѣсть, насолить,

Оберемокъ — оханокъ.
 Обрехати — облаять; осудить, ок-лещать.
 Огирь — жеребецъ.
 Одчухрати — (перенос.) — высѣчь, отодрать.
 Ожина — ежевика.
 Омилитись — сдѣлать ошибку; об-молвиться.
 Опудало — пугало.
 Осоружий — противный, гадкій.
 Ось-дечки — вотъ здѣсь.

Перезві — свадебное собраніе род-ственниковъ, или друзей, одинъ другою зазывающихъ къ себѣ въ гости.
 Перепинити — остановить; задер-жать.
 Печина — перегорѣвшій кусокъ кир-пича.
 Пивонь — піонія.

Півколішатка — узоръ, имѣющій видъ половинны колеса.
 Підтюпцемъ — подбѣгая, легкой рысцою.
 Підцунити — стянуть, уесть; под-дѣть.
 Пірцунти — выпнуть.
 Повзъ — возлѣ, около; подлѣ.
 Пововтѣнитись — повозиться.
 Повстайий — шерстяной, сдѣлан-ный изъ шерсти, изъ которой дѣлается погость.
 Полічка — небольшая полка.
 Помовка — рѣчь, говоръ, послови-ца.

Полуниці — клубника.
 Помилка — ошибка; обмолвка.
 Поняла вода якъ скинуть окомъ — затопила вода, какъ глазомъ окинуть.
 Пообшарпований — пообшипавый, пообдерганный.
 Порічки — смородина.
 Посмугований — исписанный, не-полосанный.

Починитись — повиснуть.
 Пошарпати — подраť, порвать.
 Престарѣзий — очень старый.
 Прийм(а)тъ — приемышь.
 Примхи — прихоть.
 Проварикати — ирогунить, не-вѣрно сказать.

Пробелькотати — не внятно про-говорить.
 Пролісокъ — прогалина.
 Прорва — проточина.
 Проциндрити — спустить съ рукъ: промотать.
 Путаница — путаница.

Раина — дерево.
 Ремствовати — обижаться, наре-кать.
 Рипіти — скрытьтѣ.
 Різника(ъ) — мясникъ.
 Розбурковати — (перен.) разбужи-вать.
 Розвередити — растревожить; ра-стравить.

Сага — заливъ или рукавъ.
 Сѣльбище — по селенію.
 Серпанокъ — толстая кисля.
 Сірѣма — бѣднякъ (отъ сѣрой оде-жи).
 Спинатись — привставать на кор-точкахъ.
 Спрѣжду — прежде, первоначально.
 Стерий — сжатая шива.
 Стривати — встрѣчать.
 Строкатий — пестрый, полосатый.

Стромля́ти — втыкать.
Ста́бло — зварить ри́би на ста́б-
ло —

Суну́ці — стенная земляника.
Сябро́ — сосѣдь.

Течі́я — потокъ.

Тиліпа́тись — мотаться.

Тирса — ковыль-трава.

Тики — только.

Товари́на — (един.) — рогатая скоти-
на.

Токотіти — стучать.

Трипідкати — выдѣлывать на язы-
къ какъ будто на скрипкѣ, играть.

Трусити — обсыкивать кого.

Турготіти —

Тяжина — простая набойчатая или
тканая полосатая матерія, въ родѣ тика.

Улѣшання — уговариванія, убѣжде-
ніе.

Улѣшувати — уговаривать.

Уподовшь — вдоль,

Харизма́ — разбойникъ.

Хай — пускай.

Хвалько́ — хвастунъ.

Хитъ — охота.

Цу́пити — тянуть съ напряженіемъ.

Цуцкы́ — собаченка, щенокъ.

Чебрець — растеніе.

Чечуга — названіе рыбы.

Чупури́й — опрятный.

Чупуру́нъ — хозяйливый, бережли-
вый, любящій порядокъ.

Шалаиди́щикъ — судовщикъ.

Шала́нда — названіе суда.

Шашликъ —

Шевляга —

Шкурато́къ — кусокъ старой кожи.

Шмага́ти — (перен.) бить, бросать.

Шпурля́ти — бросить съ силой.

Шубовс(х)(т)пути — упасть въ воду
съ шумомъ.

Юркий — вертлявый, живой.

Яломо́къ — шапка, сваленная изъ
шерсти.

*Украинскія слова, записанныя въ Бирючскомъ уѣздѣ
Воронежской губерніи.*

Ано́! — вона!

Бантіна — перекидина, связываю-
щая сверху стропилы.

Бискеті — горы, ушелья, вертепы.

Бри́ця — посторонняя ирми́сь въ
просѣ.

Ваць!-ваць! — ваць! кличка на
свиной (см. паць — паць — паць!).

Годи́на — хорошая погода.

Гузати́сь — копаться, медлить.

Дцузъ! — брысь!

Жа́доба — рѣдкость, диковинка, жа-
жда, жадность.

Жално́ші — сожалѣніе.

Зага́дѣти — сказать, напомнить,
велѣть.

Запѣрува́ти — заупорствовать, за-
упрямиться.

Замуцѣванній — закоси́тый.

Зі́мничува́тій — нескороспѣлый,
стойкій зеленымъ до зимы.

Зь-ури́ку — съ глазъ.

Класі́кнути — (перен.) — умереть.

Кучь! — вичь (на агягъ).

Ласкавецъ — родъ цвѣтовъ.
Лепісточка — лепестокъ (тонкій какъ лептъ).

Лѣтъ — потная грязь.
Лѣшко — (ласк.) душенька; употребляется преимущественно женщинами, — напр: Я тебе, лѣшко, ждала — ждала, а ты и не пришла.

Лішкы — прочь (на теленка).

Мігочина — колесная ступица.
Мітокъ — мотокъ пряжи, жмѣющей въ себѣ 40 пасмъ.

Мо рснѹти — ударить, мазнуть.
Мо рдѹля — (гуля) — шишка, опухоль.

Навпослѣ — послѣ.
Надолѹжити — налечь, усилить.
Нащѹбка — вкладка, которою пристегивается яро къ дышлу въ снасти, принадлежащей къ плугу.

Назлѹгахъ — облокотившись (сидя).
Нарѹха — вора.

Нашѹсерце — натошакъ.
Нѣ! — no!
Негѹда — непогода.
Нѣхтувати — портать, уродовать; переводить ни на что.

Отгѹнитца — отзовется чѣмъ — нибудь (о вкусѣ).

Отрѹба — поношь.
Одкнѹтисъ — отказаться отъ брака послѣ сговора; не признавать своего дитяти (о скотинѣ).

Оплнѣ — подушка (въ телѣтѣ).
Оситъ — не мало времени, давно, теперь ли; напимѣръ: оситъ, якъ борщъ вышляи зъ печі, а вилъ все ще горячий.

Оступитисъ — заступиться, защитить кого либо.

Очервнѣти — опротивѣть, надошь.

Пасинокъ — небольшая головка капусты, выросшая около большого качана.

Пасмо — число чисмъ, составляющихъ мотокъ (40 чисмъ).

Паць! — паць, пацью! — кличка на пороситъ.

Пищѣний — изнѣженный, избалованный.

Платтяній — холщевый.
Плохий — тихій, смиренный,
Прикукѹбити — приготовить, приготовить, приобрести, запасты.

Прокатъ — (?) процентъ.
Пропіѹка — (увел.) — ньяница.
Пруги — покровки.
Пужина — пустая оболочка проса, безъ ядра.

Ринка, риночка — пашка, пюшечка.

Рихта — прибыль; пошлина; доходъ.

Свиірка — свиное стадо.
Сволочки — перекладныи, на которыхъ держится потолокъ.
Сколѹзарий — скороспѣлый.

Трамъ! — вычь! (на овецъ).

Убосѹничъ — на босю погу.
У вечернѹму(?) прѹзи — въ вечернее время послѣ полудня.

Уклякѹти — пристѣсть на поги;
Урикти — слгзатиъ.
Учакати — пощщати, навѣдываться.
Ушакы — звеня, которыя стоятъ у дверей; притоки.

Хрякати — харкать.

Чавѹнъ — гунъ.
Чисмо — число нитокъ, заключающихся въ пасмѣ (3 нитки).

Чпъ! — прочь (на поросенка и на собаку).
Чю-чю! — прочь (на поросятъ).

Шагнѹти — загорѣться, разомъ вспыхнуть; охватить пологомъ.

Шапликъ — обрѣзь, въ которомъ мочать бѣлье.

Шулікъ — капуста, невыросшая въ качанѣ.

Щѣнина — балка, связывающая снѹзу сиронилы.

Щенлауятый — тошій, худшавый,

Эля! — прочь (на свинью).

И. Свячченко.

Отъ представителей православныхъ Болгарскихъ Славянъ изъ Филиппополя, архимандрита Софронія и Иеромонаха Герасима.

Между многими древними православными святынями, которыя разорены Турками, или терять отъ покушеній католиковъ и протестантовъ, вниманіе православныхъ христіанъ привлекаетъ святыня, находящаяся въ окрестностяхъ города Филиппополя, во Фракіи, близъ деревни Арапово. Здѣсь былъ нѣкогда православный Болгаро-Славянский монастырь во имя св. Великомученицы Кириакіи (по Болгарски Недѣля). На развалинахъ его съ давнихъ временъ собирались каждый годъ, въ день св. Великомученицы, 7-го іюля, окружные православные Болгары, зажигали на камняхъ свѣчи и молились Богу подъ открытымъ небомъ. Источникъ, текущій не далеко отъ разрушеннаго монастыря, прославился многочисленными исцѣленіями. Чудеса, тутъ происходившія, убѣдили даже Турка, владѣльца сей мѣстности, расчитать ее и уступить христіанамъ; съ-тѣхъ-поръ, все болѣе и болѣе, собираются сюда изъ всѣхъ окрестностей многіе поклонники, не только христіане, но и Турки. Видя все это, епархіальный архіерей, Памсій, и Болгарскіе старшины пожелази постронть, на мѣстѣ стараго, новый монастырь съ церковью во имя св. Великомученицъ Кириакіи и Параскевы. Въ 1838 г. начали постройку и деньги на нее взяты въ долгъ съ процентами, въ прошломъ же году она окончена; но *тяжкое положеніе Болгарь, обремененныхъ турецкими налогами*, препятствуетъ уплатить долгъ, еще увеличившійся отъ процентовъ, тѣмъ болѣе, что новая церковь до-сихъ-поръ не имѣетъ самой даже необходимой церковной утвари, св. облаченій, иконъ и богослужебныхъ книгъ. Такое печальное положеніе дѣла побудило Филиппопольскихъ православныхъ Болгарь отправить въ Россію архимандрита Софронія и Иеромонаха Герасима, которые нынѣ, съ Высочайшаго разрѣшенія Государя Императора и благословенія Святѣйшаго Привателствующаго

Синода, обращаются къ Русскимъ людямъ съ прошепіемъ о помощи и съ твердымъ убѣжденіемъ, что страна, представляющая нынѣ единственный сильный оплотъ Славянскому православію, *не откажется въ содѣйствіи своимъ бѣднымъ унетеннымъ братьямъ. Чтобы спасти молодыхъ людей, которые нерѣдко, по неимѣнію своихъ, воспитываются въ латинскихъ школахъ, Болгары желали бы учредить въ новомъ монастырѣ также семинарію и библіотеку.*

Добровольныя пожертвованія просятъ доставлять въ Москву: на *Тверской улицѣ въ С.-Петербурискомъ подворьѣ № 11*, Боггарамъ архимандриту Софронію и іеромонаху Герасиму, а также въ *С.-Петербургѣ, въ редакцію Основы*, для передачи по назначенію.

”СЪВЕРНОЕ СІЯНІЕ“

РУССКІЙ ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АЛЬБОМЪ,

№№ 1—9. Ц. за годовое изданіе 6 р. съ перес. 8 р.

Передъ нами девять выпусковъ новаго періодическаго изданія «Съверное Сіяніе». Кромѣ нѣкоторыхъ благопріятныхъ, но очень поверхностныхъ, словъ; сказанныхъ въ нѣсколькихъ журналахъ и газетахъ, послѣ выхода перваго выпуска, мы не встрѣчали объ этомъ изданіи ни одной строки ни въ одномъ изъ нашихъ журналовъ. А, кажется, изданіе, которое такъ существенно различается отъ всѣхъ прочихъ, до-сихъ-поръ изданныхъ и издаваемыхъ у насъ, стоить того, чтобы о немъ поговорить обстоятельнѣе.

Цѣль изданія состоитъ въ томъ, чтобы представить въ гравюрахъ на стали: 1) копія съ картинъ русскихъ живописцевъ, 2) сцены изъ русской исторіи, 3) рисунки къ сочиненіямъ русскихъ писателей и 4) виды замѣчательныхъ русскихъ мѣстностей съ объяснительнымъ текстомъ.

По первому отдѣлу въ девяти тетрадахъ, вышедшихъ до сихъ поръ, представлены: «Нимфа», Пешова; «Явленіе Спасителя св. Маріи Магдалинѣ», А. Иванова; «Спаситель на Голгофѣ», А. Штейбена; «Пріѣздъ жениха», П. Федотова; «Діана на крыльяхъ ночи», К. Брюлова; «Великая княгиня Софья Витовтона вырываетъ поясъ у князя Василія-Косого на свадьбѣ князя Василія-темного», П. Чистякова; «Партія арестантовъ на привалѣ», В. Якоби; «Овцы, загоняемая вьюгою въ море», И. Айвазовскаго; «Янъ Усмочивецъ», Угрюмова. Что касается до выбора, можно бы, пожалуй, и поспорить съ издателемъ, зачѣмъ помѣщено то, а не помѣщено другое, но подобные споры ни къ чему не ведутъ и ничего не доказываютъ. Вопросъ заключается въ томъ: имѣли ли всѣ помѣщенные копія право на такое отличіе? О Пешовѣ,

Ивановъ, Штейбейтъ, Федотовъ, Брюлловъ и Айвазовскомъ, кажется, спорить нечего; они принадлежатъ къ лучшимъ нашимъ художникамъ и известны всѣмъ, кто только интересуется отечественнымъ искусствомъ. Чистяковъ и Якоби имена хоть новыя, но произведенія ихъ, помѣщенные въ «Сѣверномъ Сіяніи», получили первую золотую медаль на выставкѣ академіи художествъ и потому имѣютъ право на всеобщее вниманіе.

Второй отдѣлъ, посвященный отечественной исторіи, составленъ исключительно изъ оригинальныхъ рисунковъ, известнаго нашего талантливаго художника—академика Адольфа Шарлемана. Въ этомъ отдѣлѣ до сихъ поръ помѣщены: «Пожарскій въ битвѣ подъ Москвою», «Крещеніе русскаго народа», «Послѣднія минуты Наполеона въ Москвѣ», «Ермакъ, покоритель Сибири», «Заложеніе петербургской крѣпости», «Марина Миншекъ, возбуждающая кадужанъ къ мести за смерть Тушинскаго—вора», «Суворовъ на С. Готардѣ», «Анна Иоанновна, принимающая самодержавіе», «Отреченіе царевича Алексѣя Петровича». Разобрать отдѣльно каждый рисунокъ нѣтъ возможности, это повлекло бы насъ слишкомъ далеко; скажемъ вообще, несмотря на нѣкоторые недостатки, неизбежные во всякомъ дѣлѣ, тѣмъ болѣе такомъ серьезномъ и трудномъ—г. Шарлеманъ исполнилъ свою задачу добросовѣтно, съ знаніемъ дѣла и доказалъ намъ, что онъ принадлежитъ къ лучшимъ нашимъ современнымъ талантамъ.

Третій отдѣлъ заключаетъ въ себѣ исключительно рисунки къ поэтическимъ сочиненіямъ Пушкина Надъ этимъ отдѣломъ трудился гг. Микѣшинъ (2 рисунка), Бебедевъ (2 рисунка) и Трутовскій (4 рисунка), кромѣ того помѣщена копія съ картины Брюллова «Бахчисарайскій фонтанъ». Сцены, изображенныя художниками, взяты изъ «Евгенія Онѣгина» (2 рис.) «Руслана и Людмилы», «Кавказскаго пленника», «Графа Нулина», «Бориса Годунова» «Цыганахъ» и «Братьевъ разбойниковъ». Микѣшинъ, Лебедевъ и Трутовскій—имена всѣмъ известные, и хотя мы не вездѣ и не во всѣхъ изображеніяхъ согласны съ художниками, однако нѣтъ ни одного рисунка, въ которомъ бы не былъ замѣтенъ опытный карандашъ талантливаго художника.

Въ четвертомъ отдѣлѣ мы находимъ богатую коллекцію видовъ Петербурга. На изданныхъ до сихъ поръ девяти листахъ находится 84 видъ, остальные три листа, которые будутъ въ послѣднихъ выпускахъ этого года, будутъ заключать въ себѣ еще 27 видовъ. Одна только гравюра на стали въ состояніи передать, въ такомъ маломъ форматѣ, такъ отчетливо и эффектно эти виды.

Гравировка всѣхъ этихъ рисунковъ исполнена за границей и вполне удовлетворяетъ всѣмъ справедливымъ требованіямъ. Само собою, разумѣется, это не chefs-d'oeuvre гравировальнаго искусства, да кто же и потребуесть за 6 руб. сорокъ восемь листовъ безукоризненно-превосходныхъ гравюръ? Такія гравюры стоили бы вдесятеро дороже. Довольно, что онѣ не уступаютъ иностраннымъ изданіямъ такого рода.

Изъ объявленія издателя мы узнали, что въ послѣднихъ трехъ выпускахъ, встрѣтимъ еще слѣдующія гравюры; а) по первому отдѣлу: «Троица», Брюллова; «Шляфы въ гротѣ», Неффа; б) по второму отдѣлу: «Пиръ у князя Потемкина въ таврическомъ дворцѣ»; «Рѣчь Царя Іоанна IV на лобномъ мѣстѣ»; «Сожженіе разрядныхъ книгъ при царѣ Оедорѣ Алексѣевичѣ 1682 г.»; в) по третьему отдѣлу: «Полтава», «Женитьба», «Русалка», рисованные г. Трутовскимъ и г) въ четвертомъ отдѣлѣ, какъ выше сказано, 27 видовъ Петербурга и окрестностей, на трехъ листахъ.

Обращаемся теперь къ тексту. Почти въ каждомъ выпускѣ встрѣчаются одни и тѣ же имена: И. Петровъ, І. Шишкинъ, В. Зотовъ, М. Хмыровъ и М. Михайловъ,—вотъ почти всѣ сотрудники «Сѣвернаго Сіянія». И. Петровъ принялъ на себя статьи, относящіяся до художественной критики и біографіи художниковъ; должно полагать, что онъ же пишетъ художественный фельетонъ. Статьи о русской исторіи написаны І. И. Шишкинымъ и М. Д. Хмыровымъ. Это не компиляціи, составленныя на скорую руку изъ общедоступныхъ книгъ, а серьезныя монографіи, отвѣчающія всѣмъ требованіямъ современной науки. При всемъ этомъ очерки читаются легко и пріятно, такъ что смѣло можно сказать: статьи эти составляютъ истинно замѣчательное явленіе въ нашей литературѣ.

Критическія статьи о Пушкинѣ написаны однимъ изъ нашихъ современныхъ журналистовъ В. Р. Зотовымъ.

Наконецъ, описаніе Петербурга г. Михайлова не только знакомитъ съ этимъ городомъ тѣхъ лицъ, которыя не имѣютъ еще никакого понятія о немъ, но даже петербургскіе жители узнаютъ много для новаго и интереснаго въ этихъ очеркахъ.

Вотъ краткое обозрѣніе того, что «Сѣверное Сіяніе» до сихъ поръ представило своимъ подписчикамъ. Присовокупляемъ, что кромѣ двѣнадцати выпусковъ каждый подписчикъ получаетъ еще «премію», большую гравюру, для комнатнаго украшенія. Намъ удалось видѣть фотографическій снимокъ съ оригинала, нарочно для этой цѣли заказан-

ный издателемъ и исполненный однимъ изъ талантливыхъ нашихъ живописцевъ г. Бейдеманомъ. Сюжетъ гравюры заключается въ слѣдующихъ словахъ: «Братья, будемъ любить другъ друга и трудиться на пользу и славу родной земли». Поводомъ къ этой картинѣ послужило важнѣйшее, современное отечественное событіе: освобожденіе крестьянъ отъ крѣпостной зависимости. Событіе это подало художнику мысль изобразить типы обитающихъ въ имперіи народовъ и сословій, соединенныхъ какъ братья для мирныхъ занятій. Надъ ними на высокомъ пьедесталѣ, украшенномъ гербами, «благословляющая Россія», женская фигура, въ старинномъ русскомъ нарядѣ, простирающая руки надъ своими сыновьями. За ней стоитъ молодой русскій крестьянинъ со знаменемъ въ рукахъ, на которомъ написаны вышеприведенныя слова. Внизу, подъ камнемъ съ надписью: «Императоръ Александръ II, 19-го февраля 1861 года, 23 мильона русскаго народа освободилъ отъ крѣпостнаго состоянія», изображены во мракѣ—символы уничтоженія рабства: сломанное ярмо, хомутъ, цѣпи, веревки и т. д., туда же летятъ брошенныя сверху оружія горцевъ, принимающихся за мирныя занятія и атрибуты уничтоженія откупа и водворенія обществъ трезвости. Группы разныхъ племенъ (слишкомъ 40 фигуръ) скомпанованы весьма разнообразно и красиво. За ними, на заднемъ планѣ символы промышленности, торговли, художествъ и пр.: корабли, паровозы, фабрики, церкви и хижины. Надъ всѣмъ радуга и бѣлый голубь съ оливковою вѣткою, символы мира. Мы убѣждены, что премія эта доставитъ удовольствіе всѣмъ подписчикамъ и будетъ служить достойнымъ украшеніемъ любого кабинета.

Въ своемъ объявленіи издатель «Сѣвернаго Сіянія» сдѣлалъ еще слѣдующее обѣщаніе: «Если наши ожиданія на значительное число подписчиковъ оправдаются, то, въ концѣ года, мы отдѣлимъ часть своей прибыли на покупку оригинальныхъ картинъ современныхъ русскихъ художниковъ, въ особенности молодыхъ талантовъ, нуждающихся въ поддержкѣ, и раздадимъ эти картины по жребію, между своими подписчиками». Мы спрашивались у издателя, осуществится-ли это предположеніе въ настоящемъ году, и, къ сожалѣнію, получили отрицательный отвѣтъ. Хотя число подписчиковъ и достигло значительной цифры (4,200), но расходы, въ особенности перваго года, были такъ велики, что о прибылѣ нѣтъ и рѣчи. Въ будущемъ году, при болѣе опытности, издатель надѣется сократить нѣкоторые расходы; конечно, не въ ущербъ самаго изданія, и тогда, если поддержка со стороны

публики продолжится въ томъ же размѣрѣ, какъ до сихъ поръ, про-
эктъ этотъ непремѣнно будетъ исполненъ,—но для этого нужно не
менѣе 6,000 подписчиковъ. Мы не сомнѣваемся, что «Сѣверное Сія-
ніе» достигнетъ не только этого числа, но и гораздо бѣльшаго. Изя-
щество и дешевизна этого изданія замѣчательны. Ничего подобнаго не
было еще въ нашей журналистикѣ; рѣдкое изданіе началось съ такимъ
успѣхомъ, и если оно будетъ поддержано также добросовѣстно (въ
чемъ нѣтъ причинъ сомнѣваться), то кругъ подписчиковъ долженъ зна-
чительно увеличиться.

Вѣроятно, многія лица, недовѣрчивыя къ новымъ періодическимъ
изданіямъ, остановились подпискою и ожидаютъ выхода всего годоваго
изданія; замѣтимъ для нихъ, что премію будутъ получать только под-
писчики, а не покупатели полнаго тома. Въ этомъ и заключается зна-
ченіе преміи: вознаграждать тѣхъ, которые, посредствомъ внесенія де-
негъ впередъ, поддержали это предпріятіе.

Подписка на 1862 годъ продолжается до 1 декабря, а на 1863
годъ открыта съ 15 сентября. Адресовать: Въ редакцію Сѣвернаго
Сіанія въ С.-Петербургѣ, у Пѣвческаго моста, въ д. Утына, кв. № 46.

СПИСКИ НАСЕЛЕННЫХ МѢСТЪ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРІИ,

СОСТАВЛЕННЫЕ И ИЗДАВАЕМЫЕ

ЦЕНТРАЛЬНЫМЪ СТАТИСТИЧЕСКИМЪ КОМПТЕТОМЪ МИНИСТЕРСТВА
ВНУТРЕННИХЪ ДѢЛЪ.

ВЫШЛИ ВЪ СВѢТЪ:

НОВЫЕ ТРИ ВЫПУСКА ЭТОГО ИЗДАНИЯ, заключающіе въ себѣ
списки населенныхъ мѣстъ:

Цена въ
С.-Петербургѣ.

- I. ПОЛТАВСКОЙ ГУБЕРНІИ. 1862 г.** Въ большую 8-ку, XXXIII и 262 стр., съ хромолигнотграфированною картою 1 р. 75 к.
(Вѣсовыхъ за 2 фунта, укупорочныхъ 10 коп.)
- II. ТВЕРСКОЙ ГУБЕРНІИ. 1862 г.** Въ большую 8-ку XLIII и 454 стр. съ хромолигнотграфированною картою 2—50—
(Вѣсовыхъ за 2 фунта, укупорочныхъ 10 коп.)
- III. ТУЛЬСКОЙ ГУБЕРНІИ. 1862 г.** Въ большую 8-ку XLIV и 192 стр. съ хромолигнотграфированною картою 1—50—
(Вѣсовыхъ за 2 фунта, укупорочныхъ 10 коп.)

Продаются

Въ книжныхъ магазинахъ Д. Е. Кожанчикова, И. П. Ансимова
(бывшемъ Лоскутова) и у всѣхъ извѣстныхъ книгопродавцевъ.